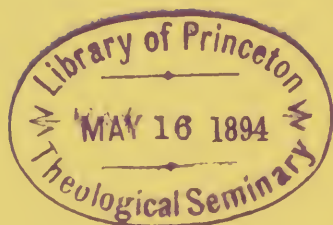

BS
1515
.A159
v.3

Division BS 1515

Section A159

No. v. 3

PUBLICATIONS
OF THE
SOCIETY OF HEBREW LITERATURE.

SECOND SERIES.

IBN EZRA LITERATURE.

THE

COMMENTARY OF IBN EZRA
ON ISAIAH

EDITED FROM MSS.

WITH NOTES AND GLOSSARY.

BY

M. FRIEDLAENDER, PH.D.

VOL. III.

LONDON:

PUBLISHED FOR

THE SOCIETY OF HEBREW LITERATURE BY

TRÜBNER AND CO., 57 & 59, LUDGATE HILL, E.C.

1877.

This volume contains the Hebrew text of Ibn Ezra's Commentary on Isaiah, edited according to manuscripts. As the English translation with explanatory and critical notes is already in print, I do not think it necessary to add English notes to this volume. The literary remarks concerning the commentary and manuscripts will be found in vol. III.

In accordance with the promise made in the preface to the first volume, I have appended to the present part a glossary for the benefit of Students who are not sufficiently conversant with the style and technical terms of Hebrew Commentators.

Jews' College,
London 1875.

M. Friedländer.

GLOSSARY

אב father; *pl.* האבות; 1) the fathers, 2) the patriarchs, Abraham, Isaac, Jacob; the latter is called סוף האבות the last of the patriarchs.

אד"ו Sunday, Wednesday and Friday. The Jewish Calendar being based on the rule לא אד"ו ראש השנה, New-year is not to be fixed on one of those three days.

אדום 1) Edom, *i. e.* Esau, the son of Isaac, 2) Idumæa, a country in the south-east of Palestine, inhabited by descendants of Edom, 3) Rome (Is. 63, 1), 4) Christianity (*ibid.*).

אוויר (ἀήρ) air.

אות 1) sign. 2) proof (Ex. 3, 12), וזה לאות and this may serve as a proof. 3) letter; *pl.* אותיות. — א' הגרון א' gutturals, א' החך א' palatals, א' הלשון א' linguals, א' השנים א' or בינות השנים א' or א' השריקה א' or שריקים א' or א' השפה א' or א' היצונים א' labials, א' כפולות א' or כפולים α) double-form of letters: כך, פף, נן, מם, כך; the final mem is also called מ"ם סגור closed mem, while the other is called, מ"ם פתוח open mem. β) letters with a double sound: חת, פפ, פכ, דד, גג, בב. — א' המשך א' or נמשכים א' vowel letters (*matres lectionis*), *lit.* letters which are drawn after the vowel, *viz.* ו, י, א. — א' נעלמות א' or נעלמים א' or נעדרים א' or נסתרים א' latent, silent or hidden letters, *viz.* ו, י, א, ה; the ה if sounded at the end of a word is called מסיק א' or מתהלפות א' or מתחלפות א' or interchangeably א' letters, *viz.* ו, י, א, ה, נ, ת.

— מתהפכות א' interchangeable letters; the term is only used of the letters ו and י in the verb פ"י. — א' חסרות letters subject to elision, *viz.* א ה ו י ל נ. — א' יתרות א' or נספות א' or תוספים א' paragoric letters, *viz.* א ט ת י ן. — א' חלשות א' feeble letters, which cannot be doubled. — א' נדגשים א' or נדגשות א' letters which admit of a reduplication. — א' חזקות א' tennes, *viz.* ב ג ד פ פה. — א' רפות א' aspirates (β) א ב ג ד כ פ פה a letter not doubled, that is not having a dagesh forte. — א' נבלעות א' or בלועות א' or מבלעות א' letters absorbed (*lit.* swallowed) by others, this is the case with ל נ ת. — א' נכתב א' the letter א written, but not read, as א in וַיִּרְאֵהוּ, הָקָא. — א' קרוא א' a letter read but not written, as א before ה in בּוֹקֵחַ, and י before א in וַיִּרְשָׁלֶם. — א' שורש א' or עיקר א' radical letter. — א' משרת א' or הישרות א' or עבד א' servile letter. — א' ענין א' prefixed as preposition or conjunction (*lit.* letter of relation).

אזן ear. — באזנים 1) balance 2) title of a grammar composed by Ibn Ezra, 3) test, חכמת המבטא היא מאזני החכמה logic is the test of wisdom.

אין אה 1) brother, 2) (*fig.*) a word of the same root, אין לו אה or ... ל there is no other word of the same root; it is a hapax legomenon.

אהות 1) sister, 2) (*fig.*) a word of the same root, אין למלה הזאת אהות there is no other word of the same root; it is a hapax legomenon. (The feminine form אהות agrees with מלה, the masculine form אה with דבר, which are respectively implied.)

אחד } m. 1) one 2) singular.
אחת } f.

א"כ = אם כן If so; ואם 1) and if, 2) and even if, although.

אלהים 1) angels (Exod. 6, 3), בני אלהים or בני אלים the children of angels, the stars (Ps. 29, 1), 2) ideals, 3) the spirit or intellect of man (Comm. on Deut. 4, 35), 4) God (by metonymy, *comp.* Gen. 1, 1).

אמר 1) to say 2) to explain; ולא אמר כלום but he said nothing, that is, he has not explained the difficulty.

אמצעי *see* מצע.

אמת 1) truth, 2) right; והוא האמת or זה האמת this is the right explanation; איננו אמת it is not right; על דרך אמת or על דרך האמת 1) in truth, not figuratively, 2) a true explanation, without regard to traditional and received opinions.

אסור 1) to bind, 2) to prohibit; אסור prohibited; אסור בהנאה forbidden for common use (that is, not only unlawful for food, but also for any other use).

אי"עפי = אף על פי although (*lit.* also according).

אפס there is none; ואפס על משקלו there is none of the same form.

ארך to be long. — Hiphil: to prolong; והארכתי בדברים I have enlarged on this subject. — מאריך accent. — הארכה accentuation, accent.

אראם Aram, Syria. — אראמית Aramaic, Chaldaean language (*comp.* Dan. 2, 4); the dialect of the Targumim; באראמית Aramaic; מתרגום אראמית or מתרגום באראמית (this word is derived) from the Chaldaean translation of . . ., or from a root met with in Chaldee.

ארה (Chald.) to happen, — מאורע event, accident. — ארעי accidental, occasional (*opp.* to קבע or תמיד).

ארע (= ארץ) 1) earth, 2) under; מלרע α) underneath β) the last syllable of a word; וזאת המלה מלרע and this word has the accent on the last syllable, is oxytone.

ארץ 1) earth, 2) land; הארץ α) the land, β) Palestine.

אשור 1) Assyria, 2) (= ישר) straight; אשורית α) the Assyrian writing, β) the square characters (*see* Sefer Tsachoth, on the letters).

אתנה *see* נוח.

באר Piel: to explain (*comp.* באר היטב very plainly, Deut. 27, 8). — מבואר fully explained.

בדד Alone. — התבודד to keep one's self alone (in order to avoid the temptations and trials of the material world); התבודדות מ' ע' or התבודד מעסקי העולם seclusion from mundane affairs in order to lead a contemplative life.

בהר"ד the sign of the conjunction of the moon and the sun (מולד) in the first year of the era adopted in Jewish Calendar: Monday, 5 hours $\frac{210}{1080}$ h., that is Sunday evening 11 m. 40 s. after 11 o'clock.

בהן To try. Hi. to distinguish. — **בהינה** trial, temptation (Gen. 3, 24).

בוא 1) to come, 2) to be; **בא בהירק** the letter is read with a Hirek; **בא עבר תהה עתיד** the past is (here) used instead of the future.

בטא to speak. — **מבטא** 1) the speaking or the speech; **במבטא** in speech in contradistinction to **במכתב** in writing. — **כלי המבטא** the organs of speech: the throat, tongue, teeth, palate and lips. 2) logic.

בין to discern. — Hiphil: 1) to understand; **ההמשגל יבין** and the intelligent reader will understand it, that is, an expression is used, which everybody can understand, instead of a pure metaphysical term, which could not be understood.

בין or **בינות** between; **אותיות בינות השנים** dental letters (*lit.* letters formed between the teeth. — **בינוני** 1) middle, 2) participle (thus named, because it is partly a verb, and partly a noun). — 3) the present tense.

בית 1) house, 2) temple, **הבית** *the temple in Jerusalem, **בית ראשון** the first temple (built by king Salomon and destroyed by Nebuchadnezzar; **בית שני** the second temple.

בלע 1) to swallow, 2) to absorb. **בלוע** or **מובלע** or **מבולע** absorbed; **בלוע** absorption; **הנגן תהה בלוע הדגש** the נ is used instead of doubling the letter (*lit.* the נ is used instead of the absorption caused by the dagesh) *e. g.* **מעזייה** = **מעזיה** (Is. 23, 11).

בנה to build. — **בנין** 1) building, 2) the derivative forms of the verb, usually called „conjugation“ (**). — **היא הבנין**,

*) **מבולע** Is. 52, 5 is perhaps a mistake, and ought to be written **מובלע**.

**) The term „conjugation“ has been retained in this book, as no other has as yet come into general use.

בעל the ה or ה the characteristic of the conjugation (Hiphil and Niphal resp.).

בעל 1) the master, 2) owner or possessor; בעלי הנון verbs, whose first radical is נ; בעלי הה"א באחרונה or בעלי הה"א verbs, whose third radical is ה, בעלי היי"ד verbs, whose first radical is י; בעלי הנפל verbs whose first and second or second and third radicals are the same (these verbs are also called בעלי הנפל or כפולים. — בעל לשון הקודש α) hebraist, 2) originator of the Hebrew grammar (to whom Ibn Ezra assigns the order of the Hebrew alphabeth; Safah berurah, on the gutturals). — בעלי המסורה α) the massorites (*lit.* the men of the tradition), the men to whom the fixing of the orthography of the Hebrew Bible is ascribed. — β) commentators of the massora, who assign a reason for every exception in the orthography of the biblical text. — בעלי השירים השקולים the authors of metrical poems (*see* שקל). — בעלי התולדות naturalists. — בעלי פלוגתתנו those differing from us in opinion, as *e. g.* the Christians (Is. 52, 13).

ברר 1) to purify, 2) to make clear. — Hitpael: to become clear; והנה התברר it is now clearly shown.

גאה to be exalted. — גאון 1) majesty, 2) His Eminence or Gaon, a title given to the chiefs of the colleges in Sura and Pumbeditha, between the sixth and eleventh centuries; this period of Jewish history is called the period of the Gaonim. הגאון the Gaon α) Saadiah who flourished about 900 V. E., β) R. Hai, the last of the Gaonim, γ) a general title of learned men.

גוון colour. — Ibn Ezra speaks of five elementary colours: לבן ברקת אדום ירוק שחור white, blue, red, green, black (Exod. 28,17). — בעין *i. g.* בעין (*lit.* as the colour) 1) like, 2) *e. g.*

גזר 1) to cut. — Niphal: to be cut; גבול נגזר the outlines cut out, that is the form given to a part of the infinite substance (*see* Ibn Ezra on Gen. 1, 1), 2) to decree, especially with reference to divine providence, which determines all future events. — גזרה α) decree, β) a divine decree; גזרה בלי תנאי an unconditional decree (this is the ex-

planation of „the oath of God“). γ) a medium for the accomplishment of divine decrees; an angel (*see* Ibn Ezra on Is. 48, 16). δ) evils decreed (by God), trouble, misfortune. — 3) to form, to derive. — Niphal: to be derived; *מגזרות ממשות* denominatives. — α) גזרה the substance or material out of which a body is formed (*lit.* cut out) comp. Lam. 4, 7. β) the root from which a word is derived; *גזרו מגזרת ויגזרו* the word *גזרו* „they are gone away“ is of the same origin as *ויגזרו* „that they separate themselves“; *מגזרתו* and from the same root is derived. The word *מגזרת* is generally abbreviated (*מגז*“).

גיל generation (Dan. 1, 10). — בני גילו his contemporaries.

גלה 1) to make bare, to reveal; 2) to go into exile. — גלות exile, plur. גלויות. — גלות בבל the Babylonian exile; גלותנו our exile; the exile of the Jews since the destruction of the temple by Titus. — גולה exile; בני הגולה those in exile.

גלגל to roll. — גלגל 1) a revolving body; 2) sphere, consisting of imperceptible matter, and containing a heavenly body, that revolves with it. There are ten such spheres according to Ibn Ezra; two for the sun and the moon, five for the five planets, viz. Mercury, Venus, Mars, Jupiter, Saturn; one for the large host of stars, one for the Zodiak, called גלגל המזלות the ecliptic; the latter is divided into הצי גלגל העולה and הצי גלגל החדר, ascending and descending signs (*lit.* asc. and desc. half of the sphere), and one called כסא הכבוד the throne of glory; it comprises all the spheres, and sets them all in motion (*see* Ibn Ezra Gen. 1, 15; Exod. 3, 12; 20, 1 on Ps. 8, 4). Ibn Ezra is not consistent with regard to the arrangement of the spheres.

גמטריאות or גמטריא ($\gamma\epsilon\omicron\mu\epsilon\tau\rho\iota\alpha$) arithmetic, *בגמטריא* or *גמטריאות* numerically, with reference to a word the letters of which are to be treated as numbers added together.

*) In my translation of the Commentary of Ibn Ezra on Isaiah the identity of the roots of two words expressed in Hebrew by *מגזרת* has mostly been indicated by „comp.“

גמר 1) to complete, 2) to learn. — **גמור** 1) completed, 2) perfect; **ראיה גמורה** a conclusive evidence. — **גמרא** gemarah, the completion or the expositon of the mishnah.

גנה to be improper. — Piel: to blame. — Pual: to be blamed; **מגונה** disgraceful. — **גנאי** or **גנות** blame, disgrace; **לגנאי** 1) for a reproach, 2) in a bad sense (*opp.* **לשבח** in a good sense).

גר 1) stranger, 2) proselyte. **גרי הצדק** honest proselytes.

גרון throat. — **אותיות הגרון** gutturals.

גרע 1) to be inferior, 2) to diminish. — Niphal: α) to be omitted. **נגרעים** (= **חסרים**) letters which are subject to omission.

גשם body (Dan. 4, 30), substance.

דבק *intr.* to cleave together, **היא דבקה** the whole portion is well connected (forms one whole); **זה הפסוק** **זה הפסוק** or **זה הפ' דבק עם** or **זה הפ' דבק ל'** this verse is closely connected with; **דבק בטעם** it is related with regard to its meaning; **ואיננו דבק בטעם הפרשה** or **וא' ד' עם הפ'** and this is not connected with the context. — **דבק** and Piel **דבק** *tr.* to join, to connect; **וטעם זה הפסוק דבוק עם** and the sense of this verse is closely connected with. — Niphal: to be connected; **פועל יוצא מאהוב ונדבק באהוב** the action comes from him who loves, and passes over (*lit.* is connected with) to him, who is loved; **ונדבקה זאת הפרשה** this chapter has been joined to; the chapter to which it is joined is frequently not mentioned and must be gathered from the context. — Hiphil: to be contagious (Deut. 29, 17). — **דָּבַק** 1) connection, 2) conjunction; **בלא וי"ו דבק** or **וי"ו הדבק** the conjunctive **ו**

דבר to speak. — Piel: to speak; **כ"ף מעצבך עם יהודה ידבר** the **כ** in **מעצבך** refers to יהודה; **כ"ף לישראל ידבר** the **כ** refers to ישראל **א' ס'ימן** the **א**, designating the first person (*lit.* he that speaks); **א' המדבר** the **א**, designating the first person. — **דבר** 1) word; **דברי רז"ל** and in the words of our teachers, of blessed memory, that is, we find in Rabbinical literature. 2) thing, **שם דבר** noun, substantive (*lit.* name of a thing).

דגש to double; **דגושים** doubled letters (letters with a

dagesh). — Niphal: to be doubled; דגש להדגיש it should be doubled. — הדגשות the reduplication of a letter (indicated by dagesh). — דגש the sign of reduplication; dagesh.

ואל ידחנו בקנה של דדה to push, to set aside, to refute דדה and let them not refute us with the reed of Midrash. — דחה putting off, delay; esp. with regard to postponing the first of Tishri from the day on which the conjunction of moon and sun (המולד) takes place.

דל"ת dalet; fourth letter of the alphabet.

דמה to be similar. — אין למלה הזאת דמה this word is without a parallel.

דמיון or דמות 1) similarity, 2) representation, image, דבור פה דמיון הדבור האמתי the utterance with the mouth is but a representation of the true speaking. 3) copy להשאיר דמותו אחריו to leave a copy of himself (children) behind

דק 1) thin, small. 2) subdivision of a degree, which has 60 דקים minutes; these are again subdivided; and then the former are called ראשונים, the latter יניים etc.

דקדק to investigate minutely, to do carefully. — דקדקן grammarian; הדקדקן 1) the grammarian, 2) R. Jehuda Hayyug'. — דקדוק or הלשון 1) grammar; ספר הדקדוק grammar (*lit.* the book of the grammar); בעלי הדקדוק grammarians; ואיננו נכון בדקדוק it is not correct according to grammatical rules. — 2) grammatical form; דקדוקו מפורש its grammatical peculiarity is explained. — 3) grammatical explanation, in contradistinction to the exposition of the contents (הטעם).

דרך 1) way, 2) adv. in the way or manner; דרש דרש or דרש על דרך הפשט (*see* דרש); דרש על דרך לשון בני אדם (*fig.*; ערמ'ם) על ד' משל or ד' משל על דרך לשון בני אדם דבר הכתוב or דרך בן אדם דבר הכתוב anthropomorphically; ד' נבואה as prophecy; ד' קצרה elliptically; ד' כלל generally; ד' פרט in detail; ד' צהות in an elegant style, poetically; ד' כבוד α) out of respect, β) euphemistically. — ד' מוסר α) morally, β) morals, γ) politeness; דרך סברה by way of reason; דרך התיישב philologically (Gen. 1, 1); דרש על דרך כפי הדין it is a verb ל"ה but formed like a verb פ"י.

דרש or דרש 1) to search, 2) to explain.

1) research, 2) explanation, 3) homiletical exposition (*see* Translation of the Commentary of Ibn Ezra etc. p. 52 note 11); דרך דרש (opp. דרך האמת or פשט) very far from the true explanation.

דת law; דת השם 1) the divine law, 2) the holy religion.

ה' He; fifth letter of the alphabet. — ה' העת or ה' הידיעה definite article; ה' התיבה interrogative He; ה' הקריאה the He of the vocative.

הבל 1) vain (Ecc. 1, 2), 2) empty sound, absurdity: וזה הבל and this is utterly senseless. — Denominative. Hiphil: to utter nonsense. The epithet המהביל is applied by Ibn Ezra to an author named Yitzchaki (not Rashi), who asserted that for certain words and phrases in the Bible others should be substituted (Ibn Ezra, on Gen. 36, 31).

הונן noble; כהונן properly (עֲזָרָהּ עֲזָרָהּ).

הלל to shine. — Piel: to praise. — תהלות songs of praise. — ספר תהלות (usually תהלים or contracted תלים) the book of Psalms.

הנה to be pleasant. — Niphal: to enjoy; מהנה מזיו השכינה he enjoys the contemplation of divine glory.

הפך 1) to turn, 2) to turn over, 3) transpose. מלה הפוכה a word containing a metathesis, as סאין = אסון (Is. 9, 4); והוא הפוך the letters in this word are transposed. — Hith-pael: to interchange; מתהפכים interchangeable letters (*see* אות). — הפך the opposite; והפך זה and the opposite of it is; להפך on the contrary; קרוב מהפך it comes nearer to the opposite signification.

ויו Vau; sixth letter of the alphabet. — ויו דבק or ויו להבור conjunctive Vau.

וודוי or וודוי confession; a prayer containing a confession of sins, as recited on days of fast and repentance.

זוג (עֲזָרָהּ עֲזָרָהּ) pair, מספר זוג even number, מספר שאינו זוג odd number.

זוית angle. — ז' נצבת ז' right angle.

זיו splendour, brightness, glory. -- זיו השכינה the effulgent glory of the divine presence.

זכר to remember, to mention (*comp.* Ecc. 9, 15). — Hiphil: to mention. — Niphil: to be mentioned. הנוזר למעלה that has been mentioned above. — זכר 1) remembrance, 2) reminder or report of the past (like memoria in its two meanings); לזכר as a reminder, as an historical fact (perhaps opp. to דרך נבואה by way of prophecy, which applies to an event that is to take place at a future time (*see* Is. 40, 1). — זכרון memory, זכרונו לברכה of blessed memory.

זכר male, masculine; לשון זכר masculine; סימן הזכרים the sign of masc. in plural number.

ז"ל = זכרונו לברכה.

זמן 1) time, 2) tense. — זמן עבר or עבר זמן past; זמן עתיד or עתיד future, זמן עומד α present, β imperfect (*see* עמד); זמן אמצעי or זמן בינוני present tense.

זקק name of two accents: זקק גדול (⋈) זקק קטן (:).

זר m. זרה f. 1) stranger, 2) exceptional. זרות בדקדוק words which are grammatical exceptions; מלה זרה אין לה משפחה a word without a parallel (*lit.* stranger without a kindred term); אין זר אהנו (*comp.* I. Ki. 3, 18) or זרה במקרא there is no exception to this rule.

זבל to bind, to combine. — תחבולה 1) plan, 2) an algebraic problem, which according to a legend enabled Ibn Ezra in a moment of danger to save all his pupils from being thrown overboard.

זכר to be a friend. — Piel: 1) to join, 2) to add together, 3) to form the plural of a noun. In Scripture the plural is used (*lit.* of that word Scripture forms a plural). 4) to compose, to write. — Pual: 1) to be joined, 2) to be added together, 3) to receive the termination ים or ות; והזכרה על סימן הזכרים it takes in plural the masculine form, 4) to be composed. — Hithpael: 1) to meet together; כאשר יתחברו שנים כפ"ן when two כ (that is, two words with כ of comparison) follow each other; התחברו שני משקלים two different forms meet together (in one word); 2) to form the plural; לא התחבר it admits of no plural. — חבר 1) friend, fellow, 2) parallel, another instance of the same root or form; בהברו הראשון as the first mentioned

parallel; α) and so the corresponding words of the same root; β) and so the other words that correspond with it; **וַחֲבָרוּ בַסֵּפֶר עֲצֻמוֹ** we meet with another instance in this book; **אֵין לֹא חֵבֵר** or **אֵין חֵבֵר** it is without parallel, a hapax legomenon (the word must then be explained **מֵהַטַּעַם**, from the context). — **חֵבֵר** conjunction; **וַיִּיבֹלְחֵבֵר** the conjunctive vav. — **מֵחֵבֵרַת** 1) conjunction (in astronomy), 2) sentence (as a combination of subject and predicate), 3) addition, 4) sum, 5) component force.

חֲדָשׁ new. — Piel: 1) to renew, 2) to say something new; **אֵין רְצוֹנִי לְחָדָשׁ** I do not wish to offer a new exposition. **חֲדָשׁ** 1) new moon, 2) lunar month, 3) solar month (by metonymy).

חֹל 1) profane, 2) common, secular; **סֵפֶר חֹל** a book on a secular subject (*opp.* **סֵפֶר קֹדֶשׁ** the books of the Bible). — **לְחַלּוֹת עַל הַקֹּדֶשׁ** to take a part of that which is common, and add it to that which is holy, as *e. g.* is done by beginning Sabbaths or Festivals a little before their due time, and keeping them till after their actual termination.

חָוֵס 1) to feel, 2) to care, to mind; **לֹא יִחְוֹשוּ** they do not object to do it, they are not afraid to do it.

חֹזֵק to be strong. — **חֹזֵק** 1) strong, 2) hard; **חֻזְקִים** tenues (the letters **ח פ ת ג ד ב פ ת**). — **חֻזְקִים** emphasis; **לְחַזְקֵם** it is repeated for the sake of emphasis.

חָזַר to return. — **מַחְזָר** cycle; **מַחְזָר קָטָן** the cycle of 19 years; **מַחְזָר גָּדוֹל** the cycle of 28 years.

חֲטָף 1) to snatch away, 2) to hurry, 3) to be short. — **חֲטָפֵי** 1) hurry, 2) short pronunciation of a vowel; **בְּחֲטָפֵי** with a short pronunciation (that is, with a short vowel or with sheva). — **חֲטָפֵי** short; **קָמֵץ חֲטָפֵי** 1) short kamets (**חָ, חֹ**), 2) compound kamets (**חֹחֵ**); **פְּתַח חֲטָפֵי** 1) compound pathach, 2) compound segol.

חַיָּה to live. — **חַיֵּי הַמָּתִים** revival; **חַיֵּי הַמָּתִים** resurrection.

חַיָּה palate; **חַיָּה הַחֵךְ** palatals.

חֲכָמִים wise; **חֲכָמִים** pl. wise, sages, especially the talmudical authorities of the earlier ages. **וּבְדִבְרֵי חֲכָמִים זִיל** and in the Talmud or in talmudical literature; 1) **בְּלִשְׁנֵי חֲכָמֵינוּ** in the words of our sages, 2) in rabbinical Hebrew. — **חֲכָמֵי**

physicians; ה' המולות 1) astronomers, 2) astrologers; חכמי הספירות, חכמי הערבים, ח' astronomers or mathematicians (Gen. 1, 15), ח' Karaites scholars. חכמה 1) wisdom, also called ח' עליונה, 2) science. ח' הצומה or ח' נכריה ח' general or secular science, in contradistinction to ח' התורה ח' the science of the holy writings and of the literature connected with them.

חלם to be strong, to be full. — חולם the vowel cholem.

חלף to change, *intr.* — Hiphil 1) to change *tr.*, 2) to confound; מהחליף היא בהיית ח' he treats the word written with hē as if it were written with cheth. — Hithpael: to interchange; מתחלפים interchangeable letters (*see* אות).

חלק portion. — חלק הנכבד חלק the nobler part of man, the soul; חלק הכל יודע כל חלק the knowledge of the whole includes that of its parts; *i. e.* God, the cause of the Universe, knows all its parts.

חלש weak; חלשים feeble letters, which cannot be doubled.

חסר 1) to be deficient; חסרת פיה הפועל deficient with regard to its first radical. 2) to be absent; חסר רי"ש the ר is absent, is dropped; חסר מלת ארץ the word ארץ is omitted. — חסר 1) deficient, defective, 2) omitted, 3) omissible; חסרים letters which are subject to omission (*see* אות). — חסרון 1) deficiency, 2) omission, חסרון אות הנפל (to compensate) for the absence of the duplicate letter.

חקר to search. — חכמי החקר ח' or חכמי הח' philosophers professing materialistic principles. Exod. 4, 2.

חרוז 1) chain, 2) strophe, 3) metre, 4) rhyme.

חרק to hiss. — חירק the vowel chirek; בא בחירק (the letter) has a chirek.

חשב ח' to think, 2) to intend חשב לעשות or חשבנו ח' עשה he had the intention to do it; this phrase is used by Ibn Ezra to explain the „imperfectum conatus“, as e. g. וילחם ח' and he intended to fight with Israel; 3) to reckon, to count. — חשבון ח' number; חשבון עב or חשבון סך חשבון ח' a round number; חשבון שלם ח' a perfect number, *i. e.* the number seven, so called, because it is the only elementary prime number which is not contained as a factor in any of the elementary numbers.

חשק to love. — חשק ח' love; חשקי ח' amatory compositions, profane literature.

התך to cut. — שירים התונים poems arranged in lines or verses; שירים התונים בנגונים ולא בהרוז poems arranged in lines by mere intonation, but not by the ordinary rules of versification.

טעה to err. — טעות error; *pl.* טעיות mistakes; וזאת טעה גדולה and this is a great mistake.

טעם 1) taste, 2) sense, meaning, contents, context. טעם אין לו it has no sense; מלות יהדות והטעם רבות the words have the termination of the singular, but in meaning they are plural; פועל בטעם active in meaning (though passive in form); טעם כפול or כפול בטעם it has the same meaning as, טעם כפול or כפול בטעם, a repetition as regards the meaning (of different expression especially with reference to the biblical parallelism); וטעמו and its meaning is, α והטעם and the meaning (thereof) is, β and (the explanation of the verse or chapter according to) the context is, (in contradistinction to דקדוקו its grammatical explanation); טעם המקום or וטעמו לפי מקומו (the word being without a parallel, its meaning can only be inferred) from the context; איננו דבק בטעם הפ' or איננו מטעם הפרשה it is not in accordance with the context of the passage; דבק בטעם הפרשה it is in accordance with the substance of the chapter. — 3) reason, 4) accent; טעם המפסיק disjunctive accent; — denominative, Hiphil: α) to place the accent, β) to accentuate. — Hophal: α) to be placed (with reference to accents); הוטעם הטעם the accent has been placed; β) to be accentuated.

טען 1) to bear, 2) to plead, 3) to object, וואס יטען הטוען should any one object. — טענה 1) plea, 2) objection: אין טענה this is no objection, this is no reasonable plea.

ידע 1) to know, 2) to be certain. Ibn Ezra says that God in perceiving all things is ידוע, דעת, ידוע the subject which perceives, the perception itself, and the object which is perceived. ידוע known, well-known (it requires no further explanation). — ידיעה 1) knowledge, 2) determination, היא הידיעה the definite article. — דעת 1) knowledge, 2) determination; היא הדעת (the same as היא הידיעה) the definitive ar-

ticle, 3) opinion, לדעת רבים or על דעת הרבים according to the general opinion, על דעת הכל according to the common opinion; לדעת אחרים according to the opinion of others; 4) reason; שקול הדעת (*lit.* weighing of reason) reasoning, in contradistinction to opinions derived from tradition or authority; common sense; 5) character (= מדות).

איהי the four silent letters (generally arranged איהי); המלך יהוא (*lit.* the king Jehu)¹, א, the most important of these four letters.

יחיד 1) only, one; ויש בדברי יחיד it is a solitary opinion (*lit.* it is found in the words of a single individual); 2) singular; the same as לישן יחידה; לישן יחידה singular feminine.

יחם or יחש 1) family, relationship, 2) sign of relationship, יוד ליהם the yod is to indicate relationship (yod gentile). — Denominative, Piel: to declare as being related. — Pual: to be declared as related, to be connected; מיוחס אליו related to him. — Hithpael: to refer; ויוד עתי להתחכם לעת the yod in עתי indicates that the word is connected with the noun עת time (it means, a man who is to be ready at an appointed time).

יבח to be straight. Hiphil 1) to make straight, 2) to rebuke, 3) to prove, זה הכתוב יבוח this verse proves. — נובח 1) before, in the presence of, 2) second person; תיזי הנובח the tav of the second person, תיזי לנובח השם the tav serves to indicate the second person, *viz.*, the name of God.

ילד to bear. — Niphal: to be born. — נולד 1) born, 2) produced, product, 3) result, future. — תולדות natural forces, nature (Ibn Ezra defines the word as follows את הגוף כח השומר את הגוף שקבל מן השמים „a power of the body which keeps it in existence and which the body received from the heavens.“ Exod. 23, 20); כפי התולדות according to the laws of nature; נלהם עם struggling with the constitution (of man. On Is. 45, 7); בעל התולדות as they are in nature; ספר התולדות the scholar acquainted with the laws of nature, ספר התולדות a

¹ Ibn Ezra here sacrifices grammatical correctness to a play upon words; for in the sense in which he uses המלך, the article should be dropped.

book on astronomy or astrology, perhaps the same as ספר המולדות. — המולדות conjunction (in astrology), especially with reference to the moon.

יסוד to found. — 1) יסוד התורה foundation: fundamental principles of the Law; ספר היסוד a Hebrew grammar, composed by Ibn Ezra; יסוד העבור the principles of the Jewish calendar, 2) element, ד' יסודות the four elements. — מוסד or מוסדה element; מוסדים primary vowels (*opp.* מורכבים composite vowels).

יסף to add. — Hiphil: to add. — Niphal: to be added. נוסף 1) added; מלות נוספות additional words; נוספים additional or paragogic letters, 2) augmented, הכנין הכבד הנוסף the heavy, augmented conjugation *viz.* Hiphil (augmented by ה in the beginning); 3) superfluous, נוסף ללא ענין added without any purpose. — בתוספת יוד addition, with the addition of yod.

יסר Kal and Piel; to instruct. — 1) מוסר instruction, 2) correction, 3) morals, דרך מוסר by way of morals, 4) good manners, politeness, מוסר דרך out of politeness or out of regard. — מוסר המלוכה out of regard to royalty.

יפה beautiful, good. — ויפה פירש he explained well.

יצא to go out. — פעל יוצא לבי transitive verb, פעלים causative verb or a verb with two objective cases, שם התואר יוצא transitive adjective, e. g. עריץ terrifying. — Hiphil 1) to bring forth, 2) to derive, 3) to render audible (*comp.* נפק). — מוצא 1) the place from which a thing comes forth; 2) instrument האותיות מוצאי (*lit.* the producers of the letters) the organs of speech.

יצק to cast. — מוצק the centre (derived by Ibn Ezra from צוק narrow, Eccl. 3, 15).

ירר. — Hiphil: to teach הורו קדמונינו our ancients have taught us. — תורה 1) instruction, lesson, 2) the announcement of a prophecy, 3) the Law, the Pentateuch, תורה בעל פה or תורה שהיא בעל פה Oral Law; תורה שבכתב Written Law,

יש 1) an existing being, substance; להוציא יש מאין to produce something from nothing (definition of the creation) 2) present; דעת היש ודעת העתיד the knowledge of the present and the knowledge of the future (Exod. 2, 25); 3) there is,

there are; **יש בדברי יהוד** there is an opinion held by only one individual; **יש בספרים** in some books there is found; **יש אומרים** some say; **יש מי שאומר** there is one who says; **יש מפרשים** some explain.

ישב 1) to sit, 2) to dwell. — **יִשְׁב** 1) sitting, 2) horizontal (*opp.* עומד vertical). — **ישיבה** 1) sitting, 2) academy **ראש הישיבה** head of the academy. **יִשִּׁיב** 1) habitation, 2) the inhabited part of the world.

ישה. — **תושיה** wisdom. — **אנשי תושיה** learned men; philosophers; **מדרך תושיה** by science, philosophically.

ישמעאל 1) Ismael, 2) Arab; **לשון ישמעאל** Arabic.

ישר right, **הישר** that which is right, the right explanation, **והישר בעיני** but what appears to me to be the correct explanation, is this; **והוא הישר בעיני** and this explanation appears to me to be correct. — **ספר הישר** α) the book of Yashar, Jos. 10, 13. II. Sam. 1, 18. β) the commentary of Ibn Ezra on the Pentateuch (*see* Safah berurah, On the letters, and Mebin Safah, the Commentary, by Gabriel Lipman)¹).

יתר 1) pin, 2) pole (Ps. 75).

יתר superfluous — **יתרים** paragogic letters (*see* אות).

כבד heavy; **הבנין הכבד** the heavy conjugation (which besides the signs of number, gender and person has) an addition to the root as is the case with all conjug. except Kal; yet Niphal is usually not included in this term. — **הבנין הכבד הרגוש** Piel and Pual; **הבנין הכבד הנוסף** Hiphil and Hophal (*see* יסף).

כבוד 1) honour; **הולקים כבוד למלכות** royalty is honoured; α) out of respect, β) by way of euphemism. — **כבוד** the glory; **כבוד ה' (שכינה)** Divine glory (the same as **הכבוד**); **כבוד ה' (שכינה)** the throne of Divine glory (*see* גלגל); 2) spirit, soul (Ps. 30, 13). — **נכבד** 1) honoured, 2) honourable; **השם הנכבד** the name of the Almighty which is to be honoured (*comp.* Deut. 28, 58), the tetragrammaton; 3) spiritual, **החלק הנכבד** the soul

¹) There are several other books bearing that name, but here are mentioned only those named by Ibn Ezra in his writings.

(*lit.* the part of man which is to be honoured); הנכבדים; העליונים (*lit.* the spiritual beings above).

כבר already.

כוח 1) strenght, power; כח התולדות the strength (of man) owing to his physical constitution (Ps. 38, 11) 2) force, power (*opp.* reality); *e. g.* every vowel is followed by one of the silent letters, if not in writing, at least בכה הקריאה or הרבוי בכה potentially in pronunciation or in utterance.

כוכב star; כוכבי לכת planets; שבת כוכבי fixed stars.

כון. — Niphal: to be established. — והנכון בעיני, והנכון והנכון, והנכון גם הוא נכון, והוא הנכון בעיני, which *see*. With a negative the phrases express disapproval: איננו נכון it is incorrect; לא דבר נכונה what he said is incorrect. — Piel: to adjust, to direct. — Pual: to be directed, כננו α) exactly opposite over or under, β) corresponding with. — כוונה or כוונת הלב α) intention, β) attention.

כחש to be false. — Hiphil: to deny, to contradict; זה הפסוק מכחיש תורתנו this verse disproves; מכחישי תורתנו those who deny the authenticity of our Law.

כלום = כל מאומה anything; החושך אינו כלום darkness is a nonentity; ולא אמר כלום he has not explained anything.

כלל 1) totality, the tens as the totality of the units, 2) generality, 3) rule; והכלל α) and the general rule is, β) in short.

כמו as, כמוהו or וכמוהו and like this is (used in reference to analogies).

כנוי. — Piel: to give a surname. — 1) surname, 2) substitute for a proper name; דבר כנוי לגזרה „word“ is another expression for „divine decree“; כנוי דרך כבוד euphemism. 3) pronoun.

כנס to assemble. — כנסת congregation; כנסת ישראל the community of Israel.

כפל to double. — כפול doubled, repeated; עין השני כפול the second ϵ is not radical but the repetition of the first radical. — אותיות כפולות letters with a double sound or form (*see* אות); כפול כמעט or כפול כפול repetition, parallelism (*see*

פעם); *פעלים של הכפל* biliteral verbs, which have the second letter repeated (*viz.* verb ע"ע), also called *כפולים* — *כפולים* doubled; *כפולים* words in which two consecutive letters are alike *e. g.* קָבַת.

כרע to sink. — Hiph.: to let sink (the one side of the balance), to decide. — *המכריע* 1) he who decides, 2) conciliator.

כרת to cut. — *מוכרת* 1) cut off, separated, 2) a noun in the absolute state, sometimes called *כרת* separated in sense; 3) a noun marked with any of the following accents: silluk, athnach and zakef katon; sometimes called *כרת* separated by accent; *כרת* separated in both respects; 4) *מוכרת* or *מוקום מוכרת* pause, full-stop.

כתב to write. — *כתוב* it is written; *ככתוב* as it is written (in Holy Writ), *כי כן כתוב* for thus it is written (in Holy Writ). — *כתיב* Writing; the biblical text as it is written, in contradistinction to the traditional reading (*קרי*), — *כתיב* letters written but not read. — *הכתיב* the writing, in contradistinction to (*מבטא*) speech.

ל *i. q.* *לשון* which *see*.

לא 1) *i. q.* *לא* not, 2) negation, *שנים לאוין* two negatives (on Ex. 14, 11), 3) negative commandment, *i. q.* *לא תעשה* (*opp.* *עשה* affirmative commandment).

לב 1) heart, 2) wisdom, 3) soul (by metonymy).

לבי"ד 1) lamed, name of the twelfth letter of the alphabet, 2) *i. q.* *לבי"ד הפעל* third radical.

למד 1) to learn, 2) to derive. — *תלמוד* 1) the oral Law, 2) Talmud, the work which contains the Oral Law, and consists of two parts, the Mishnah and its exposition, the Gemarah.

לשון 1) tongue, *אומות הלשון* linguals, 2) language. — *לשון הקודש* the holy language, Hebrew; *לשון קדר* or *לשון קדר* Arabic. — *לשון הקודש* the language of Holy Writ, *i. e.* the biblical Hebrew. — *לשון קדמונינו* or *לשון קדמונינו*, *לשון התלמוד*, *לשון המשנה* (*lit.* the language of the Mishnah, Talmud, of our Sages or our Ancients) the Hebrew of postbiblical literature. —

ל' מקרא להוד ול' תלמוד להוד the language of the Scriptures is different from that of the Talmud, especially with regard to the sense assigned to certain expressions. — ל' בני אדם the language of the common people, especially in the employment of such figures of speech as „the hand“ or „the mouth“ etc. of the Lord. — על דרך לשון בני אדם or על ל' בני אדם the Torah speaks in human language“ has two meanings: a) the grammatical and etymological rules of the Hebrew language are applicable to the Torah, b) the Scriptures employ expressions intelligible to the people. — ידבר על ל' ישראל (*lit.* he speaks in the language of Israel), he represents Israel as speaking. 3) meaning; וזאת הל' קרובה לל' קדר and this word agrees in sense with the corresponding Arabic word. 4) grammatical form. — ל' זכר masculine, ל' נקבה feminine, ל' יהוד singular, ל' רבים plural, שם על ל' רבים a noun in the plural.

מדד to measure. — מדה 1) measure, 2) quality. — שם מדה common noun (*lit.* name of a quality; a common noun comprises all individuals that to some extent have the same quality). — מדות (*lit.* qualities) character or morals perfect in character.

מורה 1) marrow, 2) brains. — According to Ibn Ezra the brain is divided into a) the frontal part as the seat of the perceptive and imaginative faculties (כה וכה הדעת), b) the central part being the seat of reason (כה הכינה); c) the occipital part being the seat of wisdom and memory (הכמה and זכרון). — See Exod. 31, 2.

מור, — Hiphil: to change, to substitute. — תמורה 1) substitute for a word or a letter; יוד ת' ה"א yod is placed instead of hē. — טבאל רמלא בתמורה the names Tabel and Ramla are identical, if we admit the respective interchange of the first eleven letters with the remaining eleven.

מין species, kind. — מין ממיני a kind of — שם המין class noun, appellative.

מ"כ = מנוחתו כבוד his rest be in honour; a eulogy added to the names of defunct persons.

מלא to be full. — **מלא** 1) full, 2) plene, *i. e.* vav and yod used as matres lectionis.

מלה 1) word, 2) *i. q.* **מלת הטעם** particule.

מלך to reign. — **מלכות** kingdom. — **המלכות** the Roman empire; the kingdom of the gentiles.

מימנו from it; **וממנו** *i. q.* **ומגורתו** and from the same (root the following word is derived).

ממש 1) palpable (root **מישש** to touch), 2) in reality.

מסר to deliver. — **מסורת** tradition (*esp.* with regard to the Scriptures). — **בעלי המסות** or **אנשי המס** or **הכמי המס** 1) the men or sages who transmitted the existing Hebrew text of the Bible, together with its vowels, accents and other signs. 2) the commentators who sought to explain the cause of the deviations from the normal orthography.

מצא to find. — **נמצא** 1) found, 2) existing, extant, 3) present. The third person sing. is called **יהוד שאינו נמצא** **יהוד המדבר** or **כפני המדבר** or **נמצא** **יהוד שאינו נמצא** (= נסתר); *lit.* one who is not in the presence of him who speaks.

מצע (**מצע**); **אמצעי** middle; **זמן אמצעי** present tense (being intermediate between past and future); **אמצעיים**, stars, being occupants of the middle world. *See* **עולם**.

משח to anoint. — **מישה** anointed; messiah. **מי בן יוסף** or **מי בן דוד** and **מי בן יוסף** and **מי בן דוד** are the two personages expected to lead the Israelites from their exile to the holy land, the one by means of war, the other by the means of peace; or the former is to restore the ten tribes, the latter the tribes of Judah and Benjamin.

משך 1) to draw, 2) to attract, **משיכת** magnet, 3) to imply **מלה מושכת אחת** or **מלה מושכת עמה ואחרת עמה** one word which stands for two (*lit.* the word draws itself and another with it); **לא** 'משך אחר עמי' the negation must be repeated. — **נמשכים** or **אחתית המישר** letters implied in the vowels; matres lectionis.

משל to compare. — **משל** simile; **נמשל** that which is expressed by a simile, the interpretation of a simile; **והנמשל** and in plain words. — **משל ל** or **משל ש** a figurative expression, signifying; **משל על דרך משל** or **משל על דרך משל** figuratively.

מתן to tarry. Hiphil: to wait. — **המתנה** 1) the lengthening of a syllable, 2) accentuation. **בלא המתנה** not accented.

נבא to speak. — **נביא** prophet, **נבואה** prophecy, **נבואה קטנה** imperfect prophecy as *e. g.* a vision in a dream (Job 4, 16). — **בדרך נבואה** prophetically.

נגיד 1) prince, 2) a title given to the chiefs of the Jewish communities, especially to supporters and promoters of science and learning. — **רב שמואל הנגיד** *i. q.* (flourished in the 11. century.)

ננה to shine. — Hiphil: 1) to cause to shine, 2) to correct (a book or ms.).

נהג to lead. — **מנהג** custom, rule; **המנהג** the prevailing custom; **משונה מן המנהג** abnormal.

נוח 1) to rest. — 2) to conclude a syllable. — Hiphil: 1) to cause to rest, 2) to pronounce a consonant as the conclusion of a syllable. — **נח** 1) resting, **רוח הנח** the air, atmosphere; 2) silent, **הנח** the silent hē; 3) a consonant which concludes a syllable; **שיוא נח** sheva quiescens. — When the concluding consonant of a syllable is audible, it is called **נח נראה**; if not, **ני נסתר** or **ני נעלם** (*lit.* a concluding cons. which is seen or perceived; and which is hidden or concealed); instead of **נח נעלם** simply **נח** is sometimes used. — **אחנה** 1) rest, pause, 2) the accent indicating pause (Athnach).

נוע to move, *intr.* Hiphil: 1) to move, *tr.* 2) to pronounce a letter at the commencement of a syllable, 3) to cause a consonant to be sounded. — **שׁ נוע** or **שׁ נוע** or **שׁ נוע** sheva mobile; **נפש המתנועעה** also called **כח התנועה** the power of motion innate in animals. — **תנועה** 1) motion, 2) vowel. — There are two kinds of vowels: **מוסדים** primitive, (o, a, u), **מורכבים** compound (all the rest of vowels).

נוף to flow. — **נול** 1) path, 2) *i. q.* **גלגל המזלות** zodiac, 3) constellation, 4) fate. — **הנבי המזלות** a) astronomers, **הנבי המזלות בעלי הראיות** *id.* b) astrologers; **הנבי המזלות בעלי המשפטים** *id.* (Sefer haïbbur).

נחם to comfort. — **נחמה** comfort. — **נחמות** the consolatory prophecies of Isaiah (40–68).

נכרי 1) stranger, 2) exceptional על הדרך נכרי exceptionally.

נע = נדחו ערן may his repose be in the garden of Eden; a formula often used after the name of a defunct person.

נעים to be pleasant. — נעים or נעימה melody, air. — נעים על according to the air of . . .

נפל 1) to fall, 2) to apply, . . . נופל בו לשון and the term . . . applies to it.

נפק (*i. q.* נצ) to go out. — Hiphil: to bring forth. — נפיק dagesh, *esp.* in hē at the end of a word (*lit.* bringing out the sound of a letter which otherwise would be inaudible).

נפש 1) breath, 2) soul. It consists of three faculties, *viz.* המצוה, נפש המתנועה, נפש המדברת, (= נפש, נפש, נפש), vegetal, animal and intellectual faculties, 3) *i. q.* המצוה. 4) intellectual power (by metonymy; Ps. 35, 9).

נקבה 1) feminine; 2) = נקבה יהודה feminine singular; נקבות feminine plural.

נקד to point. — Piel: to set the vowels and accents. — נקודה 1) point, 2) vowel, 3) centre of a circle. נקוד punctuation. — בעלי הנקוד or המנקדים the authors of the vowel-points and accents.

נקף to touch. — מקף hyphen.

נשא to bear. — נושא המקרים or נושא subject (*lit.* bearer of the accidents or attributes). 2) the principal part in a word or sentence (Gen. 1, 1); הבית נושא the beth (in בראשית) is the main stay in the entire sentence. נושא predicate.

נשג Hiph. 1) to reach, 2) to criticise; השיג עליו he censured him.

נשם to breathe. — נשמה soul; נפש העליונה the intellect (Ps. 35, 9).

נתן to give. — מתן תורה the revelation on mount Sinai.

נתר to drop *intr.* Hiphil: 1) to untie, 2) to permit. — מותר permitted (*opp.* אסור prohibited).

סבב to surround. — Hiph. to cause. — סבה cause.

סבר to think. — **סברה** reason; **דרך סברה** by way of reasoning (*opp.* to **מספר** out of a book); **ואם סברה** if it is the result of reasoning (*opp.* to **קבלה** tradition).

סגר to shut. — **מ"ם סגור** final mem (*lit.* closed mem, *opp.* to **מ"ם פתוח** open mem).

סדן pole, especially with regard to the celestial sphere.

סדר, — Piel: to arrange. — **המסדר הפרשיות** he who first divided the scriptures into portions and chapters. — **סדר** or **סדרה** portion, book. — 1) **סדר בראשית** 1) the first section of Genesis (1, 1–6, 8); 2) the account of the creation, Gen. 1, 1–2, 3; 3) the whole book of Genesis.

סוד 1) secret, 2) counsel, devise, plan. **הסוד הוא נסתר** the plan is kept in secret (Ps. 64). — **סודות אלהים** divine plans. — 3) *i. q.* **יסוד** foundation, principle, essence. **סוד הנשמה** the nature of the soul (Dan. 2, 10). — **סוד העולם** the plan of the Universe. — **סוד הנבואה** the nature of prophecy. — **סוד האחד לא יראה כי אם בשנים** the nature of unity only becomes apparent in two (Ex. 25, 18), that is to say, the nature of unity, the basis of the infinite series of numbers, is not apparent in one, but in numbers greater than one; in the same way God can only be perceived in his works, which are not a unity. — **והוא סוד גדול** or **והוא סוד** and this is an important principle. — **סוד מבוסס** a principle difficult to comprehend (*lit.* covered principle). — 4) the proper signification, contrasted to the literal sense of an expression; **יש לו סוד** it is a metaphor. — 5) esoteric explanation in contradistinction to the common and current interpretation; the formula **יש לו סוד** is frequently used in this sense.

סוף end. — **סוף העולם** the remote future. — **סוף האבות** Jacob, the last of the patriarchs. — 1) **סוף פסוק** 1) end of a verse; 2) the accent assigned to the last word of a verse. — 1) **נקרא על שם סופו** 1) prolepsis, 2) anachronism.

סך sum; **סך הכל** all added together; **סך השבון** round number (Lev. 26, 5).

סכם to count. — Hiphil: to agree. — **סכום** number. — **הסכמה** agreement.

סמך 1) to support, 2) to join, *intr.* — Niphil: to be

joined. Hiphil: to join *tr.* — נסמך or סמוך 1) joined, 2) in the construct state. — סמיכות or סמיכות 1) construct state, 2) the connexion of a verb with a pronomial suffix. — בלי סמיכה in the abs. st. — אסמכתא (*lit.* support) memoria technica.

סמן to mark. — סימן 1) sign; ... סימן ל... or סימן בעבור it is a sign, it indicates that ...; 2) determination; סימנים the two determinations (def. art. and poss. pron.) as *e. g.* in יהיה זה tent.

ספק doubt; בלי ספק doubtless; בספק doubtful. — הספיק 1) to doubt, 2) to suffice

ספר to count. — מספר number. — ספר המספר 1) the book of Numbers, 2) a work on numbers written by Ibn Ezra. ספירה 1) numbering, 2) (*i. g.* גלגל, sphere. — חכמי הספירות mathematicians and astronomers. — ספר book; ספר בראשית Genesis, ספר תהלים Psalms, ספר תרי עשר the book of the Minor Prophets, (according to Ibn Ezra one book). — ספֶר ספֶר ספֶר the three subjects of elementary instruction: reading, arithmetic, writing (Ps. 19, 5. Ecc. 3, 21). סופר scribe. — הסופר the scribe, a title given to Ezra. — הסופרים 1) (*i. g.* המסורה 2) those who count the letters of the Bible and explain all deviations from the normal orthography; דרך דרש הסופרים an explanation on the principle of those סופרים. — תקן תקן הסופרים *see* תקן. 2) the Sages of the first Talmudical period beginning with Ezra.

ספרד Spain. — חכמי ספרד the learned men of Spain, who were distinguished for their philosophical and grammatical studies, and for their imitating in Hebrew poetry the style of the Bible.

סתר to hide. — נסתר 1) hidden, 2) silent letter, 3) third person.

עב thick, gross; עב הישכון round number.

עבד to serve. — עבדים servile letters; *esp.* כבולים serving as particles.

עבר to pass. — Piel: 1) to increase, 2) to add an intercalary month; to declare a year to be a leap-year; ישנה leap year. — עבר 1) the increase, 2) the augmenta-

tion whereby a common year becomes a leap year. — יסוד העבור or סוד העבור the theory of the Jewish calendar, an important part of which is, the proper insertion of leap-years between the common years; ספר העבור a book on the Calendar written by I. E. 3) to transgress. — עברה transgression.

עגל to be round. — עגול 1) round, 2) recurring, מספרים recurring numbers, *viz.* 5 and 6, any power of which has 5 and 6 *resp.* as its units. — עגולה circle. — עגולה 1) *i. q.* עגול circle, 2) circumference of a circle.

ע"ד = 1) על דרך in the way of, 3) according to the opinion of.

עדר to miss. — נעדר 1) absent, omitted. — נעדרים letters, which are sometimes omitted. 2) not in existence. — העדר absence, non-existence.

עדר to be present. — עד 1) witness, 2) proof, העד הנאמן or העד הנכון trustworthy evidence; עד קרוב a proof close at hand, that is, a proof taken from the same passage; והעד מ and a proof of this may be found in

ע"ז = עבודה זרה idolatry.

עזר to assist. — בעזרת השם with the help of the Almighty (= D. V.)

ע"ן 1) the letter ayin, 2) *i. q.* הפעל the second radical of trilateral roots.

עכב to tarry. — Piel: to delay, to hinder.

עלה 1) to go up, 2) to amount to, to result. — העולה the sum, the result. — מעלה 1) high, למעלה above, 2) degree, 3) dignity, rank. — על *i. q.* מעלה; מעיל or לעיל 1) above, 2) (with regard to the position of the accent) on the penultimate (*opp.* מלרע).

עלם 1) to hide, 2) to omit, to drop. — עלומי העי"ן, verbs whose second radical is vav or yod (*lit.* hidden with regard to the second radical). — נעלם or הנעלם 1) a letter subject to elision. — לא יעלם האל"ף the aleph is (in this case) not omitted; 2) *i. q.* סוד 4 and 5. — עולם world. Ibn Ezra divides the universe into three parts, a) עולם

העליון or המלאכים or the supernal (spiritual) world, or the sphere of angels; b) עולם התיוון or הגלגלים the central or celestial world; c) ע' השפל or ההנה והשחתה the inferior or transient world. — ע' הזה this life on earth, ע' הבא the future life.

עמד 1) to stand, 2) to last. — עומד 1) intransitive, not active, 2) not causative, 3) *i. g.* עומד זמן present tense, 4) lasting, עמד פלא a constant miracle, 5) stable (*opp.* משתנה) — מעמד pause. — עמודי התורה the pillars of the Law, a title of honour given to men, who contributed to the elucidation of the Law.

ענה to answer. — ענין 1) subject, context, 2) the logical connexion of words. — מלת ענין particles. אנת ענין 1) a preposition, 2) a conjunction.

עצם 1) bone, 2) substance, 3) individual; העצמים the individual objects of nature (*opp.* מין species); בעצמי in person, himself. — עצם שם substantive. — שם עצם פרטי proper name. — שם עצם כללי common noun. The words אנת and שם are explained by Ibn Ezra as originally and properly denoting עצם הדבר the substance, the self. — ספר העצמים a book on philosophy supposed to be written by Ibn Ezra.

עקב — מעוקב cubed.

עקר to root. — עיקר 1) root, origin. . . . עיקר המלה מ. . . the word is derived from . . . 2) radical. — עיקרים letters which invariably are radical, never servile. —

ערך to arrange. — מערכת 1) arrangement. — מערכת השמים that which is pre-arranged by heaven, destiny. 2) order, host. מ' השמים the host of heaven, the stars (= בני אלהים). 3) tables. 4) multiplication. 5) proportion.

ערער to dispute — אין מעיער and no one disputes it.

עתד to be ready. — עתיד 1) ready, 2) future tense. — לעתיד in time to come.

עתק to move. — Hiphil: 1) to copy, 2) to transmit, to explain; העתיקי קדמונינו our Sages have transmitted. — מעתיקי המצות the authorities concerning the Oral Law (Is. 40, 1). — העתקה 1) copy, 2) translation, 3) tradition.

פ"א 1) the letter pe, 2) *i. q.* הפועל פ"א the first radical of trilateral roots, 3) the conjunction fa (ف) in Arabic; וי"ו וישא כפ"א רפה בל' ישמעאל the vav in וישא has the same meaning as the Arabic fa, *i. e.* of a particle introducing the principal sentence (apodosis).

פה mouth. — על פה or בעל פה orally, תורה בעל פה Oral Law.

פייט or פייטן poet, *esp.* synagogal poets. — פיוט hymn.

פיוס 1) to entreat, 2) to appease. — פיוס supplication. — Ibn Ezra assumes two kinds of imperative, *viz.* the command צווי or דרך צווי, and the supplication פיוס or דרך פיוס.

פלג to divide. — פלוגתא 1) division, 2) dissent. — בעלי פלוגתתנו those who dissent from us, as *e. g.* Christians (Is. 52, 13).

פסק to leave off, to pause. Hiphil: to stop, to pause. — המפסיק the originator of the division of the biblical text into verses (Tsachoth p. 73). — הפסקה or פסקא pause, between one verse and the other. — בעל ההפסקות *i. q.* המפסיק. — פסוק פסוק end of a verse (*see* סוף פסוק).

פעל to make. — פועל or פעל 1) action, 2) verb. — פ"א הפועל the first radical; ע"ן הפועל the second radical, ל"מ"ד הפועל the third radical. — פעל שלם regular verb. — פעלים פעלים verbs having two letters of the root alike. ע"ו השניים verbs having two letters of the root alike. פועל participle active; פעול participle passive. — שם הפועל nomen actionis, infinitive.

פֿעַל the first conjugation, kal; the derivative conjugations are called: התפעל, בנין הנכבד הנוסף or הפעיל, נפעל, בנין שלא נזכר שם פועלו, בנין הנכבד הדגוש or הכבד (piel), בנין שלא נזכר שם פועלו, בנין הנכבד הדגוש or הכבד (lit. the conj. in which the agent is not mentioned, pual and hophal).

פרד to separate. — נפרד 1) a noun not governing a genitive, 2) a pronoun (in contradistinction to a pronominal suffix).

פרהסיא (παρρησια) public. — בפרהסיא publicly.

פרט detail, individuality (*opp.* כלל generality). — שם פרט proper name. — פרטי individual. — יש עצם פרטי *i. q.* שם פרט.

פרש to spread. — Piel: to explain. — פרשתו I have

previously explained it. — **כאשר אפרש** as I shall explain. — **פרש** . . . על he explains it to refer to . . . ; **מפרשים** commentators. — **מפרש התורה** expounder of the Law (a title given *esp.* to R. Salomo Isaaki (Ex. 28, 30); the Hebrew of the Chaldean **פרשן דתא** (Esther 9, 7) as he is frequently called). — **יש מפרשים** some explain. — **מפורש** explained, clearly stated, generally used with regard to statements which are found in, or easily derived from, the text of the Bible. — **פירוש** explanation. — **פירוש** or **פירושה** or **פירוש** (abbreviated 'פ' or 'פיר'), used in the beginning of an explanation in the sense of 'that is'. — Hiphil: to divide, to separate, to distinguish. — **הפרש** difference, distinction. — **ויש הפרש ביניהם** there is a distinction between them. — **פרשה** portion, chapter or paragraph of the Bible. — **טעם הפרשה** the sense of the whole passage. — **סדר מסדר הפרשיות** *vid.* סדר.

פשט to draw out (to make the whole visible). — **פשט** plainness, that method of exposition which is to be understood by all, based on grammar and common sense (*opp.* **דרש** investigation, the method understood by those who are conversant with the various systems of science and tradition). — **על דרך פשט** in a plain sense. — **פשוט** simple, ordinary; **שנה פשוטה** ordinary year.

פתח 1) to open. — **פתח גדול** *i. q.* פתח. — **פתח קטון** *segol*. — **פתח הטה** short patach (ֿ). — 2) (denominative) to pronounce with patach. — **פתוח** or **פתחות** pronouncing of a letter with patach.

צדוקים Sadducees; a Jewish sect which rejected the traditional exposition of the Law. In the days of Ibn Ezra this name was also given to the Karaites.

צוה (*i. q.* **צוה** to listen, to obey). — Piel: to command. — **מצוה** commandment. — **מצוה שהן תלויות בארץ** and **מצוה שאינן תלויות בארץ** commandments connected with Palestine, and commandments not conn. with Pal. — 1) **צווי** *i. q.* **מצוה** commandment, 2) *i. q.* **לשון צווי** imperative.

צח pure, clean. 1) **צחות** purity, 2) elegance; **דרך צחות** poetically, 3) correct pronunciation.

צמד to couple. — **נצמדים** pronouns joined to verbs or nouns as suffixes.

צנע to put aside. — בצנעה private, secret.

ציר to be necessary. — Hiphil: to require, to demand.

— צורך necessity. — ואין צורך it is needless.

צרה 1) to join, 2) to conjugate. — Hithpael: to be conjugated or declined. — הצטרף or הצטרפות inflexion, והצטרפו ארון its inflexion is made like that of ארון.

צרפת France. — חכמי צרפת the wise men of France who cultivated talmudical studies (*opp.* חכמי ספרד known as philosophers and poets).

קבל to be opposite. Piel: to receive, to accept. קבלה tradition. אנחנו צריכים לקבלה we are dependent on tradition (for the understanding of this passage). ואם הרבר קבלה נקבל ואם if it be based on the authority of tradition we accept it.

קבע to fix. — קביעות fixing; *esp.* the fixing of the calendar for the year, or the symbol which expresses the characteristics of the calendar of the year; *e. g.* זח ג מעוברת is the symbol for the year 5635 a. m. and means that the first of Tishri (New-year), occurs on a Saturday (ז), that that year would consist of only 383 days (ה = חסר), that Passover then begins on Tuesday (ג), and that it is a leap-year.

קדם before. — קדמון the first, the ancient. — הקדמונים or קדמוניני the talmudical or rabbinical authorities of the earlier ages.

קדר to be dark. — קדרות eclipse. — קי השמש eclipse of the sun. — קי הירח eclipse of the moon.

קדש to be holy. — קדש 1) holiness, לשין הקדש the holy tongue, Hebrew; 2) the tenth sphere, from which the heavenly bodies receive their several properties (On Ex. 3, 15. Comp. Lev. 27, 32). — קדוש 1) holy, 2) incorporeal.

קו line. — הקו הסיבב circumference of a circle.

קום to rise. — מקום 1) place, 2) passage of a book. — כפי טעם the sense of this passage; its context. — המקום according to the context; the meaning of a word is sometimes only known מטעם המקום from the context.

קל to be light. — Hiphil: to make light; להקל על הלשון in order to facilitate the pronunciation, for the sake of euphony. — קל 1) light. — הקל or קל the first

conjugation, which has no special characteristic, 2) *i. q.* רפה soft pronunciation of a consonant (without dagesh).

קָמֵץ to close. — קָמֵץ kamets. — ק' גדול the long kamets. — ק' קטון tsere. — ק' הַטוֹף or ק' הַטֵּף short kamets (including both: kamets chatuf and chatef kamets). — קָמֵץ or קָמוּץ or נִקְמֵץ read with a kamets. — קְמוּצַת הָאֱלֹהִים the reading of aleph with kamets.

קָנָה to acquire. — עֶשֶׂרֶת הַקּוֹנִים the ten pronouns: אֲנִי I; אַתָּה, אַתְּ thou; הוּא he; הִיא she; אֲנַחְנוּ we; אַתָּם, אַתֶּן, אַתְּנָה you; הֵם, הֵן, הֵנּוּ they (שהם קונים כל הדברים).

קָצַר short. — דֶּרֶךְ קָצֵר elliptically.

קָרָא 1) to call, 2) to read. — הַנְּקֻרָאִים or הַקְּרוּאִים letters of the alphabet read but not written. קָרִי (Chald.) read; the text as read according to the masoretic notes. — מִקְרָא the scriptural text (*lit.* reading, *opp.* to מִשְׁנָה recital from memory). — קָרָאִים Karaites, a Jewish sect which recognises the authority of the Mikra, or Scriptural text, but rejects that of the traditional exposition (*vid.* צְרוּקִים). — קְרִיאָה calling exclamation. — סִימֵן קְרִיאָה or לְשׁוֹן קְרִיאָה or קְרִיאָה בְּדֶרֶךְ קְרִיאָה vocative, sign of the vocative.

קָרוֹב 1) near, 2) *i. q.* אֵל הַדַּעַת probable. — אֵלֶּי הַקְּרוֹב the following is that which seems to me probable. — קָרוֹב מִ... it comes near to, it resembles; וְקָרוֹב מִמֶּנּוּ and the following is similar to it; וְקָרוֹב מִלִּי יִשְׁמַעֲלֵךְ and it is similar to the Arabic; קָרוֹב מִהַפֵּךְ it is almost the opposite, קָרוֹב מִגִּזְרָה related to (*see* גִּזְרָה).

קָרָה to happen. — מִקְרָה 1) accident or property. שֵׁם מִקְרָה common noun (denoting things which have the same properties, *opp.* to the proper noun which is applied only to one object). 2) things subject to accidents, matter. הַשֵּׁם אֵינֶנּוּ מִקְרָה עַד שֶׁתִּשְׁלַט בּוֹ הָעֵינַן רַק הוּא נִרְאָה בְּמַעֲשָׂיו God is not an object to be seen, but is only known by His works (Is. 38, 11). — מִקְרָה הַמִּקְרָה מִקְרָה, his thoughts an accident of an accident, in the sense of הַבַּל הַבָּלִים (Ecl. 1, 2).

קָשָׁה 1) hard, 2) difficult to explain. — עֵינַן תְּבוּאָה מִלֵּךְ עֵינַן הַקְּשָׁה the word עֵינַן would be difficult to construe with — Hiphil: to harden, to meet with a difficulty, to

ask. — אין מקשין בו ולא ממנו no question is to be asked concerning it (the midrash) or to be based on it.

ראה 1) to see, 2) to approve. — ראוי 1) seen, 2) approved, 3) fit, good, 4) *i. q.* עתיד ready, appointed. — Niphal: to be seen, to appear, 2) to be pronounced or sounded. הנהגת ה' בהראות היא הבנין the hé, the characteristic of the conjugation being fully written; נ"ן נראה במלת ינבר the nun appears (is not omitted) in the word יִנְבֵר (as is usually the case in verbs פ"ג). — נה נראה the consonant which concludes the syllable and is sounded (*opp.* נה נסתר). פעלי השניים הנראים (נה נסתר). — ע"ו (lit. verbs in which only two out of the three radicals are sounded). — ראיה proof; בראיות גמורות by positive proofs. — בלא ראיה without proof. — מראה sight. מראה העין 1) ocular perception, 2) public. — מראה שקול הרעת intellectual perception.

ראש head, chief. — ראשית beginning. — בראשית name of the first part of the Pentateuch. — מעשה בראשית creation. — יוצר בראשית Creator.

ראשון first. — ראשונים 1) *i. q.* קדמונים former ages, the wise men of former ages; 2) prime numbers (1, 3, 5, 7, 11 etc.).

רבב 1) to be great, 2) to be numerous. — רב 1) teacher, 2) a title originally given to learned men (*esp.* to talmudical authorities, *opp.* to חכם a title given to men who distinguish themselves in other branches of science and literature). — רבינו our teacher. — רבותינו ז"ל our teachers o. b. m. — רבים 1) many, וכמוהו רבים there are many similar instances, and רבים אמרו and many said; 2) plural; 3) *i. q.* רוב majority; α על רבים in accordance with the larger portion (Exod. 28, 4), β על רבים שם collective noun. — רוב majority. — רובי most of the commentators. — רבוי 1) extension or generalisation of a term, 2) plural. — רבוי אחר רבוי 1) two indications of extension in the same term, 2) two signs of the plural given simultaneously to the same word.

רבע. — ארבעה four. — רביעים quadrilateral roots. — מרובע square. — חרוז מרובע a verse divided into four parts.

רגש to move. — הרגשה feeling, sense. — המש הרגשות

the five senses. מכהיש הרגשות he contradicts what is perceptible by the senses.

רוח 1) wind, 2) breath, 3) spirit, 4) *i. q.* נח החיונית vitality, the seat of which is assumed by Ibn Ezra to be in the heart.

רחב to be wide. — Hiphil: 1) to widen, 2) to convert a vowel into a patach or into a vowel akin to patach. — Niphal: 1) to be widened, 2) to be converted into patach or a similar vowel.

רחוק to be distant. — רחוק 1) distant, 2) *i. q.* רחוק מן הדעת improbable. — והוא מעט רחוק it is somewhat improbable; וזה רחוק and this is improbable. — בדרך רחוקה far-fetched.

רכב to ride. — מרכבה 1) chariot, 2) seat. הלב מרכבת the heart is the principal seat of the soul (Gen. 1, 1). — Hiphil: 1) to cause to ride, 2) to combine. — יש מרכיבין אלף ב"ית some combine the letters of the alphabet in such a manner as to transform a word into another by following certain rules for the interchange of letters. — מורכב compound. — מלה מורכבת a compound of two original words. — מורכבים 1) compound vowels, 2) compound numbers (*opp.* ראשוניים).

רמז to hint. — רמז ל... this is an allusion to..., ברמזות by way of allusion (*opp.* בפירוש clearly).

רעה to associate. — רע friend, companion. — אין רע לו or אין לו רע it has no parallel; hapax legomenon.

רפה to be weak. — רפה 1) weak, 2) soft (a letter without dagesh forte), 3) aspirate (ב ג ד כ פ ת), רפיון soft pronunciation of a letter. — ברפיון הלמד with the omission of the dagesh in the ל.

רשה to have power or permission. — רשות 1) permission, 2) dominion, authority. — פשע מתחת הרשות to rebel against the authority of...

שאב to draw. — אבן המושבת *i. q.* אבן השואבת magnet.

שבה to praise. — לשבח praise, לשבח in commendation (*opp.* לגנאי in derogation).

שבר to break. — **שָׁבַר** 1) chirek (*lit.* the breaking of the sound between the teeth). — **נִשְׁבַּר** (the letter is) pronounced with chirek. — 2) surface, extension. — **שִׁבְרִים** ותבריתא (Hos. 14, 16; Num. 34, 11).

שִׁבַּשׁ to corrupt, to fail. — **תִּשְׁבַּשׁ נַפְשׁוֹ** it corrupts his soul (Deut. 12, 25). — **רַבִּים הִשְׁתַּבְּשׁוּ** many have been misled. — 1) mistake, 2) corruption.

שׁוּב 1) to return, 2) to refer . . . **שָׁב אֵלַי** it refers to, 3) to change *intr.*, to become. — Hiphil: to return *tr.*, 2) to answer **וַיִּשַׁב לְהִשִּׁיב** an objection may be raised, 3) to turn, to change **וַיִּשְׁבֵּב לְעֵתִיד** the vav converts it into a future tense. — 1) return, 2) repentance, 3) reply.

שִׁמָּה 1) line, 2) method, opinion, 3) recension. **שִׁמָּה אַחֶרֶת** another recension.

שָׁכַל to look. — Hiphil: to be wise. — **הַמִּשְׁכִּיל יִבֵּן** he who considers it, or who is intelligent, will understand this. — **שָׁכַל** intellect.

שָׁבַן to dwell. — **שִׁכִּינָה** the presence of divine glory.

שָׁלַם perfect, full. — **פָּעַל שָׁלַם** a perfect verb, a verb which loses none of its radicals. **וּבֹא לְמִדַּת הַפּוּעֵל שְׁלֹו שָׁלַם** its third radical (though being ה or ס) is here not omitted. — **וְהַשָּׁלַם** and the full form, without omission.

שְׁלֹשָׁה three. — **מִשְׁלָשׁ** 1) a root consisting of three letters, 2) a triangle. — **שְׁלִישִׁי** *i. q.* **מִשְׁוֹלֵשׁ** a trilateral root.

שֵׁם 1) name, 2) noun. — **הַשֵּׁם** 1) the name of God, 2) the Almighty. — **הַשֵּׁם הַנּוֹכַח** the honoured name, the tetragrammaton. — **שֵׁם דָּבָר** substantive. — **שֵׁם מְקוֹרָה** or **שֵׁם מְדָה** or common noun. — **שֵׁם הַמִּין** class-noun. — **שֵׁם פְּרָט** or **שֵׁם עֵצָם** or **שֵׁם פְּרָטִי** proper name. — **שֵׁם עַל רַבִּים** collective noun. 3) cause. — **עַל שֵׁם** because of, **נִקְרָא עַל שֵׁם סוּפוֹ** prolepsis.

שָׁמַיִם heaven; **מַעְרַכַת שָׁמַיִם** = **מִלְאַכַת שָׁמַיִם** the host of the heavens, *i. e.* the stars (according to Ibn Ezra the dual of שָׁמַיִם place, Ps. 115, 16; or derived from שָׁמָה (*comp.* the Arabic), to be high, Gen. 1, 1).

שָׁמַע 1) to hear, to listen, a metaphor is employed **לְהַבִּין הַשּׁוֹמְעִים** to make the hearers understand the subject.

2) to understand. — משמע understanding, meaning, literal meaning. — כמשמעו, כמשמעם according to the literal meaning; כד קרר the same meaning as in Arabic.

שנה 1) to be different. — Hithp.: to change *intr.* — Piel: to change *tr.* Pual: to be changed. — 1) משונה different, 2) *i. q.* משונה מן המנהג exceptional. — משונה בדקדוק exceptional with regard to its grammatical form. — שנוי α) difference, distinction, β) change. 2) to recur. — שנים two. — שנים biliteral roots; ע"ו שניים הנראים verbs שנים — שני שמוט והטעם אחד or שרשים והטעם אחד two words of the same meaning; synonyms; משקלים ויהיו שנים משקלים then they have two different ways of inflexion. — 3) to repeat. — 4) to recite from memory (*opp.* קרא). — משנה Oral Law. — לשון המשנה the language of the Mishnah.

שפה lip. — אותיות השפה labials.

שפה to join. — 1) משפחה family, 2) relative. מלה זרה (lit. a strange word without a relative) hapax legomenon.

שפט to judge. — משפט 1) judgment, 2) manner, 3) rule. כפול כמשפט repeated according to the rule. משפט מלות מושבות אחרות according to the rule of ellipsis.

שצ"ם הנכ"ל = שצ"ם ניגה moon, Venus, כוכב Mercury, sun, מאדים Mars, צדק Jupiter, שבתאי Saturn.

שקל to weigh. — שקול הדעת (lit. the weighing or the examining on the part of the mind) reasoning, common sense. — אנשי שקול הדעת men able to think, to employ their own reasoning faculties. — משקל 1) weight, 2) form, paradigm, תמוטנה תמוטנה תמוטנה יבואו על ב' משקלים and תמוטנה follow different paradigms. — משקלי השמות משתנים the forms of the nouns vary (this rule is very frequently quoted by Ibn Ezra). — על משקל after the paradigm. — ואין על משקלו, ואפס על משקלו there is no parallel to this form. על משקל התרוים in a metrical form, or divided into metrical lines.

שרק to hiss. — שריקה hissing. — אותיות השריקה sibilants. — שורק vowel shurek (ו).

שרש 1) root, 2) radical. — המים שורש the mem is ra-

dical. — שרשים or שרשיים letters which can only be radical.
 3) origin, truth; השודש the right thing, the truth.

שרת. — Piel: to serve. — משרתים servile letters. —
 משרת עצמו ואחר עמו it serves for itself and for another be-
 sides; it is to be repeated.

תואר quality. — שם התואר or שם השם adjective. —
 והוא תואר רשע and it is the adjective belonging to the noun
 רשע. — שם תואר יוצא or שם תואר יוצא transitive adjective
 as *e. g.* עריון terrifying. — שם תואר עומד intransitive adj. as
e. g. good, bad. — שם תואר בפועל verbal adj. (participle of
 neuter or passive verbs). — שם התואר מבנין נפעל participle
 niph'al.

תביר or תבריתא 1) name of an accent (וַ), 2) *i. q.*
 שברים surface.

תורה division, class (Moznayim, Introd. and Neh. 12, 31).

תושיה *see* ישה.

תכן to weigh. — Niph'al: 1) to be weighed, 2) to be
 right, 3) to be possible; ויתכן it is also possible that, לא יתכן
 it is not admissible. — מתכונת 1) number, 2) form, pro-
 perties. וקראוהו על מתכונת לשון הקודש and they read it accord-
 ing to the rules of the Hebrew.

תלה to hang, to depend. — מצות התלויות בארץ ,מצות
 שאינן תלויות בארץ *see* צוה (מצוה).

תלי the circuit of the moon. וזנב התלי and ראש התלי its
 two intersections with the circuit of the sun.

תמה to be surprised. — ואל תתמה be not surprised, a
 formula introducing a refutation of an obvious objection. —
 תימה surprise; והתימה מהאומרים it is astonishing that persons
 should say. — ה"א התימה the interrogative hé. — בתמייה in-
 terrogatively.

תנה. — Hiphil: to make a condition. — גזרה בלא תנאי
 an unconditional decree. *See* גזר.

תפל insipid, senseless. — זה הפירוש תפל *i. q.* זה הפירוש
 בלא טעם this explanation is senseless.

תפש 1) to seize, 2) to blame. תפשוהו דבר קל they
 blamed him with a slight thing.

תקופה 1) circuit, 2) the beginning of the seasons of

the year. שמואל תקופת the tekufah of Samuel, who assumed the length of a year to be $365\frac{1}{4}$ days; ת' רב אדא, the tekufah of Rabbi Ada who assumed a year of 365 days 5 hours $\frac{997}{1080}$ h. $\frac{12}{19 \cdot 1080}$ h., that is the nineteenth part of 19 lunar years containing seven leap-years.

מלה מתוקנת על משפט לשון — תקן — Piel: to set in order; הקודיש a (foreign) word adapted to the Hebrew idiom. — תקון ספרים supposed alterations in the biblical text for the sake of euphemy.

תרגם to translate. — ספר מתורגם a work which is a translation (as *e. g.* the books of Esther and Job, according to Ibn Ezra). — והמתרגם אמר the Chaldean translator says; מגזרת תרגום מטה of the same root as חוטרא, the Chaldean term for the Hebrew מטה „staff“.

פירוש

רבנו אברהם אבן עזרא

על ישעיה

על פי כתבי יד

מאת

מיכאל פריעדלאנדער

לונדון

ה' תרל"ו

דבר אל הקורא.

הספר הזה אשר אנכי נותן לפניך היום קורא נעים, איננו דבר חדש אישר לא היה לעולמים, כי פירושי ראבי"ע על ספרי תנ"ך ידועים היו גם מתמול גם משלושום, והיו ביד חכמי כל דור ודור מן הוא והלאה, כי תואר לו בצחות לשינוי ויראוהו וגם הדר בטעמים ויחמדוהו, ותתענג נפשם גם בחלומותיו והבליו ודבריו הרבים אם האמת לפעמים רחוקה ממנו ולא ידע ללכת אל מקומה, כי בכל זאת אשר לא סופר להם ראו ואשר עדן לא ישמעו התבוננו, ויותר מאשר ראו בדבריו ושמעו מטעמיו, השכילו מהמיו המגבוהים למעלה ומעמיקים ישאלה, הפותחים שערי שמים ליודעים, ויעלו אבר ויגבהו, ויגלו למכיריהם מוסדות העולם הגדול והקטון: וכאשר נתילדה חברה הדישה בארצנו¹⁾ להסיר המסכה הנסוכה על ספרי חכמי בני ישראל ולגלות הלוט הלוט לעיני כל, למען לא תוסיף עוד חזות הכל להיות כדברי הספר ההתום גם בידי יודעי לשון וספר כל עם ועם, וכל איש ואיש מאוהבי החכמה ודורשי שלומה וטובתה, אשר נשא לבם אותם לקרבה אל המלאכה הביאו נדבותיהם למלאכת הקודש, אמרתי בלבי אקריבה מנחתי אף אני מפרי אדמתי אשר עבדתי מנעודי ועד עתה, והעתקתי פירוש החכם רבנו אברהם בן מאיר בן עזרא על ישעיהו מלשון עברית לשפת הארץ אשר אנכי יושב בה, והוספתי פירוש על פירושו, ונתתי בראשו תולדות המפרש החכם, וזאת היתה ברכתי אשר הבאתי בשנה העברה מאשר הנני חי²⁾: והי כאשר התבוננתי בדברי החכם בעיון ובשקידה ויגעת לרדת לעומק כוננתו ראיתי כי פעמים רבות לריק יגיעתי כל עוד השגנות והזדונות אשר ישגנו והורו הסופרים עומדות על מקומותיהן: ואולם לפעמים הספר ישלם ודעת הקורא המגיה הסרה ונפשו לכדה היא החוטאת בהאשימו נקי

¹⁾ Society of Hebrew Literature. ²⁾ The Commentary of Ibn Ezra on Isaiah etc. by M. Friedländer, Ph. D. Vol. I. Translation of the Commentary. Vol. II. The Anglican Version of Isaiah amended according to the Comm. of Ibn Ezra.

PRINTED BY ROSENTHAL & CO., BERLIN.

א. ב. ג. והשלשה הנשארים המה בלונדון, פאריז, ופארמא, וקראתים
 ה. ו. ז. והפירוש הנמצא בדפוס באזוליא נסמן באות ד. — חלופי
 הגרסאות הנמצאים בשלשה הראשונים לקטום עבודי החכם דר' בערלינער
 היושב בעיר בערלין, והח' מרדכי המכו' Angelo di Capua היושב בעיר רומי:
 ועוד זאת הדשתי למען הקל על הקורא בפירוש ראבי"ע (א) לציין
 הפסוקים היטב (ב) להבדיל המלה המפורשת ולרמוז עליה בהוספת „גוי“
 אם חסרה (ג) להוסיף מראה מקום:

תולדות הפירוש וכל עניניו ודבריו מתי נכתב ואיככה הועתק ומעלתו
 ומעלת כתבי יד תמצא בספרי אשר כתבתי בשפת ארצנו, ולכן קצרתי
 פה בדבריי:

ויהי כאשר תם הספר עם חלופי גרסאות כתבי יד לצאת מתחת הדפוס
 ויעירני ידרי החכם אברהם נייבויער נ"י היושב בעיר אקספרד — אשר בטוב לבבו
 הנאני מהכמתו וידעתו ספרי אומתנו, שפוני טמוני חול וקודש, ולא העלים
 ממני מאומה מכל אשר שאלתיו וגם אשר לא שאלתיו הגיד לי, גם ברוך
 יהיה! — לאסוף ג"כ השנויים הנמצאים כפי' שמואל לאניאדו הנקרא
 כלי פז, ויהי כאשר יעץ בן עשיתי ואקרב אל המלאכה וזה פריה:

גרי ספרי	גרי כלי פז
א' ג	נבואות ושירות כפולות
ד "	ליתא
ה "	למרות
ו "	משה הדרשן
ז "	ישראל שהם אומרים
ח "	וטעם ועצרה ממלאכה
ט "	אייסרכם
י "	כבורית
יא "	ל
ב' ב	ילמדו עוד מלחמה, אם כן אין זה אלא לימות המשיח
ג "	עוד ידענו
ד "	המחשבות
ה "	בטעם
ו "	ל
ז "	שהוא מלה אחת
ח "	בתעלוליהם
ט "	המסתכלות, וכן הרבה
י "	בידו קנה הלב
יא "	

וצדוק ובעוונות את הישר: לכן יראתי משלוח את ידי בפירוש ראביע לשנות או להפוך דבר מדברי החכם כפי אשר קבלנום מהדורות אשר היו לפנינו, אך לא יכולתי להעלים את עיני מהמכונה הגדולה אשר ראיתי בדבריו בין בספרים הנדפסים בין בכתבי יד, כי יותר ממאה שגיאות חדשות וישנות נמצאות בהם, קצתן יתרונות וקצתן חסרונות, ועל כולן הבאתי עדים נאמנים מטעם הכתוב ומשקול הדעת, וטרחתי לתקן המעוות ולהחליף המקולקל, בדברים ישירים ומובנים, קרובים כפי השערתי אל אשר יצא מפי החכם באמת: ואף כי ידעתי כי בכל אשר יעמול האדם לבקש לא ימצא דבר אשר יאמר עליו כי הוא זה אשר נאבד או החלף, וגם יודע אני כי דברים רבים לאין מספר המה הבל ורעות רוח ורק דבר אחד הוא האמת כמו הנקודה בתוך העגולה, בכל זאת לא יראתי מהוות דעי אף אני, כי כאשר כל מליץ בין איש ובין רעהו ישמיע דברי האחד לחברו כפי השערתו והבנתו, כן כל העתקת ספר משפה אל שפה לא תכיל דעת המחבר כי אם כפי דעת המעתיק, וגמרתיו בלבי לעשות את דברי החכם, כפי אשר השיגה ידי להבינם ולתקנם, יסוד מוסד אשר עליהם אקים תרגומי ופירושי, אך ככל מקום אשר עזבתי את הגרסא הישנה לא מחיתי זכרה, כי הקוטיה על לוח ספרי באמרי טוב לאחוז בזה וגם מזה אל תנח ירך, והבוחר יבחר: וגם אספתי את כל הדברים המתוקנים יחד בסוף הספר למען יקל על הדורש למצוא, ואולי יפרשם חכם מן החכמים בלי שנוי ובלי חלוק וברוך יהיה! ואף כי יודעי העתים וכותביהם בבקדם על דבריו: אולם ראיתי כי אין מגיד ואין משמיע ואין מליץ בעד הגרסא הישנה, כי האחד אשר פצה את פיהו להחזיק הנהרסות לאמור כי אין פרץ ואין יוצאת בפירושי הראב"ע³) לא היה לאל ידו לברר דבריו ולקיימם בעדים נאמנים כאשר אוכיה בספרי⁴):

ועתה, קורא נעים, הנני נותן לפניך בספר הזה פירוש ראביע על ישעיה כאשר מצאתיו בכתבי יד בבית אוצר הספרים פה בעירנו⁵) כי הוא בעיני מתוקן ונקי מחטאות ומפשעים מכל כתבי יד הנשואים, ולמטה בגליון תמצא שנויי שאר כתבי יד וספרים הנדפסים, וגם אתן שם מקום לההגות אשר זכרתי ובררתי אותן בפירושי, עם הישנות ודברים אחדים בענין הפירוש; ואם תראה בעצם הספר מלה מסוגרת כחצי עגולה לפניו וכן לאחריה תדע כי אין לה חלק בדברי הראב"ע כפי דעתי; ואת אשר הוספתי למלא החסרון הבאתי בין שתי נונין ישרה לפניו והפוכה מלאהריו: שישה המה כתבי יד אשר היו בעזרי, שלשה בעיר רוטי באוצרי הספרים הנקראים וואטיקאנא, קאזאנאטא אנגעליקא, וקראתי את שמותיהם

³) Academy Dec. 1. 1873. ⁴) Vol. IV. ⁵) Ms. in the British Museum, Add. 24,896.

גרי כלי פז	גרי ספרי
החיות קטנות	החיות י"ג
ולשטום ע"א	כ"א " ולהיות לגוי א' לשטנם
נבאו	כ"ה א' נראו
ל' "	ב' " הגולים
כך	ז' " רק
יכולנו	י"ד " יש לנו
הנפרד	י"ט " הנעדר
כתובה לא להחיות	" " כתובה
שם לישון	כ' " עם לישון
היינו דברי השם	כ"ז ד' איננו דברי השם
ותשרש	ו' " ותשאר
החכמים	כ"ח ב' הזרמים
יהודה שטעו ונישגו ביין	ז' " יהודה
המשתכרים למלאות שולחנם ק"א	ח' " המשתכרים
וצואה	י"ג " הישבו
ל' "	כ"ח י"ג כאב ביד
ל' "	" " הפרשה
בהן, חוזק	ט"ז " בהן
מוסב	" " מוצב ארצה
ל' "	י"ז " כי יעה פועל יוצא
ל' "	כ' " מהתפרש והמישך המסך
הורים	כ"ט ו' הצרים
וכן במזרה	ל' " ובמזרה
נצבות	ל"א ה' ושבות
בעברי	ל"ב ד' עבדים
זרות	" " זכות
כי שוכן מרום הראה גבורתו שהוא	ל"ג ה' והטעם על השכינה שהיא
רם על כל וידו העליונה	בציון
על הצור שבציון	י"ד " בציון ששם הכבוד
ובל	כ' " או בל
שיכיר	ל"ה י"א שהזכיר
לישון כריאות	ט"ז " ירבו כבר
ישאו, כי במצות יי	" " כיא יש אומרים כי הם במצוות
שלקחה מכל	מ' " ב' שלקחה כל
כרועה עדרו של עצמו שמרחם ביותר	י"א " כרועה
על צאנו ולא כרועה שכיר	

גרי כלי פז	גרי ספרי	ג' כ"ו	ג' כ"ו
הפסוק	הפרשה	ה' ו'	ה' ו'
ל'	תקון כמו	כ"ח	"
האופנים	כמו אופן ידועים	י"ב	י'
ל'	וטעם מצבת בבל	ג'	ז'
ששמה	שממיה	ד'	"
ל'	על שמריך	ח'	"
ל'	ובמוהו ויהי אבשלום	י"ד	"
שעל	שעל אליהם	"	"
נערה	בעולה	כ	"
ל'	ואמרו בקרבה	כ"ד	"
מפני	לא יוכל שנחבאו	ז'	ח'
השורש	השורות	י"ט	"
כאלה	כאליהו	ד'	ט'
בשנשרפים	כנשרפים	ו'	"
דרך הסופרים אין	דרך דרש הסופרים כי	י'	"
ארם מקדם, ממזרח, עם מלכי	עם מלכי	י"ג	"
וראה	גרי	י"ד	"
פועל	פועל יוצא והנה הכנף פועל	י"א	י"ג
אדומים	ארמים	י"ד	י"ד
אשר היה	אשר יהיה	ו'	י"ד
רודף פעול בטעם	רודה במורדף בלי חשך	י"א	"
ל'	והוא פועל	ז'	ט"ו
של	הידוע בארצם שהוא על	י"ד	ט"ז
ל'	לא עם כבירים	י"ט	י"ט
המדינה	במדינה	ט'	"
שין	עין	ה'	כ'
הבוטחים על	הבורחים אל	כ"א	"
אנחתה של ירושלים ואנחת	אנחת	י"ב	"
ל'	שאתה מהם	כ"ב	ח'
בכל הנשק	בכלי הנשק	ט"ו	"
אצור שם באוצרות הסוכן	אצור	כ"ג	"
ביתד	כיתד	ד'	כ"ג
המקיף	התקיף	ה'	"
ויתהלל	ויתהלל	י"א	"
אדמת	ארתת	י"ג	"
שמשימה	שהושימה		"

גרי כלי פז	גרי ספרי	ג' ג'	כסותם
ל' ל'	ד' ד'	" "	דברים קשים
עתים	" "	" "	לשום עת
לשון עת	נ"א י"ט	" "	עם ההרב
החרב	נ"ב ב'	" "	הוה
היתה	י"ג "	" "	תועי רוה
בעלי פלוגתתנו	" "	" "	כי עוד ירום
כי עבדי הם	" "	" "	אמת
אמתתנו	נ"ג "	" "	השם ירבה בניו
יראת יי יראה בנים	נ"ד א'	" "	עקרה לא
שחרה לא	ה' "	" "	כאשר — בראשית
ל' ל'	" "	" "	לתורת השם וכן כתוב
ל' ל'	י"ב "	" "	והם בחלונות —
ל' ל'	" "	" "	על השער
של השער	" "	" "	אקדה אבן יקרה
אקדה כתיי	י"ד "	" "	והתיי מבולע
וכתיי מדוע	י"ז "	" "	להיותו
להיותו כלי	נ"ה א'	" "	כי שניהם - - וחלב
ל' ל'	ב' "	" "	או טעמו
ל' ל'	י"ב "	" "	אם על — היה
ל' ל'	נ"ו ט'	" "	שתהרוגנה
הרעים	נ"ז א'	" "	הרועים
בגלוי על הר גבוה גם כן	ח' "	" "	גם כן
ולמצרים	ט' "	" "	או למצרים
שישיות	י' "	" "	שישיות
בן עצביכם	נ"ח ג'	" "	בעל עצבים
חשב	נ"ט א'	" "	הנה ישב
ימלט	ד' "	" "	ימלא
לבצי	" "	" "	שהם כבצי
ל' ל'	י"ג "	" "	הורו כמו עושו
ל' ל'	ס' ו'	" "	מים
ד"א זהב גוים והנה	י"ז "	" "	והנה
זה לקות השמש	כ' "	" "	זה השמש
ל' ל'	ס"ב א'	" "	אלה — ישנם
אשר	" "	" "	אשר בגלות
ל' ל'	ו' "	" "	משומרים לבוקר

גרי כלי פז	גרי ספרי	ט' י"ד	ומוסד
ל'	כטפריר	" כ"ב	כשפריר
כטפריר	צאת ידוע	" כ"ו	ידוע
צאת ידוע	בהם	מ"א א'	בהם
בכס	והפרשה	" ב'	והפרשה
ובפרשה	וי"א . . . רבות	" "	וי"א . . . רבות
ל'	אוהבי פועל	" ח'	אוהבי פועל
אוהבי פועל, אוהבי פועל יוצא מאוהב	עם הכבליים	" י"ד	עם הכבליים
ונדבק באהוב והוא הפועל	ולא מיש	" כ'	ולא מיש
הכבליים	ברוח	מ"ב ד'	ברוח
ולא יכמושו	ישם	" י"א	ישם
הרוח	בסתר	" י"ב	בסתר
עם	שירדו	" ט"ו	שירדו
בספר	דברים	" כ'	דברים
שירדו	העין	" "	העין
דברי אל	ולא יסגרום	" "	ולא יסגרום
הענין	ישמעו	" "	ישמעו
ועיניהם לא יסגרום	השם	" כ"ד	השם
ישמעו ולא יראו	אור	מ"ג ז'	אור
העם	עמי	" כ'	עמי
סוד	שנחרו . . . השם	" כ"ז	שנחרו . . . השם
שמי	לשכל	מ"ד י"ט	לשכל
ל'	והנתקף	" כ"ה	והנתקף
לישראל	ההרים	מ"ה כ'	ההרים
ל'	או	" ט'	או
הדרים	סודם	" י"ט	סודם
אוי	זאת	מ"ו י"א	זאת
קודם	וזה טעם לבא	" י"ג	וזה טעם לבא
למלאות זאת	והארץ	מ"ה י"ג	והארץ
ל'	בכבל	" י"ד	בכבל
והארץ, כאלפס וכסוי	כ"ף ויבחרך	מ"ט ז'	כ"ף ויבחרך
ל'	הגולה	" י"ד	הגולה
כורש	בניהן	" ט"ו	בניהן
הגאולה	הנה באו	" י"ז	הנה באו
בניהן או עצמן	כל	" "	כל
הנקראו			
הם			

שנויים הנמצאים בכ"י לעווארדן¹.

גר' ספרי	גר' כלי פז
מ' י"ד לשם	לו שם
" ו"ח הם בלא ה"א הרעת	ואם הוא בלא אל"ף ידוע
" כ"ד כאילו	כאילו אינם
מ"א ב' והפרשה	ובפרשה
" ח' עובדי ע"ז דברי הנביא	עובדי ע"ז דברי הנביא
" ט' מגדוליה	מגבוליה
" ב' מיש	נראה כן
מ"ב א' אלה	כל
" ד' מפעלי הכפל	רפה
" ו' עולם	עם
" ח' במקרא, לברו	במקום הזה, ח' (ר"ל חסר)
" י"ד הטעם	הכתוב
מ"ג ב' השרים	מצרים
" כ"א שלו	שלי
" כ"ב שעשה	שעשה
מ"ד ח' הגרים	הגוים
" ח' ישלא אדענו . . . והנכון	ח'
" י"ב ויש	ואם
" י"ג והברזל	והברזל
" מ"ז רוחתי	דמו
" י"ט מ"ם . . . הנותר	ח'
מ"ה ב' או	ח'
מ"ו ב' הנושאים, נפשם הנושאים	הנופלים, הנושאים למלט משא
מ"ז ב' לטהון	לטעון
" ז' גאותך	גאולתך
מ"ח ו' נצורות	נצורות בצורות
" ח' ב'	ח'

¹ רוב השנויים העתיק עזובי ידידי הח' ר' אברהם נייבוער כ"י בטובו הגדול: לא הבחתי על הקצר (א) שנויים אשכ הנה שנויים צלי ספק, וכל הסקון אשכ נגלה זו חסרון דעם הסופר וחסרון כוונתו. (ב) שנויים הנוכחיים עם גכ"י קאזאנאלטע וכו"י אונגעליקאל הנכשונם בספר בסוף כל דף ודף ואלה הם: ונכבימים עם כ"י ב' (המספר הא' פוסק הכשים והב' ההגיה). ק"ו א', ח', ק"ח ב', ו', ז', ט', ק"ע ב', ד', ע"א א', ה', ע"ב ב', ו', ע"ד ו', ע"ה ה', ע"ו ב', א', ע"ח א', ב', ע"ט א', ב', פ', ד', פ"ב ד', פ"ז א', פ"ח א', ז', ל"ח ד', ל"ב ד', ה', ל"ד א', ד', ל"ו ה', ל"ז ו', ל"ט ב', ד', ק"א א', ב', ז', ק"ב א', ק"ד א', ב', ד', ה', ז', ק"ה א', ב', ק"ו, ה', ק"י ב', ד', ה', ה', ק"י"א ד', ק"י"ב א', ב', ק"י"ג א', קט"ו א', ב', ונכבימים עם כ"י ב': ע"ד ב', ע"ח ו', פ"ז ב', ב', פ"ט ב', א', ז', ל"א ו', ל"ב ד', ל"ג א', ב', ד', ל"ד ב', ד', ל"ו ה', ל"ח ה', ל"ט ב', ה', ק"א א', ק"ב א', ז', ק"ב ד', ה', ק"ד ד', ה', ו', ק"ה ב', ק"ז ד', ק"י ב', ד', ה', ק"א א' ב', ו', ק"י"ב ב', ק"י"ג ב'.

גרי גלי פז	גרי ספרי	ס"ג א'	וואת — וקוסמנטינא
בקוסמנטינא וכיוצא	וואת התורה הידוע	" "	" "
ל'	מלכות תורת'	ג'	" "
מלכות	עם משה	י"א	" "
על משקל משה	עקרנו	ט"ז	" "
יכירנו	השבטים	י"ז	" "
השופטים	הפרת	ס"ד ד'	" "
השפיות	שאקבל אותם	ס"ה ב'	" "
שאקבל אותם עם היותם העם			
המכעיסים אותי	אלה	ה'	" "
אלה התועבות אשר עשו	יזכור	י'	" "
לא יזכור	זולתי	" "	" "
זולתו	ויהיו שנים רבות	י"ז	" "
ל'	ואם מת יקולל	כ'	" "
ויקולל בן מאה שנה	וזה אמר שמת	" "	" "
וזה אמת שמת	אבותיכם	ס"ו ג'	" "
אבותיהם	מין נכבד	כ'	" "
מין	ומזה הכתוב — שבתות	כ"ג	" "
ל'			

תהלה לאל' חיי אשר זכני להתחיל ולגמור את דברי הספר הזה: פה לונדון שנת תרל"ו לפ"ק: מיכאל בן לאאומ"ו יהושע פלק פריעדלאנדער.

לוח הטעיות.

דף סורה	דף סורה
ע' י"ד המפדשים ס' המפדשים	ז' ב' ציוני סחס ציוני
" י"ט רצון ס' רצון	י"ב ל"ג ולא נתק ס' : ולא נתק.
ע"א י"ד גם ס' עם	י"ח כ"א שרובי ס' שרוב
ע"ב כ' השם ס' העם	כ' א' הלה ס' הלא
ע"ה ה' כמעס ס' כמעס	כ"ב י"ג כלנה ס' וכלנה
" כ"ה [סופ' ח' ט"ז] אנשנ סוכות ס'	ל' א' גם ס' ג'
אנשי סכות [סופ' ח' ט"ז]	" כ"ה כמ וכן ס' כמו כן
צ"ו ו' המשיח: ס' המשיח	מ"ד י"א כמי ס' כמו
ק"ט י"ח ובניו ס' ולבניו	מ"ט י"ז יפרישו ס' יפרישו
	ע' י"ב [סמ' ל"ב ל'] מסכה סחס
	מסכה [סמ' ל"ב ל']

גרי כלי פז	גרי ספרי	נ"ו ד'	הוא לשם
הוא מורה בכבוד השם	הוא לשם	ו'	שרות
לדעת	שרות	ח'	כי אם עלו
ח'	ו"ו לנקבציו	"	"
ולנקבציו	לא ישמרו, בהם	י'	"
שמרו, בהם לנבוח	במקרא על הכה	י"א	"
בתורה על הנפש	כמו ונפשו מאכל	"	"
ממנו נפשו לאכול בשר	יועיל	נ"ו י"א	"
שיועיל	משכר	י"ב	"
ושכר	עמנו טוב	נ"ז ד'	"
ממנו	מישתיק באמת	י"א	"
אשתוק	היות את	"	"
היות בודד ואת	לכוכבים, כנשמה,	ט"ו	"
לגבורים, לנשמה	והטעם . . . נגרש תמיד	כ'	"
ח'	שהוא נגרש	"	"
שהוא	ובדעת, בדבור	נ"ח ב'	"
ח', בדבר	מתענים, והתשובה.	נ'	"
מצערים, זה הטעם	שיוכה, הקדמונים ז"ל, עפר	ד'	"
שיכה, ז"ל, רבר	הט"ם שורש	ז'	"
ח'	ישמיה, ישמה, וכזב	י"א	"
יצמיה, יצמה, כי נכזב	תשובכם	י"ב	"
ח'	מלכת בשבת רגלך	י"ג	"
רגלך מלכת בשבת	בני הגולה	י"ד	"
הגולה באהרונה	תבקע הצפעוני	נ"ט ד'	"
יבקע	היה ראוי . . . גדול	ה'	"
ח'	צדקתו	י"ד	"
צדק	כיבשה	י"ח	"
ירשם	כמו בואי	ס' א'	"
ח'	מים	ו'	"
ח'	לא יתנו, בא בקמץ גדול	ט'	"
יתנו, ח'	לא בנו	י'	"
יבנו	שם	י"ד	"
שם הפועל	והם	ס"א א'	"
והנה רוח	לא יורה . . . שישראל	ט'	"
הכתוב מדבר שישראל לא	מצטרף	י'	"
מצטרף	אשר כגלות	ס"ב א'	"
אשר			

גרי כלי פז	גרי ספרי		
שב למעני	שכלמעני	י"א	"
האמין באחדית	תאמין באמת	י"ב	"
השם לעלות לירו' בנבואת הגי וזכרי'	השם	י"ז	"
ה'	שישובו עד י"ג	מ"ט ח'	"
שוב הגולה	הגולה	י"ד	"
ממנו ומלקוח שלקח ממנו	ממנו	כ"ה	"
ה'	יעף . . . קשים	ד'	"
ה'	וכן	נ"א ב'	"
היתה	הוה	נ"ב ב'	"
גדולי ארץ, מובלע	גדולי, מובלע	ה'	"
צופיך יש לך	צופים שיש	ה'	"
בעבור	כגבור	י'	"
שמתוכה כל עיר ואמר על	שמלת סורו סורו טמא לכל	י"א	"
ה'	ובאדום	י"ד	"
כי נגזר והוא	והוא	נ"ג ח'	"
נגזר כמו נגזרתי	כמו נגזר	"	"
במותיך	על במותימו	ט'	"
לדכאו כמו	כמו	י'	"
שתתודה ותודה	שיתודה ויודה	"	"
שיאריך	שיראה	"	"
ימוש	תמוש	נ"ד י'	"
ישימו	ישימו במ	י"ב	"
ה', ח'	והתי'ו מבלוע, הגוים	י"ד	"
שיפיל	שיפול	ט"ו	"
שודו, בתורת ישראל	שיאמינו, בתורה וישראל	י"ז	"
ורואים, דרכיהם, ועל	יראום, דתיהם, או על	"	"
ה', גם יין	כמו הוי, יין	כ"ה א'	"
שהוא	כי שניהם הם	"	"
ה'	וכן יודו חכמי הרפואות	"	"
ה', בו	והלב, בהם	"	"
שני, שישובו לדעת	שיחיים, שישבו לדת	ג'	"
הנאמנים בהם	נאמנים הם	"	"
הטעם	למעם	ד'	"
נגאלו, פעמים	תגאלו, פעם שנית	ו'	"
קודם היותם	הטעם קודם התום	"	"
הנמצא בית י'	וכמזרה	ג'	ג"ו

אבן עזרא

על ישעיהו:

סודות מאד עמקו וגבהו יראום נבוני לב ויתמהו:
יתן אלהים עוז לאברהם הבא לפרש סוד¹ ישעיהו:

השם אחד ודברו אחד רק המעלות² משתנות כפי כח כל נביא
כי אין³ מעלותם ישות יש מהם שנבואתם בהזיון לילה⁴ כמו אברהם
וגד החוזה גם ישעיהו:

א

1 חזון, גיון חזון נוסף: [בן אמויץ], ויש⁵ בדברו יחוד⁶ כי כל נביא שנובר
שם אביו גם הוא נביא ויש מי שאומר שהוא⁷ מזרע המלוכה, כי
אמויץ ואמציה אחים היו⁸, על כן לא יכלו רשעי ישראל להרע לו כאשר
הרעו לירמיהו, והנה כתיב גוי נתתי למכים [כי וי⁹], ועל דרך הפישט כי כל
נביא שנובר שם אביו הוא גדול וגודע סודו בדורו¹⁰, ויש מהם שהוא נביא
ויש שאינו נביא, כמו נאם דוד בן ישי [סמוי ב' כ"ג א'] והנה דוד איש
האלהים [ד"ה ב' ה' ו"ד] וכאשר נאמר יהוא בן נמשי [מלכים א' ו"ט ט"ז] אין
נמשי מלך, והנה מצאנו בחזון ישעיהו בן אמויץ הנביא [ד"ה ב' ל"ב ל"ג]
והנה יתכן שיהיה הנביא שב אל ישעיהו או שיהיה דבק עם אמויץ, וכאשר
מצאנו אל ישעיהו הנביא בן אמויץ [מלכים ב' ו"ט ב'] ידענו כי הוא הנביא,
וכן הזכיר אבות צפניה [לפני א' א'] בעבור חזקיהו, ומעם אשר הזה
[על יהודה] כי רובי נבואותיו על ערי יהודה שיתפשם מלך אישור, ועל
ירושלם שנמלטה מידו, וכן מחצי הספר על גלות יהודה, כי לא הזכיר שאר
השכטים¹¹: ונבואתו היתה בימי עזריהו, והקרוב אלי כי בשנת מותו

(1) כ"ה כ"י א. ב. דפוס הגר' סער. (2) הנלות. ב. ג. = * ג. (4) צליה
בחזון. ג. (5) וי"ו ויש' נוסף ללא לוכך, אולי חסרון יש כאן, וכן בכונה וקיוות. (6) הלנוז
בבלי, ונגלה ט"ו. (7) שאנו שיהי א. (8) ונגלה י'. (9) הוקשר צלי כס הפסל וורה על סכ
ישעיהו. (10) וגודע דגורו. ג. = ב. (11) ועל ירושלים... השנעים. ג. =

גרי כלי פז	גרי ספרי		
ויפרשנו	פרשהו	ד'	"
ח'י	כתוב משמרים לבוקר	ו'	"
ח'י	לעתיד עד בארץ ס"ג י"ז	ח'	"
ח'י	כטעם תסיר	ס"ג י"ז	"
לזמן ח'י	לדבר, או לזמן מועט	י"ח	"
ההרים, כאשר היא	אחרים, כאשר שהיא	ס"ד א'	"
צדיקים	הוטאים	ד'	"
ח'י	נלחם	ו'	"
מן הגלות	בגלות	ס"ה ט'	"
יבואו עבדי השם יראו	עבדו השם ישארו	י"ג	"
מלעיבים עליהם	מלעיגים במ	ט"ז	"
יונה	יהודה	י"ז	"
שהוא ראוי בתולדת	שהוא בתולדת	כ'	"
פעולים	פועלים	כ"ב	"
עיני שם	עיני	ס"ו כ'	"
קריבה, מלעיל הוא שם	קרבן, שם הנה מלעיל	ג'	"
שיביא	שיבוא	ד'	"
בעיניהם חשבים כנידה	חשובים מנודים בעיניהם	ח'	"
ח'י ח'י	כיולדה... טורח, כטעם ילדה	ז'	"
ח'י	מארבע... כאילו	"	"
באבלים, מיצה	האכלות, מיץ חלב	י'	"
פועל עבר	פועל	י"ג	"
משל	מלך	ט"ו	"
עין או פה	עין	י"ט	"
מעשיהם ומחשבותיהם שנוסדו יחד	ואנכי כטעם	י"ח	"
על יי ועל משיחו וטעם			
יכלו, שמכם	יכלו, שמכם שלא ימחה	כ"ב	"
וכמוהו בעת	והטעם בעת	"	"
שבת כפי'	שנה כפרשת	כ"ג	"
אלי לא	אם לא	כ"ד	"
ח'י	ספר ישעיהו... מושבי	"	"

המשך מלוח הטעיות דף X.

ס' כ"ד נטעו צ"ל נטעו; ס' כ"ו איננו צ"ל כי איננו; נ"ג ב' צ"לו יעל צ"ל צ"ל ויעל; סימן "ג" חסר דף צ"ה הער' ג' ודף צ"ו הער' ח'.

הראש והלב, כי שניהם הם השרים: דוי, תואר השם כמו גנב [סהל' י' י"ח] סלח [סס פ"ו ס':] 6 מכה, מתום, מקום שיש בו תום, כמו בריאות, והוא משונה בדקדוק, כי היה ראוי להיות על משקל מעוז [כ"ה ל',] וכמוהו אין מתום בבישרי [סס' ל"ח ל',], ויאמר רבי משה הכהן ז"ל כי הוא כמו מתום בעבור שמצא מעיר מתים [סספ' כ' מ"ח], והטעם אין בהם מה שיש למתים, והוא מעט רחוק: ותחסר מלת רק, אין בו מתם רק פצע וחבור, וכמוהו אין טוב לאדם¹ שיאכל ושתה [קסלס ז' כ"ו]: פצע, ריצוץ העצם; וחבורה, מכה שתתחבר אליה הלחה: טריה, שאיננה יבשה כמו לחי החמור טריה [סספ' ט"ו ט"ו] וכן בלשון ישמעאל: לא זורר, כמו ויזר את הגזה [סס ו' ל"ה], כי המכה לא תרפא עד שתזרר הליחה, גם חובשו כמעט עוצר והתול, ומגזרתו לא אהיה חובש [ג' ז']: בשמן, שהיה ראוי לה: 7 ארצכם וגו', הנוכר למעלה, משל שנלקחה כל ארצם, ויש מהם שממה שאין ישם אדם, ויש מהם שרופות איש, ויש שזרים אוכלים תבואתה: [אוכלים אותה], כמעט בעצבון תאכלנה [ברא' ג' י"ז], וטעם כמהפכת זרים, פ"י ארצכם שממה, ויתכן היות זרים מגזרת זרם [ל"ג ז'], ויהיה המ"ם שורש ולא לשון רבים ויהיו שנים משקלים: 8 ונותרה, הטעם שערי יהודה הבערות תהיינה נתפשות ולא תותר רק ציון: כסוכה בכרם, מקום השומר והטעם על הישכינה: כמלונה, מקום ללון השומר בשדה קישואים: כעיר נצורה, חרבה כמו ובנצורים ילינו [ס"ה ל':] 9 לולי וגו', דברי הנביא בעבור ישראל²: כמעט, דבק עם שריר בעבור טעם המפסיק, כי עיקר גדול הו' לשמור דרך הטעמים: 10 שמעו וגו', זאת תשובת הנביא בעבור שאמרו הם כסדום היינו, אמר אילו הייתם כן, כן הדין, כי שריכם הם כשרי סדום, וזה טעם קציני סדום, והעם כעם עמורה: 11 למה וגו', הטעם למה³ אשאיורכם עוד בארץ בעבור רוב⁴ עולותיכם, ומלת שבעתי כדרך בן אדם דבר הכתוב, והאמת, אם ארעב לא אומר לך [סס' כ' י"ג]: אילים, הם גדולים: מריאים, מין ממיני השור, וגדול ממנו והלכו אסור, והגאון אמר שהוא מלשון משנה [סנס כ"ד ג'] כמו בריאים: פרים וכבישים, הם קטנים: ועתודים, גדולים והם התוישים, העולים על הצאן [בראש' ל"א י']: 12 כי, לראות פני, כמו לפני, כי אין פני פעולים: רמוס, שם הפועל: 13 לא תוסיפו, ציווי כמו לא תוסיפו על הדבר [דברים ל' ז']: הביא, כמו להביא, כי מנחתכם היא שוא בעיני, והקטורת היא תועבה: חדש, מפורש בתורה [במדבר כ"ח י"ד] שהוא ראש חדש: קרא מקרא, שתקראו אותם מקראי קדש [ויקרא כ"ג ז'] והזכירם עם העולות והמנחה בעבור המוספים: לא אוכל און, תחסר מלת נשוא, כמו חמור לחם [שמו' ה' ט"ז כ'],

(¹) ל"ל בדלס. (²) בעבור ישאל שם אוננים. ב. ב. ג. (³) ב. ב. ג.

(⁴) = ג.

התחיל¹) להתנבאות כאשר אפרש עוד: ועל דרך הפשט כי בימי הזקיהו מת, כי אילו נמשכו ימיו עד ימי מנשה היה זה כתוב²). ויש בדברי יחיד³) שהרגו מנשה, בעבור שאמר ראו עיני [י' ה'], ואם הדבר קבלה הוא האמת: 2 שמעו [גוי והאזינו], יש מלות נגזרות משמות והם פעלים, כמו והאזינו ארץ, והטעם הטי אוזן, והנה אין הפרש על דרך הפשט בין שמעו ובין האזינו⁴), והחל לקרוא לעדים שהעיד משה לישראל⁵), כי אבד תאבדון [דברים ל' כ"ו] והנה בא העת⁶): כי יי דבר, אחר שהשם הוא⁷) המדבר שמעו דברו, או כי יי דבר שתשמעו: בנים, נמשלו ישראל לבנים שאין כח להם, והאב גדלם ורומם מעלתם על בני גילם: והם פשעו בי, שיצאו מתחת רשותי כמו ויפשע אדום מתחת יד יהודה [שמות כ"ז ח'] על כל דבר פשע [מלכים ב' ח' כ"ב]: 3 ידע גוי, הזכיר השור והחמור כי הם הנמצאים תמיד עם בני אדם: אבוס, מקום אכילתו, והוא במקום מוכרת וסמוך שוה, וממנו וברבורים אבוסים [מלכים א' ח' ג'] ומשור אבוס [משלי ט"ו י"ז] פעול, והטעם שהוא עומד באבוס: ישראל לא ידע, והנה הבהמות טובות בדעת יותר⁸) ממנו: ועמי לא התבונן, הטעם כפול כדרך רוב נבואות⁹), ושירת האזינו גם משלי בלעם, והטעם, כי אני גדלתי והם לא הכירוני: 4 הוי, יש מפרשים¹⁰) ה"א תחת אל"ף, כמו אדורם [מלכים א' י"ז י"ח] הדורם [ד"ה ב' י' י"ח] אך [שנו' ב' ו' ט'] והיך [ד"ה א' א' י"ב], ולפי דעתי שהוא סימן קריאה, ועיקר המלה מגזרת היה¹¹), בעבור שמצאנו הוי הוי ונוסו [זכרי ב' י'] הוי ציון המלטי [סס י"א], על כן אמר אחריו לנוכח על מה תבו: כבד עון, שם התואר והי¹²) סמוך כמו ערל לב וערל בשר [יהו' מ"ד ו']: זרע מרעים, בעבור היותם הם עם אבותיהם רעים, או הטעם כמו אביך האמורי ואמך חתית [סס ט"ז ג'] כאשר אפרש¹³): משחיתים, נפשם או דרכם: עזבו את יי, הטעם¹⁴) עבודת השם: נאצו, הכעיסו: נזרו אהור, מגזרת וינזרו מקדשי [ויקרא כ"ב ז'], על משקל ולא יכולו [שמות ח' י"ד], ואם איננו במקום מוכרת, ורבי אמרו שהוא מבניין נפעל, כמו נכוננו ללצים [משלי י"ט כ"ט], מגזרת זר: 5 על מה תבו, תי"ו תבו לרגליך [דברים ל"ב ג'] שורש כמו¹⁵) ושפּו עצמותיו [איוב ל"ב כ"א], ובמקו' הזה הוא לנוכח, והטעם, כל מה שתבו תוסיפו אתם עוד למרוד¹⁶), כי הראוי היה לעשות תשובה, כמו ובעת הצר לו ויוסף למעול [ד"ה ב' כ"ו כ"ב]: סרה, תחסר מלה או דברה, מגזרת סורר [דברים כ"א י"ח], או יהיה שם: כל ראשי לחלי, פי' על מה תבו כי¹⁷) כל ראש מוכן לכל חולי, והזכיר

(1) החל. ב. ג. (2) היה צום הכס'. ב. (3) יצונו ו"ע. (4) האזיני. א. ג. (5) ציטט. ב. (6) והוא צל העד. א. (7) = ג. (8) = ג. (9) הנבואות. א. ג. (10) = ג. (11) עיין ספד לחות אות אל"ף. (12) = ג. ב. (13) פי' לאצ"ע על יחזקאל לא נאלץ עדיין. (14) יי הטעם = ג. ב. (15) על ונשקל. ד. (16) לנכות. א. ב. ג. עוד = ב. ג. (17) = ג. ב.

השם לצבאות מפורש בשמואל⁽¹⁾: אביר ישראל, שהם במטה כנגד צבאות מעלה, כי גם הם יקראו צבאות השם ככתוב בתורה [שמות י"ב מ"א]: הוי, כמו אוי להם בעשותי כן: אנחם, אמצא נחמה כי הכעיסוני, על דרך לשון בן אדם: 25 ואשיבה ידי, מכתו, כמו הנה יד יי הויה [שמות ע"ג]: כבוד, באילו כבודית, והנכון שהוא כבוד ידי [ספי י"ח כ"ה], ומעם סיגיד בעבור שאמר בתחילה כספך היה לסיגים, ויאמר רבי משה הכהן ג"ע כי השבעה מיני מתכו' לא ימצאו במקר' על לשון רבים, והנה שכה כל בדיליך: 26 ואשיבה שופטיך, הטעם שיגלו ישראל ושופטיהם, גם יסורו שופטי אחז ועמיד חזקיהו שופטי צדק כי כן כתוב⁽²⁾: כבראשונה, כימי דוד ושלמה, והבי"ת נוסף: 27 ציון, בעבור המשפט תפדה מיד סנחריב: ושביה, יפדו הם שעשו תשובה⁽³⁾: 28 ושבר פושעים, היוצאים מתחת הרשות, והם חמורים מחטאים, והטעם על כל ערי יהודה הבצורות שנתפשו, ועובי יי, כפול כמשפט: 29 כי, מאלים, מגזרת אלה⁽⁴⁾ [בראשית י"ח ו'] וחזרה על סימן זכר', כמו נשים, גם שלש סאים, והעד מהגנות: יש אומרים כי י"וד יבושו תחת תי"ו הנוכח, וכמהוה אמרו רבים, ולפי דעתי שהוא דבק עם יכלו, ואחרי כן שב לדבר עם הנוכח, וכמהוה רבים: ותחפרו, כמו תבושו: 30 כי [נגון], אחר שאמר שיבושו מהאילים שחמדו וגזלו, המשילם לאלה שנבלו עליה, ודיקדוק נובלת עליה שהי' כן מפאת⁽⁵⁾ עליה וכן ותאבדו דרך [סהל' צ' י"ב], וכמהוה שנאמר בודוי קשינו עורף, והנה התברר כי סאילים מגזרת כאלה, והנה אחרי כן וכננה: 31 והיה החסון, תקיף והוא תואר השם⁽⁶⁾, כי השם הוא חוסן: לנעורת, הוא שינוער מהפשתים: לניצוין, כמו שביבים, וכמהוה ונוצצים כעין נחשת קלל [יחז' א' ז'], והטעם על הפסילים שיהזקום שלא ימוטו, הפועלים בעת צרתם, בעבור שלא הושיעום, ישראלים גם הם ישרפו⁽⁷⁾: וזה טעם ובערו שניהם, כמו מדוע לא יבער הסנה [שמות ג' ג']: ואין מכבה, ואין עוזר:

ב

1 הדבר, זאת נבואה אחרת, גם היא דבקה, כי ציון עתה תפדה מיד סנחריב, ועוד יבוא עת שתהיה לה מעלה גדולה: והנה אמר באחרית הימ', והם ימי המשיח שהם אחרית ימי עולם: 2 והיה וגו', והנה לא היו ימים אחרי ישעיהו שלא היו שם מלחמות והנה זה כתוב בספר בן גוריון

(1) שמואל ג' ב', או הוא טעות סופר ונ"ל ששמות (ב' י"ד) עיין יסוד מוכח, שער י"ב.
 (2) לא נכלל בכתוב. (3) נ"ל הם שעשו תשובה יסרו. (4) נ"ל אלה. (5) משלם ה.
 (6) שם החולק ב. (7) ששם גם הם ישכש (?) ב.

ומעם ועצרה כמו מעוצר וממשפט לוקח [כ"ג ח'], שלא תעשה כל מלאכה⁽¹⁾
 הטעי לא אוכל לסבול און עם עצרה, כי מה תועלת יש לעצרה עם און:
 14 הדישכם, היו עלי לטורח, על כן אסירכם וישבתו: נלאיתי נשוא,
 דרך משל: 15 ובפרשכם, בא הר"י"ש בח"ירק תח' פתח קטן: [אעלים עיני
 מכם] והמעם שאסתיר הרחמים מכם, וכן אינני שומע, והטעי שלא אושיעכם,
 בעבור כי ידיכם דמים מלאו, והמעם שפיכות דמים: 16 רחצו הזכו, המעם
 רחצו ידיכם מהדם שישפכו: הזכו, מבנין התפעל וכולע התי"ו בדגשות הזי"ן,
 כמו ולקח למטה' [ויקרא י"ד ז']: 17 למדו היטב, שם הפועל והמעם
 להיטב: אשרו חמוץ, האל"ף תחת י"וד, והפך זה תתימרו [ס"ו ו']: חמוץ,
 שם התואר, כמו קרוב, מגזרת מעול וחומץ [סל"ג ע"א ז'], ורבי' פרשוהו,
 שיחמצו הדין, והטעי שלא ידינו מיד⁽²⁾, ויהיה טעם אשרו כמו אשרוני
 בנות [בראשית ל' י"ג]: שפטו יתום, דינו משפט יתום שאין לו עוזר, וכמוהו
 שפטני אלהי וריבה ריבי [סל"ג מ"ג א'], וכן ריבו אלמנה: 18 לכו,
 [ונוכחה] יש אומר כי ונוכחה דברי השם, כמו ועם ישראל יתוכח [מלכה י' ז']
 וחנכון בעיני שהוא דברי הנביא לישראל, כאומרו השם אמר לי שנקבל תוכחת,
 כי גם הנביא אמר ויסרני מלכת (ח' י"א) כאשר אפרש⁽³⁾: בשנים, כמו
 שני התולעת [שמות כ"ה ז'], והמעם הפך כי אם תכבסי בנתר [ירמי' ז' כ"ב],
 כי יסור העון ותשובו נקיים מכל הטא, וזה פי' רחצו: כשלא וכצמר, כפול
 בטעם: 19 אם, ושמעתם טוב הארץ תאכלו, שיאכלו הזרים שהזכיר
 למעלה: 20 ואם [וגו'], המעם אם תשמעו⁽⁴⁾ תאכלו, ואם מריתם תאכלו
 אכילת חרב, או יחסר אות ב"ית כמו הנמצא בית יי' [מלכים ז' י"ח ע"ו], וזה
 האמת כי פי יי' דבר: 21 איכה, [וגו'] הגה הוכיחם הנביא ולא שמעו:
 לזונה, תחת אישה אחר היותה כאשה נאמנה, י"וד מלאתי משפט נוסף
 כ"י"וד גנובתי יום [בראשית ל"א ל"ג]: צדק ילין בה ועתה מרצחים, המעם
 על זמן עומד כי אין לו סימן בלישון הקודש: מרצחים, פועל יוצא לשני
 פעולים, והמעם על הדיינים: 22 בספק, דרך משל על השופטים ועל
 השרים, על כן אחריו שריך סוררים, והמעם המובחרים שבהם הם סיגים,
 ה"א מהול שורש ואין לו ריע במקרא: 23 שריך, שלמונים, מגזרת שלם
 ישלם [שמות כ"ב ה']: והמעם שהיו מטי משפט, ואומר הדיין תן לי כך, ואני
 אשלם לך הגמול בהשפטך עם רעך: יתום, שלא יפחדו ממנו אינם עושים
 לו משפט: וריב אלמנה, שיש לה, לא ירצו לשומעה⁽⁵⁾, על כן לא יגיע
 אליהם: 24 לכן נאום, הוא שם כמו וינאמו נאום, והאומר נם תחת נאום⁽⁶⁾
 הוא נם, כי לא יעלם האל"ף, ומעם האדון בעבור השופטים שהם אדוני
 הארץ, ומעם יי' צבאות, שהוא באמת אדון והצבאות לעדים, ולמה נסמך

⁽¹⁾ מלאכה וכן עלתה. ו. 7. ⁽²⁾ עיין סנהדרין ל"ה. ⁽³⁾ לקמן ו' ה'. ⁽⁴⁾ תאכלו
 תאכלו חס השמעו. 3. ⁽⁵⁾ לשמעו. 3. 3. ⁽⁶⁾ ל"ל נאום

איננו נכון, והעד ודרך נתיבה אל מות [משלי י"ב כ"ח]: 10 בא, שם הפועל, כמו כי בא יבוא [הכקוק ב' ג'], או צווני שיאמר כן כל איש לרעהו, ובן הטמן, מבנין נפעל: 11 עיני, יש עין לשון זכר, והנה הטעם כל אחד מעיני, כמו בנות צעדה עלי שור [ברא' מ"ט כ"ב]: ושח רום אנשים, להפך כמו יגיה חשבי [סה' י"ח כ"ט]: 12 כי, ושפל, כמו וישפל, כי הוי"ו הושבו לעתיד כמו ובא השמש וטהר [ויקרא כ"ב]: 13 ועל, יתכן היות הארזים גם ההר"י וכולם כמשמעו¹, או הטעם דרך משל לבחורים והגדולי' והעשירים והגבורים והמלכים, 14 ועל ההרים, לפי דעתי מגזרת הרה כאשר אפשר בספר תהלות [סה' קמח ט"ו]: ועל כל מגדל, בארמון המלך: ועל [כל אניות], אם הטעם על דרך משל יהיו הסותר"י, ואלה האניות הן לישראל ההולכות אל תרשיש: שכיות, כמו אבן² משכית [ויקרא כ"ו א']: 17 ושח, פעם אחרת, כי כעבור כל אלה הנזכר"י יגבה לב בעליהן, ובאבדם ישחו: 18 והאלילים, יחלוף, יכרות וכן כל בני חלוף [משלי ל"א ה'], שיש עליהם מיתה, וקרוב ממנו חלוף והלך לו [סיר ס"י ב' י"א]: כליל, מלה נופלת על יהוד זכר ונקבה ועל רבים, והטעם הכל, כמו כליל תכלת [ויקרא ו' ט"ו] כליל תהיה [סנמט פ"ח ל"א], וי"וד יחלוף שב אל השם הנכבד: 20 ביום, אשר עשו לו³, העושים, כמו ויאמר ליוסף [ברא' נ"ח א'], את אשר כבר עשוהו [קהלס ב' י"ב]: לחפר פרות, לפי דעתי שהאחת (נ"א שם אחת) חפרפרת, והוא שם עוף יעוף בלילה כעטלף, ומביא⁴ עצמו ביום במקום סתר, ויש אומר"י שהוא עוף שיאכל הפירי' בלילות, והם שתי מלות: 21 לבוא בנקרת, מקום מנוקר: ובסעיפי, כדמות בדים יוצאים מהסלע ויסתרו שם: לערוץ, פועל⁵ יוצא, ויתכן היות אל תערוץ [יסוסע א' ט"ו] גם כן, ויחסר מלת לבך, ונקר' עריץ [כ"ט כ'] שם התואר יוצא כמו האמים [ברא' י"ד ה']: 22 חדלו וגו', אחר שהשם גזרן עליכם, וזהו מפני פחד יי', אין כח באדם לנטל גזירתו, על כן חדלו לכם מן האדם שלא יושיעו אתכם כי הבל המה:

ג

1 כי וגו', יתכן היות זאת הפרשה פירוש הארזים וההרים וכלם, או יתכן שתהיה דבקה עם חדלו לכם מן האדם, והוא הנכון בעיני: משען ומשעינה, דרך צחות, והטעם כל משען, ופי' כל משען לחם⁶ ומים:

¹ כמשמעם ג. ² הן לישראל... אבן = ג. ³ אלו ג. ⁴ ומביא ג. ג.
⁵ לערוץ. לנלח מנז' ערוץ, וי"א להפחיד, והנה יהיה פועל ד. ⁶ משען ומשעינה. ג. = ג.

ובספרי פרס ומדי (כ"א רומי), כי המלחמה לא שקטה בבית שני¹) ועוד הכתוב העיד ולא ילמדו עוד: [נכון וגו'] ידענו כי הר הבית לא יהיה נשא, רק פירושו, נכון יהיה הר הבית, שירוצו אליו מארבע הפאות כאלו הוא נשא מכל הגבעות: ונהרו, מגזרת נהר בעבור מרוצתו²): 4 ושפט, השופט והוא המשיח, כמו אשר ילדה אותה ללוי³) [במדבר כ"ו כ"ט]: לאתים, כמן את מחרשתו ואת אתו [סמוי א' י"ג כ"ז], ודגשות התי"ו לחסרון הנח הנעלם שהוא כמלת אתו: למזרות, שיזמרו בהם הכרמים: 5 בית וגו' אלה דברי הנביא מוכיח את ישראל, והטעם אחר שתדעו כי ציון תפדה עתה בעבור המשפט, ועוד יבוא זמן ישועה גדולה לה, הייבין אנחנו שנאמין כולנו בדברי הנבואה שהן אמת כאור, והבנים הנביא עצמו עמהן דרך מוסר, כאשר דבר משי' וסלחת לעונינו (סמות ל"ד ט) אוי' בעבור שגדל עמהם ולמד מדרכי דבריו⁴) פיהם כאשר אפרש: 6 כי [נטשתה], יש אומרים כי תי"ו נטשת לנכח השם, והטע' שיודה הנביא לשם כי באמת נטשם כי מלאו מקדם, ורבי משה הכהן אמר כי תי"ו הנכח לישראל, והטע' כי שכתת עמך ותורתו⁵): כי מלאו, יש אומרי' השתגעו⁶, כמו קראו אחר"ך מלא [ט' י"א], והנכון בעיני כי הם מלאים מחכמת בני קדם והם ארם, וכן כתב ארם מקדם ופלשת' מאחור על כן אחרי כן ועונני' כפלשת', ויהיה בית יעקב כדרך קריאה, כראשון⁷): ובילדי נברים ישפיקו, מה שהולידו במחשבה, כי האמצעי בין שתי המחברות יקרא נולד, וישפיקו כמו אם ישפוק עפר שמרון [מלכיס א' כ' י'], ואם הם שני' בנייני', והטע' כי די להם בחכמות החיצונות ולא יבקשו הנבואה שהיא האור: 7 ותמלא כסף, קודם זהב בעבור רובו, היא קצה נוסף בה"א לילה, על כן המלה מלעיל, והנה הזכיר למעלה שהוא חכם, ובפסוק הזה שהוא עשיר וגבור⁸), כאשר יזכירם ירמיהו [ירמיה ט' כ"ג]: 8 ותמלא, אלילים, מגזרת אל שאין בהן ממש: למעשה ידיו, של צורף, ישתחוו כולם, וכן אצבעותיו: 9 וישח, מבניין נפעל כמו וימס לבב העם [יהושע ז' ה'], והטעם בעבור זה באו לידי שפלות: ואל תשא להם, יש אומרי' שהתי"ו לנוכח השם וטעמו סליחה, והקרוב אלי שאין נפש לאחד מהם שתשא ראש או נפש להם, בעבור שהיו דבק בטעם בטעם¹⁰) וישפל, או תחסר מלת ארץ, כמו ולא נשא אותם האר' (ברא' י"ג ו'), והמדקדק שאמר שמלת אל לא תמצא כי אם על ציווי

¹ העולם. ג. ² מן המינה כי לא פי' ראש"ע דבר בכל פסוק ג', ונראה לי שיש כאן חסרון לא יוכל להנחות מפני טענת בעלי פלוגתתנו עיין צפ"ל לניכס ד' צ': ³ השופט ... ללוי = 3. ⁴ כי ב. ⁵ ולמד מדרכי. ג. ⁶ ותוכך. א. ב. ⁷ השתגעו. ג. ⁸ י"ל כי הדברים שלא כסדקן, וכל"ל: ורבי משה הכהן אומר כי מ"ו הטובה לישראל והטעם כי שכתת עמך ותורתו, ויהיה צ"ח יעקוב כדקדק קריאה כלאשין: כי מלאו וגו'. ⁹ = ג. ¹⁰ צעזור שהוא כטעם וישפל. ג. צעזור שהוא דבק בטעם וישפל. ג.

[יחזקי' כ"א ז'] ואיננו נכון בדקדוק, ואחרים אמרו כי הוא מגזרת תרגום בארמית⁽¹⁾ אשר הציף⁽²⁾ [דכרס י"א ז'], באדם שיצוף על פני המים, ויש אומ' כי הוא מגזרת טף [חסהר ג' י"ג] והוא הישר בעיני, והטעם הולכות מהלך טף: תעבסנהן, תשימנה עכסים ברגליהם כמשפט הגברים הרזונים, ויש אומרי' כי העכס' משמיעות קול: 17 ושפת, כמו מספחת היא [ויקרא י"ג ו'], ואם הוא בשי"ן והנה בן בשודי מהם [סוסע ט' י"ז]: פתהן, יש אומ' חסר אלף פאתהן, והטעם פאת ראשיהן, והנכון בעיני שהוא מגזרת והפותי' [מלכ' א' ז' כ'], רמז לאחוריהן, והנה הזכיר למעלה ומטה: יערה, גלה: 18 ביום, העכסים, הם ברגלים: השביסים, אין לו את, ויש אומ' כי הם בשוקי': והשהרונים, כדמות ירח בחגורה, מגזר' ארמית ועל דעת רבים בן אגן הסהר [סור סס"ז ג']: 19 הנטיפות, אין רע לו, יש אומרים בשער: והשרות, כאזנים, והוא תרגם ארמית לדעת אחרים: והרעלות, מלה לבדה, בלחיים: 20 הפארי', מגזרת תפארת, בודי': והצעדות, באזרוע, והעד מאצעדת שאול [סמוי ז' א' י'], כי האלף נוסף כאלף אורוע [רמ' ל"ב כ"א], והקשורים, ידועים, בגרון: ובתי הנפש, על החזה, שהוא בית הנפש כי בו הוא הלב⁽³⁾: והלהשים, כתבים כתובים בזהב ובכסף על דרך לחישה: 21 הטבעות, כאצבעות: וגזמי האף, פירשתיו: 22 והמחלצות, אלה בנדים⁽⁴⁾, כמו וקח לך את הליצתו [סמוי ז' ז' כ"א]: והמעטפות, יש אומרים הלבוש⁽⁵⁾ תתעטף בו האשה, ויש אומ' מחלצות חלוק ומעטפות מנסים: והמטפחו, כמו הכי המטפחת אשר עליך [רוס ג' ט"ז]: והחריטים, יש אומ' כדמות טלת⁽⁶⁾ קרוב מלשון ישמעאל, או הוא מגזרת בחרט אנוש [מ' א'], כאשר אפריש עוד: 23 והגליונים, כמו גליון גדול [סס]: והסריגי', כמו סדין עשתה [מסלי ל"א כ"ד]: והצינפות, בראש: והרדדים⁽⁷⁾ טלת בלשון ישמעאל, והכלל כי כל אלה הם מלבושים וישתנו כמנהג המקומות: 24 והיה, נושם, יעמיד הבישר ויחזקנו, והנה סק קרוב מהפך, והוא טפעלי הכפל, ומגזרתו תמקנה בחוריהן [זכרי י"ד י"ז]: נקפה, שם, והגזין שורש, והוא קרוב מגזרת ונקף סבבי היעד [י' ל"ד] וטעמו כעין כריתות: מעשה מקשה, גלוח שעד בשוה, כמו ולא עשה רגליו [סמוי א' י"ט כ"א]: פתיגיל, חלוק דק מדוקם וישם על כל המלבושים: כי תחת יופי, אמר הגאון כי ההפך שהוא תחת יותר יפה להם, ואחרים אמרו ישמלת כי מגזרת כויה [סמוס כ"א כ"ד], וכמוהו אף כרי [אזוב ל"ז י"א] שהוא מגזרת רווי, ואיננו נכון בדקדוק, כי ויז כויה שורש, ולפי דעתי שהוא כך, כי תחת יופי המק והנקפה: 25 מתך, הטעם תתאלמנה הנשי' בעבור מות אנשיהם בחרב, ומלת מתך מושבת עצמה ואחרת עמה, כמו והנבואה עודד הנביא [ד"ס ז' ט"ז ח'], וכן הוא ומתי

(1) = ג. (2) הליף דלפי. ב. (3) כי היא צלצ. ב. (4) כ"ל שם להגיה על הנגדים. (5) מלצט. ב. (6) כיסוס. ב. (7) יש א'... והכדדים = ג.

2 גבור, שיש לו כח: ואיש מלחמה, שהוא רגיל: שופט, שישאלנו¹ שיורנו בדרך הישרה בדת, וכן הנביא גם הקוסם בחכמת המזלות: זקן, שנסה דברי העולם: 3 שר, והכם הרשים, הוא האומן: ונכון לחש אפילו המבין ללהוש הנחשים, ויש אומרים מגזרת מתלחשים [סמו' צ' י"ג י"ט]: 4 ונתתי וגו', תיזו תעלולים נוסף, מגזרת עולל [ס"ו ד'], והנה הוא שם התואר, גם אני אבחר בתעלוליהי [ירמי' ו' י"א] שם: 5 ונגש, בנין נפעל, כמו נצב לריב [ג' י"ג], ויש אומרים כי הניזן שורש מהבנין הכבד ההגוש: ויהבו, כמו ישלטו וינצחו, כמו המחצבת רהב [כ"א טי']: 6 בי, בית אביו, משפחתו: שמלה לכה, אף על כי שהוא בה"א הוא כמו חבירו והטעם לא נבקש ממך שתתן לנו שמלה: והמשלה הטעם על ירושלם, וכן כתוב כי בשלה (ה' ח') כדרך בן אדם שידבר בן בעת הכעס: 7 ישא ייטבע, כמו לא תשא את שם יי' [סמוס כ"ז]: הובש, כמו הובש מכה, והטעם עוצר וכת' יורש עצר [ספטיס י"ח י"ז]: ואין שמלה, אפילו לנפשי: 8 לשונם ומעלליהם, כל דיבורם וכל מעשיהם לפאת השם: למרות, פתחות הלטיד בעבו' היא הבנין החסר, וכמהו לנחותם הדרך [סמוס י"ג כ"א] וטעם עיני בפרהסיא: 9 הכרת, יש אומרים מגזר' כרת, והישר מגזרת חבירוהו [כרת' נ"ג כ"ז]: והדגש לחסרון הניזן, והנה נרא' במלת יכר שונא [משלי כ"ו כ"ד], והטעם מי שיכיר בפנים לדעת תולדת הגוף, הם יענו ויודו² דרך האמת, אין צריך לעדי' על כן: והטאתם כסדום הגידו, וטעם³ לא כחדו, כי המכחד עוד יש לו מעט כושה: 10 אמרו, יש אומרים שבחו כמו את יי' האמת [כרס כ"ו י"ז], והישר בעיני שהוא מלשון אמירה בלב ובפה: יאכלו כל הצדיקים והוא דרך קצרה והטעם שלא תחשוב כי צדיק אחד לבדו יאכל פרי מעלליו, וטעם זה הפסוק דבוק עם אוי לנפשם: 11 אוי וגו', יש אומרים כי רע הוא תואר גוי, והנכון שהוא תואר רשע: 12 עמי [נגשיו מעולל], כל אחד מנגושינו הוא עולל, והט"ם נוסף, והוא תואר השם ואיננו פועל⁴, אליף מאשריך תחת י"וד, כי אותיות יה"וא מתחלפין, כמו אישרו המיזן [א' י"ז] והטעם הראויים שיישרוך המה יתעוך: בלעו, שהתו עד לא יודע הדרך: 13 נצב, על כן נצב השם לריב, ואיננו שם כי אם שם הפועל מהבנין הכבד הנוסף, וכמהו לדון, והטעם על גזירותיו: עמים, טעמו רבים כמו עמים הר יקראו [כרס ל"ג י"ט]: 14 יי', טעם ואתם, איך תישפטו עמי ואתם בערתם הכרם כמו רעיתם כמו ובער בשדה אחר [סמוס כ"ג ד'], והכרם הם ישראל: 15 מלכם, דגשות הלטיד בעבור חסרון היא מה, והם שתי מלות כמו מזה בידך [סס ד' ז']: תטחנו, כמו תשחקו, דרך מישל על הקלון והבוזון: 16 ויאמר, ומשקרות, המסתכלות הרבה, ובדבר דו"ל סקרנית: וטפוף, יש אומרים⁵ מלשון דבור, כמו והטף אל דרום

¹ שם חלינו. 3. ² ויודו (?) 3. ³ ל"ל ופעם ומעלמם כקדום הניזו לא כחדו.
⁴ פעול. 3. ⁵ יש חלויים. = ג.

שהיה בהר המוריה והוקב משל למזבח העולה, ענבים כמו צדוקים: 3 ועתה יושב ירושלים ואיש יהודה, כל איש שהוא מיהודי שהם סביבות ירושי: 4 מה וגו' מה נשאר משוב לעשות לכרם שלא עשיתיו: מדוע, שתי מלות כמו מזה בידך [סמוס ד' ז'] וכן מלכם תדכאו עמי [ג' ט"ו]: 5 ועתה, משוכתו, כמו לשכים בעיניכם [במדבר ל"ג כ"ה]: לבער, לרעות כמו ובער בשדה אחר [סמוס כ"ז ד'], וטעם פרוץ גדרו שתפולנה התומות: ו' ואישתהו בתה, כמו שממה וכמוהו בנחלי הבתות [ז' י"ט]: לא יזמר, מגזרת זמורה, לתקנה לכרות ממנה הזמורה: יעדר, תקון כמו חפירה, וכמוהו אשר במעדר יעדרון [ז' כ"ה]: שמיר וישית, מיני קוצים, והטעם שיגברו הרשעים, וטעם על העבים על הנביאי וכן כתיב גם נביאיה לא מצאו חזון [איכה ז' ט"ו]: 7 כי, הנה פירש הנמשל בכרם: מספה, מגזרת שאת המספחת היא [ויקרא י"ב ו']: 8 הוי מגיעי, הוי בטעם קריאה, או כמו אוי, והטעם מסיגי גבול הבתים והשדות: עד אפס מקום, עד שאין מקום והטעם שלקחו הכל: והושכתם, מבנין שלא נקרא שם פועלו, מהפועלים בעלי הייוד וכן והורד המישכן [במדבר י" י"ז]: 9 באוני, הטעם כאזני אני⁽¹⁾ יי צבאות זה החמס שעשית, וכמוהו יי במראה אליו אתודע [במדבר י"ג ז'], או הוא דברי הנביא, ותחסר מלת אמר או קול: 10 כי עשרת, סך חשבון והטעם רבים, וטעם צמדי כרם בעבור שהסיגו הגבול והנה רובי הכרמים נצמדים: בת אחת, מדה אחת והחומר הוא עשרת כורים⁽²⁾ והבת והאיפה שוות: 11 הוי משכימי, סמוך אף על פי שאחריו ב"ת, וכמוהו השכוני באהלים [סופטי ח' י"א] וכן מאחרי כנישף תהילת הלילה, וכן כנישף בערב יום [משלי ז' ט'], כוכבי נשפו [איוב ג' מ'], כי נשף יש שהוא סמוך אל הבקר: ומלת ידליקם יוצאה לשנים פעולים, מגזרת כי דלקת אחרי [בראשית ל"א ל"ג] ויש אומרים מתרגמי יבערים⁽³⁾ בארמית: 12 והיה כנור, ידוע: נבל, שיש בו עשרה נקבים, גם חליל מגזרה הלול: ואת פועל יי לא יביטו, על דרך רבים שהמתעסק בשכרות לא ידע דרכי השם, וכן כל שוגה בו לא יחכם [משלי כ' א'], ולפי דעתי כי במקום הזה לא ידבר כי אם על הרעות שהביא השם על ישראל, כי גלו עשרת⁽⁴⁾ הישבטים: 13 לכן, וכבודו, הטעם ועם כבודו, כמשפט מלות מוישכות אחרות, וכן צחה צמא מתי צחה, וטעם צחה קרוב מצמא, וכן והישיביע בצחצחות [כ"ח י"א], וגזרתו האור הזך והצח⁽⁵⁾: 14 לכן: נפשה, הוא הרוח היוצא מהפה, וכמוהו נפשו גחלים תלהט [איוב מ"א י"ד]

(1) כ"ל כי עטות סופר יש כאן, וכן להלן סי' כ"ז י"ד, וז"ל הטעם צאזני אזני ה', עיין בשיבושו במדבר י"ג ו': ככ"ו צ הסרה מלש אני: ככ"ו ה חסרות מלות, ,, הטעם צאזני אני ה' " (2) צ"חז' מ"ה י"ד נאמר בשיבוש כי הסור והחומר שזים אך יש להביא כאן ,, למדי ככס " במקום ,, כורים " ככ"א. ה. כחז, ,, צחיס " חסס, ,, כורים " גם זה איננו נכון: (3) ז"ל יבערים מהכנס. (4) ח. ב. ג. (5) חליל ז"ל ונגז' חסס לש עלי אור (י"ח ד'), האור הזך והלח, עיין בשיבושו שם: (4) ח. ב. ג.

גבורתך: 26 ואנו, כמו לא אבלתי באני [דברים כ"ו י"ד], והוא מהשניים הנראים ובאה המלה כמו וסרו הצפרדעים [סמוס ח' ז'], מלרע: פתחיה, שב אל ציון הנזכרת בראש הפרשה, והטעם חסרון הזכרים: ונקתה, כמו נקיון שנים¹): לארץ תשב: שב אל ציון:

ד

1 והחזיקו שבע, הטע' רוב בעבור ימי השבוע, כל זה בעבור שימותו הזכרים במלחמ': ביום, צמח יי', יש אומרים על חזקיהו, והנכון בעיני שהם צדיקי ירושלם שימלטו: לצבי, כמו צבי היא לכל הארצות [יחזק' כ, ו']. כמו הדר, ויש אומרים שהוא מגזרת ארמית למאן די יצבי יתננה [לני' ד' י"ד], ור' משה הכהן פירש צמח כמשמעו, שהשם יתן ברכה בצמח ובפרי: 3 והיה, כל הכתוב להיום בירושלם, אפרשנו בספר תרי עשר בפסוק או נדברו [מלאכי ג' ט"ז]: 4 אם, כטע' כי, או טעמו קדוש יאמר לנותר אם רחץ השם כך מציון: ידח, כמו ידיתו את העולה [יחזק' מ' ל"ח] כמו ירחצו: ברוח בער, מגזרת ובערת הרע [דברים כ"א כ"א]:

ה

1 אישירה נא, כל נא כמו עתה: לידודי, כעבור ידודי כמו אמרו לי [זכר' כ' י"ג] בעבורי: לכרמו, בעבור כרמו: ידודי, עקרו משולש, ודודי מהשניים: בקרן בן שמן, מקום נכבד היה בכרמי ירושלם, ויש אומרים בקרן שהוא בטמקום² גבוה, בן שמן מגזרת והיה דשן ושמן [ל' כ"ג], וכמו לשד השמן [זמזמ' י"א ח'], ואיננו רחוק: 2 ויעזקהו, יש אומרים חיתמו מגזרת תרגום טבעת [ג' כ"א] עזקתא, ואין לו טעם, והנכון שאין למלה הזאת אח, רק תמצא בלשון קדר, וטעמו כמו גדר ומשוכה: ויסקלהו, מהבנין הכבד, וטעמו הסיר האבנים, ואם היה מהבנין הקל, אז יהיה לחכר האבני, וכן ושרשך מארץ חיים [תהי' כ"ב ז']: ויטעהו שורק, מטעם³ שורק, כי שם הפועל הוא בכח כל פועל עבר או עתיד: ויבן מגדל בתוכו, מקום לשבת השומר: וגם יקב חצב בו, להוציא התירוש בכרם: באושים, כמו חוחים, כמו ותחת שעורה באשה [איוב ל"א מ' ⁴], וטעם ויעזקהו שהיתה ארץ ישראל בנויה בבתים נהמדי וחומות, ויסקלהו שגריש הכנענים, והמגדל הוא בית השם

¹ נקיון שנים = 3. ² מקום. 3. ³ אטעם. ג. — ל"ל מטע. וכ"ה צשאל כ"י וזמזמ. ⁴ נכרס... צלשה = 3.

השמות משתנים: וגלגליו, כמו אופן מרכבותיו [שמוס י"ד כ"ה], והם ידועים, וטעם כסופה שיבא מהרה, והפירוש כמוץ סופה¹: 29 שאגה, וינהום, מלה זרה בעבור שאות הגרון ירחב², ויבוא העתיד על משקל יפעל, ישחיה עיין הפועל אחד מהגרון³, רק אם היה לו לומר בן⁴ לא יתכן להיותו כלל על משקל יפעול: ויפליט, וראה שיפליט לראות אם יש מציל: 30 וינהום עליו, על ישראל: כנהמת ים, כי אז יחשך אור העולם וכתוב השנת מים [סלס י"ח י"ג], וטעם ונבט לארץ כי בארץ יהיו ולא בים⁵, ויבוא החשך דרך משל על מצוקות הלב, יש אומרים כי ונבט מבנין נפעל והקרוב אלי שהוא מבנין הכבד הדגוש, והוא שב אל ישראל כאשר אמרתי במלת עליו⁶: צר ואזר, יש אומרים השמש והירח ואחרים אמרו הירח והשמש, כי הירח צר כנגד השמש, ור' אדוני אומר שיחסר את היא כאילו אמד צהר, כי אותיות יהיוא פעם הם יתרים גם ימצאו חסרים, והנה טעה כי היא איננה מאותיות המשך ולא יעלם [צ"ל תעלם] רק באחרונה שהיא תמורת אלף במבטא, והנכון בעיני להיות כמשמעו להיות צר כמו צר ומצוק מצאוני [סל" קר"ט קמ"ג], או יהיה תואר השם, והטעם כי תחשך ארץ ישראל מפאת הצר, גם מפאת⁷ האור שיהיך בעת הריסותיה כי יעלה איד וכסה אור השמש: בערפייה, כמו יערף מזבחתם [סו"ט י" ב] וקרוב מגזרת וערפתו [שמוס י"ב י"ג]:

 ו

1 בשנת מות, הקדמונים אמרו ישמלת מות צרעי, כי בעת שנכנס אל החיכל להקטיר היה הרעיש, גם הוא נכון, ויתכן להיות כמשמעו, כי בשנה שהתנבא מת עזיהו, ואין טענה בימי עזיהו [ו' ו' 6], אחר שהיה חדשים, וזאת היא תחלת נבואת ישעיהו: רם ונישא, תאר הכסא לא כאשר אמרו רבים, והטעם שהוא למעלה מהחיות כאשר אפרש בספר יחזקאל: ושוליו, הם שולי הכסא, כי מנהג המלכים להיות בגדים על כסאם: שרפים, קראם שרפים בעבור ששרפו פיו, וטעם עומדים ממעל לו כמו עומדים עליו מימינו ומשמאלו [מלכים א' כ"ג י"ט], ודברה תורה כלשון בני אדם להבין בני אדם, כי בן דרך המלכים הגדולים, וטעם אלה הכנפים אפרש במראות יחזקאל, וכיסוי הפנים כמו ויסתר משה פניו [שמוס ג' וי], וכן רגליו בעבור הכבוד: ובשתים יעופף, למלאות שליחות השם: 3 וקרא, הנה לא הזכיר כמה

¹ זה פירוש כמוץ. א. ב. ² נדמה. ג. ³ מלכותו הגדול. ב. ⁴ רק אם ⁵ יהיה הלמד כן. ג. — רק אם היה כן. ב. ⁶ ונבט לארץ. בלכך ולא בים. ב. ⁷ נולח וינהום עליו שפירשתי על יסלל. ב. ⁸ = ב.

ופערה כמו פתחה, וכמוהו ופיהם פערו למלקוש [סס כ"ט כ"ג]: לבלי חק, הפך המנהג: ועלו, וכל עלו שיש בה, או יהיה עלו לאחרים במפלתה, ויאמר רבי יונה ז"ל כי הוא בדרך השחוק שארע לקצת המתים בעת המות: 15 וישפל, כל אדם משאר הגוים אשר הם סביבות יהודה: 16 ויגבה, אז תראה גבהות השם בעבור המשפט שיעשה בישראל, ותגלה קדושתו בעבור הצדק שיעשה: 17 ורעו וגוי, אז תהיה ארץ יהודה שממה, וירעו בה הכבשים כאילו נהגים היו להיות שם: [כדרם], מגזרת ארמית וכמוהו דוברי בים [מלכיס א' ה' כ"ג]: מחים, הם הכבשים השמני שיש בהם מוח וכמוהו ממחים [כ"ה ו'], והרבות מגזרת חרבן, והנה הוא סמוך ותחסר מלת הארץ, כמו ושכורי [כ"א כ"א] יגון ולא מיין משא המור לחם [שמוי א' י"ו כ'], וטעם גרין יאכלו אנשים נכרים שידורו שם, והנה מחים תאר השם, והם פעולים והגרים פועלים: 18 הוי מושכי העון, הטעם שיחזקו העון וכעבות העגלה חטאה, הם מושכים חטאה, והוא שם כמו חטאת¹, כמו נושא עון ופשע וחטאה [שמוס ל"ד ז'], כי גם יהיה תאר השם: 19 האומרים וגוי, יתכן היות ימהר פועל יוצא² כמו מהרו את המן [לססר ה' ה'], ויתכן להיות יחישא לבדו יוצא, ובאו שניהם עתידים בלא דבק³, וכמוהו אל תרכו תדברו [שמוי א' ב' ג'], והטעם מי יתן ותבואנה אלה העתידו ונראה אם הם אמת: 20 הוי, הטעם בעבור שהם מתאוין שתבאנה הרעות והנה הם כמי שאין לו דעת: 21 הוי, הטעם שלא יכירו בין טוב לרע והם הכמים בעיניהם: 22 הוי גבורי, הטעם נבערה חכמתו בעבור היין: למסוך כמו לנסוך, והן שני שרשים וכמוהו מסכה יינה [משלי ט' ב'], 23 מצדיקי, והיין יעור לבם גם השוחד יעור לבם: עקב, בעבור, כטעם שכר באחרונה⁴, מגזרת ואת עקבו מים [יססע ה' י"ג]: וצדקת, כל אחד מהצדיקים יסירו ממנה⁵ כמו בנות צעדה עלי שור [ברא' מ"ט כ"ב]: 24 לבן, קיש, פועל ולשון אש פועל, והישש כמו קיש וכמוהו תהרו חישש [ל"ג י"א], ויחסר אות ב"ת עם להבה, כמו כי ששת ימים [שמוס כ' י"א] הנמצא בית י" [סלכיס ב' י"ח ט"ן], כי ירפה שב אל חישש, והוא פועל ועומד: כמק, שימק השרש והנה לא יעמד: כאבק, סמוך, ויחסר ארץ או הדומה לו, והנה הטעם האבות והבנים: 25 על כן, על שעוב תורתו: וירגזו ההרים, מכובד המכה: כסוחה, מושלכת, והכיף שורש וכמוהו שרופה באש כסוחה [סל"ה פ' י"ז], והם שנים משקלים: 26 ונשא, כאילו ישא נס לכל גוי עד שיבא להלחם עם ישראל, וכן ושרק לו: קל יבוא, בזמן קל יבא, או הוא תואר הבא, והוא הנכון: 27 אין וגוי, ינום, קל מישן, והטעם לא ינום אף כי שישן ולא נתק מבנין נפעל: 28 אשר, כצר, כמו חרבות צורים [יססע ה' ג'], כי משקלי

(1) = 3. ג. (2) כועל יולא צלח. ג. (3) צלל דצק וי"ו. ה. ב. 3. (4) כ"ל כעטס סכר טזא צלחונסה. (5) ז"ל ונונו, כ"ה צכ"י ה. ג.

טח, וכן תרגום ארמית¹), והיה ראוי להזותו על משקל הַקָּדָשׁ, והשתנה בעבור אות הגרון, או יהיה מהפעלים השניים הנראים: 11 ואומר, ביקש הנביא לדעת עד מתי תעמוד ואת הרעה שלא יבינו ולא ישובו, והנה התשובה עד שתהיה הארץ שממה: 12 והק, וירחקם ויוליכם אל ארץ רחוקה: העובכה, תאר השם או פעולה ועוד יש אומר כי עשרה מלכים יעמדו עוד על יהודה טרם הגלות² וזה טעם ושבה והיתה לבער כמו ובערת הרע [לנכוס כ"א כ"ח], ויש אומרים מגזרת לא תבערו אש [שמוס ל"א ג]: [ועוד בה עשיריה], ובאמי ישבן היה מספר המלכים עם עזיהו, ואחריו אמרו כי עשירות תשאד בארץ, ועל דרך הדקדוק [ל"ל דקדוק] הלשון עשיריה תאר השם ואינו כמו עשירות³ והערך היה ישראל שלישיה [י"ט כ"ד], והנה התברר כי זה רמז למלכות: כאלה ובאלון, שנים אילנים היו ביעד שלבת והיו חוקים, והאומרים כי שלבת הפוך מלשכה איננו אמת, גם כן הגורו אותו ממלת השליך כי המדבר כאלה לא ידע דקדוק הלשון, וטעם מצבת בס שיעמדו עוד ויהיו נצבני תמיד, ואל תתמה על שהמשילם לאילן והנה כן כי כימי העין [ס"א כ"ג]: וטעם ודע קדש מצבתה ישאלה שיעמדו בה אחר כן הם ודע קדש, וזה רמז לעולים מגלות בבל:

ז

1 ויהי, ולא יבול, רמז לפקה בן רמליהו, על כן כתוב אחריו נהה ארם על אפרים: 2 ויזנה, בעבור הזות המלך על עשרת הישכטים בתחלה מאפרים תקרא המלכות כן: על אפרים, כמו עם, וכן ויבאו האנשים על הנשים [שמוס ל"א כ"ג]: 3 ויאמר, צא נא, כמו עתה: שאר ישוב, שם בן הנביא כאשר אפרש, והאומרים כי בנדך מגזרת בינה אין להן ביני בדקדוק: תעלת, כמו אשר בתעלה להבה [מלכוס א' י"ח ל"ח], והמ"י רצים, ואין המרכבה כבה, כי הכרבי מקום היבור מימי הנשמי, ורבי אמרו שנקראת כן בעבור שמימיה מקום [ל"ל ממקום] מבורך⁴: 4 ואמרת, הישמד, מלרע מגזרת שמרים [כ"א ו'] כמו ושקט הוא על שמרו [ירמ' מ"ח י"א], והטעם יב על שמרך, כי לעולם השמר מלשון שמירה הוא מלעיל, והערך אל תורא: והישקט, פועל יוצא והטעם נפישך או עמך: ורמה אלה המלכים לונכות אורים, כמו אור מוצל מאש [זכרי' ג' ב'], והטעם יבהם כמו הנשאר לאור שיעלה עינן ואין בה לו לבער על כן בהרי אף כי בהרי אפס ידמו לונכות⁵: 5 יען, כמו בעבור, ויתבן הזות הייוד סימי העתיד: 6 נעלה, ונקיצנה,

¹ לכוניא וישעיה ביהא. 3. ² יעמדו על יהודה עד טרם הגולה. ג. ³ עשירים.

ב. ג. ג. ⁴ כ"ל מן השמים. ⁵ בגליון כ"י ג. סוף עוד: שחון קף דומה ללש והוא

מספרם יש אומרים שנים והנכון רבים: קדוש¹). שלש פעמים שכן יאמרו תמיד וכמוהו הוכל יי הוכל יי הוכל יי [יכתי יי די] ארץ ארץ ארץ [סס כ"ג כ"ט]. קדוש תאר השם והקדושה בעצם ולא תשתנה כנגד המקומות, והשם הראה לו זאת הנבואה בעבור שיתקדש מטומאת השפה, כי השם קדוש וכן משרתיו ושלוחיו, וטעם צבאות הם המלאכים שהן במעלה, אף על פי שהוא קדוש קדוש²) כבודו מלא הארץ שהיא למטה, והמפרש מלא כל הארץ הדרים בה כמו [סס"ג כ"ד א'] ליי הארץ ומלואה, לא אמר כלום, והעד וימלא כבוד יי את כל הארץ: 4 וינעו אמות הספים, כאילו סרו הסופים ממקומם: אמות, ידועות, ויש אומרים כי אין למלה הזאת אחות: מקול³). ההמון הקורא: והנה אמר וינעו פועל עבר והנה ימלא עיניו⁴) בעבור שאין בלשון הקודש סימן על זמן עומד, והנה משפט העברים לערב דבריהם: 5 ואמר, נדמיתי, נכתי מהותי עם חברת הקדושים, כמו ודמיתי אמך [סוסע ד' ס'] ויש אומרים מלשון דמי [סס"ג כ"ז ו'], גם הוא נכון: טעם איש טמא שפתים לפי דעתי שהנביא גדל עם ישראל שהוא טמאים במעשה ובדיבור, והנה למד מדיבורם, והעד ויסרני מלכת בדרך העם הזה [ס' י"א] על בן אמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי וישב, וטעם כי את המלך יי צבאות ראו עיני שהוא קדוש ופחדתי להקדישו בעבור טומאת שפתים, ואף על פי שאמר ראו עיני⁵) במראות נבואה ראה בן: 6 ויעף, כאשר הוא [הע"י] קמוץ ויקרא בחטף הוא מגזרת עוף, וכאשר פתוח⁷) הוא מגזרת עוף: רצפה, גחלת כמו עוגת רצפים, וטעם במלקחים כדרך בן ארם, וטעם המזבח בעבור שהאיש הוא טהורה לא זרה: 7 ויגע וגו', טעם זה, על האיש שימצא בלשון זכר: וסר עונך, הוא עון הדיבור שהוא מדבר התולים כדרך אנשי דורו: 8 ואשמע, אומר לשרפים על בן מלת לנו, וטעם הנני שלחני אחרי שטהרו שפתי אני ראוי להיות שליח ולא הייתי בן בימים הראשונים, על בן אמרתי מואת⁸) הפרדשה תחלת נבואת ישעיה: 9 ויאמר, שמעו שמעו, יש אומרים אחי שנגזרה הגזרה השם לא יקבל תשובי למנוע הרעה נגזרת בעולם הזה, ויאמר רבי משה הכהן כי הטעם על מה שיועיל להן מעצו טובות שימלטו בעבורי, וזה היה נכון לולי מלת ושב ורפא לו, והראשון הוא הנכון: 10 השמן, יש אומר שמלת השמן שם הפועל כמו הקטר⁹) יקטירון כיום [שמאל כ' ט"ז] וכן השע כמו להישע¹⁰). וזה לא יתכן בעבור מלת פן, רק הכל ציווי, וידענו כי אין כח בנביא להשמן הלב רק הוא בדבו וכמוהו רבים: השע, מגזרת לא תשעינה [כ"ג ב'], בטעם

(¹) וטעם קדוש. ג. כי ג. (²) מקיל הקובל. מקול. 3. (³) עטן פעל עמיד והיא זנן טומא. 3. (⁴) שהוא קדוש... עיני. 6. = 6. = 3. (⁵) הוא פתוח. 3. (⁶) טמא. 3. (⁷) כפפים שלנו הנכסא קטר. (⁸) להרע. 3. ג.

לדעת הנער טוב ורע, ומה טעם למהר שלל לקרי' אב ואם¹ [ה' ל'] , והישר בעיני שעמנואל הוא בן ישעיהו, גם כן מהר שלל, והעד ואקרב אל הנביאה [ה' ג'], גם כן שאר ישוב, וכל אחד מאלה השלישה בנים נקראו [צ"ל נקרא] לאות מה שעתיד להיות, הנה עמנואל שהשם יעודם ויהיה עמם בצדי שהם עומדים [בה] בעבור שני המלכ"י, ומהר שלל שבאה עת גלות שומרון, ושאר ישוב ששארות ישראל יעשו תשובה, והנה העד הנאמן על זה הפי', הנה אנכי והילדים אשר נתן לי [ה' י"ח] כמו הילדים אשר חנן אלהים, [כר"י ל"ג ס'], והמפדשים אותם תלמידים יראוני כמוהו במקרא, גם ישעיהו היה לאות ולמופת על מצרים [כ"י ג'], ויאמר הגאון כי האות הוא שיהיה זכר, ולפי דעתי שהאות המאה ודבש יאכל, כי אין מנהג הילדים שיאכלו בעת לדתם: וידענו כי הקטן בשנים יקרא נער והנקבה נערה, גם כן עלמה והובר עלם, והנה יתכן להיותה בתולה או בעולה, כי אין בטעם² רק כנגד השנים, ועלם יזכה והנה ודרך גבר בעלמי [משל' ל' י"ט] ואיננה בתולי כלל, בעבור שאמר בראש לא ידעתים: וקראת, העלמה כמו והטאת עמך [שמות כ" ט"ז]: 15 המאה, לדעתי מאוס, במאכל הרע כי הטוב הוא המתוק: 16 כי וגו', יש אומרים בן עשרים שנה בעבור דברי משה מכן עשרים [שמות ל' י"ד], אם כן היתה זאת הנבואה אחר שתי שנים במלכות אחז, ויתכן היותו פחות מעשרים: 17 יביא, הטעם כאשר תגלה שומרון ודמיטק אז יבא מנהריב על יהודה: 18 והיה, המשיל החיל לזבוב, וטעם 'דרך מצרים' כי עבר עליהם מלך אשר וכולם באו לעורו: 19 ובאו, מלת ונחו³ מלרע כמו כי שמו אותו בכבוד [כר"י מ' ט"ז] ושמו את שמי [במדבר ו' כ"ז]: הבתות, מקום ששמו, מגזרת ואשיתחו בתה [ה' י"ז]: ובנקיקי הסלעי, אין לו חכר ופירושו לפי מקומו, גם 'הנעצוצים' אילנים אין להם פרי, וכן ותחת הנעצוצין [כ"ה י"ג], גם אין אח למלת 'הנהלולים', והנה יהיו רבים עד שיחננו⁴ במקום היישוב ואשר אין שם יישוב: 20 ביזם, בתעד השכירה, משל על יציאת מלאך השם והרג מהני אשר, יש מפרשי' 'השכירה' הגדולה, ואמרו כי כמוהו גם שכירה בקרבה [ירמי מ"ז כ"א], ולפי דעתי שהשכירי שם כמו בכח האבילה [ת"י ל' י"ט ח'], והוא מגזרת ישבר שיקח בעל התער, בעבור שהי' הרה מאד, כי זאת היא אומנותו, וטעם את הראש והזקן ושער הדגלים, כל גבור ושר וגנדי, כי כן בתוב [ה"י ז' ל"ג כ"א]: 21 והיה, ושתי צאן, דרך קצרה והטעם שיות, וטעם 'יתה איש' מי שיהי' בירושלם: 22 והיה וגו', הטעם⁵ שהשם יתן ברכה כי יבא רב ממעט, על כן אות המאה ודבש יאכל: 23 והיה, אשר יהיה שם, כמו היה, וכן אז ישיר משה [שמות ט"ז ח'] יעשו ענל [חפ"י ק"ז י"ט]: לשמיר ולישית, מיני הוחים⁶.

¹ לקח' אב ולא ולוה' שלל. ב. הטעם. א. ב. ג. ² בלו. ב. ³ בלו. ב. ⁴ שיהיו. א. ⁵ דק קלס... הטעם = ג. ⁶ וכן לו ישיר... מוחים = ג.

פועל יוצא, עד שיקוצו מפנינו, והטעם על ירוש' על כי [5' בן] ונבקיענה; את בן טבאל, יש אומרים כי הוא בתמורה רמלא והוא בן רמליהו, וזה הבל, (כ) בעבור שהזכיר בתחילה בן רמליהו והוא אומר עם ארם ונמליך מלך, יש אומר הטוב אלינו, ואין מלת אל כי אם בלא, כאילו אמרו את בן טוב לא, והנכון שהוא שם שר גדול מישראל או מארם: 7 כה, לא תקום, ואת העצה כי בן הזכיר למעלה יעץ, וכבר הודעתך כי כל פועל אם לא נזכר השם, הו' בכה הדבור: 8 כי, טעם כי כמו כי עם קשה עורף הוא [סמוח ל"ד מ'], אך על פי, והטעם בעבור רצין ופקח הצדים על ירוש'לם: ובעוד, כאומר עוד נשארו שנים ויהיה בן, ותוספי הבי"ת כבי"ת בטרם, ותחלת זה ההשכון משנת הרעם שהיה בימי עזייה שהתנבא עמוס וישראל גלה יגלה [עמוס ז' י"א], וכמוהו יהי מקץ ארבעי' שנה ויאמר אבשלום [שמואל ז' ט"ו ז']: יחת, מגזרת החתות [ט' ג'] והוא מבנין נפעל, כמו ימס [י"ג ז'], והטעם שיהיה לו רע מעם שיבוא עליו, ויתכן הזות יחת מבעלי הנוצין כמו יגש, וכמוהו תחת גערה במבין [מסלי י"ז י'] והנה נראה הנוצין כמלת הנהת יי גבוריך [יואל ג' י"א] והטעם שירד מהיותו נחשב לעם: 9 וראש, כאשר פרשתי: אם לא תאמינו, תחסר מלת דברו, והטעם בקשו אות, על בן כתיב אחריו ויוסף יי שאל לך אות, והנה יראה כאשר אמר הנביא אם לא תאמינו שלא ענה, וטעם כי לא תאמינו בעבור שאין אמונה בכס כמו ויאמנו דבריים [זרע' נ"ז כ']: 10 ויוסף דבר אל אחז, על ידי ישעיהו וכמוהו וידבר יי אל מנשה ואל עמו [דס"י ז' ל"ג י']: 11 שאל העמק שאלה, ציווי אחר ציווי בלא דבק וי"ו, וכמוהו התאהדי הומיני [יחז' כ"ט ט"] ומלת שאלה על משקל יי שמעי [דני' ט' י"ט], כאילו אמ' שאל והעמק בשאלי שתהיה למטה או הגבה למעל, ורבי' אמ' שמלת העמק גם הגבה שם הפועל: 12 ויאמר, מתשובי הנביא ידענו כי מהשבת אהז היתה לרעה וטעמו לא ארצי לשאול ולנסו כי אדע שלא יוכל לעשות מה שאשאל ממנו: 13 ויאמר, הלאות, דבר שלא יוכל לעשותו, והנה טעמו בעבור שאתם מלכים ואין כה באדם כנגדכם תחשבו כי בן? השם: 14 לכן, טעם 'הוא' אע"פ שאתם לא תשאלו האות הוא יתננו לכם, והתימה מהאומרים שעל אלהיהם ידבר, והנה האות נתן לאחז ואותו נולד אהרי שנים רבות, ועוד שאמר כי בטרם ידע הנער טוב ורע תעזב האדמי, והנה היתה ארץ אפרים גם דמשק עזובה בשנת שיש לחזקיהו, והכתוב אמר מפני שני מלכיה, ורבים השתכשו ואמרו כי עמנואל הוא חזקיה, וזה לא יתכן שאם אמרנו שזאת הנבואה היתה בתחילת מלכות אהז, הנה כל מלכותו שש עשרה שנה וכאשר מת היה חזקיהו בן חמש ועשרים שנה, ואחרים אמרו שהוא בן אהז, ואחרים אמרו שהוא משל למלכות, ואם בן מה טעם

(1) כי אין (?) כן. ס.

שרשות¹) [מטות כ"ח י"ד כ"ב], ולא אמרו כלום, כי הרי"ש תכפל²) ואיננה שורש, כי שרש שרשרות שרש³) אבל רי"ש חסרה לא תמצ' כי איננה מאותו השורש: 8 והלך, מטות כנפיו מלא רוחב ארצך עמנו אל⁴), וטעם הזכירו כי הוא היה לאות שתמלט יהושלים מיד רצין ופקה, גם מיד סנהריב גם⁵) כאשר הגלה דמשק שמרון [צ"ל ושמרון]: 9 דעו, כמו תרועם בשבט ברזל [סג"ל ב' ט'] גם חזתו לישון ציון, כמו סובו ציון [סס מ"ה י"ג], וטעם התאזרו פעמים ישעישו בן בכל רגע: 10 עוצו, הטעם כל מה שתעוצו על יהושלם לא תקום העצה, והנה עוצו מהשניים הנראים, וד' משה הכהן ז"ל אמר שהוא חסר יוד, והיה ראוי להזותו עוצו כמו זכורו [נחמ' ד' ח']: כי עמנו אל, זה טעם ישם בן הנביא: 11 כי, בחזקת הוד, כאשר התחזקה עלי הנבואה כמו היתה עלי יד יי [יחז' ל"ז ח']: ויסרני, דגישות הסימך לבלוע היוד שהוא פ"א הפועל⁶) כמו בטרם אצרך בבטן [יחמ' א' ח'], והנה 'יסרני' ישורח [צ"ל יורה] על יושד פירושי במלת טמא שפתים [ו' ח']: 12 לא וגו', יוכיח המשכילים שלא יקשרו על אחו וישונו עם מלך אשור, וזה טעם ואת מוראו, הנה הוא דבק עם מלך אשור⁷) הנזכר למעלה: 13 את, אחר שאמר 'את' הוסיף 'אתו', וכמהו רבים, או טעמו אתו לבדו תקדשו, שמנהג האדם שיפחד מהקדוש, כמו כי איש אלהים קדוש הוא [מלכים ב' ד' ט']: מעדיצכם, ישם התואר, או פועל, שהוא מפחדכם באמת: 14 והיה וגו', טעמו על מלך אשור וטעם מקדש מקו' שילך אדם אליו להגדל⁸) בו ולהכבד בו⁹), והנה הוא דבק, למקדש נגף ולאבן נגף, שיעלי' אדם עליו להשגב בו: לישני בתי ישראל, מלכות ישראל והודחה, והנה טעם 'לפח' לאפרו', 'ולמוקש' ליהודה: 15 וכשלו כם, שב אל פח ולמוקש: 16 צוד, יש אומרים שהוא חסר נו"ן כמו שמור, והנכון שהוא כמו וצרת הכסף [זכרים י"ד כ"ב] והנה¹⁰) כמו התו', והטעם שתום אלה דברי הנבואה והם התעוידו והתודוה: בלמודי, ישם התאר, וכמהו לשמוע בלימודי [ו' ז'] והנה הוא מתלמודי: 17 והכיתי, אלה דברי הנביא שאמתין עד שהישם יתן לי רשות לגלות סודי: 18 הנה וגו', הטעם יוכלו להבין מסוד¹¹) הנבואה ממעשי ומשמות בני: מעם יי צבאות, הטעם כי אלה השמות היו מעם הישם: הישוכן בהר ציון, הטעם מדוב אהבתו: 19 וכי יאמרו אליכם, עם התלמודים ידבר: המצפצפים, דומי לדבור, וכמהו כסוס עגור בן אצפצף [ז"ח י"ד]: והמהגים, מהבנין הכבד הנוסף, והטעם ישעישו לאחר שיהגה:

(1) טעמה עם טעמה וכן נבואתו נבואתו. 3. (2) ככפל. ח. (3) טעם ושם טעמה ב"כ. ח. (4) יוכלו כהב' לכת' אלה עוננו אל. ח. 3. ב. לשי' זאת הנב' כפון ב"כ ו"ו וטעם: (5) ח. 3. ב. (6) טעם בזה הנוהג, כי יקראו הוא ל' עבר ונכין טעל ואין כלן חסרון יו"ד כלל, אך אפשר שהיה בטעמו הנכסא וְיִסְרֵנִי: (7) זה טעם... אשור = ח. (8) להגדל. 3. ב. (9) ולהכבד בו = ח. (10) והנו. 3. (11) סוד. 3.

והטעם כי מהני אשור השחיתו את הארץ שנה אחר שנה: 24 בחצים, לא יוכל אדם לבא במקום הכרמים שהיו, כי אם בחצים, כי יפחד שישי יעד¹) שנחבאו לסטי' או חיות כחוחים: 25 וכל ההרים, אשר במעדר וגו', שהיו הכרמים שם בתחילה מתקנים יתקנום עתה, כי לא יהיו שם חוחים, וכל כך יתן השם ברכה בכרמי החר עד שישלחו הישור שם, כטעם אסרו לגפן עורה [ברא' מ"ח י"א], והנה אמר כי מעגלה אחת ושתי צאן ירבה החלב, וכרמי [צ"ל וכרמי] החר שימלטו לבדם יתן השם ברכה עד בלי די:

ח

1 ויאמר, גליון גדול, ויש²) אומרים ממגלה, והנה יו"ד תחת דגיש³) וככה⁴) דליו ישוקים [משלי כ"ו ז']: בחרט, כמו ויצר אותו בחרט [שמות ל"ב ז'], צורה יצוקה בדמות אדם⁵), ואחרים אמרו כי גליון יחיד מגליונים, והוא כגד והכתיבה במלאכת רקום, והטעם כי יתנבא לעתיד על גלות שומרון: 2 ואעידה, יש אומרים כי האל"ף תחת ה"א, ואחרים אמרו כי בא עתיד תחת עבר, ויתכן היות ואעידה כמישמעו, שאעיד לך, והנביא עשה מה שצוה השם, ואם לא נזכר: את אוריה הכהן, היה כהן גדול בימים ההם, גם זכריה היה אדם גדול, ודרך הדרש ידועה על נבואת זכריה הנביא ואוריה הנביא⁶): 3 ואקרב, טעמו רמו לשכיב, כמו אל תגשו אל אישה [שמות י"ט ט"ו], והנביאה אשת הנביא, ונקראה כן בעבור שבעלה נביא, או גם היא היתה נביאה: 4 כי וגו', זה הנער נולד קודם שתי שנים? שתגלי שמרון: ישא, הנושא כמו ויאמר ליוסף [ברא' מ"ח א']: 5 ויוסף, טעם ויוסף כי גם זאת הנבואה הית' על דבר מלך אשור: 6 יען, מי השלוח, יש אומרים שהם ירושלים, והנבון מלכו בית דוד שרובי מלכי בית דוד היו צדיקים, ומלכו ישראל היו כלם רעים והטא"י, וטעם השילוח הם כמו גולות מים, או שישלחם אדם, או מים שנגזלו שלחים, כמו שלחך פרדס רימונים [סר הכ"י ז' י"ג]: 7 ולבן, עליהם, על אנשי יהודה שהיו קושרים על אחז: אפיקו, מקומות חוקי מהמים, כמו על אפיקי מים [סס ה' י"ג], או כפי טעם המקום, וכן גדותיו, ויש אומרים כי הוא חסר הר"יש, כמו שרשרו עס

(¹) שיש יעד = ז. ג. 2 נראה כי חסר כאן הפיוש הכלשון אשר הוליא מלח גליון מנז' גלה. — כ"י א הגב' 'יש אונז': (³) צ' דגשים הולכני כאן, א' לנלוז ל' השכס, וז' לכונין וזקל שעלון והנה ה"ז"ד תחת דגש השני כפי דעת רמב"ע, או שהיה כחוז בקשר אשר לשני גליון צלי דגש: (⁴) די: ויאמר... וככה = ג. 5) כ"י ב כה"ז צקף הדף: בחרט לנזש אונז אכן עזכר ז"ל לוכה יל"קה כדמות אדם והוא כאלו אונז וכחוז עליו אונז בחרט, שנלח בחרט איננה כחוכה אל מלח אונז. ע"כ ל'. והוא עשות: (⁶) נבואה אוריה וחכיהו הנביא. ג. — עיין נוכח דף כ"ד. (⁷) ל"ל שהי שטיס קודם:

לנו, וידענו כי בבא סנהרוב היה הזקיה בן שלשים ותשע שנה לכן קראו ילד כעת נבואת הנביא, יש אומרים כי פלא יועץ אל גבור אבי עד הן שמות השם ושם הילד שר שלום, והנכון בעיני כי כל אלה שמו הילד, פלא שהשם עשה פלא בימיו, יועץ בן היה הזקיה ויועץ המלך (לפי כי ל' צ'), אל גבור שהיה תקף, אבי עד שנמשכה מלכות בית דוד בעבורו, ועד כמו שובן עד [כ"ה ט"ז], שר שלום שהיה שלום בימיו וכן כתוב (לפי כי ל"ב כ"ג): 6 למרבה, דרך דרש הסופרי כי המים סגור בתוך המלה והיה ראוי להיותו בסוף, רמו לאות השמש ששב הצל לאהור, יתכן היות מרבה שם כמו מעשה, או פועל מהבנין הכבד הנוסף: במשפט, וכן כתוב (סס): 7 דבר, דבר נבואה או גזירה: ונפל הטעם כפול כמשפט: 8 וידעו, אפרים: הם עשרת השבטים: 9 לבנים, דרך משל אם אשור הרע לנו עוד נשוב בקדמותנו וטובים מאשר היינו: שקמים, כדמו תאנים רעים: 10 וישגב, צדי רצין, הם אשור: אויביו, שב¹ אל השם, והם ארם או ישראל, והנה ארם שהם מודה לישראל וישבו להדע לישראל עם מלכי אשור, 11 מאחור שהם כמערב ארץ ישראל: 12 והעם, על ישראל: המכהו, הוא השם שהוא המכי באמת ובאו סימנים שנים, כמו בתוך האהלי [יחסע ז' כ"א]: 13 ויכרת וגו', הטעם לא שב העם, כי אין מודה להם הדרך הישרה: כפה, הוא הישר, וככה וכפתו לא רעננה [איז ט"ז ל"ב]: ואגמון, כמו הלבוף באגמון ראשו [כ"ה ט"ז], והוא צמח נר² וידוע: 14 זקן, והנה פירש כי הראש משל לזקן, וכן הכפה, והזנב והאגמון משל לנביא השקר: 15 ויהיו וגו', אליף מאשרו תחת יוד, והפך זה תתימרו [ס"א ו'י], וכן אליף ומאשרו: 16 על כן, ישמה השם, כדרך לישון אדם כי כהיות הנעשים בטוב ישמחו עושיהם: חנף, הוא ברו טוב ותוכו רע: 17 כי וגו', דמה הרשע לאש שיאכל המכער, והושמר והשית הם הרשעני: ויתאכבו, מלה זרה כמו התרוממו: 18 בעברת, נעתם, כלישון קדר כמו הישך³ גם זה דבק בעבור העיטן הנזכר למעלה, ורי מישה הכהן אמר שהוא כמו יועם זהב [ל"כס ד' א'] והתיזו מבנין התפעל, וזאת טעות גדולה: 19 ויגור, דרך משל בעבור מלחמות שיעשו ביניהם והן אחים, כאילו הם גוף אחד: 20 מנשה, זה פירוש הפסוק שהוא מלמעלה, והנה מנשה ילחם עם אפרים וישניהם על יהודה:

(¹) וי"ו אויביו טב. נ. (²) כ"ל ט"ל כך, טיין לקון כ"ס ה', ואיז וי' כ"ו: (³) קדק. ב.

הלה עם, זאת התשובה, הטעם הלה זה עם שידרוש אל אלהיו, בדרך לעונג ומתהל כאלהיו, איך יבקש אל הצלמים שהם מתים בעד החיים: 20 לתורה ולתעודי, הלמיד כמו אמרי לי אחי הוא [ברא' כ' י"ג], בעבור תורת הנבואה, כי עודי¹) יאמרו כדבר הזה לא נשמע, כי הוא כלילה שאין לו שחר, והטעם לא תצא זאת התעלומי לאור, ויש אומרים כי טעם 'לתורה' שבועה, וכדבר הזה לא ראינו במקרא: 21 ועבר, יש אומרים כי הנה ימים באים שהעובר בארץ יהודה והוא מיהודה יהיה נקשה ורעב מפני חיל סנחריב, וכאשר יראה כי לא יושיעו מלכו ולא ע"ז שלו, אז יפנה למעלה להתפלל לאלהי השמי, ולפי דעתי שהוא על חיל סנחריב שיעבר בארץ יהודה, וידוע כי מחנה גדול ירעב: במלכו, הוא מלך אשור, וכאשר יפנה למעלה ולמטה יראה הכל חשך: 22 ואל, מעוף, כמו ארץ עיפחה [איז' י' כ"ב] כמו חשך: מנודה, מפוזר כמו והנדהים [כ"ז י"ג], ויתכן שהוא בן 'ומעוף אפילי' מנודה, בעבור שהוא לשון זכר: 23 כי וגוי, כי, כמו אותה העיפה וההישיבי לא תהיה לירושלם שהציק עליה האויב, ויש אומרים כי לא יוכל הצר לעוף אל ירושלם אשר הציק לה: כעת הראשון וגוי, כי בפעם הראשונה שבא מלך אשור הקל ארץ זבולן ונפתלי, ובפעם האחרון [צ"ל האחרונה] הכביר לכלי הגליל, ויתכן היות גוי על ישראל כמו אחרך בנימין בעממך [ספ' ה' י"ד]:

ט

1 העם, אלה הם אנשי ירושלם שהולכים במסילותיה בעור שלא יראה מרוב הצער: 2 הרבית, הם יהודה שנקצו אל ירושלם, וטעם לו הרבית הישמחה כאשר הוא קרי, ואשר הוא באל"ף לא היתה שמהה כמות, כמו לא היה פחד [ספ' כ"ג ו'] : כי את עול סבלו, משקלי השמי משתני: מטה, מכה ישכמו: החתות, נפתח הה"א בעבור אות הגרון, כמו החלוי [דברים ג' כ"ד], ואין מלה זרה, ות"ו החתות לנוכח השם, כמו הרבית הגוי: כיום מדין, בימי גדעון [ספ' ז' ו'] : 4 כי וגוי, יש אומרים סאון מגזרת סאה, שהשם מדד לאשור כפי מעשיו, ויש אומר²) שהוא הפוך מן אסון, כמו כשב וכבש, והנכון שאין למלה הזאת דומי, והעד סאון שהי פועל והגוי שורש, וטעמו כמו נאקה, ברעיש גדול: ושמלה מגוללה בדמים, וכל אחד שוכב הלל ושמלתו מגוללה בדמיו³) או טעמו השמלה שהיתה מגוללה בדמי הללים שהרג, והנה הית' לשרפה, והטעם על מיתת חיל סנחריב ביד המלאך כנשרפים⁴) [ל"ז ל"ו]: 5 כי, כל זה בזכות הילד שיוולד

¹ כ"ל כי טעם סופר יש כלן ול"ל, והטעם ה" בנקום, כי עוד...² סאון אנז'...
יש או' = 3. ³ שוכב חלל ושנלחו ונגולגלה בדמיו. א. ג. = 3. ⁴ כשנשרפים. ד.

ההרמה¹) למדימים לא לעין: 16 לכן וגו', טעם במשמנו מיתת גדולי
 אשור כי בן כתוב: יקד, על משקל כפור [הסלי קמו: וי]: 17 והיה אור
 ישראל, הוא השם, והטעם על המלאך שהמכחוד²) [ציל שהכחוד או המכחוד]
 המחנה: ישותו ושמו, הרשיעים: 18 וכבוד יעדו וזרמלו, מישל שהיו
 רבים כאילני העד והזרמל: מנפש ועד בשר יכלה, שהכחודם כדמות
 שרפה: כמסוס, יש כמו יקוד ואיננו סמוך: וטעם נוסם שיהיה זה הדבר
 נראה בנס: 19 ושאר, שלא ימלטו כי אם מעשים עד שיובל לכותכם נעד
 שאין לו רגילי בחשבון: 20 והיה, על מכהו, הוא אשור, וזה לאות כי
 רבי מיהודה קשרו: 21 שאר ישוב, הוא ישם בן הנביא, והנה פירש כי
 טעם שאר ישוב על שאר יעקב והוא יהודה, גם ישוב משרת עצמו ואחר
 עמו, כמו מתן בסתר יכפה אף [משלי כ"א י"ד], והנה הוא בן, שאר יעקב
 ישוב אל אל גבור, וטעם גבור בעבור שהוא יוכל להושיעים: 22 כי וגו',
 הטעם אף על פי שהיו ישראל רבים בימים ההם כהול הים, לא ישאר
 מהם רק מי שישוב לישם, כי כליון הריון נזור מהשם³), כמו אתה הרצת
 [מלכים א' כ' מ'], יבוא כנחל שוטף כצדק: 23 כי, ונהרצה, גזרה נגזרת
 מאת השם, כמו אתה הרצת⁴): 24 לכן, יושב ציון, בעבור שנתפשו כל
 ערי יהודה: יכנה, במהשבתו: בדרך מצרים, כי טעם⁵) עבר: 25 כי,
 מעט מועד, בימים, ויכלה זעמי ואפי בהם על רוב ישושחיותו, ויש מפרש
 תכליתם מן אחרי כלותי [ברא' י"ח י"ב], על משקל תכליתם [ציל תכלית
 הס' קל"ט כ"ב]: 26 ועוד וגו', ובמכת מטהו על הים כישוב המי על
 מצרים: ונשאו, רמו לסנהדרים כישובו כבושת: 27 והיה, יסור סבלו, של
 מלך אשור⁶) [וכי ציארך שב ליהודה: והכל, כמו השחתה, וכן והכל
 את מעשה ידך [קבלת ה' ה'], וטעמו וישחת העול כאשר וישם שמן בצואר,
 והטעם שיתגבר יהודה: 28 בא וגו', הוכיז מסעי⁷) מלך אשור כבואו אל
 ציון: יפקיד בליו, עם קצת מחנהו לבא אל ציון במהרה: 29 עברו מעברה,
 הנהר או ישם מקום: לנו, מגדת ללון [ברא' כ"ד כ"ג]: 30 צהלי, הצהלה
 הרמת קול, וכן צהלת הסוס⁸): בת גלים, ישם מדונה, ויתכן היות בת כמו
 בת ציון⁹) 31 נדדה, הנביס, ישם מקום, או כדורת מתדגום ארמית: העיוו,
 הכריתו נפישם או אחרים מישראל, כי הוא פועל יוצא [כמו¹⁰] שלח העו
 [סנח' ט' י"ט]: 32 עוד, יבוא היום שיעמוד בנוב: 33 הנה, מסעף, יבדית
 הסעיפים, כמו¹¹) לא תפאר אחרך [דברי כ"ד כ"ז] וישירשך מארץ הים [הס' י'
 כ"ז ו': פארה, כמו סעיף וכנה ותשלח פארות [יהו' י"ז ו']: במעיצה,

¹) עקב ההרמה. ב. ²) ישקבְּהוּד. ג. ב. ³) נהוד. ג. ⁴) כמו אלה הכלה.

ג. ב. ⁵) ונשה. ד. — אולי ל"ל טס: ⁶) אשור כבואו אל ליון. ג. ⁷) ונשה וסעי. ה.

⁸) אולי ל"ל ונלהות אכריו ידנו ה' ט"ס, עיין לקמן כ"ד י"ד: ⁹) כ"ל כי טס הנקום, בת

גלים" או, גלים" לחוד: ¹⁰) = ו. ד. ¹¹) סלחה כנוו. ג.

י"ד

1 הו' החוקקים, הו' כמו קריאה לשופטים ולדיינים וסופריהם¹: ומכתבי, פועל יוצא לשני פעולי, מהבנין הכבד הדגוש ויהיה עמל דבוק עם כתבו: 2 להטות, יצו לסופרי שיכתבו ספרי שקר על היתוסים, והאלמנו והדלי שאין להן כח ואפילו לדבר: 3 ומה וגו', הטעם כל זה עשיתם, והנה מה תעשו ביו' שיפקוד השם עונותי: כבודכם, הוא ההטון: 4 כלתי וגו', הטעם כל זה עשיתם², לא ימלט רק מי שיברע תחת אסיר ויפיל עצמו תחת הרגים כאלו הוא הרוג כמוהם: 5 הו' אישור, הוא דרך קריאה: שכת אפי, שהוכחתי בו רבים: [ומטה וגו'], והמטה שהוא כיד בני אישור הוא זעמי: 6 בגוי, ועל עם עברתי, שיש לי עברה עליה [צ"ל עליו]³: 7 והוא, ידמה, כמו כאשר דמיתי [במדבר ל"ג כ"ו], והוא מגזרת דמיון, והטעם לא יחשב כי להוכיח שלחתי, רק אין לו מחשבה כי אם לעקור את הכל: 8 כי יאמר, בלבו הנה שבו שרו, שהיו בתהלה שרים, הנם⁴ מלכים הם על גוים: 9 הלא כבדתיש כלנו, כמו ואבד כלנה [צ"ל י"י], והם שמות מקומות נקראו על שם הבונים כמו מצרים [צ"ל י"י], 10 כאשר עשיתי [צ"ל מצאה יו'] לממלכת, עובדי עיז: מירושלם, מסביבות ירושלם והם ערי יהודה הבצורות שתפיש: 11 הלא וגו', זאת הנבואה היא על סנהריב כאשר יבא להלחם על ירושלם: 12 והיה בי יבצע, ייטלים וכמוהו ידיו תבצענה [זכר' ד' ט"ז]: את כל מעשהו, להביא חיל סנהריב אל ציון: על פרי, כמו פרי מחשבתו [צ"ל מהושבתם, ירמי' ו' י"ט]: 13 כי, עשיתי, גבורה: נבונותי, מהשניים הנראים מבנין נפעל: ואסיר, עתיד והטעם על זמן עומד כמו יעשו עגל בהורב [ספ"י ק"ו י"ט]: ועתידותיהם שישיתו, מגזרת ועתדה בשדה לך [משלי כ"ד כ"ו], הממון שיומן האדם שימצאונו לעתיד מימיו: ואוריד כאביר, ואם הוא באל"ף הוא נוסף, והטעם אוריד הוושבים בארמון כביר⁵, ויאמר ר' משה הכהן כי האל"ף עיקר, כמו אביר הרועים [שמאל' א' כ"א ח'י], והטעם כגבור: 14 ותמצא, לחיל, ממון כמו את החיל הזה [דברים ח' י"ז]: נודד כנף, פועל יוצא, והנה הכנף פעול, בעבור ישמשילם לבצים והאפרוחי יולדו מהם: 15 היתפאר הגרון, בלי הכרזל שיחתך בו והוא מגזרת נגזרתי [צ"ל נגזרתי: סה"ס ל"א כ"ג] והנה הטעם כי השם המשילו, ואין למשור רע כי אם וישר במגרי [דס"י א' כ' ג'י], והוא מפעלי הכפל, על משקל מעוז [כ"ה ד'י]: ומשל אחר כהנף שכת ואת⁶ מרימיו, והטעם כהנפת השכט ותנופת מרימיו, כי עיקר התנופה למרימיו כהרים מטה,

¹ וטעמיהם. ג. ² כל זה עשיתם = ג. ג. וכן הוא צ"ל א. ב. ³ (4) סנה. א. ⁴ ככיר וחוק. ג. ⁵ צ"ל ג. ה. ו. הנכס', א"ת" סך נכלה מתוך פיוטם כצ"ט כי נכס ואת, וכן נכלה ב"כ מתוך פיוטם כש"י כי נכסוהו סנה', ואת".

המופת [דסי' צי ל"ב ל"א]: והיתה מנוחתו כבוד, ככבוד וכן הנמצי בית יי
 [מלי' צי י"ח ט"ז]: 11 והיה, שנית, כנגד גאולת מצרים, והנה לאות כי
 על ימי המשיח יזכר, כי גאולת בית שני לא היתה גאולה שלימה, כי כל
 השבטים גם כל יהודה לא ישבו אל ארצם: והמפרש על חזקיהו, שהתקבצו
 למלכותו כאשר ראו כי נמלטי ירושלם ומת סנהריב אחרי מות רובי [צ"ל רוב]
 מחנהו: 12 ונשא, כאילו השם ישא נס לכל הגוים שיראוהו ישראל וישוכו
 אל ארצם, והנה ישראל עשרת¹ השבטים, גם הזכיר יהודה: 13 וסרה, שלא
 יקנא אפרים בעבור שהמשיח הוא ממשפחת יהודה, ואם חזקיהו² בעבור
 עמוד מלכותו: וצוררי יהודה, שונאיהי³: ואם על חזקיהו, על ארם, והנה
 לא יצור את אפרים להשיב להם גמולם בימי פקח: 14 ועפו, יש אומר
 כמו מגילה עפה [זכרי' ה' א'] פרושה, ורבי משה הבהן אמר כי אין רע לו,
 והטעם כמו ינחור⁴ ויחסר מקום ארץ: ימה, שהם מערב ארץ ישראל:
 בני קדם, הם ארמים: משלוח ידם, שישלחו ידם לבוזם: ובני עמון
 משמעתם, יסורו אל משמעתם: 15 והחרים, יכרית, כמו וכל חרם [ויקרא
 כ"ז כ"ט], שיעברו בו ישראל ביבשי ולא יעכבם הים שישוכו מהרה: בעים,
 אין לו אה, והמים יזרוש, וטעמו כמו ככה, והמפרשים אותו מגזרת אם
 תבעיון בעיו [כ"א י"ג] לא ידעו הדקדוק: הנדה, הוא הזאר: והדרך פועל
 יוצא לבי פעולים: 16 והיתה, והנה פירש טעם החרם והמכה: כאשר
 היתה וגוי רמז לבקיעת ים סוף:

יב

1 ואמרת, התייז לנוכח ישראל, הם השבים אל ארצם: כי אנפת בי,
 אע"פ שאנפת בי, כמו רפאה נפשי כי הטאתי לך [ססלי' מ"א ה']: 2 הנה
 וגוי, שאחר שעמי אל ישועתי: אכטת, אישכונ כטת: [יה], פרוש חצי השם
 בספר תהלים [ססלי' ס"ח ה'] וזמרת מפוי בתורה [שמוס ט"ז ב']: 3 ושאבתי
 מים, משל שיתענגו בצמא בשואבו⁵ מים: 4 ואמרתם, זה לזה: קראו,
 קול גדול בשמו: עלילותיו, מעשיו: 5 זמרו, מזמרת הארץ [כרלי' מ"ב י"א],
 הטעם תנו זמרה מדבר משובח לשם: מודעת, פעול מהבנין הכבד הנוסף⁶:
 כי גאות, לישון נקבה והתייז לעדה: 6 צהלי, דין הוא שתגביהו קולך בת
 ציון כי השכני בקרבך:

¹ = ב. ג. ה, ² כעבור שהנשיח... חזקיהו = ח. ³ ל"ל שונאיהם של ישראל.

⁴ ינחור. ח. ג. ⁵ כשאלו. ג. ⁶ מודעת... הנוסף = ג.

בגבורה, מגורת עריץ; ורמי הקומה, בעבור כי הישרים נכחדו: 34 ונקף, לשון הכרתה; סבכי היער, האילנים המסובכי: כברזל, משל למלאך: [והלכנון באריר יפול], והשרי הדומים לאילני הלבנון יפלו כברזל אדיר, והגה 'בברזל' מושך עצמו ואחר עמו:

יא

1 ויצא וגו', רובי המפרשים אמרו כי זה המשיח, והטעם שימות מחנה אשור הצר על ירושלים, ועוד יבא עת גאולת ירושלים השלימה, ולפי דעת רבי משה הכהן שעל חזקיהו רמז, כי הוא דבק עם הפרשה: חומר, מגורת תרגום מטה: גזע, כמו זרע, ונצר כמו סעיף, כנצר נתעב [י"ד י"ט]: ומעם ויצא כי קטן היה כאשר היה [צ"ל היתה] ואת הנבואה: 2 ונחה, על משקל ושבח אל בית אביה [ויקרא כ"ב י"ג], מהושניים הנראים: והנה פרש כי רוח יי היא רוח חכמה ובינה, וכן כתוב על יהושע בתורה [דברי ל"ד י"ט]: ובגבורי, כי גבור היה חזקיהו, כי בן כתוב [דכ"י ז' ל"ב ה']: 3 והריחו, פעמים תטעה הרגשת האוזן שתשמע ואין קול, גם העין תטעה שירא¹ לה הנח שהוא נע, רק הרגשת הריח לא תטעה, והריחו, כאילו יריח הדבר ביראת השם שיש לו², לא³ ישפוט כאשר יראה לעיניו, ולא כאשר ישמע, כי יתכן להיות עדות העדים שקר: ואלה התוכחות והמשפטים הם כמשפט המלוכי: 4 ושפט בצדק דלוי, כמשפטי⁴ התורי שלא יחדר פני דל [שמוס כ"ג ג']: והוכיח ביושר לטובים: והכה ארץ, בפיו כאילו הוא שנט לרשעים: 5 והיה וגו' והנה הצדק לא יסור ממנו כל ימיו בכל מעשיו: 6 וגר זאב וגו', דרך משל מהשלוש שיהיה בימיו: ומריא, פירשתיו [א' י"א] שהוא מין ממני השור והלבו אסור: 7 ופרה, היא גדולה כי העגל קטן ויש אומרים כי הנקבי חזקה מהזכר: יאבל תבן, כאילו יסור מנהג תולדתו ולא יזיק לטרוף: 8 ושעשע, לעולם תמצא בטעם הזה כפולה: חור, הפה או האף: מאורת, העין שהוא בעלת האור: יתכן היות היא הרה תחת יו"ד ירו אליה [ירמ' כ' י"ד], והטעם ישלח ירו, או אין לה אחות: 9 לא ידעו, על הפתן ועל הצפעוני, כאילו כל ארץ ישראל מלאה דעת יי, כי ידוע הוא כי יודע השם לא ישחית לעולם רק יבנה ויתקן: כמים, תחסר מלת אשר, וכן הוא, כי הדעות תרבינה כמו אשר יכסו המים [צ"ל המים אשר יכסו]⁵ על ים, שלא יפסיקו רק תוספנה: 10 והיה וגו', אם על המשיח, שכל העולם כלו תחת רשותו, ועל דעת רי' משה הכהן הנזכר על אות השמש, כי בן כתוב לדרוש

¹ עד טיפלה. ב. ² שיש לו כס. ו. ב. ³ ולא. ב. ב. ⁴ כמשפטי. ב. ⁵ כן הוא בכ"י. ב. ב.

לא יחשובו, למאומה רק יהרגו: 18 וקשתות, תרמטשנה, תבקענה: 19 והיתה בבל, שהיתה צבי מטלכות, וכמוהו הבית הזה יהיה עליון [מלכי ה' ט' ח'י], אשר יהיה: 20 לא תשב, והטעם¹ לא תהיה נושבת: יהל, הסר אליף כמו שקר מוין [משלי י"ז ד']: ערבי, הם בני קדר, וכן מלכי הערב [ירמי' כ"ט כ"ד] טשא בערב [כ"ט ג']. והטעם כי אפילו ערבי שמנהגם להתנודד ממקום למקום לא יתקעו בה אהליהם: 21 ורכצו, ציים, הם היות דרות בארץ צייה: אוחים, אין אח לו, והם היות שישתומם כל רואם: בנות יענה, ידועות והם עופות: וישעירים, בדמות שדים, והם שעירים כדים: ויתכן היות אוחים עופות והוא הנכון: 22 וענה אים, לישון רבים מן האיה [ויקרא י"א י"ד]: וענה טעמו נגון² או דירה מגזרת מעון [ספרי כ"ו ח'י]: באלמנותיו, יש אומר כי פירושו כמו בארמנותיו, כמו וידע אלמנותיו³ [יחזקאל י"ט ז'] ולא יתכן שיתחלק אות באות לבד מאותיות אהיו, וכן פירושו וענה שם כל אחד מהאיים עם אלמנותיו: ותנים, כמו אח הייתי לתנים [איוב ל' כ"ט]:

יד

1 כי, כאשר נלכדה בבל אז שלח כורש לגולה [צ"ל הגולה]: ונספחו, יתחברו כמו ספחני נא [סמואל א' ב' ל"ג]: 2 ולקחום, הטעם כאשר יראו העמים שכורש יבדד לישראל יבקשו להוותם [צ"ל להוות] עבדים לישראל: 3 והיה, כ"ף מעצבך עם יהודה ידבר, מעצבך בגוף ומרנך בלב: 4 ונשאת, מדהבה, תרגום זהב, וכן בלישון קדר והטעם זהב המס: 5 שבר, מטה רשעים, רמו למלכות, וכן ישבט, כי המלך כרועה והעם כצאן: 6 מכה, מכת, סמך ויהסר יד, וכמוהו השותים במורקי יין [עמוס ו' ו']: מורדף, פעול מהבנין הכבד הנוסף, ומעם מורדף רודה במורדף כלי השך, ויתכן היות מורדף פעול⁴ בטעם: 7 נחה, במות מלך בבל: פצחו, בלישון קדר דבר צחות: 8 גם וגוי, הטעם שהיה מצוה לכרות הברושים והארזים לבנות מצור וסוללה: 9 שאול, לישון זכר ונקבי והנה הגזה גם עורר: רפאים, הם המתים ויתכן היות האליף תחת היא רפה: עתודי ארץ, הם המלכים כטעם או תיש [משלי ל' ל"א]: הקים מכסאותם, היו קמים כאילו היו חיים ויתכן היות מנהג הכבליים לישום כסאות בקברי המלכים: 10 כלם, אילו יכלו לדבר היו אומרים כן: הלית, מגזרת מחלה [שמות ט"ז כ"ג]: 11 הורד,

¹ הטעם, ג. ² ככ"י ג. על הנליון: כמו והען להם ויסיס. ³ באלמנותיו. כמו וידע אלמנותיו יש אומר כי פירושו כמו באלמנותיו. ג. ⁴ ל"ל פועל בטעם, ל"ל, אע"פ שנהל מורדף הוא פועל בדקדוק, כי היא צינני הפעל, יש לה טעם פועל, וזה הליק צ"ן פ"ל חלפון לשני, כי לפ"ה היא פועל גם בטעם וענינה האיש הנרדף, ולפ"ה סנ" ענינה האיש הנרדף:

יג

1 משא בכל, הזכיר מפולת בכל אחר מפולת אשור כי בכל השחית אשור: 2 על הר נשפה, יש אומרים מגזרת נשף [ס' י"ח] כמו שחרות והנכון שהוא מגזרת שפיים [מ"ח י"ח] והגון לבנין נפעל, וטעמו גבוה, או אין לו אח: להם, לבאים על בכל להלחי עליה: ויבאו, ומיד יבואו⁽¹⁾ ויכנסו למדינה כי יתפשוה: 3 אני, דברי השם: למקודשי, הם המזומנים: עליו, שהם שמחים להראות גבורתי, או ששמחתם בגבורה שישמתי בהם: 4 קול, מנהג תולדת ההר כאשר דבר איש להשיב הקול, וזה הוא טעם קול המון, מגזרת הומה [מ"ל א' א' מ"ח] והנה פירש למה זה הקול שאון [צ"ל קול השאון] בממלכות גוים, כי מלך פרס שהוא כורש ומלך מדי שהוא דריוש, שניהם התחברו על בכל וזה מפורש בספר דניאל [דני' ס' כ"ח]: מפקד, ישים פקידים או מפקדים⁽²⁾ והוא פועל יוצא לשנים פעולים: 5 באים, כי מפאה עילם באו כאילו הם מקצה השמים, רמז למרחוק: יי, והנה באו גזרות השם 'ובלי זעמו' שהם פרס ומדי: 6 הלילו, כשוד משדי יבא, כי זה השוד בא מהשם⁽³⁾ ומי יוכל לבטלו, ויש אומרים כי שדי כגבור שודר⁽⁴⁾, והראשון הוא הנכרי: 7 על כן כל ידי, מאנשי בכל: 8 ונבהלו, פני להבים פניהם, כמו שרופים מרוב הצער, ויש אומרים כי להבים גוי כבושים⁽⁵⁾: 9 הנה [אכזרי], ייוד אכזרי נוסף כ"יוד פנימי [מלכ' א' ו' כ"ז]: לישום, ארין כשרים: 10 כי, וכסיליהם, יש אומרים כי כסיל הוא הכובע שהוא קרוב מהסדן הדרומי שימותו הגמלים אם יראהו, ולפי דעתי שהוא לב עקרב, ויתכן להיות הכסילים מגזרי הכסלים [ויקרא ג' ד'] שהם קרובים אל הסדנים, ויאמר רבי יונה כי כסיל הוא אחד וחבר כוכבים אחרים אליו וכמותו בתי השן [עמוס ג' ט"ז]: יהלו, כמו יחלו [סופי' כ' ל"ח], מהפעלים של הכפל והנה הוא פוע' יוצא, וככה בהלו⁽⁶⁾ נרו [איוב כ"ט ג'] גם כן יגיה, והעד יגיה חשכי [ספ"י י"ח כ"ט]: 11 ופקדתי על תבל רעה, כי ממלכות רבות תפש כורש, וכן אמר כל ממלכות הארץ נתן לי יי [עזרי' א' ז']: 12 אוקיר, פועל יוצא מהבנין הכבד הנוסף וכן הוקר רגלך [משלי כ"ה י"ז]: וטעם 'אנוש' הזכרים שימותו במלחמה: 13 על, שמים ארגזי, דרך משל שלא ימצא הבורה מנוחה: 14 והיה, המון כשרים: כצבי מדה, שיריהו אותו הרודף והוא פעול מהבנין הכבד הנוסף על מישקל מוקטר [מלכ' א' י"ח] מוגש [סס] מוצב ארצה [צרח' כ"ח י"ז]: 15 כל, ידקר, שלא יחמול עליו: וכל הנספה, שם התאר מכנין נפעל: 16 ועולליהם, תישגלנה, כנוי לשכיבה ויקרא תשכבנה דרך כבוד: 17 הנני וגוי, הזכיר מדי כי הם יותר אכזרים:

(1) וייד יבאו = א. (2) ל"ל נפקדים, או ונגז' פקודים (שמות ל' י"ג). (3) ככ"י ז. הוסף נפסח על הגליון, "הנקבל שדי". (4) סס, כוסף: וזכיר' מנצח שודד יבוא ולא דבר מהשם: (5) כושים. ג. (6) כלוי בְּתַלְתֵּל וְנִקְרָא וְיִשְׁעֵל (ס).

חשבתי והטעם כל מה שהשבתי בכל מה שעבר בן היה וכן יהיה לעתיד:
 25 לשבור, כאשר חשבתי לשבור אשור בארצי והוא ירושלים, כי שם
 הכבוד; וסר מעליהם, מארצי והרי: 26 זאת, בן תהיה זאת העצה שיעצתי
 על בבל: על כל הגוים, על אשור ובבל בעתם⁽¹⁾: 27 כי, אחד ישחשם
 גור מי יוכל להפר: 28 בשנת⁽²⁾, המושא, הנבואה או מושל בדרך נבואה,
 והעד כי משורש נחש: 29 אל, צפע, הוא צפעוני והוא קשה מהנחשי:
 והטעם כי חזקה יהיה גבור מאביו והוא זיק פלשתים כי בן כתוב במלכים,
 הוא הכה את עזה ואת גבולה ממגדל נוצרים ועד עיר מבצר [מלכים ב' י"ח
 ח'⁽³⁾]: והפרי יותן, שרף מעופף, והמעופף הוא קשה בשרפים: 30 ורעו
 בכורי דלים, הם ישראל שהתדלדלו קורם כל אומה והטעם כי יהיה לישראל
 שובע וישכנו לבטח, ואת פלישת להפך: שרשך, האבות: ואחריתך⁽⁴⁾, הם
 הבנים וכן לא לאחריתו [דני י"א י"ד]⁽⁵⁾: 31 הלילי, הטעם שירדמו קול
 בפרהסיא: כי מצפון עשן בא, הוא מלך אשור והנכון שהוא נבוכדנצר
 והעד כי יי יסד ציון: ואין בודד, מגזרת בדר: במועדיו, בארמוניו בא
 העישן ולא יוכל אדם לשבת אפילו לבדו בביתו: 32 ומה יענה, כל מלאך
 ממלאכי כל גוי, זה יענה, כי יי יסד ציון, ולא יוכל מלך אשור לה: וטעם
 ומה יענה, שישאלו הגוים מה היה לירושלים, וכן יענה [ציל יענו] המלאכים
 לשולחיהם:

טו

1 מושא, בליל, סמוך והטעם בליל כך מהשבוע: שורד ער מואב,
 והנה הוא חסר ביית במואב: נדמה, נכרת כמו ודמית אמך [סופע די סי]:
 קיר מואב, מדינה כמו וארם מקיר [ענינו טי ז]: 2 עלה, הטעם עלה
 ויבש [הגית]: הבית, שם מדינה: הכמות, לעיז: בכל ראשיו, של מואב: כל זקן
 גדועה, שם כמו והבולתו חוב⁽⁶⁾ [יהו י"ח ז]: וכיית בראשיו⁽⁷⁾ ימשך אחד
 עמו כמים מאל אביך [ברא' מיט כ"ה]: 3 בהוצותיו, בהוצות מואב: על
 גגותיה, רמו למדיני: יליל, כמו יטיב [אויב כיז כ"א], והנה העתיד בבנין
 הפעיל נע, והם זרות: 4 ותועק, נפש של מואב: ורעה לו, והנכון שכל
 אחד יועק ויאמר: 5 לבי למואב, בעבור מואב: בריחה, בריחי המדינה
 צועקים כמו הלילי ישער [י"ד ל"א], או בריחה חובאו אל מצרים, כי משם

(1) על כל הגוים... בעתם = 3. ב. 2. זאת ההלח הפכסה [פיון ט"ו] כ"י: (3) במלכים...
 מנבל = 3. ב. 4. וסלחיתך. ו. — אך נכלה ממוך סיכוסו שגכס ולאחיתך. (5) ולא בן
 לאחיתו. ב. (6) סהס כלב"ע ולא סיכס עיה ענין חבולתו חוב חלל גדועה, וחולי כוונתו לשכס
 כל זקן גדועה כלילו היה כל זקן בגדועה וכליתו וחבולתו חוב שחא כמו חבולתו חבוב: (7) ככל
 כלשיו. ב. ב.

יצע, יתכן היותו פועל עבר כמו אשר ילד לו [כרא' ל"ה כ"ו], ויתכן היותו עתיד תחת עבר, ובא על דרך לשון זכר כמו ולקח מהם קללה [ירמ' כ"ט כ"ג] והוא דרך צחות, וככה בלשון קדרן, וכן ומכסך, והוא פועל: 12 איך, הילל, הקרוב אל הדעת שהוא כוכב נוגה, והעד בן שחר, שהוא נראה קרוב מעלות השחר בימים ידועים, ואין ככוכבי' ובצבא השמים כולו כוכב מאיר למראה העין כמוהו, על כן נקרא הילל, מגזרת לא יהלו אורם [י"ב י']: הולש, כמו ויחלש יהושע [שמוס י"ב י"], ויש אומר מפיל גורלות כמעט קלקל כחצים [יחז' כ"א כ"ו]: 13 ואתה, השמים אעלה, רמז לגבהות הלב: ואשב בהר מועד, הוא הר ציון ונקרא כן שהוא מועד השם, כמו שרפו כל מועדי אל [ספלי ע"ד ס'], והעד ירתי צפון [סס מ"ח ג'], כי בן א' היתה ציון: 14 אעלה, זה הפסוק דבק בכא אחריו, אתה אמרת אעלה על במתי עב: אדמה, מבנין התפעל והת"ו מכולע, והעד דגשות המ"ם: 16 רא"ך, ישגוהו, כמו יבטו: יתבוננו, שילמדו בינה² בעבורך: 17 שם תבל, מקום היישוב ולעולם זאת המלה בלשון נקבה רק במקום הזה, ויש אומרים כי ו"ו וערוו שב אל מדבר, או כי הרם ערי עצמו: לא פתח, בית מאסרם: 18 כל, איש בביתו, בבית שהכין לעצמו והוא הקבר וכן אל בית עולמו [קסלס י"ב ס']: 19 ואתה, הקדמונים אמרו כי אחרי מות נבוכדנצר נסחב מקברו, כי היו אומרים אנשי ממלכתו שמא לא מת ועוד ישוב כאשר שב כראשונה, גם זה נכון, והאמת כי זה הפסוק על נבוכדנצר הוא, כי הוא תחלת מלכות בבל על ישראל, והעד הכינו לבניו מטבח: כנצר, סעיף: מטועני הרב, בלשון קדר כמו מדוקרים, ויש אומר מגזרת טענו [כרא' מ"ה י"ו] בדרך רחוקה, כמו מלאים: מובס, פעול מהשניים הנראים: 20 לא תחד, חסר אלקי' הישורש כמו³ אוהבי אהב [משלי ס' י"ו], ורבי יהודה המדקדק אומר שהוא חסר י"וד מגזרת יחד: כי ארצך שחת, אפילו ארצך שחת ואף כי ארצות אחרות, והנה פירושו וערוו הרם: 21 הכינו לבניו, כלשצר וכל ביתו: כעון אבותם, אויל מרודך אביו ונבוכדנצר אביו אביו: עדים, אויבי' כמו ויהי עריך [שמואל א' כ"ח ט"ו], והטעם כי יעורר ישנאה בכל העולם והנה הטעם ומלאו שלא ימלאו, וי"א אחר שלא ירשו הם הארץ יתיישב העולם: 22 וקמתי, שם הוא עצם, וישאר הוא כמו ישאר בשרו [ויקרא י"ח ו'] והוא האב, וינן בן, ונכד בן הבן: 23 וישמתי, קפור, ידוע יש אומרים שהוא מגזרת קפדתי כאורג חיי [ל"ה י"ג], כעבור הקפידו: וטאטאתיה, כל המפרשי' אמרו כי אין למלה הזאת אחות, והטעם העין שיסירו בו הדומן: 24 נשבע, שבעת השם היא הגזרה שנגזרה: דמית,

¹ יש וזולאים וזכאן שלא ראה כרא"ע ע"כ הקדש וינינו לפי שנין היא בזכונה של יבוסלים, ויש להשיב כי לרא"ע הוא הכ ליון הוא הכ הכים, וע"כ דוד היושבה בזכונה של עיר היא עיקר יבוסלים: ² שיכה. ב. ³ כמו אהבתי לדוש, אהב אני (?) א.

והעד גפן שבמה, והטעם שתהגו ואתם נכאי' כאשר תזכרו ימי השמחה הפך היללה: 8 כי שדמות, כמו ומשרמות עמורה [דבר' ל"ב ל"ב] כמו גפנים: אמלל, כל אחר: בעלי גוי', כמו אדני יוסף⁽¹⁾ (ברא' ל"ט כ'). כסף ישיב לבעליו [שמוס כ"ד ל"ד], והם מלכי אשור⁽²⁾: הלמו שרוקיה, הבו כמו והלמה סיסרא [סופט' ה' כ"ו]: עד יעזר נגעו, כל כך היו רחבים: תעו מדבר, שדחבו עד מקום שאין שם ישוב: שלוחותיה, אילניה כמו שלחין פחדים רימונים [סה"ס ד' י"ג]: נטשו, כמו והנם נטושי' [שמואל א' ל"ט], פרושים: 9 על כן אבכה, יאמר כל א' וא' ממואב: גפן שבמי, שם מקום ויחסר על: ארויך, מלה זרה כי הי"וד תחת הוי"ו והוי"ו תחת ה"א נה והיא מלה זרה, והכ"ף לנוכח השבון, והיא מדינת מואב הגדולה: על קיצך, פרי הקיץ: הדרד, זאת המלה ידברו בה הרומסי' והדורכי' והנה יְשָׁחַת⁽³⁾ הפרי והקציר בעודנו רטוב: 10 ונאסף, יאסף הגיל אל אחרים מהם, והטעם יסור מהם הכרמל כי גם למואב חלק בו: ירועע, מגזרת תרועה [ויקרא כ"ג כ"ד] מהפעלים השניים כפולי האות האחרון: הדרד, ביקב להוציא היין לשבח, הפך הקיץ והקציר: 11 על כן מעי, איננו דברי הנביא רק ידבר על לשון איש מואב: 12 והיה כי נראה כי נלאה מואב, עלה על הבמה לעז, או נלאה על הבמה⁽⁴⁾ כטעם ולא יוכל, והוא הנכו': 13 זה, אשר דבר יי, דברו היא גזרה שגזר, כמלך שיאמר למשרתיו עשו בן על דרך משל להבין השומעי': 14 ועתה דבר גוי, השם גלה זה הסוד כי שלש שנים נשאר, והטעם [צ"ל וטעם] כשני שכר שכל יום יבשר נפשו מתי יגיע הקיץ כן הנביא היה שמח⁽⁵⁾ בגעת קץ אידם⁽⁶⁾: ונקלה, כבודו שהוא המון רב וישאר מעט מזער: לא כביר, לא עם גדול במספר [כמו] ירוע כבירים, [איוב ל"ד כ"ד] או טעמו לא ישאר מהם אדם גדול כמו הן אל כביר [ס"ס ל"ו ה']:

יז

1 מישא דמשק, מוסר, מגזרת הסיר [י"ח ה']: מעיר, מהזותה עיר, ואם הוא לשון זכר, והנכון שהוא על עם דמשק⁽⁷⁾ והעד והיתה: מעי, כמו לעיים [סהל' ע"ט א'] והמ"ם נוסף: 2 עזובות, זה היה על יד מלך אשור: 3 ונישבת, כי בבוא סנהריב תפיש⁽⁸⁾ דמשק גם שמרון ומבצריה: וישאר ארם, כי דמשק

(1) גויס. ב. 2) לפי הנראה כוונה ראש"ע לשכש צבלי ל' כבים ועטעו ל' ימיד, כמו אדני, לצבלי, וא"כ היה לו לומר והוא ונך אשור, ואם לא בא חלף לשכש כי צבלי הוא ל' אדנות, לא היה לו להציא „אדוני יוסף“, ואולי נכסח כ"י ב. היא נכונה: „אדוני גויס“. (3) יחסי. ד. (4) לע"ז... הכונה = ג. (5) כן הנפש (?) היה ונשכר. ג כן הנביא היה ונשכר. ה. (6) אבדן. ב. (7) מ' העם יוסף ודוושק והעיר גוי. (8) לפי הכתוב צולכיס ע"ז ו"ח תגלת מלחם לקח דמשק ושלונאכס לקח שוונון כמה שנים לפני בא קנחניז, אולי יש להגיה ולכתוב כהפשה חמה "משש":

בא מלך אשור, או צוער של סדום, ויהיה 'עגלת שלישיה' שיש לה גם שנים, תואר צוער, ויתכן היות בריחיה שם התואר כמעט בורחיה, אך ברוחיה לא יתכן לאמרו כי איך יהיה פעול לפועל עומד: 'יעוערו, העי'ן השני כפול והטעם כמו עוררו, והוא מלה זרה: 6 כי, נמרים, שם מקום: משמות, שם, ואילו היה פועלות מהכפולים [היה] תחת הש"ן חורק: 7 יתרה, שם, ממון: עשה, קנה כמו עשה לי את החיל הזה [דברים י"ח י"ז]: ופקדתם, מגזרת פקדון [ויקרא ט' כ"ג], והנה הממון ישאום אל ערבי הנחל, והנכון שממנם ישאוהו על הנחל הודוע בארצם שהוא על ערבים, והטעם שיוליכו ממנו למקום אחר אולי ישאר להם: 8 כי, עד, מושך אחר, וכן הוא ועד באר אלים: 9 כי, מלאו דם, הללי מואב: נוספות, הטעם רעות נוספות, וכן עשיר יענה עוות [משלי מ" כ"ג], והטעם מלות: כי אשית, מושך גם אחר וכן הוא אשית לפליטת מואב אריה והוא מלך אשור:

י

1 שלחו בר, מין ממיני הגמל שירויץ מגזרת הכרי והרצים [מלכים ב' י"א י"ט], ויש אומרים כי מושל ארץ תואר הבר בעבור שפסיעתו בארץ גדולה מכל פסע, והנכון להיות בר סמוך כי לא ימצא רק אצל המושלים: 2 והיה, מואב כעוף נודד: בנות מואב, הם הכפרים כמו וילכדו בנותיה [במדבר כ"א ל"ב]: 3 הביאי, דברי הנביא למואב, קודם שתבא לך זאת הצרה הביאי לנפשך עצה: פלילה, שם על משקל בכה האבילה [מלכים א' י"ט ט'] מגזרת פלילים [דברי ל"ב ל"א]: 4 יגורו, נדחי, דברי הנביא או השם בעבור כבוד ישראל: מפני שודד, ששודד שומרון והוא מלך אשור: כי וגו', עוד יבוא עת שיאבד זה הנוגש ויכלה השוד: המן, תואר השם והוא יוצא, למען תמוצו [ס"ו י"א] כמותו: תמו, מהנות: רומם, הוא מלך אשור: 5 והוכן [בחסד], בעבור החסד: כסא, המלוכה: באהל דוד, היא ירושלם: שופט, זה חזקיהו: ומהיר צדק, תאר השם מגזרת מהרה: 6 שמענו, ידבר הנביא על לשון ישראל או הגוים: גא, חסר היא והיא מלה זרה: לא כן בדיו, לא יהיה כן בדיו⁽²⁾ כמו ותעש בדים [יחז' י"ז ו'], ויש אומרים מחיבותיו, ולא כן כמ וכן בנות צלפהד [במדבר כ"ז ז'], ובדיו כמו בדיך מתים יחרישו [איוב י"א ג']: 7 לבן, לאשישי, יש אומרים ליסודי, והטעם שיהגו והם נכאים כאשר יספרו מעלת אשישי קיר הרשת, וכן בתרגום ארמית ואושיא יחוטו [עזרא ד' י"ג], והנכון בעיני שהוא כמו אשישי ענבי

(¹) שפסיעתו. ג. (²) בדיו. ב. ג. ד. ה.

יח

1 הוֹי ארְצָךְ, הוֹי לְשׁוֹן קְרִיאָה כְּמוֹ הוֹי הוֹי וְנוֹסוּ מֵאַרְצְךָ צַפּוֹן [זְכַרְזֵי יוֹ]:
 צִלְצֵל כְּנַפַּיִם, כְּפוֹל מְצֵל, שְׁהִיָּא אַרְצְךָ רַחֲבָה: מַעֲבֵר לְנַהְרֵי כּוֹשׁ, שֵׁם מַלְכוּת
 אִישׁוּר: 2 הַשּׁוֹלָח, מִי שֶׁהוּא מְנַהֵגוּ לְשִׁלּוּחַ בַּיָּם שְׁלֹחִים: לְכוּ, אַתֶּם
 מְלָאכִים קְלִים וּבִשְׂרׁוּ יִשְׂרָאֵל שְׁבַרְחוּ וְנָלוּ וְהֵם מַעֲבֵר לְנַהְרֵי כּוֹשׁ, וּבַעֲבוּר
 נַהְרֵי אִמְר וּבְכַלֵּי נִמְא: מִמּוֹשֶׁךְ, הֵם יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּמְשְׁכוּ מִמְקוֹמָם כְּכַבְשִׁים עַד
 שְׁמֹרְטוּ: מִמּוֹשֶׁךְ אֵל עֵם נֹרָא, הֵם הַכּוֹשִׁיִּים: [מִן הוּא], מִן אוֹתוֹ הָעֵם, אוֹ
 הוּא רִמּוֹ לְנַהְרֵי: גּוֹי וְגוֹי, הִיתָה דַעְתוֹ כְּדַעְתַּת הַנְּעֵר כְּאִשֶׁר יְלוֹמַד קוֹ לֶקֶן, עַל
 כֵּן הִיתָה מְבוֹסָה: וְאֵלֶּף בְּזָאוּ לְחֶסְרוֹן אוֹת הַכֶּפֶל, וּבְמִוְהוֹ דְלִיּוֹ שׁוֹקִים [מְסֵלֵי
 כ"ו ז'] עַל דַּעְתַּת רִי מִשֶּׁהָ הַכְּהֵן: וְטַעַם נַהְרִים מְלָכִים, כְּמוֹ אֵת מִי הַנְּהַר
 [ח' ז']: 3 כֹּל וְגוֹי, הַטַּעַם כְּאִילוֹ נֵם נִישָׂא עַל כָּל הָאָרֶץ: וּכְתֻקוּעַ שׁוֹפֵר וְגוֹי,
 לְדַעְתַּת מַעֲשֵׂה הַשֵּׁם כְּמַחְנֵה סַחְרִיב: 4 כִּי וְגוֹי, טַעַם אֲשֶׁקְטָה עַל הַשְּׂבִינָה
 שְׁעַמְדָה: וְאִבִּיטָה, וְאִרְאָה: מְכוּנִי, הִיא יְרוּשָׁלַם: כַּחַם, אוֹר: צַח עֲלֵי
 אוֹר, אַחַר הַגֶּשֶׁם כְּמוֹ יַפִּיץ עֵנַן אוֹרוֹ [אִיּוֹב ל"ז י"ח], כִּי הַשֶּׁמֶשׁ הַנִּקְרָא אוֹר
 גַּם בֶּן הַיָּרֵחַ, כִּי בֶן כְּתוּב לַעֲוִשָׁה אוֹרִים גְּדוּלִים [סְה"ל קל"ו ז'], הֵם⁽¹⁾ סַבַּת
 הַגֶּשֶׁם כְּמֵאמַר הַשֵּׁם: 5 כִּי לַפְנֵי קְצִיר, כְּמוֹ תְּשִׁלָּה קְצִירָה, וְהַטַּעַם הִיּוֹת קְצִיר:
 כַּחַם פֶּרַח וּבוֹסֵר גּוּמַל, כְּמוֹ וּיְגַמַּל שְׁקָדִים [צְמַדְכָּר י"ז כ"ג] עוֹדְנוּ יִהְיֶה
 בְּנִצְתוֹ: וְכַרְתַּת, הַשֵּׁם: הַזּוֹלִים, הֵם הַדְּבָקִים עִם הַיִּשְׂרָשֵׁי, וְאִין לְמַלְהָ הַזֹּאת
 אַחֲוֹת: וְאֵת הַנְּטִישׁוֹת, אוֹתָם הַבְּדִים הַגְּדוּלִים שֶׁנִּטְשׁוּ: הַתּוֹ, כְּמוֹ כַרְתַּת
 וּבִלְשׁוֹן קְדַמוֹנֵינוּ ז"ל⁽²⁾ יִמְצֵא, וְכֵא פּוֹעֵל עֵבֶר אַחֲרֵי עֵבֶר בְּלֵא וְי"ו דְּבַק כְּמוֹ
 חֶמֶק עֵבֶר [סְה"ס ה' ו'], וְטַעַם הַפְּסוֹק קוֹדֵם שִׁימְלֵא פְרִי מַחֲשַׁבּוֹתָם יִכְחַדּוּ:
 6 יַעֲזוּבוּ, זֶה מַהֲנֵי אִישׁוּר הַנִּכְחַד בִּיד הַמְּלֵאךְ: לַעֲיֵט, כְּמוֹ⁽³⁾ וְיִרְדּוּ הָעֵיטִ
 [צְרָה' ע"ו י"ח], עַל מִשְׁקַל שֵׁשׁ [אַסְסַר ח' ו'] גַּם שֵׁישׁ [דְּה"ו כ"ט ז']: וְקִץ,
 מְגֻזַּרְתַּת קִיץ [צְרָה' ח' כ"ג]: תַּחְרַף, מְגֻזַּרְתַּת חוֹרֶף [סְס], לְאִכּוֹל נְבִלּוֹת הַמֵּתִים:
 7 כַּעַת, שֵׁי, דוֹרוֹן הַטַּעַם יוֹבִילוּ שֵׁי [סְה"ל ע"ז י"ב]: עִם מִמּוֹשֶׁךְ וּמֹרֵט,
 הֵם יִשְׂרָאֵל הַגְּדוּלִים, וְהֵנָּה יוֹבֵאוּ⁽⁴⁾ לְכַבוֹד הַשֵּׁם אֵל מִקּוֹמוֹ שֶׁהוּא בַּהַר צִיּוֹן,
 וּלְפִי דַעְתַּת רַבִּי מִשֶּׁה זֶה פִּי יוֹסִיף יי שְׁנֵית יִדוּ [י"ח י"ח]:

יט

1 מִישָׂא מְצִרִים, רוֹכֵב עַל עֵב קַל, רִמּוֹ לְגִזְרֵי הַבָּאוֹת מֵהַרָּה:
 2 וּסְסַמְכְתִּי, כְּטַעַם כְּלָכּוֹל, וְאֵת אוֹיְבֵיו יִסְכֵּךְ [ט' י']: 3 וּנְבַקָה, מְגֻזַּרְתַּת

(1) כִּי הֵם. צ. (2) גֵּעִין ע', סְהַדְלִין כ"ג: (3) טוֹף, כְּמוֹ. ב. (4) יְבוֹא. ג.

היא עיר ארם, יהי להם כבוד ככבו בני ישראל, שכתב אחריו ידל כבוד יעקב, ויש אומרים ושאר ארם כל כך יהיו בהרפה עד שיהיה ככבוד לישראל כנגד מאורעם⁽¹⁾: 4 והיה, ידל כבוד יעקב, על מות החללים והגולים מהשבטים: 5 והיה, בתחלה: כאסוף, הקוצר קציר הקמה: והיה כמלקט שבלים, באחרונה כי פעמים בא מלך אשור על ארץ ישראל: בעמק רפאים, מקום היה וקצירו רע ומעט ורזה: 6 ונשאר, כנוקף זית, מגזרת ונקף סבכי היער [י' ל'ד] וכן חגים ינקופו [כ"ט ט' א']: אמיר, הוא המעולה בזית מגזרת ויי האמירך [דברים כ"ו י"ח] וכן בלשון קדר: ארבעה חמשה, גרגרי: בסעפיה, של אותה שהיתה פוריה: 7 ביום ההוא ישעה, ירפה⁽²⁾ אדם עצמו על השם וזהו הבטחון, וכמוהו ישעו ואין מושיע [סנואל ז' כ"ז מ"ז]: טעם תראנה שלא תראנה עוד עבודה זרה כי לא ילך כי אם מקום [ז' אל מקום] הכבוד: 8 ולא, החמנים, הניזן נוסף כניזן רחמניות [איכס ל' י'] והם צלמים עשויות⁽³⁾ כדמות מרכבות לשמש, ככתוב במעשה מנשה [מלכים ז' כ"א ג']: 9 ביום, ערי מעוזו, של ישראל: החורש, האילן כמו חורש מצל [יחז' ל"א ג']: והאמיר, שהוא למעלה, והנה הוא השורש והסעף: אשר עזבו, הכנענים בבורחם מפני ישראל כבואם אל ארץ כנען: והיתה, שומרון: שממה, כי היא עיר המלוכה: כי שכחת וגו', הנה שב הנביא להוכיח אנשי שומרון: נעמני, כמישמעו בלשון קדר, והוא צמח שיצמח מהרה, וכן זמורת זה, והטעם שורק זה: 11 ביום, תשגשגי, מגזרת שגיא [איוב ל"ו כ"ן], תגדלי אותו מהרה, וכמוהו ובבקר זרעך תפריחי, והנה אומר לך בלל בדברי נביאי התוכחות, כי מחצי הפסוק נלמוד על הציו ברוב: נד קציר, והנה יגוד הקציר כמו וטל ילין בקצירי [איוב כ"ט י"ט]: ביום נחלה, תחסר מכה, והנה נחלה תאר למכה, וככה מאכלו בריאה [סנקה ט' ט"ן], והעד וכאב אנוש, מגזרת ויאנש [סנואל ז' י"ז ט"ו], והנה הטעם כי הרבית בנים ויבא יום האיד ויסופו: 12 הוי המון עמים רבי, מלך אשור ומחנהו בבואו על ציון: ישאון, מגזרת שאון והנה הניזן איננו שורש והנו⁽⁴⁾ כניזן זדון [משלי י"א ז']: 13 לאמים, וגער בו, השם כמלך אשור: ממרחק, כנגד ארצו: ורדף, הנשאר מהמונו: 14 לעת [ערב], בערב היו אנשי ירושלים יריאים ממנו: בלהה, כמו בלהות אתך [יחז' כ"ו כ"א] וטעם בלהות בלהות, הפוך כמו כשב וכבש [ויקרא ג' ז', ו' ל"ז]: בטרם בקר ואיננו, בצאת המלאך והכחיד רוב המחנה: זה חלק שוסינו, דברי הנביא והוא שמח:

⁽¹⁾ נוארס עס. 3. — נוארס עס. ג. — נוארס עס. ד. ⁽²⁾ ל' כפיון כלונג ירפה. 3.

⁽³⁾ עשוים. 3. ⁽⁴⁾ = ה. ג.

וככה כפה ואנמון: 16 ביום וגו', אחר שישמע בתחלי אלה הגזרות שגזר השם עליו וכאו, או יפחד מהשם: 17 והיתה, לחנא, כמו יחוגו וינעו בשכור [סל' ק"ז כ"ז] מגזרת ובמחוגה יתארהו [ת"ד י"ג], ומעם אדמת יהודה בעבור השכינה השוכנת פה¹: 18 ביום, שפת כנען, מזה נלמד כי הבנענים בלשון הקדש היו מדברים: עיר ההרס, שם עיר², והתמה מהמחליף היא בה"ת: 19 ביום וגו', דרך הררש ידוע, כי המזבח רמז להריגת מצרים ועל דרך הפשט שהוא כן, והעד ועבדו זבח ומנחה [כ"ה]: 20 והיה וגו', מי שהוא בצער יבא לזכות שם: ורב, גדול כמו על כל רב ביתו [אסתר א' ה']: 21 ונודע, ועבדו וגו', בזבח ומנחה: 22 ונגף, ורפוא, הטעם ורפאם רפוא: ונעתר, יתרצה להם: 23 ביום אישורה, אל אשור ויהיו בשלום אחרי שבות קצתם ויהיו עבדי מלך אשור: 24 ביום, [שלישיה], רובי המפרשים אמרו כי שלישיה מגזרת ושלישים [שמות י"ד ז'], והם צדוקין למשנה קודם השליש, ועל הפשט מגזרת שלשה, כי יהיו באשור אנשים שיכירו השם, וכן במצרים יותר, והנה ישראל יהיו ברכה כי יתברכו גם מצרים, ואנשים מאשור יכירו השם: 25 אשר ברכו, כי השם ברך ישראל על כן יהיה ברכה, או³ יברך כל אחד מאלה השלשה: ברוך עמי, בעבור שיעשו מזבח לי שם בפרהסיא קראם עמי: ומעשה ידי, שיש בהם אנשים מעט שיכירו מעשה⁴ השם: ונחלתי, שהם לעולם נחלתו, כי אשור ומצרים כמו מקרה הם כנגדם, והמתרגם אמר ברוך עמי אשר במצרים:

ב

1 בשלות, סרגון, יתכן היותו סנחריב או אחר, ואשדוד היתה לפלשתים: 2 בעת, ופתחת השק, לאות כי הנביא היה לוכש שק, וזאת ישאלה קשה, איך ילך הנביא ערום להיות לאות על מצרים, ואני אפרישנה בתחלת תרי עשר בעזרת השם: 3 ויאמר, אות, ומופת, כמו [יחז' כ"ד כ"ד] והיה יחזקאל לבם למופת⁵: ומעם שלש שנים שלש שנים מהיום או⁶ שלש שנים יהיה מצרים ברעה: 4 כן, גלות כוש, שכאו לעזרם: והשופי, בעבור שהנביא חלך ערום או שהישם הישפם: שת, הוא האחור מגזרת עד שתותיהם [סמואל ב' י' ז']: עדות מצרים, זאת עדות מצרים, או מלת וחשופי

¹ זה. א. ב. ² כ"ז על הנליון איהא ח"ל: והנביא לא היה יודע שם הערים האלהות שלא נגלה לו ללא עיר הַהָרָם שהוא שם אחת מן המושב ערים, כלומר לאחת מן הערים קודם עיר ההרס: ועיר ההרס אינו לשון הכיסה אך כך שונה ואולי היתה מושבתם ונזכר על כן וזכירה: ³ ז"ל או, כי לאש"ע צא לכסם ל' יחיד צנולה בכרו בדרך ב': ⁴ = ג. ⁵ לאות. ו. ד. = ה. ⁶ עד. ג.

בוקק [כ"ד א'] כטעם מריק⁽¹⁾, ונבקה מבנין נפעל מפעלי הכפל, כמו ונסבה ורחבה [יחו' מ"א ז']: האטים, מגזרת ויהלך אט [מלכ' א' כ"א כ"ג], המעשים ישעשו בסתר: 4 וסכרתי, יש מהליפין הכיף בגי'מל, ולא יתחלפו באמת כי אם אותיות הנוח והנכון שהוא מגזרת ויסכרו מעינות תהום [צרא' א' ב']: אדונים קשה, דקדוקו מפור' בתורה [שמוס כ"א ד']: ומלך עז, הוא מלך אשור: 5 ונשתו, מגזרת לשונם בצמה נשתה [מ"א י"ז], כטעם יבושת: 6 והאזיחו, האל"ף נוסף⁽²⁾, והטעם יזנחום בני אדם: דללו, מגזרת דל [ויקרא ל"ד כ"א]: יאורי מצור, היאורים, שלא יוכל האויב להכריחם בבוא במדינה⁽³⁾ במצור: קנה וסוף, צמח על שפת היאור: קמלו, נכרתו, וחברו בספר עצמו [ל"ג ט']: 7 ערות, יש אומרים כמו מתער' כאזרה רענן [סהל' ל"ז ל"ה], וטעמו רטוב, והטעם כי כל ערות שהוא על יאור ועל פיו וכל מזרע יאור הכל ייבש, ויש אומרים נחשף כל מה שהיה על היאור ועל פיו, כי הצמח הוא מכמסה: 8 ואנו, כמו ואבלו: הדייגים, שם התאר כמו גנבים [כ"ג א']: חכה, כמו בחכה הועלה [מקוק א' ט"ו], שבה ילקחו הדגים ורבים גזרו המלה מחיך והם בדרך רחוקה: מכמורת, רשת: 9 ובשו, שריקות, יש אומר מגזרת משרק [צרכוס י"ח], והנכון שהוא עין השורק, וכן השרוקים [צכר' א' ט']: חורי, הלבנים והוא שם התאר או הי"וד סימן הרבים, והיה ראוי להיותו חורים, וכמוהו חורי יהודה [ירמ' כ"ז כ']: 10 והיו שתותיה, כמו כי השתות יהרסן [סהל' י"א ג'], השתות שיבנו לקחת הדגים: כל עושי שכה, כמו ויסכרו מעינות תהום [צרא' ח' ב'] ואם הוא בש"ין, וכמוהו בשורי מהם [סוסע ט' י"ג]: אגמי נפש, האגמים ששם נפשות הדגים: 11 אך, חכמי יועצי, הדקדוק⁽⁴⁾ כן הוא, חכמי פרעה יועצי פרעה, והוא דרך קצרה⁽⁵⁾, וכמוהו נהרי נחלי דבש [איוב כ' י"ז]: נבערה, מגזרת ואני בער [סהל' ע"ג כ"ג]: בן חכמים אני, כמו בן חורים [קהלס י' י"ז] כי כל אחד יהלל עצמו (כי) אני חכם היה גם היו אבותי מלכים בימים הקדמונים: 12 אים וגוי, אם הוא בן חכם היה גם מלך⁽⁶⁾, שידע דברי העולם, למה לא ידעו מה יעיץ השם עליהם: 13 נואלו, כמו אשר נואלנו [צמדבר י"ג י"א] כטעם אוולת: נשאו, מגזרת הנחש השיאני [צרא' ג' י"ג], מבנין נפעל: פנת שבטיה, הם הגדולים כמו פנות כל העם [סופטים ג' ב'], וטעם שבטיה המשפחות: 14 יי מסך, גם נסך [כ"ע י'] שנים שרשים והטעם אחד, כמו ערב: עועים, מלה זרה והוא מגזרת עוה [יחו' כ"א ל"ב]: 15 ולא וגוי, אפילו צמח שיש לו ראש וזנב לא יהי לו, ויש אומרים שהוא דרך משל, כי הוא תועה ולא ידע מה יעשה והנה לא יעשה מעשה ראש שהוא זקן ונשוא פנים [ט' י"ד]: זנב, הוא שאר ההמון,

(1) מחק. ה. (2) נוסף והוא כמו והזיחו. ג. (3) מדינה. ג. (4) על דרך הדקדוק ג. ג. (5) והוא דרך קצרה = ג. (6) חכם צן מלך. ב.

ויען, כל אחד: ויאמר נפלה נפלה, פעמים שלא נשארה לה פליטה: שבר, המשבר לארץ¹), כמו אשר ילדה אותה ללוי [במדבר כ"ו כ"ט]: 10 מדושת, והנה ככל מדושה, והיוד סימן הישם או הנביא, או דבר רבב איש, כי גם אני דשתיה והיתה כבן גרן, ויתכן היות בן הגורן הבר שישאר, וזה רמז לישראל: 11 משה דומה, כמו ומשמע ודומה ומשא [צרה' כ"ה י"ד]: אלי קודא משעיר, ידבר על לשון דומה כאילו (הוא²) בא מרגל משעיר לחקור ארץ דומה, והוא שואל לשומרים³) אמור לי אתה שומר מה מלילה, מה מליל, והטעם כאילו השואל הוא מאנשי דומה ויש לו צורך לקום בלילה ללכת לדרך או להתעסק בשרי, כמנהג רוב המקומות, וטעם פעמי' שישאל לרכים, והנכון בעיני שואת המלה⁴) לראות אם השומרים ישנים: מה מליל, ראוי להיות סמוך⁵), ובמזהו בין הלבון [יהו' כ"ו י"ח] בין הטוב [ס"ט ז' י'], שיחסר שם מקום, ויאמר הנאון שומר מה עבר מהלילה שומר מה נשאר, ולפי דעתי שהוא כמו בליל שודד עד מואב [ט"ז א'] והטעם בליל כך מהשבוע: 12 אמר שומר, כמה בקר ולילה עברו ואתם בני שעיר⁶), שאתה מהם, לא באתם למלחמה: אם תכעיון, מתרגום ארמית ובא למ"ד⁷) הפועל שלם, כי הי"וד תמורת ה"א, גם כעיו כמו ויאמר שלחו⁸) [מלכים ז' ז' י"ז], אם תבקשו לבא בקשו⁹): שובו, לשולחים אתכם ובאו כולכם: ובאה מלת אתיו זהה ויתכן שנקמין האלף בעבור שהוא מהגרון: ויתכן להיות השומר השליש על הארץ, כי כמה שליטים לא יוכלו לסבול רעות וימסרו מקום שלטונם¹⁰): 13 משה בערב, כמו מלכי הערב [ירמ' כ"ה כ"ד], ממשפחות קדר וכן כיער בערב: דדנים, כמו ישבא ודן [צרה' י' ו'], והטעם שארצם חמה ויבשה והיא חסרת מים, והנה הנביא וביהם שיעשו חסד עם הארצות להשקותם מים כאשר הוביח מואב [דברים כ"ג ס']: 14 לקראת צמא וגו', היא התיו תחת אליף: תימא, כמו חדר ותימא [צרה' כ"ה ט"ז]: בלחמו, שב אל הצמא והטעם עשו חסד עמו, כי מנהגו היה להאביל כל נודד אליו, וטעם קדמו הוא ואנשיו או חבריו: 15 כי, אלה הנודדים והם שכרהו מפני מלך אשור: נטושה, יש אומרים כי הנרין תחת הלמ"ד, ואיננו נכון רק הוא כמו והנם נטושים [סמואל א' ל' ט"ז]: 16 כי, בעבור זה העון שלא עשו חסד, בטעם על דבר אשר לא קדמו אתכם [דברים כ"ג ס']: בעוד שנה, ובלה כל כבוד קדר, וזאת הישנה חשובה היא, שהיא ארוכה כשני שכיר¹¹): 17 ושאר, טעם ושאר לאות, כי הרוב יאבד:

1) ל"ל שבר לחץ, האמצעי: 2) לר"ך לנחוק ונלה הוא כי אין לה טעם: 3) לטווק. ג. 4) השאלה. ג. ג. 5) ל"ש והלא הוא סמוך, ויה טעם 'כאוי לריות' ויה טעם 'ולפי דעה' בסוף החלוקה? וי"ל שקדר הדברים לר"ך הקון וזוילי כל"ל, כאוי לריות וזוילי ולפי דעה שהוא סמוך כמו בליל... והשבוט וכמוהו וגו': 6) עברו, בן שטי. ח. 7) = ג. ג. 8) שלמו (ולכיס) ח' י"ח ל"ד. ג. 9) = ג. ג. 10) קטוים (י"ח הטלטי). ס. 11) לליל ט"ז י"ח פי' ציך להכח:

שת מושבת עצמה ואחרת עמה: 5 וחתו, ישראל הבורחים אל¹) מצרים: מכוש מכטם, שענינם תלויות אליהם: תפארתם, שהיו מתפארים בהם: 6 ואמר, הוושב באי הים סביבות מצרים מישראל: הנה, בן אורע לאלה שנסנו אליהם²):

כא

1 משא מדבר ים, הוא בכל, כי זה המשא עליה, והוא מערב בנגד פרס ומדי, או פירושו ים כמשמעו: לחלוף, כמו לעבור: ממדבר בא, האויב ולא מהים: ומארץ נוראה, ארץ מדי ופרס: 2 חזות, נבואה: קשה, על בכל: הוגד לי, דברי הנביא: [הבוגד וגו']. מי ישרצה למרוד ולבגוד ויכל והרוצה להיות שודד ויכל לישוד: עלי עילם, היא מדינת פרס: צורי, כמו וצרת עליה [דברים כ' ו"ג], ובאה המלה מלרע כמו שובי נפשי [סהל' קט"ז ז']: כל אנהתה השבתי, יש אומר אנהת ישראל ויש אומר אין מי שיאנה על בכל, ויש אומרים נשבתה כל אנהתה שעשתה, ולפי דעתי כי מתחלת כל אנהתה עד סוף הפרשה הם דברי הנביא על לשון בלשצר המלך, כי הכל יודע שהנביא ישמח במפלת בכל, ואך יאמר על בן מלאו [פסוק ג'], והנה ככה ידבק הטעם, אמר המלך כאשר שמעתי קול עלי עילם כמנהג אנשי המלחמה להזכיר שם ארצם, אנהתה של בכל השבתיה במני הישיר, שהובאו כלי בית יי ושתה³) בהם, ובכל במצור ובמצוק: 3 על וגו, שב על עלי עילם, כאשר שמעתי בן לא אישמע ולא אראה מרוב הפחד: 4 תעה, פלצות, מן ויכרות אסא את מפלצתה [מלכים א' ט"ו ו"ג] כדמות תפארת, שהיו הפרסוים מתפארים על בן נבעתי, או רעדה כמו יתפלצון [איוב ט' ו']: את נשף חשקי, הלילה שישתה בכלים ופחד כאשר קרא לו דניאל הכתב [דניאל ט' ג']: 5 ערוך, צפה הצפית, לפי דעתי אין ריע לו וטעמו נגוני, וטעם קומו הישרים וגו', שנהרג בלשצר באותו הלילה ומשהו דריוש הזקן למלך, ונקרא המלך מגן כי הוא יגן על העם, וכן מגיננו ראה אלהים [סהל' פ"ד ו']: 6 כי, אלה דברי הנביא: העמד המצפה, בדרך נבואה: 7 וראה, הטעם אם ראה רכב צמד פרשים או רכב חמור או רכב גמל יקשיב וירבה להקשיב מה שמועה בפי'הם: 8 ויקרא וגו', בדרש⁴) כי אריה הוא חבוקק בגימטריא, והנכון בעיני שהוא חסר כ"ף כמו איש אוכלה הוא [דברים ל' כ"ד], והטעם⁵) ויקרא המצפה כאריה בקול גדול: על מצפה ארני אנכי עומד תמיד, והטעם לבקיש חזון: 9 והנה זה בא וגו', והנה רכב איש עם-צמד פרשים:

(¹) הנוטחים על. ג. (²) אליהם לעזבה. ג. (³) ולשתה (?) . ג. — כ"ל של"ל וסוהו. (⁴) עיין כשי'. (⁵) שהוא חסר... והטעם. = ג.

הצובים [דברים ו' א'], והטעם שתחשוב בלבך כי לעולם תהיה סוכן, וכירושלם תמות, וכבר תקנת לך שם קבר, והאומר ישפירי קבר כמו ארמון, איננו נכון, והעד ישמה תמות: 17 הנה יי מטלטלך, כפול, מן ויטילו הכלים [יונה א' ה']: מטלטלה, אתה שתחשוב כי אתה גבור בטעם והיית לאיש [מלכים א' ב' ב'], והנה הוא בדמות קריאה או טלטלה בטלטול גבר, והראשון קרוב אלי: 18 צנוק, ממדת מצנפת [פיעה כח ל'] שיקחנו עם כל ממונו וכל כבודו: כף כבוד לדמות, וזאת הלשון ידוע מדברו קדמונינו ז"ל גם מטעם המקום: ארץ רחבת ידים, היא כבל: מרכבות כבודך וגו', הטעם יש ימות הוא וכל מרכבותך² כי אתה קלון לבית אדונך, או אז תהיה, והקרוב ישה היה בגלות יהויקים או יהויכין, בעבור וקראתי לעבדי והלבישתיו כתנתך: 20 והיה וגו', טעם לעבדי ישהיה עבד השם ולא בן שבנא: 21 והלבישתיו כתנתך, יש לכל ממונה כתונת ידועה ואכנט, כאשר היו חוגרים אבנט ידוע חכמי אנונים: והיה לאב, מלמד טוב ואהב כאב³: 22 ונתתי, מזה הפסוק נלמד כי על הבית הוא בית המלכות: 23 ותקעתיו יתר, ביתך, וכמוהו ועוד פרא אדם וילד [איוב י"א ו' ב']: 24 ותלו, אחד שהמטילו ליתר אמר ותלו עליו: הצאצא, הם הבנים ישם יצאי מעים: והצפיעות, אולי הם הבנות מנורת יצא צפע [י"ד כ"ט], ואחד ישאמר שהוא לאב הנה איש יהודה כבנו והנשים כבנותיו, ישם נמשלים אל כלים קטנים, וטעם מבלי האגנות כמו וישם באגנות [פועה כ"ד ו'], אולי ישם הזכב: ועד כל בלי הנכלי, בלי הננונים, והטעם שלא ישאר דבר בבית המלכות שלא יהיה תחת רשותו: 25 ביום, תמוש היתר, רמז לשבנא ישהיה הושב שהוא בית תקועה במקום נאמן: ונכדת המשא אשר עליה, הם אנשי ממשלתו:

כג

1 משא צור, צור הוא על הים ונכונדנצר תפישה: כי ישרד כל בית, בצור שלא יבא שום סוהר: מארץ בתים, אפילו מארץ בתים שהוא רהוקה נגלה להם זה השור, והוכיר בתים בעבור האגנות, והעד וצים מיד בתים [במדבר כ"ד כ"ד]: 2 רמז [ישבי א'], רמז לצור אף על פי שהיתה מלאה מסוהרי צידון, גם היא על הים, והעד וירכתו על צידון [ברא' מ"ט יג]:

¹ ונשנה כלים י' ד'. — נראה כי טעות יש בדברי רמז"ש כי ב' ונשנה כ' כדור שיקחית, וחסר טעות קודם ים כאן ולמדך להגות כ"ק כדור איננו לדמות: עיין בפירושו לאיוב ע"ו כ"ד.
² נקחא ונכונפת היא כי לא שיהי כלום רק שיהי ל' העוקל כל' ונכונפת, גם נקחת כ"י א, ונכונפתו חתם ונכונפתו לא תקנה האשיות, אולי לכנס בא כי ונלך ונשנה ונכונפת חתמה: ³ עוב. א.

כב

1 משא גיא חזיון, ירושלם שהיא מקום הנבואה, יש אומרים כי טעם עלית לגנות לקטר למלאכת השמים, ולפי דעתי שהטעם עלותם לראות החיילות⁽¹⁾ הצרות על ירושלם כי כן מנהג המדינות: 2 תשואות, מגזרת שאון [יג ד]: עליזה, שמחה והטעם כי היתה מלאה אנשים, ונלכדו בשביה וברעב ולא יכלו להלחם: 3 מקשת, שראו, מרוב הפחד מסרו עצמם ואסרו: מרחוק ברחו, כמו עם לבכם שלם [קס"י י"ז ט']: 4 על וגו', אלה דברי הנביא: שעו ממני, הרפו ממני כמו לא תשעה ממני [לויז ז' י"ט], אמרר, השומעים כבכי: 5 ומבוכה, מגזרת נבוכים הם [שמוס י"ד ג']: מקרקר, מהפך או הורם והנהגה הוא הפך הקיר כמו ושרשך מארץ הים [ססל' כ"ב ז']: ושוע אל החר, יש אומרים כמו ישעו ואין מושיע [שמואל ב' כ"ב מ"ג], ויש אומרים כי השועה תניע אל החר⁽²⁾: 6 ועילם, זאת הנבואה על ביאת נבוכדנצר, וטעם עילם אפילו עילם שהתגבר עליהם נבוכדנצר, הוא ישא אישפה ויבוא על ירושלם: וקיר, שאפילו⁽³⁾ שהם בעלי מדינות קיר, כמו וארם מקיר [עמוס ט' ז'], יגלה מגניו על ישראל סביבות ירושלם: 7 ויהי, כ"ף עמקך לנכח ירושלם: ישות שתו, הדייק והסוללה וכלי המלחמה: 8 ויגל, וכבר נגלה מסך יהודה והטעם כי ראו בבוא האויב כי אין להן כח לסבול, ויתכן היות ויגל השם: ותבט, שב אל יהודה שהסתכלו בכלי הנשק וראו בקיעי עיר דוד כי רבו, והוצרנו לקבץ את מי הכריכה להיות כמו חומה סביב למקום: 10 ואת, והוצרכו לספר הכתים לדעת מספר אנשי המלחמה: ותתצו הכתים, הסמוכים לחומה מהויץ: 11 ומקוה, כמו מקוה מים [ויקרא י"א ל"ן]: ולא הבטתם⁽⁴⁾ אל עושיה, שהוא השם, כי הוא עושה זאת הגזרה להביא נבוכדנצר: ויוצרה, הטעם על הגזרה, ויתכן היות מרחוק דבק עם מלת ויוצרה, ויתכן היותו דבק עם לא ראייתם: 12 ויקרא, כנוי לגזרה, והנכון שהקריאה היא נבואת הנביאים: 13 והנה וגו', הריגה יציאת הרוח, והפך זה וישחטם במדבר [צמדבר י"ד ט"ן]: אכול ושתה, ידבר הנביא מה שיהיו אומרים: 14 ונגלה, זה הדבר ותחסר מלת אני⁽⁵⁾ כמו יי במראה אליו אתודע [צמדבר יג'] ויש אומרים כי הם דברי הנביא והראשון הוא הנכון: עד תמותון, ביד האויב הצר עליכם: 15 כה וגו', וטעם יי צבאות בעבור הסוכן שהוא ממונה על בית המלכות, וכאילו הוא פקיד על הממון שהוא אצור: הסכן, כמו ערי מסכנות [שמוס א' י"א], כמו אוצרות: וטעם 'עלי' שיתנבא עליו ויאמר לו מה לך לשבת פה ומי לך פה ממישפחה שיובלו לעזור לך: 16 כי הצבת לך פה קבר, כמו כרית, ובורות⁽⁶⁾

(1) הסמכות. ב. (2) יש אומרים... אל ההכ. = ב. (3) אפילו. ג. י"ל שלפני להגיה שלש"בי או להוסיף מלה אלס אחריו או מלה כחוקות אחריו 'גדירות': (4) הבינוסה. ג. (5) י"ל אזני, עיין [עיל ה' ט']. (6) כמו וצורה. ג. ד.

לפני יי, הם גלות ירושלים בשונם בימי כורש: לאכל לשבעה, הגולה תישבע: ולמכסה, מכסה: עתיק, תקיף כמו יצא עתק מפינים [שמואל א' ב' ג']: ויש שואלים והלא התורה אסרה אתגן זונה [זכרוס כ"ג י"ט] ואיך אמר הנביא כי אתגן צור הזונה יהיה קורש, התשובה הכתוב בתורה הוא האמת, וזה שאמר הנביא הוא על דרך משל ואיננה זונה כלל:

כד

1 הנה, בוקק כמו מריק וכמוהו גפן בוקק [נחוס ב' י']: ובולקה, כטעם מהריבה, ואחות זאת המלה בספר הזה⁽¹⁾: ועוה, יהפך פניה: 2 והיה, כל האדם יהיו שיום ברעה הואת וכאשר יתחברו שנים כפ"ן היא דרך קצרה וכן הוא הארון כעבד והעבד כאדוניו: כמלות, הוא הנותן משלו הנם: כנושה, הוא בעל הממון: ואשר נושא בו, הוא הלוקח ממון על משכנו: 3 הבוק, מגזרת בוקק, והוא שם הפועל מהפעלים הכפולים: תבוק, כמו תסוב [סל' ק"ד ג'] וככה הבוה תבוה, ואחר שדושה גזר זאת לא תשאר תפארת לאדם על חבירו: 4 אכלה וגו', הטעם על מלך אישור שהשהית ממלכות רבות: נבלה, מבנין נפעל כמו ונבקה רוח [י"ט ג'] ורבה ונסבה [יהו' מ"א ז'], ויתכן היות נבלה השני כמו נבול תבול [יסמוס י"ח י"ה], מהבנין הקל: אומללו, יושבי מרום הארץ: 5 והארץ חנפה, תודות, שקול הדעת יטבל בני אדם⁽²⁾ משתו⁽³⁾: בו: הלפו הוק, כרתו כמו כליל יהלוק [ב' י"ה]: חק, הם הוקי השם כפי התולדת, וזה הוא טעם 'ברית עולם': 6 על בן [אלה], באלה, חסר ב"ת כמו כי ששת ימים [סמוס כ' י"ח], ויש אומרים כי תחסר מלת תחת, כמו ונישלמה פרום ישפתנו⁽⁴⁾ [סוכע ל"ד ג']: הרו, כמו והרה נחשתה [יהו' כ"ד י"א], כמו נשרפו: 7 אבל תודוש אמללה גפן, כי אין זומר ועודר: שמחי לב, כי היין ישמח לב: 8 ישבת מישוש תופים, מבית המשתה: ישאון עליוס, כאשר ישתכרו: 9 בשיד לא ישתו יין, בניגון כי אם לצורך כי ימר הישבה, ולפי דעתי ישמלת ימד מפעלי הכפל כמו יקל [ותקל? כר' ט"ז ס'] והוא מבנין נפעל: 10 נשברה [קרית תהו], הטעם כל קריה שהולכים וישבית אחרי התהו: סוגר כל בית מבוא, כי יצא כל אדם למסלות⁽⁵⁾ מרוב הצער: 11 צוחה, כמו צעקה: על [היין], מקום היין: בהוצות, בפרהסיא: ערבה, מגזרת ערב [כר' א' ס'] כמו הישבה: 12 נשאר, ושאיה, שם מגזרת שואה [י' ג']:

(1) עשות סוכר יש כאן כי סוכס נלק לא נמלא כספך ישעיהו, ול"ל 'כספר חזון כרוס' כי סס נמלא: (2) העולם, ג, (3) ונשתוים, ג, (4) נבלה כי נכסה הקשר שלפני כר' א"ע י"ח ס' אכלה ח' אכלה כספיקו, (5) שהולכים... לנסלות = ג, ג.

3 ובמים רבים וגו', הסוחרים היו מביאים¹) לצור זרע מי שיחור, ותכאותה היה קציר יאור מצרים: ותהי סחר גוים, שם, ויחסר מלת בעלת כמו וחסרון לא יוכל להמנות [קללת' א' ט"ו]: 4 בוש', כי אמר ים, זה הוא התקוף בכל הים², והטעם על צור כאילו לא היה באי צור³ עם, וזה טעם לא חלתי: 5 כאשר, נשמע שוד מצרים ויתחלל⁴) השומע כן יחילו בשמע צור: 6 עברו תרשישה, בהיא, כמו אל תרשיש: וישבי [א'], כל אי: 7 הזאת, היא צור שהיתה עליה לכס בטעם משוש לכל הארץ [סכל' מ"ח ג'], והנה היא קדומה, ואיך עתה הלכה בשביה לרחוק: 8 מי, המעטירה, שהייתה עטרת לאיים: כנעניה, כמו סוחריה כמו כנען בידו [סופע י"ב ח']: 9 יי, השם שהוא מלך צבאות יעין זאת: 10 עברי, אל ארצך בת תרשיש והטעם ברחי אל מקומך מהרה כרוץ היאור, או עברי ארצך כמעבר היאור: אין מוח, כמו ולמוח תמיד יחגרה [סכל' כ"מ י"ט], דמות אזור מחזק החלצים: 11 ידו [נטה], השם והטעם מכה: מעוזניה, רמז לצור, והגיון תחת בלוע הדגש, גם כנען סוחר, ויש אומרים כי תחסר מלת ארחת כנען, בעבור מעוזניה שהוא לשון נקבה: 12 ויאמר, השם: המעשקה, הטעם כי הון סוחריה ילקח בצור, וטעם כתיב לבי אל כתיב לסחור: 13 הן וגו', הנה ארץ כשרים, והטעם על יושביה: זה העם, שהוא עם כשרים: לא היה, כמוהו, וכמוהו לא היה פחד [סכל' כ"ג ו'], ויש אומרים מי יתן ולא היה: כי הנה ממלכת אישור יסדה הטעם שהושימה⁵, והיתה נוה לציים, הם החיות שהם בארץ⁶): [הקימו בחוניו], אף על פי שאשור הקימו המקימים בחוניו להלחם⁷) כמו עופל ובוהן [ל"ב י"ד], והוא בנין גבוה, והנכון שר"ו בחוניו שב אל עם כשרים, כאשר הקים בחוניו — עוררו, פועל יוצא כאילו הבחונים עוררו הארמונים עד שהתעדרו הקים למפלה: 14 הלילו אניות תרשיש, ההולכת בסחורה אל צור⁸): 15 והיה, ונשבת צור, כמו ונשבתה, וכמוהו ושבת לנשיא [יהו' מ"ו י"ז] מלך אחד, הטעם מלכות נבוכדנצר ובנו ובן בנו, כי באחד יחשבו: כשירת הזונה, יהיה לה דיבור ומעשה: 16 קחי וגו', כי הזונה הנשבתה תסובב העיר והיא מנגנת אולי תזכר, ובן צור תשלח ספרים אל כל סביבותיה אולי יבאו הסוחרים אליה כאשר בראשונה: 17 והיה, הטעם, בגעת זה הזמן: וישבה לאתננה, כמו אתנן זונה [דברים כ"ג י"ט] דמים על הזנות: וזנתה את כל ממלכות, הטעם שיבואו אליה לסחורה: 18 והיה וגו', מאשר תרויה תקדיש ממנו לשם: לא, יושם באוצר ולא במקום חוסן: כי ליושבים

¹ הם הסוחרים הנביאים. ג. ² זה ים התקוף בכל אי, זה ים התקוף בכל הים. ג. ג. ³ כאילו היה צל על לור. ג. ⁴ ויתחלל. א. ג. ⁵ שהושימה. ג. ג. ⁶ החיות מה שיכס רחש"ע באוננו כי ליים הם חיות הסוכנות בארץ? אולי לריך להגיש הם החיות שהם בארץ ליה, וכן הוא ככ"י. ג. יש גורסים הם הקיות קטנות שהם בארץ [דפוס באז'], אך לא נדע איך הוליא האפשר ענין קטנות וזנלה ליים. עיין בשיכורו י"ג כ"א וגם ל"ד י"ד: ⁷ בחונים להלחם. ג. ⁸ אזור. א.

השמש והלכנה, אז תראה מלכות השם בהר ציון, אז יהיה כבוד לדבקים בשם, ויש אומרים כי הטעם על עובדי המאורות ואיננו דבק בטעמי הפרשה:

כה

1 יי אלהי, דברי הנביא או¹) כל אחד מהוקנים: עצות מרחוק, מימים קדמונים והטעם דבק עם עשית: [אמונה אמן] והנה נראו באמונה, ובאה מלת אמונה אומן כמו יי עזי ומעווי [ירמ' ט"ז י"ט]: 2 כי וגוי, הטעם כמה עדים ישחתו בכוא גוג ומגוג, ובדברי רבי משה הכהן על ימי סנחריב²): לגל, כמו עד הגל הזה [זר' ל"א כ"א]: ארמון זרים, הם הגוים הגולים: מעיר, מכל עיר: 3 על, עם עז, הנמלטים או הרחוקים כאשר ישמעו: 4 כי וגוי, התמה כי כל קריה בצורה נלכדה ומקום הדלים נמלט, וזאת ירושלם מחסה מורם כי האויב נמשל למים: כי רוח עריצים, פי' מורם: 5 כחורב בציון, כמו בארץ ציה [ירמ' ז' ו']: שאון זרים תכניע, והנה חורב בצל עבי כפול בטעם: והנה בצל עב כאשר יסתר העב ואיננו נראה: והנה זמיר עריצים כמו שאון זרים מגזרת זמירות [כ"ד ט"ז]: יענה, מגזרת עני, והוא פועל עומד ומגזרת לענות מפני [שמוס' ו' ג']: 6 ועשה, בהר הזה, היא ציון: משתה ישמנים, הטעם שיאכילם מאכלים שמנים: ממוחים, מגזרת ומוח עצמותיו ישוקה [לויב' כ"א כ"ד], והוא מהבניין הכבד הרגוש: ואחר כן ישקם ישמרים מווקקים והנה ישתכרו, בטעם כי כאשר ישתיתם על הר קדשי [עזק'ס' ה' ט"ז]: 7 ובלע, כמו כבלע את הקודש [במדבר' ז' כ'] כטעם גלוי: הלוט, כמו וילט פניו באדרתו [מלכים' ה' י"ט י"ח], והנה טעמו כמו מסכה והוא כמו מכס', כמו והמסכי צרה בהתכנס [כ"ח כ']: 8 בלע המות, יבלע אותם: מעל כל פנים, כי רעות גדולות עשו לכל: 9 ואמר, דבק עם מלת עמו: ווישיענו, והוא וישיענו תמיד, והנה הוא בזמן עומד: 10 כי, יד יי, מכתו: ונרוש מואב, שכאו לעוזר הצרים על ציון, ונרוש מבנין נפעל מהפעלים השניים הנראים, או מפעלי הכפל: כהרוש, שם הפעל מבנין נפעל, וכא יזרוק תחת חולם כי יתחלפו: מדמנה, מקום הדומן: 11 ופרש, השם ידיו בקרב מואב: השוחה, כמו מי ישחו [ישו' מ"ז ה']: והשפיל, גאות מואב: עם ארבות ידיו, אין לו אח, וטעמו לפי מקומו, ומפרשים הוציאווהו מגזרת עושה ארבות [מלכים' ז' ז'], בדרך רהוקה: 12 ומבצר, כ"ף הומותך כנגד מואב: השח השפיל, בלא דבק וי"ו כמו ברע שבב³) נפל [ספוט'ס' ה' כ"ג], וטעם 'השח' כי כבר השח בכוא סנחריב:

(¹) הנביא או = ז. (²) סנחריב אינו (?) ה. (³) גרסה הסגלים שלפנינו היא כמעט ככל שכן:

והגביא אמר נשאר על דרך בן אדם להבין השומעים, וכן טוב משניהם [קסלס ל' ג']: 13 כי, כנוקף זית, כנוער זית וקרוב מטעם ונקף סבבי היער [י' ל"ד]: כעוללוי, והטעם מעט, כי אם כלה בציוי ישארו עוללוי: 14 המה וגוי, כל המפרשים הסכימה דעתם כי מפרשת הגה יי בוקק הארץ הוא לעתיד על מלחמת גוג ומגוג, ולדעת רבי משה הנחן ישדבר על מלך אישור, ומשתה שמנים [כ"ה ו'] על מות מחנה סנהריב ועדיו¹ הוי עטרת גאות [כ"ה ח']: המה, הנמלטים: ירונו, הרמת קול ומגזות ותעבר הרנה [מלכים כ"ג ל"ן]: מים, ההולכים בים, וכן מלת צהלו והעד צהלת הסוס²: 15 על, באורים, יש אומרת גבולות וכמוהו מאור בשרים [זרע' י"א ל"א], ויש אומר בכקעים³, והראשון הוא הנכון: באיי הים, כבדו את יי כי כבדו מושך אחר [עמו]: 16 מכנף, יתכן היות טעם המה הצדיקים⁴ ובעבור שהארץ היא עגולה אמר מכנף הארץ, והטעם ממקום רחוק: צבי, פאר או מתרגום ארמית, ומלת ואומר דברי כל גוי, וכן שמענו: רזי, מגזרת וישלח רוזן כנפשו [סהל' ק"ו ט"] וטעם פעמים בכל רגע: בוגדים בגדו, כי כל אדם בוגדים בגד אחר בגד: 17 פחד וגוי, ובעבור זה בא הרע לכל עם והנה כאשר תפחד הנפש, והפחת שהיא כמו בור קרובה, ונלכדה רגלו בפה, מיד יפול: 18 והיה, כי ארובות, כמו חלונות, והטעם גזרות שמים: 19 רעה, מגזרת תרועם [סהל' ז' ט'] וזאת הלשון ידועה בארמית: פור התפוררה, כטעם שבר כמו שלו היתי ויפררני [איוב י"ד ו"ג] וככה אתה פוררת בעזך ים [סהל' ע"ד י"ב]: 20 נוע, הטעם על יושבי הארץ שינוסו ממקום למקום, ויתנודדו כמלונה כי הישומר יחליף מקום מלוגו: וטעם 'וכבד' כי יבקשו להתנווע ולברוח וכבד פשעם עליהם, ויפלו: קום, שם הפעל, וככה ומלך אלקום עמו [משלי ל' ל"א]: 21 והיה וגוי, יש רבים שפירשו זה על קדרות המאורות, והנכון שהם המלאכים שהם עומדים לעזור לגוי ולהיות לגוי אחר⁵ לשטנם, וזה מבואר בספר דניאל [דניאל י' י"ג וכו'], על כן אמר ועל מלכי האדמה באדמה, כי מלכות המלכים דבקה עם מלכות המלאכים: 22 ואספו אספה [אסיר], כאשר יובא המון האסירים אל הבור לסגור עליהם ויעזבו ימים רבים, וכן 'יפקדו' לתת להם מחיה, והטעם כי תמיש זאת⁶ הרעה, ויתכן היותו כמו ומימים רבים תפקד [יחז' ל"ח ח'], וזאת הפקידה לרעה: 23 והפרה, טעם הלבנה והשמש כי הם מושלים, והנה מלכי אדמה יבושו גם⁷ תקדר

(1) ל"ל ועד לו וכדיו ועד. (2) אינו צנוקסל, אולי כונת כצ"ע יסה להביא כליה ונולת ונלהות אכדיו (ינ"ו ח' ט"ז) והחזיק צענין וסכת הנולת, וגם כל פירוש להלו הוא שלא צנוקונו, וקדר הדברים כך הוא, ירונו, הכנת קול וגוי, וכן נולת להלו וגוי' מים, ההולכים וגוי'. (3) צצקיים: (4) גם הדברים האלה אינם פירוש נולת כק דק שייכים לנעלה לפסוק י"ד ושם וקווסל, אולי נעזת קופר יש כאן ונעזת לא יכולתי לתקן: (5) לעזור לגוי ולהיות לגוי אחד. 3. (6) כמו זאת. 3. (7) כי. א. 3. ב.

ממקומם: 16 " וגוי, בצדחתם פקדוך: צקון להש, הגוין נוסף כגוין אשר לא ירעין [לזכור ה' ב']. והיא מלה זרה, והיתה ראויה להיותה יצקו, לבן באה חסרת פ"א הפעל כמו והיום רד מאד [כפטי' י"ט ו"ה], והטעם כמו ולפני יי' שפך שיהו [סכל' ק"ב ה']. והטעם [ציל ומעם] מוסרך, יהיו אומרים בלחש המוסר שהיית מייסר אותם: 17 כמו הרה, פ"י מוסרך: תקדיב, עצמה ללדת: 18 הרינו חלנו, הוח, וכן ילדנו, והטעם כי לא היה בנו כח להנצל, וזה הוא ישועות [בל נעשה], לא נוכל לעשות: ארץ, בארץ, חסר בית כמו כי ששת ימים [שמוס כ' ו"ה]: ובל יפלו, יש אומרים שהוא חסר ארץ⁽¹⁾, אומרו [ציל כמן] ויפלו מאד בעיניהם [נחמי' ו' ט"ז], ואין ויפלו שם כי אם כמישמעו, כאשר אפרש, ולפי דעתי שלא נוכל שלא יפלו: 19 יהיו וגוי, רק מתוך, הבף לנוכח השם, הם יהיו, ולפי דעת הכל שזה רמז לתחיית המתים, ויש אומרים שהוא הפך מתים כל יחיו, כי הנה אדונינו מתו ואנחנו שיהיו חיוכים כמתים היינו חיים: נבלתי, הויד סימן הנביא כי הוא מישראל, וכן הוא, יהיו מתוך ומתי נבלתי יקומון, כאילו קול ישמעו לאמר הקיצו, כי טל אורות, טל עם אורה, הוא טלך, והבף לנוכח השם, ויש אומרים כי אורות צמחים כמו ללקט אורות [מלכיס ב' ד' ל"ט], והם צמחים יסבו כנגד השמש והירח: וארץ, נפתח הוי"ו להורות על היא הדעת הנעדר, והארץ תפיל הרפאים ממנה כנפל אשת: ויש אומרים אתה לבדך החיית מתוך, כי תולדת הארץ להפיל המתים כתובה: 20 לך עמי בא כחדריך, על דעת רבי משה הכהן שיסגרו⁽²⁾ בירושלם מפני סנהריב: הכי, יש אומרים כי בא כדרך בעלי ההיא באהרונה, כי יצא עם לשון נקבה כמו וחטאת עמך [שמוס ה' ט"ז], ורבי יהודה המדקדק נ"ע אמר כי הכי שם על משקל שכי [כ' ד'], והראשון הוא האמת: 21 כי, יוצא ממקומו, הגזרות היוצאות מלפני השם: את דמיה, הם החללים הנקברים בקרבה:

כו

1 ביום [ההוא], באותם הימים: [יפקוד] זאת הפקידה (כמו) הכתובה למעלה: לויתן, הוא התלי ונקרא בריה בעבור שהוא מבריה מן הקצה אל הקצה: ועל לויתן, גם⁽³⁾ הוא כים, והוא צורת נחש, כי גם צורת נחש כים, ועקלתון שם התאר, והתנין הוא הגדול אשר כים, ויש אומרים כי לויתן נחש בריה גם עקלתון הם ביבישה, והטעם על מלכי הארץ, והתנין

(1) חל"ף פל"א. ח. ב. ב. (2) שיטתו. ב. (3) וזלה גם קשה כי החלי המזכיר קודם הוא בשמים, לכן נ"ל להגיה: גם הוא בשמים והוא לוח נחש כי גם לוח נחש בשמים מלה,, גם" חזונה ככ"י ב.

כו

1 ביום, עיר עז לנו, זאת ירושלים שהיא עז לנו: השם ישות החומות וחיל החומה: 2 פתחו וגו', אין ראוי לפתוח שערי זאת המדינה שיבוא בה וידור בה כי אם צדיקים בישראל: 3 יצר וגו', מי שיצרו סמוך עליך, אתה השם תצרנו בשלום, ויש אומרים שיתכן להיות מלת שלום זכר גם לשון נקבה: 4 בטחו וגו', על כן יאמרו אבות לבנים בטחו בשם, ב"ת 'ביה' משרת כמשפט: צור, הזוק לעולם¹ כי יש כספרים² שמרכיבים אלף ב"ת עם השם שהוא הצי השם במספר האותיות ובספר תהלות אפרש זה בפסוק סולו לרוכב בערבות³ [סהל' ס"ה ס']: 5 כי השח, מפעלי הכפל כמו הקל ארצה וזולון [ס' כ"ג] והטעם על מדינות הגוים: ישפילנה ישפילה, כמו עזי ומעזי [ימ' ט"ז י"ט] והטעם תמיד: 6 תרמסנה וגו', כל כך ישפילנה⁴ עד שתרמסנה רגל ולא רגל שר כי אם רגלי עני: פעמי, כמי רגלי, כי שלש פעמים כמו רגלים [סמנת כ"ד י"ד ו"ז]: 7 ארח וגו', ולמה זה בעבור שאין ארע לצדיק רק ארע מישרים: ישר, ואתה השם, ישר מעגל צדיק תפלט, כמו תשקול: 8 אף וגו', אלה דברי צדיקים שיקוו השם⁵ להראות משפטו בעולם כי הנפש מתאוה לשמך, ויחסר אות למיך כאילו אמר לאורח משפטך: 9 נפשי, רעיון נפשי, שאותך בלילה: אף רוחי בקרבי אישחדך⁶, והנה יש לאדם נפש ורוח כאשר פירשתי בקהלת [קלט ג' כ"ח]: כי כאשר, יראו משפטך לארץ ילמדו צדק: וישבי תבל, ישם מקום היישוב: 10 יחן, מפעלי הכפל כמו על כמון יוסב [כ"ח כ"ד]: והנה הטעם כי השם יחן על הרשע והוא לא ילמד צדק, והטעם שיאריך לו אולי ילמדו: בארץ נכוהות, במקום שיש שם יושר, יעשו עולה: נכוהות מגורת נכה כמו טובים ונכוהים [סמנאל ז' ט"ז ג'], ולא ישום לב לראות גאות השם: 11 יי וגו', הטעם אחר שידך רמה והם לא יחווין, יחוו ישקנאו לעמך, ויבושו, ותאכל האיש צריך, ויש אומר יחוו קנאתך בכלם⁷, והוא דבק בטעם 'אף איש צריך': 12 יי, תשפות, תערוך, כמו ישפות הסיד ישפות [ימ' כ"ד ב']: כי וגו', תמיד אתה עשית לנו מה שלא נדע אנחנו לעשותו⁸: 13 יי וגו', כי גם אנחנו עבדנוך כאשר בעלוננו, היו אדונינו, כמו כסף ישיב לבעליו [סמנת כ"א ל"ד], ואעפ"כ היינו מזכירים שמך, וטעם לבד כך כי אתה עזרתנו, כאילו אמר אין עזר כי אם כך, על כן יש לנו להזכירך: 14 מתים, ואלה האדונים שבעלוננו הנם מתים: 15 יספת וגו', כל מה שיספת ליסר עמך פעם אחר פעם, הודו⁹ כבודך, ואם הרהקתם

(¹) ונלח לזכ הזוק לעולם ונקוים צדק הפסוק: (²) ספרים. (³) לא נוכל צדיקונו להכלי אשכ צדיקו: (⁴) ישפילה כמו עזי... ישפילנה = צ. (⁵) ל"ל אל הסם: (⁶) טלשחדך. א. צ. ג. (⁷) ל"ל בכל עם. (⁸) כן הויד אתה עשית ויש שניגע אהנו לעשות. צ. (⁹) הוא. צ.

פרו: 7 הכמכת וגו', זאת הפרשה על גלות שמרון והעד האשרים: מכהו, הוא אשר: הרגו, הם הננענים הנהרגים בקחת ישראל את ארצם, והטעם כי השם לא הכה את ישראל כמכות אלה הנזכרים: 8 בסאסאה, רובי המפרשים אמרו שהוא מגזרת סאה, והטעם מדה, והיא מלה כפולה כמו ידקק [ויקרא י"ג מ"ט] מטלטלך [כ"ז י"ז]: היא תרובנה על שמרון והנה אחר כן כי עיר בצורה: בשלחה, יש אומד כי היא השחיתה עצמה בכלי טלחמה, כמו ובעד השלה יפלו [ויאל ז' ח'] והנכון שהוא מגזרת שלחך [ספ"ט ל' י"ג] והעד ביום קדים, והנה הוא כן, במדה שמרדה לנפשה, כי מריבה עשתה אפילו עם אנשי כפריה, והם שלחה, על כן הגה השם אותה, כמו אשר הוגה מן המסילה [סמואל ז' כ' י"ג], והנה ההיא תחת יוד השורש כמו ידה הדה [י"א ח']: ביום קדים, הוה מורחית: 9 לבן בזאת יבופר עון יעקב, והטעם שלא יבוא לו רע, כי עון יעקב רע, והנה הטעם שהיתה הגזרה כטלה אילו היו מבטלין עיו: חסר, שם הפעל: מובה, של הבעלים: גיד, כמו סוד: מנופצות, ככלי יוצר תנפצם, משוכרות: לא יקומו יעמדי: 10 כי [עיר בצורה] בדה, היא, והיא שמרון: סעיפיה, כמו על שתי הסעיפים [מלכים א' י"ח כ"א], והטעם על ערי הפרוות: 11 כיבש קצורה, כמו וטל ילין בקצירי [איוב כ"ט י"ט]: תשברנה, הפארות, שהם קטנים¹ מהקציר: מאירות, יש אומרים מגזרת אריתי מודי [ספ"ט ה' א'], והטעם לוקמות, והטעם אפילו הנשים שאין להם כח, ויש אומרים ישמאירות כמו מכעירות, והטעם כי יהיו לעצים, וזה הנכון, ובמותו ולא תאירו מוכחי הנם [מלכי א' י']: 12 והיה, באותם הימים: יחבט, כמו כי תחבט [דברים כ"ד כ'], החבט חטים [סופטים ו' י"א], על כן תלוקמו והטעם כי ישאר מעט מרוב: 13 והיה, הטעם או יבקשו כל בני אפרים הנזודים לשוב אל ירושלם, כי ראו כי מלכותם אברה:

כח

1 הוי, שכורי אפרים, שהיו הישרים² מתעסקים ביין: צבי, כמו לצבי ולכבוד [ד' ז']: וטעם עטרת על המלוכה: ראש גיא ישמיים, ראש כמו ראשי בשמים [ספ"ט ל' י"ד], וכל כך היו רבי עד שישב כמו גיא כמו ונשב בגיא [דברים ג' כ"ט] ויש אומר כמו גיא מאד [ט"ו ט'], שהוא חסר היא: הלומי כמו הלמוני כל דעתי [משלי כ"ג ל"א]: 2 הנה חזק, תואר ליום או לחיל: שער קטב, [הב"ק³] הראשון] מושך אחר, ובן הוא כשער: קטב, כמו אהי קטבך שאול [סופט י"ג י"ד]: הניח לארין [ביר], הטעם כי השם

¹ קטנות. ² עמיים. ³ וה"ק הכלשון. ⁴ עין דף ה' העל' 5.

הוא מלך מצרים, כאשר הוא כתוב בספר יחזקאל [יחז' כ"ט ג'], ויש אומרים מלך צור, והישר בעיני רבי משה הכהן שהוא (רמז) כמו ויבחד¹) כל גיבורי חיל ונגיד ושר [דס"י ז' ל"ז כ"ה]: 2 ביום, חמר, תירוש כמו תשתה חמר [דכרס ל"ז י"ד], והטעם שתתן פרו הרבה: ענו, נגון, קול ענות [שמוס ל"ז י"ח]: לה, לציון, ומלת ענו למנגנים, וכבר הזכיר הנביא [לעיל ה' ז'] שיהודה נטע שעשועי השם: 3 אני, נוצרה, על השכינה שהיא בציון: לרגעים אישקני, משל לנבואה שלא תפסוק: פן יפקד עליה, אמר ר' יונה המדקדק כי פן כמו לא וי"וד יפקוד תחת אליף סימן המדבר, וכמו ארז היים פן תפלם [משלי ה' ו'], והטעם על כל העמים אפקד בלתי עליה, ויאמר רבי יצחק בן שאול נייע כי יפקד כמו לא נפקד ממנו איש [במדבר ל"א מ"ט], שהוא הבק עם לרגעים אישקנה: פן יבול עליה, כל אחד מעליה, כמו נובלת עליה [ה' ל"ז]: ויאמר רבי משה הכהן פן יפקד עליה האויב, אצונה לילה ויום, והוא הישר בעיני: 4 חמה וגו', יש אומר כי גם אלה דברי השם, והטעם אין לי חמה רבה: מי יתנני [שמיר ושית], בדרך בן אדם דבר הכתוב, ויחסר ב"ת כמו כי ששת ימים [שמוס כ"ה י"ח], וכן הוא, מי יתנני בשמיר ובשית שיש בכרם, והטעם על הרשעים, וביום מלחמתי בכרם, אפשרעה בה, כמו כי כפשע [שמואל א' כ' ג']: אציתנה, אכעירנה, כמו למה הציתו עבדך [שמואל ז' י"ד ל"ה]: 5 או יחוק, ישראל במעויו או לא אלחם עם יש', כטעם היה השם כאויב [איכה ז' ה'], וטעם שלום יעשה לי פעמים, ולא עם אומות העולם בשבילים: ויאמר רבי משה הכהן כי פירושו כן, זה שאומר לא אומר אותו בחמה שיש לי: מי יתנני, כמו מי יתן לי, וכמוהו כי ארץ הנגב נתתני [שופטים א' ט"ו], מי יתן לי השמיר והשית בכרם, והטעם אם לא יסירו ישראל הרשעים מהם אהרג הכל: או יחוק במעויו, או ירש יעקב: ולפי דעתי כי חמה אין לי איננו דברי השם, ואל תתמה כי בספר הזה רבים כאלה, והנה עד קרוב הרינו חלנו, יחיו מתוך [כ"ו י"ח], ואלה דברי איש יהודה, אחר שהשם אמר אני יי נוצרה לרגעים, פן יפקד עליה² אמרו אין אנהנו מדברים בחמה, שאם יבוא האויב לשום הכרם שמיר ושית, הייתי הורג את עצמי, כמו והיה יחזקאל לכם [יחז' כ"ד כ"ד] ואת שמואל [שמואל א' י"ז י"ח] כאשר עשה ביום הזה [ויקרא ה' ל"ד], והנה במלחמה דבק עם מי יתנני, או יחוק השם שיתן לי עוז ברית, שיהיה השם בשלום עמי, גם האויב, אז ירש יעקב: והוצרכתי לפירוש הזה בעבור מלת יעשה שלום לי, כי השם עושה שלום לבדו: 6 הבאים, בימים הבאים, ויחסר ב"ת כאילו אמר כהבאים, ויש אומרים כי טעמו הבנים: ירש, ותשאר³ שרשיה [סהל' פ' י']: תנובה,

¹ שהוא כמו ויבחד: 3. — שהוא כמו ויבחד: 4. — שהוא כמו ויבחד: 7. — עליו: 1.
² ל"ז ומשכש.

נבואה¹): שוט שוטף, על רעב והקרוב שהוא בן שוט נחל שוטף: כי שמונו, הטעם אף על פי ששמונו כזב, וכן רפאה נפשי כי הטאתי לך [סלה מ"ה ה']: 16 לבן, הנני יסד, שם התאר מהבנין הכבד על משקל אבד (?), והנה כמוהו יוצא, ושנח אני את המתים [קסלה ל' ז']²: אבן בחן, כמו עופל וכוחן [ל"ד י"ד], והטעם שתהיה נשגבה ציון ממלך אשור: פנת יקרת מוסר, הראשון שם כמו היסוד, ויקרת סמוך אליו, ומוסד הישני פעול² מבנין הכבד הנוסף על משקל מוצב ארצה, על בן הסמך דגוש לבלוע הכפל: המאמין לא יחיש, כי עוד לימים רבים תהיה זאת הנבואה: 17 וישמתי, דרך משל על קו ומשקלת הבונים, כעבור שאמר הנני יסד בציון אבן, ויש אומרים כי האבן על דרך משל על חזקיהו: ויעה ברד, מגזרת היעים, והנה ברד פועל, כי יעה פועל יוצא, וטעם ברד משל למלך אשור: ומחסה, מושך אחר וכן הוא וסתר מחסה מים ישטופו³, או תחסר מלת אלה: 18 וכפר, כמו ואיש חנם יכפרנה [נסלו ט"ו י"ד] בטעם השחתה והסרה: [והזותכם את שאול], וברית הזותכם עם שאול: ויזו והייתם כפי"א רפה בלישון ישמעאל, וכמוהו ביום השלישי וישא אברהם את עיניו [כרא' כ"ב ל']⁴: 19 מדי, עבור הנחל השוטף יקחם: וזעה, איננו כמו זעה [לכריס כ"ח כ"ה] הפוך כאשר יפדישו רבי, רק הוא מגזרת ולא זע ממנו [לסתר ה' ט'] ובה הוי"ו באמצע בוי"ו מות, והטעם כי יפחד מי ישיבין⁵ שמועתכם מה שירע [צ"ל שאירע]⁶ לכם: 20 כי, המצע, שהוא למטה ביציע: מהשתרע, מהתפדש [והמשך]⁶ המסך כמו ושרוע וקלוט [ויקרא כ"ג כ"ג]: והמסכה, כמו מסכה: כהתכנס, שם הפועל מגזרת לך כגוס [לסתר ל' ט"ו], וטעם כהתכנס כאשר יתחברו תחתיה רבים, וזה דרך משל על העם והמושלים בם: 21 כי כהר פדצים, הוא הגודע במלחמות דוד [סנואל ז' ה' כ'] שנקרא בעל פדצים כי כפתע פתאום רוצחו⁷ הפלשתים במעשה פלא, או כעמק [בגבעון], שהוא בגבעון: [ירגו], שרגו (רמו) בעת עמוד השמש והירח [יוס' ו' י"ג], בן יעשה השם מלחמה זרה על ישראל שלא נשמע כמוה: נכריה עבודתו, כפול בטעם, כמישפט: 22 ועתה, מוסריכם, מוסרות: ונהרצה, גזרה גזורה כמו אתה הרצת [מלכים ה' כ' מ']: 23 האזינו ושמעו קולי, ושמעו אמרתי, והטעם הקול⁸: 24 הכל, הטעם כי החורש יתקן האדמה פעם אחרו פעם⁹, ויזרע, והארץ מתולדתה תעשה התבואה: יפתח וישדר, יתקן הישרה, כמו ישדר לו יעקב [יוסע ו' י"א], והטעם כפול:

¹ על יד הנביא. ב. (2) פועל. ג. ד. (3) יש לחמוה ויה שיכס כלב"ע בחקפת מלת וחקק? אולי כוננו לבנות מלת כזב ולכיד להגיה? ויחסקה כזב. ונוסף לחכר וכן הוא וחקק כזב ויחם ישעונו. או חחקר מלת אלה? י"ל כי כפי' הנ' תקן כפי הטעמים והסוף ונלה אלה הנושבה בנולת ויחם: (4) מְשִׁיבִין. א. (5) כן הוא בכ"י. ב. (6) והחששש החסך. א. (7) נילחו. ב. ג. (8) י"ל כפול או הכול וכ"ל טעם אֲמַרְתִּי הכול היום יחכם וגו'. (9) טעם או שחיס. א. ב. ג.

הוריד אלה הזרמים, והניחם לארץ בידו החזקה: 3 ברגלים, עטרת, באה מלת יחיד, והטעם רבות, וכמוהו רבים: 4 והיתה ציצת נובל, כאילו אמר זה הציץ שיהיה נובל, כמו בת בבל השדודה [סל' קל"ז ח'], או ציצת עלה נובל, והוא הנכון: כבכורה, היא התאני הבכורה בטרם בא פרי הקיץ: 5 ביום וגו', והנה זה הפך צבי עטרת אפרים, כי תראה מלכות השם בציון: 6 ולרוח, ליושב על המשפט, הם הסנהדרין, והטעם שיהיוקים: משיבי מלחמה [שערה], אל השער, יש אומרים משיביה מהשער, ורבי משה הכהן אמר כי השם יחזק הבורחים, והוא הנכון: 7 וגם [אלה], יש מאנשי יהודה: כהן, שהוא המורה וכן הנביא שהוא מוכיח: ישגו ברוואה, בדברי הרוואה מוכיחי העם: פקו פליליה, השופטים, והנה פקו פועל יוצא, או תחסר מלת דברי, והוא הנכון, והגו פועל עומד מגזרת ופיק ברכים [מסו ז' י"ק], כטעם הנתק הברכים: 8 כי וגו', כן מנהג המשתכרים: בלי מקום, שאיננו מלא כמו עד אפס מקום [ס' ח'], וכן¹) מלאו קיא ומלאו צואה, והנה ממעל ומתחת: 9 את וגו', אם בא הנביא להוכיחם אין מבין, כי בעבור היון אינם בדעתם, כנערים: שמועה, שם: גמולי מהלב, הוא סמוך ומוכרת כמו הישכנוי באהלים [סופטים ח' י"ח]: עתיקי, שהסירו אותם, כמו ויעתק משם [כרס' י"ב ח'], והמלה תאר השם: 10 כי צו לצו, ראויים הם לדבר עם כאשר ידבר האב אל בנו הקטן, שלא ידע עוד: צו לצו, מצוה אחר מצוה, או מצוה דבקה למצוה: קו לקו, למוד הכתיבה: ועיר שם, מעט מעט פעם אחר פעם: 11 כי בלעגי, מגזרת לעג [סל' ע"ט ד'] כי כן המנהג שידבר המלמד לתינוק: ובלשון אחרת, שיבקש המלמד, אותו שאינם קשות על הלשון תחת אחרות, כן ראוי שידבר המוכיח אל העם הזה: 12 אשר אמר להם, הנביא: זאת, ירושלים היא מנוחתכי עשו מנוחה לעיף שלא יברח אל מצרים ואשור: המרגעה, מגזרת מרגוע [ירמ' ו' ט"ז], ושניהם שמות, ועל דעת המדקדק הירושלמי שהמלה פועלת: האל"ף בסוף אבוא נוסף כאל"ף ההלכוא [יהוש' י' כ"ד]: 13 והיה, והנה חישבו כי דבר השם איננו עקר, רק כאב ביד להרגילם למען לא²) ילכו אל מצרים כאשר כתוב הוי היוורדים מצרים לעזרה [ל"א ח'] כי הפרשה אחת היא: 14 לכן, אנישי לצון, המתלוצצים לאמר כי דברי השם כמו צו לצו: מושלי, יש אומרים מגזרת ממשלה, והטעם השרים, והנכון שהוא כמו על בן יאמרו המושלים [במדבר כ"א כ"ו]: 15 כי ברתנו ברית, עם מות שלא נמות עתה: ועם שאול עשינו הוזה, כמו ברית, ויאמר רבי משה הכהן כמו הווי דרך נבואה, ומה יעשה במלת עשינו הוזה, ולפי דעתי שחוזה הוא הנביא וכן הוא ברית את מות ועם שאול עשינו ברית הוזה, כברית שתעשה על ידי

¹ מסכון יש כאן כי אין פירוט לנולד וכן, ול"ל ונלאו ונשכח עלמיה ולחכמ עניה וכן הוא:

² = 3. ג.

זרך, הם מחנה אשור, וזה יהיה לפתע פתאום: (6) מעם יי [תפקד], תהיה זאת הפקידה על הצדדים⁽¹⁾: ברעם, בגלגל: ברעש, בארץ: [וקול וגו'], ונקול גדול כסופה וסערה עם להב אש, הטעם על צאת המלאך על מחנה אשור להכחידו: 7 והיה כהלום, שידאה אדם כלילה שיקיין ואין כל בן היה מחנה אשור: וכל צוניה, חסר אלף וכל אנשי מצודתה או הטעם וכל המצודות כמו המגדלים: 8 והיה וגו', לעולם אחר⁽²⁾ חלום מלת והנה, והטעם כאילו, והוא⁽³⁾ שב אל הרעב: שוקקה, מבקשת משיקה: (9) התמהמהו, ידבר על [ציל אל] אנשי ציון (שיתמהו⁽⁴⁾) להפש איך יהיה זה, ומה סוד זאת הנבואה, והנה הנביא ידבר כאשר ידבר איש אל רעהו, ולמה לא ידעו כי הם שכורים ולא מהיין: 10 כי נסך, מגורת המסכה צרה כהתכנס [כ"ה כ'], וכף עליכם לאנשי ציון: ויעצם, מגורת, עצם כאילו יש עצם על עיניכם: והנה כסה לעד על מלת נסך: 11 ותהי, כל הנבואה: כי התום הוא, לא יוכלו להבין, וכן טעם התום תורה [ה' ט"ז] כאשר פירשתי: 12 ונתן וגו', הטעם לא יבינו זאת הנבואה החכמים המבינים, ואשר אין בינה להם: 13 ויאמר, כי נגש, מגורת והנוגשים אצים [סמום ה' י"ג] מבנין נפעל, והטעם שיצער נפשו חנם להתענות (א"ג מן ויגש אליו יהודה⁽⁵⁾) ברא' מ"ד י"ס): בפיו, כל אחד: מצות אנשים מלומדה, כטעם הגילות, כעגל לא לומד [ירמ' ל"ה י"ח]: 14 לכן הנני יוסף, כמו ונישאר אני [יחז' ע' ה'] כי אומלל אני [סל' ו' ג'] בעבור שהוא פתוח הלמיד, ויש אומרים ישמלת יוסף פועל על משקל תומך גורלי [סס ט"ז ה']: הפלא ופלא, שלא יבינו, על בן אחריו ואברה, ויש אומר שהוא כמו עושה פלא [סמום ט"ז י"ח], ולפי דעתי שעושה⁽⁶⁾ פלא בזה⁽⁷⁾: 15 הוי המעמיקים, בעומק לבם: נפתח למד ל סת"ר לחסרון היא הבנין כמו לישמד [כ"ג י"ח]: 16 הפככם, והנה הפך האמת: אם כחומר היוצר יחשב, האדם: ויצר, מגורת יוצר אמד בעבור יוצרו לא יבין, והנה הלמיד כלמיד אמרי לי [ברא' ב' ה']: 17 הלא מעט, בימים: ושב לבנין, שהוא נתן פרו יותר מהברמל, כברמל, והברמל כיער, וזה הטעם על העבובים: 18 וישמעו, אז יבינו דברי הנבואה, ולא יראו אלה העוורים כי אם אחר שיהיו באופל: 19 ויספו, הצדיקים ימלטו, כי ערי יהודה הבצורות נתפשו כי נכרתו שופטי אחו כאשר פירשתי למעלה [א' כ"ו]: 20 כי אפס, תם כמו כי אפס כסף [ברא' מ"ז ט"ז]: כל יסודי און, כמו לישקוד על דלתותי [משל' ה' ל"ג]: 21 מהטיאו, ישמרו דבור אדם ויחטיאוהו כדי להענישו, או יחטיאו אחרים כדבריהם: יקושנו, מגורת מוקש [דברים ו' ט"ז], ור' משה הכהן אמר כי הם יוכיחו המוכיח, מגורת התקיישו וקושו [לפני ב' א']

(1) ונלמים. ב. נ. (2) במקלל אחר. ב. (3) והוא השיף. ב. (4) שיתמהוהו. ב. (5) לפי ה' ה' הלשון הנכסח במקלל נגש, לפי ה' ה' נגש. (6) שהוא עושה. ב. (7) ב' מ' מוכיבים יש כהן, א', ה' יסוד סמות העם יאצרה וגו', ב', ה' יש' נפלאה גדולה אשכ יהיו ונפלאים והבנת העם, ב', ה' יש' הפלא הוא שחלל סמות וגו'.

25 הלא, שוה, מגזרת שוה, ואשת מדינים נשתוה [משלי כ"ז ט"ו]: קצח, הוא במין כמון ודק ממנו, והוא ישחור: ישורה, יש אומרים הטובה, ויש אומרים במדה, כמו במשורה [ויקרא י"ט ל"ט] והוא הישר: וישעורה, השעורה ידוע¹): נסמן, כמו סימן: וכסמת גבולתו, מגזרת מגבלות תעשה אותה: [שמונה כ"ח י"ד]: 26 ויסרו, והיטש כבר יסר הזורע והמפיין ולמדו איך יעשה, וטעם למישפט כמו במספרם כמישפט [במדבר כ"ט ל"ג], לעשות במנהג, וכן אלהיו יורדנו: 27 כי בחרוץ, הוא כמו עלי ישכותשין בו, כמו חרוץ חדש [מ"ט ט"ו]: על כמון לא יסב, כי טעם לא ימשוך אחר עמו: 28 לחם [יודק], ומנהג הלחם שיודק: אל"ף אדווש נוסף באל"ף אורועך [ירמ' ל"ג כ"ט]: [והמם וגו'], ועת שיהמם גלגל עגלתו אז פרשיו לא ידוקנו, והטעם כאשר יחרוץ לא ידוקנו, כי כל דבר בעתו ברא השם להיותו כן, על כן אחריו גם זאת וגו', הטעם כי לא דוושנו לנצח: 29 הפליא עצה, פליאה: תושיה, הכמה, ויאמר רבי משה הכהן שהוא מגזרת יש: והנה הטעם כי תולדת האדמה והזרעים טובה² מתולדתם שישמעו דברי הנביא ולא יועיל, והפך זה יערך במטר לקחי [דברים ל"ג ב] כאשר פרשתיו:

כט

1 הוי אריאל, יש אומר כי נקראת ירושלם כן על שם המזבח, כמו וההרואל, והאריאל [יהו' מ"ג ט"ו וט"ז], כי אותיות יהו"א מתחלפות, ויש אומרים שנקראת כן בעבור שמולה אריה, וזה רחוק: קרית, סמוך ויחסר מלת אמת או הדומה לה: [הנה דוד], ישחנה שם רוד, או כך דרך הלישון לסמוך אל פועל עבר, כמו בראשית [צרה' א' א'] תחלת דבר יי [הסע א' ב]: ספו שנה, הוסיפו שנה, כמו לספות עוד [במדבר ל"ג י"ד]: וחגים הם העולות: ינקופו, פועל עומד, והטעם שיפסקו העולות, או יהיה פועל יוצא ותחסר מלת הנוקפים, כמו ויאמר ליוסף [צרה' מ"ה א']: 2 והציקותי לאריאל, לירושלם: והיתה תאניה, כמו ואנו הדייגים [י"ט ח], ויש אומרים מגזרת אנה [צרה' כ"ז ל"ז] שלא ישאר רק מקומה: והיתה לי באריאל, ישמוכח שמש מהעולות, או באריאל שזבחו כלם: 3 וחגתי כדור, פתאם (?) כמו כדור אל ארץ רחבת ידים [כ"ב י"ה]: מוצב, מגדל מצב: 4 וישפלת, הטעם על דברי ישלחיו חזקיהו אל רבשקה: מארץ תדברי, כאילו תדברו מתחתית הארץ: כאוב, כמו וכאובות הדישים [איוב ל"ג י"ט], כי בן אומנותם: 5 והיה כאבק דק, הוא חסר מלה כי הוא סמוך (ובספר מדוקדק כְּאֶבֶק): המון

¹ זה הפירוש אך לזוהר, כי איננו מוכיח כלום, ועוד ידועה לי נקדה היה לו לכתוב, אולי הנכסף הטובה, ולכך לקח 'ושעורה נסמן. בשעור ידוע: נסמן כמו סימן: — ושעורה ונקוס השעורה ידוע כמו סימן. 3. ² לי טובה. 4.

תועבת יי נלוו [משלי ג' ל"ב] והוא הפך הישר: 13 לכן, טעו ותבטחו בממון שחתנו למלך אישור ולא יבוא, העון הזה, ישחתכם: כפרין [נפל נבעה], כמגדל¹ נופל או דבר נבעה, והוא מטעם נפוח מגזרת אבעבועות [טמיה ט' ט'] או יהיה נבעה תואר פדין: פתע גם פתאום קרובים, כטעם² אדמת עפר: 14 ושברה וגוי נבל, כלי יוצר: לא יחמול, לכתותו: לחתות איש, כמו יחתה [משלי י' כ"ז], גחלים אתה הותה על ראשו [שם כ"ה כ"ב], והוא מפעלי הכפל³: ולחשיף, מגזרת מחשיף הלכן [גדל' ל' ל"ז] חשיף יי את זרוע קדשו [כ"ג י']: גבא, מגזרת וגבאוי [יח' מ"ו י"ח] תרגם בור בארמית, וטעם לחשיף לגלות, כי המים הם בסתר: וזה הטעם על הזורדים מצרים: 15 בשובה, השקט כמו שובה יי רכבות אלפי ישראל [במדבר י' ל"ז], הטעם כי תשיעה תהיה לכם במקומכם ולא תרדו מצרים: 16 ותאמרו וגוי, אמר רבי יונה המדקדק כי ננוס מגזרת נס, כטעם נרכב שיש אחריו, ויש אומרים שהוא במשמעו, אתם נסתם ורודפיכם יניסון אתכם: על קל, ישם התאר לסוס או [ל' במין] ברי' לגמל: 17 אלף, סמוך אל אחד מהם⁴ והוא תאר לשר, והטעם כי שר שיש לו אלף אנשים ינוס מפני גערת אדם אחד: תנוסו, כלכם: בתורן, רמו שישארו מעט מהרכה: והנכון בעיני כי טעם כנס על הנותרים בירושלם שלא ידו על מצרים: 18 ולכן יחבה יי על דרך דיבור בני אדם: להנכם, מפעלי הכפל על משקל אין גהלת להמם [מ"ז י"ד], מהבנין הקל, ממשקל לשכב את בת יעקב, ואם הם זרות בדקדוק: ולכן הוא ירום לרחמכם כי השם יעשה לכם משפט מאישור: 19 כי עש, בבו לא תבכה וגוי, אלה דברי הנביא, כי השם יחנך: ובא לקול הלמד⁵ בעבוד שועקת אליו: ענה, מלה זרה בדקדוק וכן כי פארך [כ"ה ה']: 20 ונתן, להם צד ומים לחין, יהיו ברעב כאשר פירשתי ושם לבנון לכרמל, ומים איננו סמוי וכן הוא ומים מי לחין, כמו האהלה ישרה אמו [גדל' כ"ד ס"ז]: ולא יכנף, ירחק שיהיה בכנף הארץ: מודרך, בדרך הישרה והם חזקיהו וישרוי: והו עיניך, כפול כטעם כמשפט: 21 ואזניך וגוי, הטעם כי בעיניך תראה מודרך לפניך, וכן מאחרך תשמע דברי הנביאים והמוביחים, ויש אומרים כי זה דרך משל על מראה הלב ומשמעו: כי תאמינו, האלף תהת יוד ימין וכמהו רבים: והטעם כי אם תאמינו או תשמאלו מהדרך ישרה תשמע באזניך מודרך בדרך הטובה: 22 וטמאתם, צפוי, ישם אפודת, מכסה יקר על הצלם: תורם, כי הם אסורים בהנאה: כמו דיה, אישה טמאה שלא יגע בה טהור: 23 ונתן, אשר תזרע, אחד מות מלך

(1) ל"ל כפוך ונגדל. (2) קרובים כטעם כונו. ג. (3) וזלה חכה איננה נפעלי הכפל, ואי לשכב טעמה רלב"ג טעום כזה, ואולם טעיה הנועהיק והשחית הסדר וכן רלוי להיות ל' לא יחמול, לכתותו, והוא (כ"ל וזלה כהות) נפעלי הכפל: לחתות אש. כיוו יחתה, גחלים חכה חתה על ראשו: ולחשיף ונז' חשיף הלכן, חשף יי את זרוע קדשו, וטעם לחשיף לגלות, כי המים הם צהתי: בנח ונז' ונבחו הכנס צור צלנויות: וזה הטעם על היודים וזל"ס: (4) עין צפוינו ט"ז ח' וגם גדל' ל"ל ל"ד. — כה הנגול. א. ג. ג. = ג. (5) ל"ל בלז"ד:

ואמר כי היה השי"ן ראוי להדגש: 22 לכן אשר פדה את אברהם, והוציא מבין הרשעים: יהוורו, ילבינו, וזאת הלשון ידועה בארמית: 23 כי בראותו ילדיו, והטוב שאני עושה עם הטובים, יקדישו שמי: יעריצו, יידאי; אחרים, או הוא פועל עומד, אחר שהזכיר יעקב אמר על דרך משל כי אילו היה חי וראה הילדים הטובים והפלא שאעשה עמם, היה הוא עם בניו מקדשים שמי, כי אני הייתי קדוש יעקב: 24 וידעו, ורוגנים, כמו ותרגנו באהליכם [דנריס א' כ"ז], והם הפך הלומדים:

ל

1 הוי, אוי, לבנים הסוררים: ולא מני, ולא ממני וכן שעו מני [כ"ז ד']: ולנסוך מסכה, כמו והמסכה [כ"ה ז'], והטעם משל על העצה: ולא מרוחי, הטעם מנבואתי: 2 ההולכים וגו', והנה פירש הכתוב למעלה: לא השתנה מים מעוז בעבור שהוא מפעלי הכפל: 3 והחסות, שם, והיה ראוי להיות חסות [צ"ל חסיות] על משקל עברות [עורה ט' ח']: 4 כי, ישריו, הווי' שב אל העם שהיו משלחים אפילו ישריהם למצרים אולי וישעו ירושלם מכף מלך אשור: 5 כל וגו', אליף הובאיש נוסף, כל אדם הוביש אלה ההולכים¹, (פועל יוצא), כי הלכו אל עם לא יוכלו לעזרם: 6 משא בהמות נגב וגו', דבקה², על הזורדים מצרימה והנה הנביא אומר (על) בהמות נגב, והיא מצרים, כי היא בפאת דרום כנגד ארץ ישראל, ואמר כי בדרך שילכו אלה הזורדים יפגעו בהמות קשות כדובים ונמרים, על כן לביא ולייש מהם: בארץ צרה, שלא יוכלו לברוח ואלה הזורדים ישאו על כתף עירם ממונם, שיברחו בו אל מצרים כמו את החיל הזה [דנריס ח' י"ח]: דבישת, כמו גבנון ואין רע לו, והנה הטעם שבהמות נגב ישחיתו מהם: 7 ומצרים, קראתי לזאת, ירושלם, שינצח מי ישישב בה ולא ירד: 8 עתה בא, אליהם, כי הנביא היה משתומם משנת אתם: ועל ספר חקה, כתו חקה ברפי, ויש ספדי³ שהה"א כמפי' והנה הוי' לשון ציווי, והישלם חוקקה או חוקקה או חקקה בנויין: 9 בחשיי, שם התואר על משקל אברים [ירמ' י"ד ד'] ונקמין הכף בעבור אות הגרון: שמועי, שם הפועל: 10 לא תראו, לנו, לא תתנבאו: ונקראו רואים בעבור שנבואתי כמראות אלהים: נבוות, כמו דברים [צ"ל דברך] ישרי ונבוחים [פנואל צ' ט"ו ג'] והוא שם התאר: דברי הלקות, שם, וכן הו' מהתלו': 11 סורו, אלה דברי העם לנביאים: הישכיתו, ממנו זכר או שם השם: 12 בדבר הזה, בנבואה: ותבטחו בעושיק, ובממין³: ונלוז, שם התואר, וכן הוי' ודבר נלוז, כמו כי

¹ ההולכים. ב. ונלז 'פועל יולא' אך לנזח או נקונם לחי 'נוסף': ² זלם הנבואה דבקה. ב. ³ אולי ל"ל בנזון:

הולם, ומעם אתמול מלפנים: תפתח, יש מקום מטופף סביב ירושלים, ושם ישליכו כל דומן ויעלה ממנו עשן: והטעם כי השם ערך למהנה⁽¹⁾ אישור: גם הוא למלך הובן, הטעם כי נבחר כל נגיד ושר ויש אומר כי הוא (ציל הוא) רמו למלך אישור: מדורתה, מגורת מורה [והו' כ"ד ט'] מקום בעור האיש: נשמת יי, הוצאה מהרה⁽²⁾ וזה דרך משל על הגזרות הכמות במהרה:

לא

1 הוי, כמו אוי, ליוזדים מצרים שלא ראו זאת התשועה והלכו להנצלה⁽³⁾, ושם ימותו: ולא ישעו, שלא הרפו עצמם לכטוח כישם, מגורת ישעו מני [כ"ז ד'], והאומר כי ישעו חסד⁽⁴⁾ נוין אינו נכון: 2 וגם, גם השם ידע מהשיבותם והביא רע עליהם: ואת דברו לא הסיר, לא בטל: 3 ומצרים, ולא רוח, מלאך כמו יי אלהים שלחני ורוחו [מ"ה ט"ז]: ידו, מכתו: ויהרו, מצרים והבורהים אליהם: והטעם כי מלך אישור השחית מצרים כבואו אל ירושלים: יכליון, שלם כמו יחסיון [סהל' ל"ו ה']: 4 כי, יהגה, בטעם ישאג: אישר יקרא, זה אל זה להתחבר להלחם עם הארדה: מלא, כלם, שלא יחסר רועה שלא יבא: וממהומם לא יענה, מגורת עני [דברים כ"ד י"ב] גם לענות [סמוס י"ב], וכמוהו זמיר עריצים יענה [כ"ה ט']: ידה, רמו למלאך: 5 בצפרים, מלת צפרים נקבה, ואם היא כמים בפילגשים לעולם לישון נקבה, על בן עפות: עפות שם תואר בפועל⁽⁵⁾ כמו רצות ושבות⁽⁶⁾ [והו' ה' י"ד]: יגן, יסחיר מגורת מגן [ברא' ט"ו ה'], והטעם על בני הצפרים שיגנו עליהם ויצילום: והציל, שם הפועל אף על פי שהוא כחורק: פסוה, מגורת.ופסה יי על הפתח [סמוס י"ב כ"ג]: 6 ישוכו, אלה דברו הנביא ישוכו לישים אתם בני ישראל שהעמקתם לו סרה, מגורת סרה [דברים כ"ה ו"ח]: 7 כי, ויכם, רמו לעושים: ומעם חטא שאין חטא למעלה ממנו: 8 ונפל, כחרב לא איש רק ביד המלאך וחרבו השלופה, ואם הוא בדרך משל להבין הושמעים: ובחרו, הנמלטים ילקחו בדרך: 9 וסלעו וגו', יעבור סלעו הוא גבול מלכותו, מרוב פחדו, וזה טעם ממגור, והטעם כי יברה ולא ישען על סלעו, [והתו' 7] מכל נס שיראו שירי⁽⁷⁾ הנמלטים או הנשארם בארצו: אור ותנור, רמו למזבח, או דרך משל כאשר הזכיר למעלה ולהב איש אוכלה:

(1) לנזק, ד. ו. (2) מוסה, ב. ג. (3) להחלל, ח. (4) סכ. ח. ג. (5) ל"ל הפועל, שם הוא הפועל הוא הניווני. (6) לא מלא צוקה, כי אם כלא ופיו ועטות המחר לו העשוק יש כלי: כ"י. ג. כמו כלא ופיו: (7) קן הוא כ"י. ג. (8) = ג.

אשור: כר, כמו בכר הירדן [כרל' י"ג י'], וכן (כי) בת עין [סהל' י"ח ז'] חסר ב"ית, כל כך יהיה הזרע והצמח רב: 24 והאלפים, השוורים שיחרשו בהם וכן העיירים, כמו שגד אלפיך [דכרס' ז' י"ג]: כליל, כמו אם יגיעה שור על כלילו [לויז' ו' ס']: חמיין, גם חמין שיום: אשר זרה, אותו: ברכת, מגזרת רוח והוא כלי ובמזרה¹): 25 והיה על כל הר גבוה, פלגים יבלי מים, כמו ועל יובל ישלח ירשיו [ירנ' י"ז ח'], והטעם רב המטר עד שיעמוד על ההרים: כיום הרג רב וגו', שימותו אנשים בנפול מגדלים, וזאת נחמה, כי אם ימותו עשרה יחיו רבבות, כי בעבור שיפול קיר על האלמנה לא יעצור השם הגשם שלא ישלחנו להחיות רבים, כי אין לגשם דעת שירד על מקום אחד ולא על מקום אחר עמו ביחד: 26 והיה וגו', כל המפרשים אמרו כי זה הפסוק לעתיד, וטעם הפרשה על מלחמת גוג ומגוג, רק רבי משה הכהן אמר שהיא כולה דבקה, והנה אחריה אומר היו הוורדים מצדים ובכה לפניה: וטעם אור הלכנה, שהשם יחזק אור הלכנה והחמה אחרי הגשם הרב, וזה דבר פלא: שבעתים, פי' כאשר פירש הנביא, כאור שבעת הימים, והטעם כאור שבעת הימים מחובר: כיום הכוש יי, בזמן שירפ' השם מכת ישרי בימי גוג או בימי אשור: 27 הנה שם, טעם שם שישמע מעושי השם במחנה אשור: וטעם ממרחק מהשמים, בעבור דת המלאך: וכבר משאה, כמו והמשאת החלה [סופטיס' כ' מ'] כי שמות [רבות] הם לעשן: 28 ורוחו, הרוח היוצא מפיו, דרך משל על דבר המלאך: להנפה, רובי המפרשים אומרים כי להנפה כמו להניף, ורבי משה הכהן אמר שהוא כמו רסן, והנה זה הרוח כרוח שקר שהתנבא עליו מיביהו [מלכיס' [ס' כ"ג י"ט]], וזהו הנכון, והטעם כי הרסן יושם על לחיי הסוס² להוליכו לדרך הישרי וזה הרוח ישים רסן מתעה: ובמהוה בנפת שוא, והנה טעם להנפה כמו קשר³): 29 חשיר וגו', הכיף לנכה יהודה: כליל התקדש חג, ליל הפסח, על כן אמרו הקדמונים ז"ל כי כליל הפסח נכחד מחנה אשור: לבא בהר יי, דבק עם כהולך: 30 והשמיע, חוד קולו, כאשר⁴ יפחד השומע מקול רעם: ונחת, ירדה כמו ותנחת עלי דרך [סהל' ל"ה ג']: יראה, לעולם: כ"ית בזעף מושך אחר, בנפץ⁵ מגזרת תנפצם [סס' ז' ט']: ואבן כרה, דרך משל: 31 בשבט יכה, כאילו בשבט יוכה, או כי בשבט יכנו השם: 32 והיה כל מעבר מטה, מוסדה, פעול מהבנין הכבד הנוסף, כי הנה מטה על לישון נקבה, שמעו מטה ומי יעדה [מניכס' ו' ט']: והטעם כל מקום שיעבור עליו זה השבט, (וכן המטה) אשר יניח יי עליו, לא יהיה לשם יגיעה, רק יכה, והמכה, הוא המלאך, שמח כמו בתופים ובכנורות: ובמלחמות תנופה, תנופת יד לנגן: 33 כי, מאתמול, ואם הוא בשורק הוא כמו

(¹) ל"ל וכן במזרה. (²) לחי כן הסוס. ס. (³) טקל. ג. (⁴) כונו לפסח הנוחה:

כאשר. ז. ג. (⁵) וכן הוא בנפץ. ז. ג.

בחיבור הראשון: 16 ושכן, הטעם שהשם יעשה משפט בעוזבו: 17 והיה מעישה הצדקה שלום, כי בן היה בימי חזקיהו, כאשר אמר, ולשלום אין קץ [ט' ו']. ויש מפרשים כי יערה עלינו לשבח: 18 וישב, איש יהודה: 19 וזכר, הרי"ש פתוח כי הוא פעל כמו עשן כולו [פמ"ט י"ט] והטעם כי אם ירד ברד אל היער ירד ולא אל מקום הזרע: וטעם תשפל היער שתשכ פרוות כבקעה: 20 אשריכם זרעתי על כל מים, שיבואו: משלחי הגל השורר, בטעם והאלפים והעידים [ל' כ"ד] כי פדיש אחת היא בלה:

לג

1 הוי, לשון קדיאה, והטעם על אשר: בהתימך שורר, להותך שורר, תושד: בנלותך, כמו בהנלותך⁽¹⁾, ובמהו ולא ירד [צ"ל יטה] לארץ מגלם [לוי"ט ט"ו כ"ט]: 2 יי, זאת היא תפילת הצדקים כבוא מלך אשר והיא בדרך נבואה: היה הזעם, על אנשי המלחמה: 3 מקול המון, אשר: מרוממותך, שנתת לו רוממות: 4 ואסף שללכם, שלל הגוים, כי סימן הכסף בעבור ישדאל שהגלה מלך אשר: גבים, תרגום ארבה בארמית: שוקק, כמו אוסף, ויש אומרים כי כמהו וכן משק ביתי [כר"ל ט"ו ב'] ולפי דעתי שכמהו כספר יואל⁽²⁾ ישתקשקין [כמוס ב' ס']. גם הוא בארבה: 5 נשגב יי, והטעם על השכינה שהוא בציון: 6 והיה אמנת עתך, לאיש יהודה ידבר: חכמת, סמוך, ותחסר חכמת כד: [ידאת וכו'], וראת השם היא אוצר חוסן ישועות: 7 הן אראלם, יש אומרים מגזרת אריאל כאילו אמר על אראלם, ואינו נכון בטעם הפרישה, ויש אומרים שהן שתי מלות, אראל לחם, גם זה החוק, והנכון בעיני, שמלת אראלם כמו מלאכיהם והעד מלאכי שלום, ובמהו את ישי אריאל מואב [פמ"א ב' כ"ג כ'] והטעם כי מלאכי כל גוי שיבקשו שלום בעולם יבכו בשלוט מלכות⁽³⁾ אשר: 8 נשמו מסלות, כי מלך אשר לא יעמוד בבריתו עם גוי: לא הישב אנוש, מאומה נגדו: 9 אבל, יוצא ארץ לישון זכר כמו נעתם ארץ [ט' י"ח], והנה זה הפסוק מכתיש דברי רבי משה הכהן שאמר כי תאכלהו איש לא נפה [לוי"ט כ' כ"ו] בן הדרך הלשון כל מלה שהוא לומר ולנקבה לא יתכן לומר לישון נקבה אחרי לישון זכר: החפיה, לישון⁽⁴⁾ מלך אשר, כי הוא פעל יוצא, עד שקמל, שנקבת: היה השרון, כמו הבצלת השרון [פ"ה ב' א']: ונער, מגזרת כנה יהיה נער ורק [כמו"ט ס' י"ב]: 10 עתה, בעבור שהגדיל להשיחית עתה אקום: ארומם, מבנין התפעל, והיה הרי"ש ראוי להדגיש לחסרון התיזו, כגון אנשא: 11 תהרו, התיזו לנוכה אשר: חישש, כאשר היא בלישון קדר כמוז:

⁽¹⁾ כמלחך. ב. ג. ⁽²⁾ ל"ל כמוס. ⁽³⁾ מלך. ב. ג. ⁽⁴⁾ = ב. ג. ל"ל ט"ט להניח

'לכונן' חתה 'לכונן':

לב

1 הן. הטעם על חזקיהו ושריו שתעמד מלכותו: ולמִד ולשרים לא ידעתי לו טעם, וכמוהו והשלישי לאבשלום [דס"ו א' ג' ב'], למן היום [שנתם ט' י"ח]: 2 והיה איש, כל אחד משרי חזקיהו, או הוא בעצמו: במחבא רוח, מקום, והוא פועל מהבנין הכבד הנוסף: כציון, מגורת ציה [מ"א י"ח] כמו חורב: בארץ עיפה, צמאה כמו בארץ עיפה לך סלה [סס"ו קמ"ג ו']: [והטעם] והיה¹ איש יהודה ביושב במקום מחבא רוח: 3 ולא תשעינה, כמו וענינו השע [י' ו']: 4 ולבב נמהרים, מגורת מהירות בכסילות: ולשון עלגים, אין חבר², ובלשון קדר כמו עבדים, והנכון שהוא הפך מדבר צחות, ומלת צחות הסירת מלות, כי צחות תואר השם וטעמו ומשקלו זכות: 5 ולא, נבל, מגורת נובלת עליה [א' ל']: כילי, הפך ישוע וישוע כמו נדיב שידיו רפות לתת ולא³ סגורות, מגורת ישוע אל ההר [כ"ג ס' ו'], ויש⁴ על דרך דרש שמלת כילי שתים מלות, כי יאמר שלי שלי [לבוט ס' ו"ג]: 6 כי נבל, הטעם על שרי אחז: תועה, יש, כי משקלי השמות משתנים: 7 וכילי כליו, הטעם בלי המשפט כי היו [השרים] רָגִים, והנה אומנותם לעות הדין: 8 ונדיב, הטעם על שרי חזקיה על בן בתחלה ולשרים משפט ישורו [לעיל א']: 9 נשים וגו', יש אומרים כי בנות⁵ הטעם הקריות כי הם הישובות כבנות ושומרון היתה כאם: 10 ימים, הטעם שנה על שנה: רגזה⁶, בחסרון נין, והנגיד אומר שהוא לשון ציווי, ואם הוא על לשון זכר, ורבי משה הכהן אמר שהוא שם הפעל: אוסף [כלי יבוא], הטעם בפול, אוסף התבואה: 11 חדרו, על לשון זכר כמו אם תעירו [ס"ה ס' ז'] אם תמצאו [סס ס' ח'], בדרך קצרה: רגזה, זכרתי⁷, וככה משפט פשוט ועורה שיפישמו הבנדים, ועורה מגורת ערום ועריה [ימ' ט"ז ז'] עריה תעור [הכקוק ג' ט'], והנכון בעיני כי הנשים הם כמשמעם: 12 על שדים סופדים, כל הנשים, תחסי מלת כל, כמו וכל הנשים יתנו יקר [לססר א' כ']: 13 על, עמי, שמרון: קוין שמיר, חסר וייו כמו אדם שת אנוש [דס"ו א' ח']: כי, שמיר יעלה על כל בתי מישוש: 14 כי ארמון, המלך עזב גם נטיש מהבנין הקל [צ"ל הכבד] שלא נקרא שם פועלו: עופל, מקום שהיה גבוה, מגורת ועפילו [במדבר י"ב נ"ד]: ובחן, כמו הקימו בחוניו [כ"ג ו"ג] והם מגדלים, היו מערות: 15 עד יערה, מבנין נפעל, והטעם כי אלינו תביט⁸ הרעה, על ביאת מלך אשור אל ארץ יהודה, והטעם גזירה: והיה, כל מדבר זרוע כמו הכרמל, והכרמל ליער יחשב

(¹) או סיכוח והיה. 3. תכל לו צוקלא. 3. פחוחם ולא. ג. (4) יש לוניס. ג. (= 5) א. א. ג. ג. 7. (6) נכלה כי נכסם כל"ע היתה כנוה סחם סכונה; כי צפוק י"א לזכר כנוה פישמיו: (= 7) א. ג. (8) תבוא. 3.

י"ב ב' מגזרת בבקר יאכל עד [נרא' מ"ט כ"ו]: מרבה, כמו הרבה אפילו סתמים בזו וזו ואף כי אחרים: 24 וכל יאמר, עוד השכן בציון הליתי כי העם כולו נשוא עין:

לד

1 קרבו, ושלואה, שהיא מלאה מהם: תכל, מקום הישוב: וכל צאצאיה, מגזרת יצא: 2 כי וגו', כל המפרשים אומרים כי זה לעתיד, רק רבי משה הבן אומר כי אדום הרבה בימי אשור וכל הפרשה הי' דבקה: צבאם, הם צבא המלחמי: והללוהם, יעלה כאשם, ישם, והנה הוא בלי סמיכה באיש, על משקל קדש: נמסו, מפעלי הכפל מבנין נפעל: 4 ונמקו, כבא לאדם יום אידו תחשך לו השמש כאשר הוא כתוב ביום המות [קלה י"ב ב'], והנכון. בעיני שאלה הדברים רמז לכל עוד שיש לו לכל גוי במשטר¹) שמים כאשר מפורש בספר דניאל [דניאל י' כ']: ונמקו מבנין נפעל וכן נגלו, מגזרת סגלה: 5 כי וגו', זה החוק לאשר רמותי מהגזרות: הנה על אדום תרד ועל עם הרמי, שיש לי הפיץ להוותם חרם לעשות משפט בהם: 6 חרב, הטעם גזרה: הודשנה, מלה מורכבת מבנין ישלא נקרא שם פעלו ומבנין נפעל על דעת רבים, ואיננו נכון, רק היא מלה זרה והטעם מגזרת והיה דשן ושמן [ל' כ"ג]: כרים, כמו חלב כרים [דברים ל"ב י"ד], דרך משל לגדולים, כמו אילי מואב [שמות ט"ו ט"ו]: בכצרה, יש אומר שהוא קושטנטינה, וזה לא יתכן כי אין לה היום אלף שנים שנוסדה, רק היא מדינה בארץ אדום: 7 וירבו, עמם, עם הכרים והעתודים והראמים, והפרים הם רמז למלכי אדום: 8 כי וגו', זה הכתוב וזכיה שהוא לעתיד ויש אומרים כי זאת הנבואה נתקיימה בימי נבוכדנצר אחר גלות ציון, בטעם גם עליך תעבור בוס [איכה ד' כ"א]: שנת שלומים, כמו גמולך ישוב כראשך [עצבים א' ט"ו] הכתוב גם בספר עובדיה על אדום: 9 ונהפכו וגו', בן היה או יהיה כמעשה פלא, ויש אומרי כי הוא דרך משל שלא ישאר שם שותי מים, כאלו נהפכו המים לזפת: כוערה, תזכיה כי תיז ופת לשון נקבה: 10 לילה, לא תכבה, אישה: לנצה נצחים, זמנים אין קץ להם: 11 וירשוה, קפור, ידוע מגזרת קפדתי באורג הי' [ל"ה י"ב]: הקו והאבן כיד הבונה, ותוהו ובהו בטעם שטמה: הוריה, הם הגדולים הנמשלי לעין לבן, כי הקטנים יקראו הישובים²): 12 מלובה, יקראו אותם הקדואים ותחסר אות למיד ממלת מלובה: אפס, כמו אין: 13 ועלתה, על ארמנותיה, כל אחד מהסודי, והם קוצים, כמו כי בקול הסודים תחת הסוד [קלס ו' ו'] וככה קמוש: תנים, כמו אה הייתי לתנים [איוב ל' כ"ט]:

(¹) בתוספת. נ. (²) ל"ל משכים, עיין משלי כ"ב כ"ט כן הוא כ"י. ב.

רוחכם, יש אומרים ורוחכם תהיה כאש והוא [צ"ל היא] תאכלכם והנכון שהוא דבק עם היש, ולא תהיה רוח שישאכם כי אם אש שתאכלכם: 12 והיו, משרפות, כאילו נשרפו בסוד, רמז לנכחדו פתאם על ידי המלאך, וכמהו⁽¹⁾) קוצים כסוחים אשר כאש יצתו: 13 שמעו, קרובים, הם ישראל על בן אחריו פחדו: 14 פחדו, שיפחדו מהשם בראותם גבורתו במחנה אשור ויאמרו מי ממנו ישובל לגור עם השם שהוא אש אוכלה, וטעם בציון ששם הכבוד: 15 הולך וגו', אלה דברי הנביא, כי⁽²⁾ מי שהוא הולך צדקות, והמלה חסרת ב"ת: אוטם, סוגר כמו יאטם אזנו [סכ"ו כ"ה ס], ואם הם שני בנינים: ועוצם, כמו ויעצם את עיניהם [כ"ט י], ואם הם שינים בנינים: 16 הוא, עושה אלה: ישכון, בציון כאילו דר במצודות: לחמו נתן, יהיה נתון לו לחם להספיקו: נאמנים, שלא יזכו, והטעם שלא יכרתו, והנה הוא יושב בנוח⁽³⁾, גם יתענג: 17 מלך וגו', אלה דברי הנביא, כאומר יזכור יהודה כבא מלאכי מלך אשור לקחת מס מחזקיהו, כי כל אוצרות בית השם נתן, והעניש כל יהודה, והיו אומר מי ילך עמנו משרי חזקיה אל מלך אשור במס זה, הוא מלך ביפיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים כי אשור רחוק מירושל: 18 לבך, ידבר בנפשו אימה: איה סופר, הוא הכותב כמו [צ"ל כסה] עונש כל אדם: איה שוקל איה סופר המגדלים, מגודת מספר, כי נתנו עונש על כל מגדל: 19 את עם נועז, לא נדע אם הנזין שורש או לבנין נפעל, והוא מלה זרה אין לה משפחה, והטעם עם נכדו או משונה, והאומר כי הנזין תחת למיד לא דבר נכונה: נלעג לישון, כי כל לישון שלא יבין אדם אותה הוא בעיניו ללעג: 20 חזה וגו', אין צורך לאדם לחזות מלך אשור, רק חזה ציון: קרות מועדינו, כמשמעו, או כמו שרפו כל מועדי אל [סכ"ו ע"ד ח]: אהל, חסר כ"ף: יצען, אין לו ריע, וטעמו לא יפול, או⁽⁴⁾ כל יסע יתרתו, יתד מיתדותיו: וכל, החבלים הם המיתרים: 21 כי וגו', הטעם לא יסע זה האהל, רק יהיה השם אדיר לנו, במדינה שיש סביבותיה נהרים: יאורים, חסר ו"ו כמו שמש ירה עמד [מקוק ג' ו"א]: ידים, מקומות, והטעם מכל פאה, והם נהרים שלא ילך באחד מהם אני במשוט, והטעם שלא יפחדו מאויב לא מהים ולא מהיבשה: 22 כי וגו', זה הפסוק כנגד לבך יהגה אימה, ואין מי שישפוט עוד שיאמר פלגי יתן מס זה, והמחוקק הוא הסופר יכתוב מי ומי ילך אל המלך כמס כי השם לבדו הוא ישפטנו ומחוקקנו ומלכנו: 23 נטשו, ביקף הכלוך לנכה מחנה אשור, נטשו כמו ונטשתה [שמות כ"ג ו"א], דרך משל כי הספינה תטבע והים⁽⁵⁾ ישליך הממון שיש בה: כל, יחזקו החובלים התורן שלהן, ולא יפרשו נס, אז יחלק עד שלל, כמו אדמת עפר [דניאל

(1) ל"ל וכמו: (2) ל"ל כל: (3) נעמ. ח. ג. (4) ל"ל ו, ונחזק לנלח כל, לו חסר כלן פיוט שני לנלח ילען: (5) גים והים. ח.

אריה, ולא פריץ חיות שיוק עד שיפחדו הרוצים לשוב, והנה ילכו השבים נאולים מאויבים ומחיות: 10 ופדוני וגו', אלה השבים, יבואו אל ציון ברנה, ושמת נצח על ראשם, כי כח הנשמה בראש, ויא כי הם נדמות מסך על ראשם גם הוא נכון: ישון ושמהה ישנו אותם, ויש אומרים כי הם ידפו אחרי השישון וישגוהו:

 לו

1 ס' ויהי בארבע עשרה שנה מפורשת בספר מלכים⁽¹⁾, ואם⁽²⁾ יש מלות נוספות הטעמי' הם שיום כי המלות בכלים והטעמים הם כפועלים⁽³⁾: והנה אפרש שיש [ציל יש]⁽⁴⁾ מלות: במלכים [ב' י"ח כ'] כתוב אמרת אך דבר שפתים, והטעם אמרת לאנשי' כי יש לך עצה וגבורי וזה הוא דבר שפתים⁽⁵⁾, והטעם כי גבורתך בדבור היא לבדה, ובישעיהו אמרתי כלבי דברי דבשקה, כי עצתך וגבורתך בדבר שפתים: ובמלכים [ב' י"ט י"ד] ויקראם על הספרים, ובישעיהו [ל"ז י"ד] ויקראהו על הספר לבדו יששם ההרפות, ובשני ספרי' ופדשהו: ובישעיהו [ציל ובמלכים ב' י"ט כ"ד] תוספת זרים עם מים, והטעם נהדי זרים: ובמלכים להשוות [י"ט כ"ה] והטעם שישתו עדים בצורות עם גלים נעים, ובישעיה [סס כ"ז] להשאות כאלף מגזרת שואה [י' ג'], כגלים נעים או יתחלף הוי"ו באלף כמשפטם: ובמלכים [ל"ז כ"ו] שדפי' ובישעיה [י"ט כ"ו] שדמה והם שתי לשונות⁽⁶⁾ והטעם אהד: ובמלכים [סס כ"ט] סדויש ובישעיה [סס ל'] ישחיס, כמו כביש [ויקרא ג' ו'] כשב [סס ל' ל"ב], והטעם אהד:

 לו

9 מכתב להוקיהו, ויהי, כמו עד חיותם [ויס' ס' ה'] כמו עמידה, וכן אתה מהיה את כולם [כח' ט' ו'], גם בן גבול החי: 10 אני, כדמי, יש אומרים מגזרת דם, כמו לחלוחי', והגבון כמו בריתי, כמו נדמה מלך

⁽¹⁾ = 7. ו. ⁽²⁾ הינה ואם חוכים כי קדמו דברים על השמות ב' השמות המזכרות, ובי מלות 'ש' ויהי בלחנע עשה טיה עשוכה כספר וולפים' הנה דברי לחנ"ע נעלמו. לכן לחיה גם ונחלן סתה לחנ"ע ש' על ספר וולפים: ⁽³⁾ כפועלים. ג. ⁽⁴⁾ כן הוא כמ"י. ב' ⁽⁵⁾ לחנה לחשים... שחיס. = ג. ⁽⁶⁾ נלוח. ח. ג. ג. ד.

הציר, כמו הצר [סנוח כ"ו י"ב] וכמוהו ישיש [לויב ט"ו י'] וזקן וישיש¹ [ל"ט"ו ז' ל"ו י"ז]: 14 ופגשו צי"ם, דרים בארץ ציה: איום, רבים, כמו ואת האיה [ויקרא י"א י"ד], ואם בא ב"מ: ושעיר, כדמות שעירים ברים: הרגיעה, מצאה מרגוע: לילית, העוף שיעוף בלילה²: 15 שמה, קפון, איננו כמו קפוד [י"ד כ"ג] רק עוף אחר: ותמלט, ותוליד וכן והמליטה זכר [ס"ו ז']: ובקעי, תולדת לבקוע בציה: דגרה, כמו קורא דגר [ירמ' י"ז י"א]: דיות, לשון רבות כמו הדיה [זכריס י"ד י"ג]: 16 דרשו מעל ספי יי, רמו לגזרות ישמים שהם כתובים באצבע אלהים, והטעם שכל הגזרות תבאנה אל ארץ אדום, גם הם³ הנכתבות להיות ארץ אדום נוה להן: כי פי, רמו לגזרות היוצאות מפי השם: ורוחו, רוח פיו והנה הטעם כפול כמשפט: 17 והוא, חלקתה, פועלת ופעולה: בקו, שהוא קו אמת:

לה

1 ישישום, יש אומרים שהמלה חסרת ב"ת, וכן הוא ישישו⁴ בס⁴), ואין זה נכון כי מה טעם במ והאמת כי המ"ם תחת נו"ן נוסף בפעלים כמו פדיום [במדבר ג' י"ט], והטעם כי ארץ אדום תהיה לבדה הרבה רק ארץ ישראל להפך, ולדעת רבי משה הכהן שהיא ירושלם הנמלטת: 2 פרוה תפרח, ארץ ישראל או ירושלם: אף גילת ירנן, והנה התי"ו כמו גילת לב, ויש אומרים כי לה שב אל לבנון בעצמו: המה, יושבי ירושלם: 3 חזקו דים, לפי דעת כל המפרשים שהוא לעתיד ולדעת רבי משה הכהן על השבבים בימי חזקיהו כמות מלך אישור, וטעם וברכים בעבור ההליכה: 4 אמרו לנמהרי לב, שלא היו מאמינים לראות כפלא הזה: לעשות נקם באדום או באשור: 5 או תפקחנה עיני עורים, כראותם זה הפלא, גם בן השומעים: 6 אז ידלג, לשוב אל ירושלם: ותרון, דרך משל, כי ימצאו מים בכל מקום, הפך דבק לשון יונק [איכה ד' ז']: 7 והיה הישרב, מקום הורב, וכן לא יכס ישרב ושמש [מ"ט י'] וכן תרגום אכלני [נבא' ל"א מ'] הורב בארמית: בנוה, אשר היתה רבצה בנוה תנים, והוא מקום ציה: הציר, כמו הצר: לקנה וגומא, שיצמחו סביבות הנהרים: 8 והיה, אף על פי שיגדלו נהלים בדרך, יהיה שם מסלול דרך מסלה: ודרך הקדש, בעבור שובם אל ירושלם: לא יעברנו, כל גוי טמא, אף על פי שהדרך להם היה, יפחדו שיעברו עליו, והלכו במסלול הגאולים ועוד כי ההולך בדרך ואילים, שלא ידעוהו: לא יתעו, כי יהיה מסלול: 9 לא יהיה, בדרך,

¹ כ"ה בכ"י. 3. בשלח כ"ו ובדפוס וולס וישם חסכה: — וזקן לו הוא חלך ונוש. 4. 7. 3.
² בכ"י. 3. חסח על הנליון ועל כן נקלס לילית וכן לילה: ³ כן. 3. ג. ⁴ צ"ח. ו.

ואמר לי, הנני יוסף על ימך, ומלת עשה כמו יעשה וכן נתתי כסף השדה
 [כרה' ל"ג י"ג], או טעם עשה ישעשה זה החסד עמי, אעפ"כ ארדה כל ישנותי
 בזכרי זאת המדה שעברה עלי, ומלת ארדה מכנין נפעל ואין ריע לו
 במקרא, דק אדם עד בית אלהים [הרה' י"ב ר'] ובמשנה מרדה את בנה
 [כרה' י"ה ר'], והטעם ידוע: 16 יי [עליהם יחיו], על דברך הוא הנוכח שאמר
 'והוא אמר', והנה על אמרתך ומעשיך יהיו החיים, ולכל, עת בהן חיי
 רוחי: ותחלימני, מגזרת יחלמו בניהם [הי"ב ל"ט ר'] ידבו ככה, ובדברי
 הכמים ויל עתים הלים [הה"ט פסגה כ"ה]: 17 הנה לשלום, כאשר הייתי
 בחצי ימי, כי בן תשע ושלשים שנה היה כאשר הלה, כי אם תתנכר
 המדה האדומה על תולדת האדם, לעולם יהיה חולה בנעוהו ויהי בשלום
 בזקנותו, והפך זה תתנכר הלה⁽¹⁾, והנה האמצעיים ישנות⁽²⁾ שלום: מד לי
 מה, פעמים לחזק, ויש אומרים מגזרת תמורה [ויקרה ל"ה י"ז]: משחת
 בלי, יש אומרים מגזרת בלתי [כרה' י"ה י"ג] והוא שם על משקל פרו,
 ואחרים אמרו שהוא במקום הזה כמו לא, והוא הפך⁽³⁾, והראשון הוא הישר
 בעיני, כאילו אמר ואתה השקת נפשי והעליתני משחת בלי: כי [אותי]⁽⁴⁾
 השלכת אחרי גוך, דרך משל, ככן אדם שלא יראה מה שיש אחריו, כי
 ידענו שאין גו לבדא הגזרת, הנה ראה על אשר אמרו קדמונו ישכעבור
 המא ישעשה היה מת בקוצר ימים, והם העתיקו כי המת קודם המשים
 ושתיים שנה הנו בכרת, ועל זה נעצב כי לא ידע ישעבר עברה שהוא חייב
 ישמות בכרת, על בן אמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך והטוב בעיניך
 עשיתי, והנה הוכיח המחשבה והמעשה, והקדמונים אמרו כי לא התעסק
 במצות פניה⁽⁵⁾: 18 כי לא שאול תודך, הטעם על הגוף הנקבר בשאול,
 [מלת לא מושבת עצמה ואחת עמה] וכן הוא מות לא יהלך, כמו מתן
 כסתר יכפה אף [מכני כ"ה י"ד]: ישברו, כמו יחלו, כמו עיני כל אליך
 ישברו [הה' קי"ח ט"ז], ורבים יתמהו איך כתב הנביא בדברי האלה,
 ישמחישים בתרוי המתי, ויש להשיב כי הגוף אין לו כח ולא דעת בצאת
 הנשמה ממנו, ולמה יתמהו, והנה גם בהיות הנשמה דבקה עם הגוף איננו
 מבין ואף כי במותו: 19 הו, פעמים והטעם מי שחי כמוני, או שיהיה
 אחרי הלי, הוא חייב שיודך, והטעם כפה, ישבו תראה חכור הנשמה עם
 הגוף בהך התודאות, ויש אומרים כי חי הראשון הוא הישם, ואין צורך:
 אב לבנים ידוע, אלה האמונות⁽⁶⁾: 20 יי, אמר או יאמר או יצוה: ונגזרותי,
 שאחבר אנגם אני והמשודדים ישם בבית הישם, כל ימי חיננו: 21 ויאמר,

(1) הלכה הלכה, 3. (2) שנות, 3. (3) כ"ל שלח בנתיבות, והול כמו ונלי שהם: (4) = 7. (5) פניה וכניה, 3. (6) אין כוונת ראש"ע לכנס מלות אל אהתך (בדעה כד"ק), כאילו נכס אל' ח' אל' וקף גם זאת איננו נכון להכני מלה אל ל' כפס, אל מלת אהתך ל' יחיד, כך כוונתו לנפלאות חסרון השלום והטעם השקוף ופ"י, יודיע האמונות האלה לשכ הזכיר (השקוף ט"ז וחלף), ולא ש"י מלות, "אל אהתך" כי מונחת וחלפה:

ישראל [הטע' ו' ט"ו]: שאול, הוא הקבר שהוא בתחתית הארץ, הפך השמים שהם למעלה לעולם, והעד ואציעה שאול הנך [סהל' קל"ט ט"ו], ואיננו גיהנם כלל: פקדתי, מגזרת לא נפקד ממנו איש [במדבר ל"א מ"ט] והוא לשון צחות, גם כן בלשון קדר, ויש אומרים כי פקדתי פקד ממני, כמו בני יצאוני [ירמ' ו' כ'], ואחרים אמרו פקדתי כי פקד יותר¹, וטעם יתר שנותי² כמו את מספר ימיך אמלא [שמות כ"ג כ"ו], ושם פרשתיו: 11 אמדתי [לא אראה יח], השם איננו מקרה עד שתשלט העין בו רק הוא נר' במעשיו, והטעם שלא יראה מעשי השם בעולם הזה, והוא ישיכיר מעשי השם בעולם הזה, והו' בארץ החיים, כאילו³ הוא יפרש דבריו והנה הזכיר בתחלה תענוג האדם בעולם הזה, והוא שהזכיר [צ"ל שהכיר] מעשי השם, ואח' כך ישיתענג במראה העין להיות עם חביריו, והו' לא אביט אדם עוד: חדל, כמו תכל, ויתכן היות המלה הפוכה כמו כבש כשב מגזרת חלוי [סהל' ל"ט ו'] ויתכן היות כמוהו מה חדל אני [סס ה'] ויתכן שנקר' העולם הזה חדל, שחדל לעולם להיות אדם בו: 12 דורי, מגורי כמו מדור באהלי רשע [סהל' פ"ד י"א], וזאת הלשון ידועה בארמית, גם נכון היות דור ודור מגזרתו, בטעם כי גר אנכי עמך [סס ל"ט י"ג]: נסע, מבנין נפעל, ונדגש הסמך בחסרון הנו"ן שהוא פ"א הפועל: נגלה, מגו גלות [כ' ד']: מני, כמו ממני, וכן שעו מני [כ"ז ד']: כאהל רועי, הו"ד ליחיש המלה⁴, או כו"ד פנימי [מלכיס ה' ו' כ"ו] גם אכזרי [י"ג ט'], כי אהל הרועה לא יעמד במקום אחד: קפדתי, כמו כפלתי: [באורג], וכמוהו וימי קלו מני ארג [לויז' ו'] : מדלה, החולי, כמו מדוע [אתה] ככה דל בן המלך [שמואל ב' י"ג ד']: [מדלה ובענין], כי מוזאת המחלה ובענין, יתמו שני, כמו יתר ידו ויבצעני [לויז' ו' ט']: [מיום וגו'], וזאת המחלה (שהיא) עושה עמי שלום ביום, ומלחמה בלילה, וככה רובי התחלואים, והנה תשלימי כמו ואם לא תשלים [דברים כ' י"ג]: 13 ישותי, מגזרת ישה [חסכר ה' י"ג] ותחסר מלת נפשי, והנכון שהוא החולי, כי הוא ישה בגבורת מלחמתו עמי כארי, ומנהג הארי ליטבר העצמו, והתמה, כי בלילה ילחם עמי ויעשה שלום לי בבוקר: 14 כסום עגור, כ"ף כסום מושך אחר עמו כמו ברע באה לי [סהל' ל"א י"ד] וכמוהו כבש אלוף, ואלה עופו, והטעם שהחולה בכבוד חלוי יצפצף ויהגה ואין מבין דבריו: דלו, מפעלי הכפל, וכמהו דליו יזקים [משלי כ"ו ז'] בטעם נשיאות: יי עשקה לי, זאת הדלה: ערבני, עתה⁵ ערוב עבדך לטוב [סהל' קל"ט קנ"ב], ויש אומר כי העי"ן תחת חיות, וזה הבל, ומלת ערבני כדרך לשון בני אדם, והטעם התערב עמי בצרתי: 15 מה אדבר

(1) נעוזה לא אוכל לתקון. (2) והטעם יזכר על שנותי. ג. — והטעם שנותי איננו כמו. ח. (3) רק הכוונה קצתה השם בהפכרה ועל גויסה כדרך לחכת על כן פעם אחת השם בלחץ המינס כלנו. ג. ג. (4) הוולכסה. ג. (5) נראה כי מלת עתה היא עטות הוועמיק חחת ונלה מגז', והיא חסרה ככ"י ג.

הפך משורר: והרכסים, מגזרת מרכסי איש [הסל' ל"ה כ"ה], כמעט מקום מעוות: 5 ונגלה, כאשר יהרש השם זה הפלא או יראה כבוד השם: כי פי ה' דבר, אלה הנבואות: 6 קול, דבק בכבוד השם: כי השם דברו יקום לבדו ולא כבן אדם⁽¹⁾: וטעם קול אומר קרא הוא המלאך שיאמר לנביא קרא: כל הכשר הציר, כהציר כמו כי שמש ומגן יי [הסל' פ"ד י"ג]: כצ"ן השדה, בבקר יצ"ן והלף ולערב ימולל ויבש [סס ל' וי]: 7 יבש הציר, הוא הצמח הלח, וכן בלשון ישמעאל: נשבה בו, כמו מרחפת, מגזרת וישב אותם אכרם [כרל' ט"ו י"ה] ואם הם שני ענינים [ציל בנינים]: אכן, כהציר כל העם⁽²⁾: 8 יבש וגו', אחר היותו כהציר, יבש, ואחר היותו כצ"ן, הנו כנבל, רק דבר השם יקום כמו עמד, ואין מי ישיבנו: כי רוח יי, והטעם הרוח שישלה נושכ כהציר ויבש: 9 על, מבשרת צ"ן, הטעם על עדה ולא נקבה ממש: 10 הנה, כחזק יבא, תואר הוד כי ימצא על לישון זכר כמו והנה בו מגילת ספר [יהו' ב' ט']: הנה שכרו, שיתן שכר לחוכי לו וככה פעולתו פעולת שכור, והטעם שכר הפועל, ולפי דעתי שזה הטעם איננו דבק עם הפרשה, רק הוא אומר שאיננו כמבקש שכר, והטעם איננו ברועה שכור, על בן 11 עדרו ירעה ברועה [ציל ברעה עדרו ירעה]: ובחיקו ישא, מי שלא יוכל ללכת: עלות, הם ההרות⁽³⁾, שיעלו עליהם הזכרים: ינהלם, בלש, וזה הטעם שהשם יקבץ בני הגולה ויחבוש הנשכרים: 12 מי וגו', והתמהים אך יהיה זה, והלא השם ברא הכל וידע כמה מים יש בים, כאילו מדדם: כשעלו, כמו בשעלי שעורים [יהו' י"ג י"ט]: ושמים, שנטמה ברועה, ידע מדתם כי הוא בראם בנבחרתו כפי החכמה, כאילו מדדם בורת, ובדרך בן אדם דבר הכתוב: וכל, כמו מדר, ותרגום וימרו בעומר [שנת ט"ו י"ה] וכלו: בשליש, כמו משורה, ויתכן להיותו מגזרת ילש, לכן לא נדע היום אך יהו⁽⁴⁾ המדות הקדמונים, וכן ותשקמו כדמעות ילש [הסל' פ' וי]: ושקל בפלס, הוא הנקרא קריסטון, הוא ישיי לו רוע ארך, והוא מגזרת פלס מעגל [מסנ' ל' כ"י]: וגבעות כמאונים, והטעם שישים בקף מאונים גבעה ובקף האחר אחרת, וזה הדרך משל: 13 מי וגו', אמר הגאון כי לא הזכיר הרוח עם השלישה המוסדים, ואמר כי השם תשובה, כאילו אמר מי תכן הרוח, והתשובה השם, ולפי דעתי שזה איננו נכון, כעבור שהכתוב הוא את רוח⁽⁵⁾, ומה טעם איש עצתו ודעינו, וכן פירושו, מי תכן רוח השם, וסמך הרוח אליו, כמו ורוח אלהים מרחפת [כרל' ה' ב'], ומי הראשון מושך אחר, ומי איש שידעינו השם עצתו, למה ברא בן: 14 את מי נועץ, מבנין נפעל פועל עבר, על בן הוא פתוח עיין, עם מי התיעץ: ויכיהו, ויתן בינה לשם,

(1) ל"ל כי מליה 'כי... אדם' וקונון אחרי מלה הנבואות נפקה הקודם: (2) נכ"י ב חקר פ"י כל הפסוק, (3) העלות, ה. ב. (4) היו ב. ב. (5) נפקך, וללו היה נכר היה כחוב לז הכות.

זה פלא כי התאנים הם מזוקים לישחין וזה שאמר הנביא יש אומרים כי הם במצות⁽¹⁾: דבלת תאנים, נפתחים דבקים, ויחתבו במאכלת⁽²⁾: וימרחו, קרוב בלישון קדר, וטעמו ידוע: 22 ויאמר, הטעם וכבר אמר חזקיהו מה אות, וכבר הזכירו למעלה [ל"ח ז'] וזה לך האות מאת יי:

לט

בעת, פרישה זו מפורשת בספר מלכים:

מ

1 נחמו נחמו עמי, נדבקה זאת הפרשה בעבור שהזכיר למעלה כי כל אוצרות המלך גם בניו יגלו לכבל, על כן אחרי זאת הנחמות: ואלה הנחמות הראשונות מחצי הספר על דעת רבי משה הכהן על בית שני, ולפי דעתי הכל על גלותינו, רק יש בתוך הספר דברי גלות בבל לזכר, כי⁽³⁾ כורש ששלח הגולה, ואולם באחרית הספר דברים הם לעתיד כאשר אפרש, ודע כי מעתיקי המצות ז"ל אמרו כי ספר שמואל כתבו שמואל והוא אמת עד וימת שמואל [שמואל ה' כ"ט ח']. והנה דברי הימים יזכיר שישים דור אחר דור⁽⁴⁾ לבני⁽⁵⁾ זרובבל, והעד מלכים יראו וקמו ישרים וישתחוו [מ"ט ז'], ויש להשיב כאשר ישמעו שם הנביא, ואם איננו, והמשכיל יבין: ומלת נחמו דברי הישם לנביאו או לגדולי העם וטעם פעמים דרך מהירות או רגע אחרי רגע: 2 דברו, לעולם דבור על לב להסיר העצב והדאגה שעברה, וכן וידבר על לבם [זרע' כ' כ"ח], וטעם ירושלים נגסת ישראל: כי מלאה צבאה, מלאו ימיה, וכמוהו כל ימי צבאי איחל [איז' י"ד י"ד] הלא צבא לאנושי [סס ז' ח'] והמפורשים אמרו שהוא כמשמעו, והראשון הוא הנכון: כי נרצה, נשלם ותם, כמו עד ירצה בשכיר וימו [סס י"ד ו'] אז תרצה הארץ [ויקרא כ"ו ל"ד] כטעם תם עונך [איכה ד' כ"ג]: כפלים, מצרות שלקח כל גוי: ככל הטאותיה, בעבור כל חטאותיה: 3 קול קורא, הם המבישרים: פנו, יאמר לכל גוי: דרך יי, הטעם אלה ישחו בגלות שישבו להר הקודש וזהו דרך יי: ישרו, הטעם כפול: 4 כל גיא ינשא שהוא שפל אז ינשא, והנה גיא איננו סמוך כמו גיא המון גוג [יחז' ל"ט י"ח] ויתכן שתחסר מלת גיא כך וכך, כמו מה מליל [כ"א י"ח] והטעם שיבאו הישבים בלא יגיעה: העקוב, כמו עקוב הלב [ירמ' י"ז ט'] והוא

⁽¹⁾ נעוזה טלךך חקון יש כאן, ואולי יש להגיה: ישאו, ינחמו הם צלווי: ⁽²⁾ כי דבלת החלטים נפתחים דבקים ויחתבו צנאכלת, זה פלא כי החלטים וזיקין לשחין זה שאמר הנביא י"ח צנאוזה הסס: ג. 3. ⁽³⁾ ל"ל כי יש כאן חסרון או טעות, אולי ל"ל כמו ח' כי: ⁽⁴⁾ ח. א. ⁽⁵⁾ ל"ל לפני.

וגו', הטעם, יאמר לעובדי הפסל, היש בכני אדם בעיניכם נכבדים מהרוגים והשופטים, הלא תראו שהשם ישמדם כרגע: ואשמה, אהיה שיה עמו וטעם קדוש, כי השם קדוש מהשתנות עם אחד ממעשיו, אף כי עם מעשה ממעשיו⁽¹⁾: 26 שאו, מי ברא אלה, הברואות⁽²⁾ שהם שם, ומי הוא המוציא בכל יום במספר צבאם, וזה כנגד הרואי, גם יתכן להיותו רמו לכובבי לכת שיש מספר ידוע לכל אחד אצל השם, רק בני קדם וכל חכמי המולות עד היום לא יוכלו לעמוד על אמנות מספר צאת כל אחד, או ידבר על מספר הכוכבים שהם כגלגל העליון, כי אין יכולת לדעת מספרם: מרוב אונים, שיש לשם, ושהוא אמיץ כה: איש לא נעדר, והטעם על המספר, או על עצם כל כוכב, איננו מת לעולם, והנה איש כמו עצם, וכן והאישי גבריאֵל [גויאל ט' כ"א]: 27 למה, נסתרה דרכי, אין השם רואה מה אני עושה, וככה משפטי יעבור, והטעם יעבור ממני משפטי, ולא ישפטי על דרכי: 28 הלא ידעת, כשקול הדעת, כי בראיות נמורות ידע המשכיל את בוראו: אם לא שמעת, שיחיה מאמין בדברי המשכילים: אלהי עולם, אלהי נצח, והטעם כאשר היה בן הוא, ולא ישנה⁽³⁾: בורא קצות הארץ, כבר פרשתי בסדר בראשית [ו' א'] כי בורא קרוב מגזרת גזר, וטעם קצות הוא הקו הסובב, ועל דעת אנשי תושיה, כי הקו איננו גוף: ואחר שהוא השם עומד לעולם, והנה הארץ לעד שהוא מעמיד אותה תמיד בתוך הגלגלים על בלימה: לא יעף ולא ייגע ואין חקר לתבונתו, והנה לעולם לא תמוש גבורתו והכמתו: ויש אומרים כי נסתרה דרכי רמו על הצרות, שישראל יהשבו כי השם לא ידעם, או אם ידעם לא יוכל להושיעם: 29 נתן וגו', הוא איך ייגע, והוא הנותן ליעף כה ולאשר אין אונים לו ירכה עצמה, על משקל⁽⁴⁾ חכמה: 30 ויעפו, והנערים שיש להם כה ייעפו, והבחורים ישלחו: 31 וקוי ייחליפו, קודם תום הכה הראשון, יבא כה אחר מהשם להם, וכמוהו אם יכרת ועוד יחליף [לויז י"ד ז'], וזאת הלשון קרובה בלשון קדר: יעלו אבר, כמו⁽⁵⁾ בנף מי יתן לי אבר [חב' כ"ה ז'] ויתכן היות זה הטעם, כי ישראל שקוו, השם הוא יחזיקם וישיבם אל ירושלים, והבבליים שהם⁽⁶⁾ גבורים יחלשו:

מא

1 החרישו, כאילו אמר החרישו ושטענו אלי: ולאומים יחליפו כה, אם יש בהם יכולת: יגשו, ואחרי שיחליפו כה אז ידברו ונקרב למשפט

(1) חף כי... מונעו = ג. (2) הכניות. ג. (3) לא ישנה. ג. — ישנה. ג.
(4) שם על משקל. א. ג. (5) הפך ישלח, אבר כמו. ג. (6) שהיו. ג. ג.

ולמדו בארץ משפט, שישם לכל מוסר ומוסר⁽¹⁾: וילמדהו דעת, העתידות: 15 הן גוים כמר מדלי, כטיפה הנופלת מהדלי, ואין רע לו: וכשחק, הוא האבק הרק מגורת ושחקת ממנה הרק [שמות ל' ל"א], ואחר שכל בני אדם הבל נגדו את מי נועץ: יטול, ישליך, כמו ויטילו את הכלים [וינס א' ה'] אך הוא משורש אחר, ורבי יונה המדקדק אמר, כי יטול מבנין נפעל, בדרך ההוקה, או פירוש יטול ישא, כמו נוטל: 16 ולבנון, ואין לשם צורך לעולות, כי אין די בלבנון לבער, וטעם לבנון שיבינו השומעים, כי הטעם כל עצי הארץ וכן טעם חיותו: 17 כל וגו', והנה הזכיר כל הגוים, והם האדם, ואחד כך הצמחים והחיות, והטעם אחר שכל הגוים הם כאין ומ"ם מאפס כמ"ם המה מהכל יחד [סלה ס"ג ז'] כאילו אמר פחותים מאפס הם נחשבים⁽²⁾, והתמה מהגאון ז"ל שאמר ישבני אדם נכבדים ממלאכי השם והלא קרא זאת הפרשה: 18 ואל מי תדמיון אל, הם בלא ה"א הדעת⁽³⁾, כמו אלהים הוא יודע [יסופע כ"ג כ"ז]: 19 הפסל, הוא הנכרת מאבן או מעין: נסך, כמו ענל מסכה [שמות ל"ג ז']: ירקענו, כמו וירקעו את פחי הזהב [שמות ל"ט ג'], ומגורת רקיע [ברא' א' ז']: ורתוקי, כמו עשה הרתוק [ישו' ז' כ"ג] כדמות ישלשלאות: 20 המסכן, יש אומרים כי המסכן כמו סוכן [כ"ג ט"ו] הוא המושש על האוצרות, וכן הוא המסכן שהוא מסכן על תרומה, והנכון⁽⁴⁾ שהוא תואר [העין] שהוא אצור⁽⁵⁾ באוצר, שהוא תרומה לעישות ממנו פסל: יבחר, בעל התרומה: לא ימוט, להזקנו במסמרים: 21 הלא תדעו, בשיקול הדעת שהוא העיקר: הלא תשמעו, שילמדוהו אותם⁽⁶⁾ אחרים: הלא הוגד מראש, וזה למטה מכל הדעות: מראש, מיום היותכם, ואם אין לכם דעת, הלא הבינותם מוסדות הארץ: 22 היושב על הוג, מגורת ובמחוגה [מ"ד ז' ג'], והטעם הכלי העושה החוג, והוא הקו הסובב בעגול, והנה לעד כי הארץ עגולה לא רבועה, ואם אין צורך לפסוק, כי הדבר יודע בראיות גמורות, וטעם היושב שהכל מלא כבודו: כדק, כשפירד [ירמ' מ"ג ו'], והוא קרוב מתבנית האהל, ואלה השמים אינם האופנים⁽⁷⁾: וימתחם, כמו ויפרשם: לשבת, תחתיו⁽⁸⁾, והטעם כי השם הוא היושב על הוג הארץ: 23 הנותן רוזנים, סגנים, כמו מחתת רוזן [משלי י"ד כ"ח], כי שמות התואר ישתנו: 24 אף וגו', הטעם בעצים שאכדו כאלו לא נטעו מבנין נפעל, וזעזעו מבנין שלא נקרא יש פועלו: בל שרש, פעל מבנין פועל הקל: וגם נשף, כמו נשפת ברוחך [שמות ט"ו ו'], וטעם וגם כמו עוד: 25 ואל

(1) מוסד ומוסד. 3. — אולי ל"ל מוסד ומוסד: (2) פחותים הם נחשבים ונוכלאבי הסס. 2. (3) יש לתמוה מה ענין ה"א הדעת כאן? אולי יש להגיד: הם (כ"ל כל הגוים) צלל הדעת כי ללהים הוא יודע: כי הפקוקים הקודמים עינם חסרון דעת האדם: הוא צלל ה"א הדעת. 4. — ואם הוא צלל ה"א הדעת. 3. — צלל הדעת כמו: 2. (4) כן הוא צלל"י. 3. 2. — ויש נכון. 7. 1. (5) אֹצֵר. 3. 2. (6) שילמדו לחכס. 2. (7) כי אס האויב. 2. (8) חסמיו

במצות כוריש: 12 תבקשם, מצותך, חסר גוין על כן נדגש הצד"י, על משקל מלקות⁽¹⁾, וכן אוהב מצה [משלי י"ז י"ט] כי ינצו אנשים [דבר' כ"ה י"א]: וכאפס, כמו לא: 13 כי, מחזיק ימין, כי זה דבר פלא שנלבדה ככל ונהרגו כחוריה כמדונה⁽²⁾, ונמלטו ישראל: 14 אל תיראי תולעת, שהיה ישראל נחשב כתולעת בעיני הבבלים, והטעם אל תיראי שתהרגי עם הבבלים: כי אני עזרתך, פועל עבר תחת עתיד, והטעם, כי כל הגזירות העתידות, להיותם חשוכות כאילו הם, ועוד כי עבר ועתיד הם כנגד הנבראים לבדם: 15 למורג, ידוע, וכמוהו המורגי' [שמואל ב' כ"ד כ"ג]: חרוין, שהוא גזור כמשפט, כמו בן משפטיך אתה הוצת [מלכ' א' כ' מ'] אל תתמה בעבור שהכתוב ידבר עם ישראל כלשון נקבה גם לשון זכר כפסוק אחד, כי טעם הנקבה העדה, ואיננה נקבה ממש, וטעם תדוש הרים משל לבבלים: 16 תזרם, רמז שיאבדו רוב הבבלים, גם ישראל ישללו הבבלים: 17 העניים, כאשר תשובו⁽³⁾ מבבל אל ירושלם: נשתה, חרבה כמו ונישתו מים מהים [י"ט ה']: אני יי אענם, אני אלהי ישראל, כי אני מושך אחר עמו כמשפט: 18 אפתח, ישפיע, הם גבוהים, הפך בקעות, גם זה פלא להיות נהר על שפי': אישים מדבר, שאין שם יישוב: 19 אתן כמדבר ארז שטה, חסר וי"ו, ארז ושטה, כמו שמש ירח עמד [מנקה ג' י"א]: תדהר ותאשור, אילנים, וכל אלה סביבות הנהרים, כי בכל מקום שהוא חסר מים לא יצמחו: 20 למען יראו, האכזרנים יראו בעיניהם וישימו לב: וקדוש ישראל בראה, כפי דעתי כמו גזר זאת, ולפי דעת רבים שהשם יביא⁽⁴⁾ מים ולא מיש: 21 קרבו, צווי מהבנין הכבד הדגוש, על משקל ברכו יי [סופט' ה' ב']: עצומותיכם, כמו ריבכם, וכן ובין עצומים יפריד [משלי י"ח י"ח] ויתכן היותו מגזרת עצום, והנה הוא תואר הרבים⁽⁵⁾: 22 יגישו, הצלמים: והנה טעם⁽⁶⁾ קרבו [ריבכם וגו'] עם ישראל [ידבר] שלא היו מאמינים, והיו עובדים גם בבבל צלמים, וטעם ריבכם עד שנראה אי זה טוב: 23 הגידו, מדבר עם הצלמים⁽⁷⁾: האותיות, מגזרת אתא בקר [כ"ה י"ג] וטעם [לאחור] העתידות הנאות לאחור הוא הזמן הבא, כי הזמן שעבר יקרא לפניו, אז נדע כי יש בכם כח להשיב ולהרע: ונישתעה, ונספר ותרגום ויספר משה [שמות י"ה ה'] בארמי ואישתעי, ויש אומרים כמו ואל תשתע [ג"ה י']: 24 הן אתם, סימן לצלמים: מאפע, כמו אין והכל, ואין ריע לו ככל המקרא: תועבה וגו', הטעם איש תועבה יבחר בכם או לתועבה יבחר בכם, עובד אתכם: 25 העירותי, נפתח הריא בעבור העיין שהוא אחריו: מצפון, כי עילם צפונות מזרחית

(1) מלכותך. ג. — מלכות. ג. = ג. ג. (2) ג. ג. ג. (3) וסונו. ג. ג. (4) נכל. ג. (5) הַרְבִּים או מִלְּהַרְבִּים. — כפי ג. הכל הַרְבִּים. (6) כעטם. ג. (7) לי זה

לדעת, אי זה גבור: 2 מי העיר וגו', הקדמונים אמרו כי זה רמז על אברהם שהתגבר על המלכים ושבר הצלמים, והראיה שאמר אחר כן זרע אברהם אוהבי, גם זה נכון, ולפי דעתי שהוא רמז על כורש, כי כל הפרשה היא דבקה וכן כתוב קורא ממזרח עיט [מ"ג י"א], והנה אחריו העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמי [מ"א כ"ה], והפרשה כולה⁽¹⁾ מפורש שם כורש: ממזרח, כי עולם צפונית מזרחית בכל⁽²⁾: צדק יקראהו לרגלו, יפגע, או צדק יקראהו בכל מקום לבתו: ומלכים ירד, ישליט אחרים על מלכים, כי זאת המלה מבנין הפעיל והטעם כמו וירד מיעקב [במדבר כ"ד י"ט]: יתן כעפר חרבו, חרב כל מלך, וי"א כי יהיו לו חרבות רבות: וקשתותיו, תעופינה בקיש נדף: 3 ירדפם וגו', ירדף אחרי המלכים, ויעבר בשלום, ולא ייעף, כאילו לא בא ברגליו האורח: 4 מי פעל ועשה, בדרך תקון, כמו וימחר לעשות אותו [ברא' י"ח ז], והטעם מי פעל זה, הישם עשהו שהוא קורא הדורות מראש קודם שיהיו, והטעם שידע כל הדורות הבאים, ויקרא כל דור לעמוד בעתו: אני יי, הראשון לכל הדורות שעברו, ועם אחרונים אני הוא: 5 ראו איים, גבורת כורש: קרבו, אלה⁽³⁾: ויאתיו, מלה שלימה, כי היו"ד תחת ה"א הגח, שהוא למ"ד הפעל: 6 איש וגו', כל אי ואי וכל איש ואיש וכל גוי וגוי יוסיפו לעבוד ע"ז, אולי ימלטו מיד כורש: 7 ויחזק, מחליק, מגזרת ואנכי איש חלק [ברא' כ"ז י"א]: פטיש, ידוע, כמו וכפטיש יפוצץ סלע [ירמ' כ"ג כ"ט]: הולם פעם, מגזרת והלמה סיסרא [שופט ה' כ"ו], והוא הברזל שיוכה עליו⁽⁴⁾ בו, ופעם יתכן היותו כלי הברזל שיכו עליו⁽⁵⁾ ונקרא פעם בעבור שיוכה עליו (פעם)⁽⁶⁾, או הולם פעם כלי אחד: אומר לדבק, עד שיהיה הדבק טוב⁽⁷⁾: 8 ואתה וגו', אלה הם עובדי⁽⁸⁾ עבודה זרה (דברי הנביא)⁽⁹⁾ ואתה ישראל עבדי, וטעם זכר אברהם כי הוציאו מבין עובדי עבוד זרה, ואוהבי איננו כמו אוהבי כי אוהבי פועל⁽¹⁰⁾: 9 אשר, מקצות הארץ, שהיו בבבל, והיא רחוקה מארצם: ומאציליה, מגדוליה, הם נאצלים מהכל, כמו ואצלתי מן הרוח [במדבר י"א י"ז], וכן ואל אצילי בני ישראל [שמות כ"ד י"א], או פירושו מבין אציליה: 10 אל תשתע, ת"ו לבנין התפעל, ובא פ"א הפועל קודם הת"ו כמשפט הלשון⁽¹¹⁾, והטעם תרפה, כמו שעו מני [כ"ג ל]: 11 הן, הנחרים כך, מבנין נפעל מגזרת חרי אף [שמות י"א ח], וכמו נחרו בי [ש"ס ח' ו'], והטעם על בני בבל, כי בעת פקדתם והחריבם, פקד את בניו וישבו לגבולם

(1) ל"ל ובפסוקה כה חזק (מ"ה). (2) = 3. ג. (3) אלה אל אלה. 3. (4) = 3. (5) ופעם יתכן... עליו. = 2. (6) פעם אחר פעם. 3. (7) = 3. ג. — ככ"י 3. נוסף כאן פ"ל הפסוק וגם ככ"י 3. הועתק: העושה הפסל וחזק השועלים הם החרש של עץ והלוכף והמחליק בשעשע וההולם בשעס ולא הטעם ולעיל בהולם פעם בשביל הוללה הקטנה והוא ע"מ פועל ולא על שקל פועל. (8) אלה הם דברי עובדי. 3. ג. (9) = 3. ג. (10) כי אהובי פועל אהבי פועל יולא מלוהב ונדבק בלוהב והוא הפועל: 7. (11) כל ש"ן. ג.

לתורה ולתעודה [ה' כ'] כאשר פירשתי: 5 כה, בורא השמים, כי יש להם קו, שהוא גבול להם; ונטיחם, על הארץ, רמו לרקיע: רוקע הארץ וצאצאיה, פועל¹, ונפתח הקוף בעבור העיין, [כמין]². הנוטע און הלא ישמע [סל' ל' ט']³: וצאצאיה, הם הצמחים שעל פני האדמה: נותן נשמה, לאדם, והם העם אשר עליה: ורוח, לחיות ההולכים: ואמר עליה [על האדם]⁴: בעבור הליכתו בקומה זקופה: 6 אני, אלה דברי הנביא שאמר לו השם בעד נפשו: ואצרך, שלא יגע כך רע: לברית עולם (צ"ל עם), להקים ברית עם, וכן במקום אחר לברית עם להקים ארץ [מ"ט ט']⁵: 7 לפקות, שהוא מבשר ישראל שיצאו מגלות בבל וכן⁶: לאמר לאסורים צאו [מ"ט ט']⁷: 8 אני יי הוא שמי, הנכבד, כי אין במקרא שם עצם (לכדו) רק זה לכדו, וזה הוא כבודי, שאגלה העתידות לנביא ויגלם על שמי לכבדני, ולא משרת אחר עמו ולא תהלתי לפסילים: 10 שירו, דברי הנביא⁸, שכל אנשי היבשה⁹ יתנו שבח לשם בשוב ישראל מבל, על בן הזכיר קדר גם יושבי האיים ויורדי הים בשימעים זה הפלא: 11 ישאו, קול: מרבר ועריו וגו' וכל הצדים שיושבים שם קדר, והנה הקדריים לעולם בערבה: ירונו, הגוים וישובי סלע, ירימו קול, כמו ותעבר הרנה [מלכ' א'] כ"ג כ"ו]: יצוהו, הרמת קול לשבח או לגנאי, וכמיהו צוהה על היין [כ"ד י"ח]: 12 ישימו וגו', ידו כי עשה גבורות (הישם), וכן יאמרו, 13 יי כגבור יצא, רמו לגזרות היוצאות על פי השם שהיו בסתר: קנאה, בעבור הכבליים עובדי בל: יריע, מן תרועה: יצוה, כמו מר צורח [לפני' א' י"ד], יצעק, ואם הם שנים בניינים: יתנבר, שנוצחה בבל: 14 החשתי וגו', אלה דברי השם: החשתי, כמו ההרשתי, וכן גם אני ידעתי החשו [מלכ' ב' ב' ג' ג']: אתאפק, כמו להתאפק [נבא' מ"ה א']: כולדה אפעה, ואין רע לו, ויש אומרים שהוא בן¹⁰, כולדה שהוא יולדת אפעה, בן אישום ואושאף, מגזרת אפעה שרף מעופף [ל' ו']: אישם, מבנין נפעל מפעלי הכפל: אישאף יחד, כטעם יואף זורח [קבלט' א' ט'], והנה היא שטמה בלב עם שאוף בפה, וזה הטעם הוא כנגד שיהיו אנשי העולם חושבים כי אין לו כח להושיע עמו: 15 אחריב, ואיך יחשבו זה, והלא יראו שאחרו' הרים וגבעות, וכל העשב אוביש, ואעשה מהנהרו' איים, שירדו¹¹ שם בני אדם: 16 והולכתי וגו', ואני מוליד עורים בדרך לא ידעו, כי העור אם היה רגיל בדרך, ילך כה בלי אור, ואני אשי' המחשך כאילו הוא אור להם, ומעקשים למישור יש¹² אומר כי זה רמו לשוב

¹ פועל יולא. ב. נ. ² כ"ה ככ"ו ב. נ. ³ כ"ה ככ"ו ב. נ. ⁴ כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו': ⁵ כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו': ⁶ כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו': ⁷ כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו': ⁸ כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו': ⁹ כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו': ¹⁰ כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו': ¹¹ כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו': ¹² כ"ל ט"ל וכן להוליא ומקנב וגו':

לכבל, ותחסר מלת איש, וכן הוא, העירותי איש מצפון והוא כורש: ויאת, מלה זרה בעבור שהפ"א והלמ"ד מאותיות הנח, והיה ראוי להיותו על משקל ויפן, וכאשר נעלם האל"ף הרחיבו מה שיש לפניו כמשפט אותיות הגרון, על כן נפתח הי"וד, והנה הוא מבנין הקל: ויבא [סגנים], בארצות סגנים, או במחנה סגנים, וירמסס: 26 מי, ונאמר צדיק, צדקו דבריו, והפך הכזב, והנה אין משמיע ואין מי שישמע אמרי הצלמים, כי פה להם ולא ידברו [סל"י קט"ו ה']: 27 ראשון, ראשון אחר ראשון, וזה תאר המבשר: הנה [הנם], שיאמר המבשר לציון, והנה בניך והנם⁽¹⁾, והכפל להורות על המהירות: 28 וארא, והנה אין איש מאנשי הצלמים שיגידו זאת: 29 הן כולם, על הצלמים: יש אומרים כי וי"ו און תחת י"ד כי אותיות יהו"א מתחלפות, ויתכן היותו כמשמעו, הם הבל ואף כי מעשיהם: נספיהם, יש אומרים מגזרת עגל [שמות ל"ב ד'] מסכה והנכון בעיני, הנסכים שיסכו להם עובדיהם:

מב

1 הן, רובי המפדשים אמרו כי עבדיהם⁽²⁾ (צ"ל עבדי הם) צדיקי ישראל ויאמר הגאון כי הוא כורש, והנכון בעיני שהוא הנביא, והוא מדבר בעד נפשו כאשר הזכיר ונתתיך לאור גוים ואתנך לברית עם [מ"ט ו']: נתתי רוחי, רוח נבואה: משפט, אלה העתידות, כל אשר יקרה לכל גוי, יוציאנו, ולפי דעת הגאון, כי כורש יהיה מלך צדק: 2 לא יצעק, כאשר יעשה השופט בחוץ, שיתחברו אל השופט אנשים⁽³⁾: 3 קנה רצון, נקרא על שם סופו, וככה ובגדי ערומים תפשיט [לויז כ"ב ו'], והטעם הוא לא ישבר קנה⁽⁴⁾, והטעם לא יכריח: ופשתה, לא יכבנה, שהוא דבר קל, עד שתהיה כהה, כמו והנה כהה הנגע [ויקרא י"ג ו'], ויש הפרש ביניהם בדקדוק, כי כהה של תורה פועל עבר, וזאת כהה תואר השם, והטעם הוא לא יזיק לגוי בעבור נבואתו, רק יאמר מה שיהיה באמת: לאמת יוציא משפט, כל גוי, כאשר הוא עתיד להיותו מגזרת השם: 4 לא יכהה, הנביא, רמז על הדבק ברוח בגוף⁽⁵⁾: ולא ירוץ, גופו, מפעלי הכפל, מגזרת רצוץ [נפסוק הקורס] כמו ירון ושמה [משלי כ"ט ו'] והטעם לא ימות או טעמו אדם לא יכריחנו, כטעם הנזכר למעלה, והוא הנכון: עד ישים בארץ משפי, שתתגלה נבואתו, וזה טעם ולתורתו, תורת נבואתו, כמו

(1) הָגָה בניך הָנָם. 3. ג. (2) עבד השם. 3. ג. (3) לֹא יִלְעַק... השופט

לנשים. 3. (4) כְּכִי 3. הוסיף המגדל מלוח 'לחיות ללוח'. (5) על הדבק בגוף הנגוף. 6. — על דבק הכוח בגוף. 3.

מג

1 ועתה, אמר הנביא אחרי שאתם מודים, עתה יגאלכם הישם: קראתי בשמך, מעלה גדולה, כמו ראה קראתי בשם [שמות ל"א ב'] והמעלה היא שאתם¹ שלי: 2 כי וגוי, הכתוב ידמה השירים² לנהרים, גם איש, כמו איש יצאה מחשבון [במדבר כ"ה כ"ח], ושעם כי תעבוד במים, על מדי ופרס כאשר ילכדו בכל: 3 נתתי בפרך מצרים, שמלכתי מדי יעשו להם רעה: 4 ואתן אדם, שאני בראתים כאשר בראתיך: 5 ממזרח, היא בכל: וממערב, היא מצרים ואשור³, וכת"י והסב לב מלך אשור [עזרא ו' כ"ג]: 6 אומר לצפון תני, בני: ולתימן, ימין: והנה יקבצם מארבע כנפות הארץ: [בני], ובנותי, אנשים ונשים: 7 כל וגוי, יש אומרים כי נקרא כמו קודא, ואיננו נכון, רק הוא כמשמעו, כל הנקרא בשמי שהם עם יי: ולכבוד, להיות כבוד לשמי: בראתיו, זה העם: אף עשיתיו, הטעם ותקנתיו, ורבי שלמה בעל השירים השקולי ז"ל⁴ פירש בו⁵ כי זה אור העולם, ואיננו דבק בטעם הפרישה: 8 הוציא, שם הפועל: עם עזר, שהיו בן בתחילה, ואף על פי שיש להם עינים, והנה כל הפרישה דבקה: 9 כל וגוי, ושמה יאמר אדם כי ישראל לא ידעו אלה העתידות, כי הם עורים, שמה יש בגוים ובחכמיהם מי שידעי, מי בכסם⁶ יגיד אלה העתידות, וישמעונו⁷ ראשונות שעברו, שאמרו הם קודם היותם שתהינה: יתנו עידיהם, מי שמע זה: [ויצדקו], אז יהיו צדיקי פה: ישמעו, העדים בן, ויאמרו אמת, כך היה: 10 אתם, עם ישראל ידבר ועבדי הוא הנביא: כי אני הוא; זה הייחוד שא"י למעלה ממנו, כי כל יש איננו הוא בעצמו: לפני לא נוצר אל, יש אומרים לפני מעמד הר סיני, ואחרי אחריו המעמד ואין צורך, רק הוא, אין לפני אל וכן אחרי לא יהיה, והטעם כי הוא ראשון ואחרון, ונזכר נוצר עם אל, כי אין אל מבלעדיו כי אם נוצר, ועורי לב יחשבו שיצא מדברי הנביא שהשם נוצר הלילה הלילה, רק לא יבינו האמת: 11 אנכי אנכי, הטעם אנכי אנכי פעמים, שלא אשתנה, בהשתנות צבאות מעלה כנגד המוצק, והתחתיים בעצם ובתבנית, על בן אושיע בכל עת: 12 אנכי הגדתי, במצרים להושיעכם: והושיעתי, והשמעתי, אתכם קולי בהר סיני: ואין בכס זה, כי ישראל לברם היו: ואתם עדי, והטעם ששמעתם בן מפי אבותיכם: ואני [צ"ל אני] אל, תמיד, כטעם אני יי לא שניתי [מלאכי ג' ו']: 13 גם [מיום], הטעם אני אל קודם היות (ישם) יום, על בן מלת גם: [מיום], מהיות

¹ שאתם. ב. ² כ"ל ש"ל העוים, זו הלכים כי אחריו בניים על מדי ופרס ולא הזכיר השכים. — הלכים ב. ב. ³ כ"ל כי עצה הנחשב בלונרו כי אשור ננועכ ח"י, ולכן זה עונו קושך כי כוה שמוים מולל כסכר. ⁴ ונשכנו בשלום. ח. ⁵ ניין בעלי המגיד ד' שייך התר כ"ד. ⁶ חולי ל"ל כהם. ⁷ וישמעים. ד. ו. ⁸ כלשונות ששכרו הן. ד. ו.

ישראל מבבל: 17 נסוגו וגו', הטעם אני יש לי כח כאשר ארצה, ולא לפסילים: [בפסל], מושך אחר עמו וכן [הוא] לפסילי המסכה, בעבור מלת אתם⁽¹⁾: 18 החרשים וגו', הישמיעה והמראה עקרה בלב, והנה אלה חרשי לב ועורי לב: 19 מי וגו', זה הכתוב לעד על יושר פירושי⁽²⁾: החישה וגו', והטעם אתם עורים כי תאמרו כי [אין] עור רק הנביא: כמלאכי אשלה, הוא שליח השם, וכן כתיב ויאמר חגי מלאך יי [חגי א' י"ג]: מי עור כמשולם, כמו וירא מצוה הוא ישולם [משלי י"ג י"ג] מגזרת שלם, וכן⁽³⁾ המשולם הוא הצדיק: ועור כעבד יי, ישעבד השם, ואם איננו נביא⁽⁴⁾: 20 ראות, מלה זרה בעבור התחברות ישני משקלי שם הפעל, בא⁽⁵⁾ המוכרת והסמוך, וכן הוא, יראו דברים רבים ולא תשמרם הנפש או העין, ואזניה יפקחו ולא יסגרום, ולא ישמעו, וזה תמה: 21 יי חפץ וגו', זה שלא יביט להראות צדק השם עד שיגדו תורתו, שיפחדו כל עזוביה, או יהיה זה הכתוב [דבק] עם הבא אחריו, כי השם הראה צדקתו, ושם זה העם האומר על הנביא שהוא עור, ישויו וכוזיו: 22 והוא, ישויו, מבעלי הה"א כמו ישוסי את הגרנות [סמואל א' כ"ג א']: הפח, שם הפעל, כמו נפיחה, ואם הם שנים שרשים: בחורים, מגזרת חור פתן [י"א ח'], והטעם שהם אסורים יושבים בתחתית יוצאי השבי⁽⁶⁾: הישב, בעבור שהוא סוף פסוק, והוא פועל יוצא, הישב המישה: מי כנס יגיד⁽⁷⁾ זאת, כמו זה הנביא שתאמרו שהוא עור, וישמע העתיד וזה לאחור, והוא מגזרת אל תאחרו אותי [זרע' כ"ד כ"ו]: לפנים, מגזרת פנה⁽⁸⁾: 24 מי וגו', אז יודה השם ויאמר מי נתננו למשיסה הלא יי זו כטעם זה הוא שחטאנו לו, ולא אבו אבותינו שמוע ללכת בדרךיו: 25 וישפך עליו, כמו בנות צעדה עלי שור [זרע' מ"ט כ"ב], על כל אחד מאבותינו: חמה, והיא⁽⁹⁾ חמת אפו, כמו האהלה שרה אמו [זרע' כ"ד מ"ו]: ותלהטהו מסביב, מגזרת להט החרב [זרע' ג' כ"ד], והנה יודו כי אבותם היו עורי לב שלא ידעו:

(1) חלם ו. (2) כי ענדי הוא הניביא. (3) הוא ישולם. הוא ישלם ונגזרת שלם, והנה צ. (4) = ג. (5) חולי ל"ל צל' (כ"ל צולה חמת). = ג. (6) ל"ל כי ונות ילאי השני הן טעום סופר אשר העמיקן בטעות וסוף הפסוק, יולא. השצ. — צמחיות סכך, ילאי השני. ג. — צמחיות סכך. צ. — צמחיות יוצאי השני. ח. (7) גכסחנו צמקלס היא "יאלוין". (8) ונתל לפנים איננה בטעות הזה, ושיבושה רק לצלח ונתל לאחור, לכן ל"ל כי העיקר סכך כלן וכן ל"ל: לפנים, העכר, ונז' פנה. (9) מנה סכך והוא. צ.

ועונג (כס מ"ה ה') והמליצים הם התלמידים, והוא מגזרת כי המליץ (כס מ"ג כ"ג): 28 ואחלל [שרי קדש], הם הכהנים, וכן כתיב כי היו שרי קדש: ואתה, ועתה זאת הרעה עשיתי לך בעבור מעשיך:

מד

1 ועתה, שמע את הטובי⁽¹⁾: 2 כה, ויצרך מבטן, רמו ליעקב⁽²⁾, כמעט כבטן עקב את אחיו [הוסע י"ג ל'] ושם אפרשנו, או הוא על דרך משל, ומבטן מיום היותם לעם לשם: ישורון⁽³⁾, מגזרת יש, והוא תאר השם, ואפס על משקלו: 3 כי אצק וגו', כמו שאצק מים על מקום צמא כן אצק רוח קדשי או רוח ישעי: ונדגש צד"י אצק להסרון היידי, וכמוהו בטרם אצרך בכטן⁽⁴⁾ [רמ' ה' ה']: 4 [וצמחו בין חציר], וצמחו רוחי וברכתי כמו חציר, ורבים אמרו על הצאצאים, [בן הוא]⁽⁵⁾ וצמחו כאילו הם יושבים בין החציר, והטעם שיפרו וידבו: 5 זה וגו', יהיו רבים, ורכם אוהבי השם לשוב אל ביתו: וזה יקרא בשם יעקב, להתפאר לעיני הגוים שהוא מזרע קדוש: וזה יכתוב ידו, חסר ב"ת, וכן הוא יכתו בידו, לבא אל מקדש השם: יכנה כמו יקרא: ורבי פירשוהו על הגרים כטעם והחזיקו עשרה אנשים [זכר' ח' כ"ג]: 6 כה, מלך ישראל, בהיותם בארצם והם [ציל והוא]⁽⁶⁾ גואלם מהגלות: יי צבאות, כי לעולם הוא מלך, והעדים צבאות השמים: אני, מלך ראשון: 7 ומי [במוני], ומי שיאמר שהוא כמוני: יקרא, [כאמר⁽⁷⁾] ידים קולו: ויגיד, כל העוברות ויערכם לי: משומי [עם עולם], העם הראשון, וטעם עולם בזמן שעבר: ואותיות, פעל שלם⁽⁸⁾ ואשר תבאנה, יגיד לנפשם שידעום: 8 אל תרהו, אין לו ריע, והמחליפי באליף איננו נכון במקום הזה, בעבור חסרון הוי"ו מהמכתב שהיו שורשי: וטעם אל תפחדו כאשר תבאני אלה הצרות אל בכל, אל תפחדו אתם [אלה אתם] הלא מאז הודעתו אתכם ואתם עדי, והנה תראו, היש אלוה מבלעדי, ואין צוד [בל ידעתין] שלא אדענו כי הוא תוהו והבל [ובוהו] ויש אומרי שהוא כטעם וידוע בהם [סופטים ח' ט"ז] אנשי סכות, והנכון שהוא רמו להמן מעלה: 9 ויצרי פסל כולם תוהו, הם ופסיליהם תוהו: וחמודיהם, שיצידום במשיכות עד שיהיו נחמדים לעין והם הפסילים: ועדיהם המה, כי הפסילים לא יראו ולא ידעו: למען יבושוי, דבק עם ועדיהם המה:

⁽¹⁾ ועתה... הטובה = 3. ⁽²⁾ כ"ל כי כוונת הכניח בלחצו ויולכך ונעקן הוא השם אשר השגית עלך בהשגחה פניית נעת לידת יעקוב, הוא יעזרך ביומים הבאים, ולא כפי' כד"ק בדברי רמב"ם להגשיל למה הגלות עם למה הנטן: ⁽³⁾ היותם לעם: יָשָׁרְוּן. ג. ⁽⁴⁾ ונדגש לר"י... נטנן = 4. ⁽⁵⁾ כ"ה בכ"י. ג. ⁽⁶⁾ כ"ה בכ"י. ג. ⁽⁷⁾ מלך כלאמר אך למוחל. ⁽⁸⁾ ואותיות פועלות, 3.

יום: אני הוא, ואחר שאני אל מי ינצל מידו: אפעל, חפצי ורצוני, ומי ישוב פעולתי: 14 כה, שלחתי בבלה, יש אומרים כי תי"ו שלחתי רמז לנביא, ולפי דעתי שהוא דבר יי, כי בתחלה כה אמר יי, ואחר כן אני יי קדושכם, והנה הטעם, כל כך באתי במהרה¹, כאילו שלחתי, והכנס גדול בספרד אמר כי הכבוד ידבר עם הנביא, וישר ישראל הוא, המשולה אל כבל לגאול ישראל: והורדתי בריחים, בריחי בבל², והיתה³ נלכדת, כטעם אבד ושבר בריחיה [איכס ב' מ'], שערי המדינה: [ובשדים וגו'], ואוריד כשדים שהם באניות רנתם, אורידם מהאניות: 15 אני יי קדושכם, שאהיה מלככם להושיעכם: 16 כה, הנותן בים דרך, לאות כי אניות תבאנה מהאויבים אל כבל וינצחו אניות כבל: 17 המוציא רכב וסוס חיל [ועוזו], כבד ועוזו⁴ כיבשה, והם הכשדים היוצאים להלחם עם הפרסיים: דעכו, מהבנין שלא נקרא שם פעלו⁵ ומעמו כבו וכן ידעך נרו באשון חישך [משלו כ' כ']: 18 אל תזכרו, בפה, הפלאים הקדמונים: אל תתכוננו, בהם במחשבה: 19 הנני עשה חדשה, לכירת כבל, או שימלטו ישראל לברם, והוא הנכון בעיני, ועוד שאשים במדבר מים, בעבור השבים מהגולה אל ציון: 20 תכבדני, על הטוב שאני עושה, והזכיר תנים וגוי בעבור שהם דרים בארץ ציה, וזה הטוב אעשנו בעבור כבוד עמי: 21 עם זו, כמו זה, והטעם, זה הוא העם שלו והטעם על אלו השבים: 22 ולא וגוי הטעם כי זאת הטובה שעשה [צ"ל שאעשה] עם עמי איננה חיוב, כי אפילו ישראל⁶ בכבל לא בקשוני: ומעם כי יגעת אפילו לא קראת אותי עד שתיגי בשבילי: ומעם ישראל קריאה, כמו אתה ישראל: 23 לא הבאת לי, עולותיך בכבל: ולא כבדתי, בזבחי שלמים ולא בקשתי ממך שתעבדני במנחה: ולא הוגעתך בלבונה, שתקנה לי: 24 קנה, הוא קנה בושם: והלב, זכחי הטאת לא הרוייתי בהם, והנה הוא חסר בי"ת כמו ששת ימים [סמטס כ' י"ח]: אך העבדתי, דברה תורה כלשון בני אדם, והטעם כי בעבור הטאותיך שבתו בעיני הגוים כעבד שאין לו כח, וכן טעם הוגעתני: 25 אנכי וגוי, והנה למעני שלא יחולל שמי, אמחה פשעך: 26 הזכירני, ואם תאמר שלא הטאת לי בהיותך בארצך, והננס הגליתך, הזכירני: נשפטה יחד, נעמד למשפט: ספר, דבריך אתה למען תצדק: 27 אביך הראשון, הוא ירבעם, שבחרו ישראל למלך, לא על פי השם: ומליצך, הם השרים מליצי המלך או הלויים מליצי הכהנים, ויש אומרים שאביך הם המלמדים כמו אבי אבי רכב ישראל [מלכס ב' ב' י"ב] וישימני לאב לפרעה [ברא' ר' כ"ח] אבי כל תופש כנור

¹ צמחה לגאול לחכס. נב' כד"ק צפיקשו: ² ציחיי צבל = ג. ³ ותייה. ג.
⁴ נחת הוא שם המולך, וכאשך לא קדמו שם המולך לחכ, השלים כל"ע שם המסקנן צקוספו
 ונלם כבד להלדיק שם וי"ו המכור: ⁵ כל"ע נכס דע"כו מ' דע"כו: ⁶ = ג.

לא תנשי ממני זכרני ואני אזכרך: 22 מחיתי כעב, העוכרת בצאת השמש ואיננה: 23 רנו, דרך משל, כי שמחה גדולה תהיה בישראל כי בעבור ישראל שיגאלו, תגלה לכל העולם תפארת השם: 24 כה, עשה כל, אני עושה¹) כל הפצי, והעד כי נטיתי שמים לבדי: מאתי, מכחי, כי אין השם גוף, וכתוב מי אתי והנה הוא כמו לבדי, ודע כי הכתוב אמר נוטה השמים ורוקע הארץ כי עמידתם תמיד בשם: 25 מפר אתות בדים, הם הבוראים מלבם, וכמוהו בדרך מתים יחרישו [ליוצ "א ג'] ויותר נכון להיותו מגזרת כדד, כי יש נשמות שיש להם כח להתבודד: וקוסמים, הם חכמי המזלות והטעם גזורי, האומרי' כן יהיה, והנה הבד"י הם האומרי' כן יהיה, לא בדרך חכמה²): משיב חכמים, הם רואי הכבוד והכתף והכמי העתיד: 26 מקים דבר עבדו, הוא הנביא והטעם עצמו, ומה הוא דבר הנביא, שתושב ירושלים: [תושב], מגזרת ישיבי כמו תורד [י"ד ט"ו]: והרבותיה, חרבות כל עיר ועיר, או היא סימן ירושלים: 27 האומר לצולה, כמו מצולה [יונס ב' ד'] במצולת ים [מיכה ז' ט'], וזה הטעם רמז על בבל שהיתה מליאה אדם והון, כמצולת ים: 28 האומר, ולאמר לירושלם תבנה, והנה זאת הראיה גמורה שנבנת³) ירושלים בימי כורש, ורמז תוסד על בית השם ישועה שיבנה, וכאשר יסדו ידי זרובבל, צוה כורש שלא יבנה, והנה התכרר שלא טעה דניאל בחשבונו, כאשר פירשתי במקומו:

מה

1 כה אמר יי, יש אומרים כי משיחו הוא הנביא, ויש אומר כי הוא כורש, ושניהם נכונים, כי הנביא אמר, יען משה יי אותי [מ"א ח'], גם מצאנו ומשחת את הזאל [מלכים א' י"ט ט"ו]: לרד, שם הפועל מגזרת הרודד עמי תהתי [סהל' קמ"ד ב'] וכמוהו ליום קומי לעד [לפני ג' ח']: 2 אני, הטעם עזר השם, או רמז לישר פדס⁴), נכתוב בספר דניאל [י' כ']: ותדורו, הפך אישר ויש אומר מגזרת הדר, והטעם החרים, והוא שם התאד או פעול: דלתות נהושה, הם בשערי המדינות: 3 ונתתי, אוצרות השך שיכוזו המדינות: למען תדע, כי בתהילה לא⁵) היה ירא השם: 4 למען, כל זאת הגדולה לא אעשה כשבילך, רק בעבור ישראל שתשלח הגולה גם תבנה ירושלים: אבנך, כמו אקרא בשמך לי אתה [מ"ג א']: ולא ידעתי,

(¹) אעשה. ב. (2) והנה הנדים הם... הכונה = ג. ג. (3) אין זאת לאה גנוכה שנכתה ירושלים וכו' אבל היא לאה גנוכה לפי דעת רמב"ע שלא טעה דניאל בחשבונו, לכן אונתי כי סדר הדברים כן הוא: הנה זאת לאה גנוכה שלא טעה דניאל בחשבונו, שנכתה וכו' וזלום,, והנה ההנכר" אשכ שבו נגליין סוקן וזלום 'זאת לאה גנוכה' וטעה המעתיק: (4) לשני פסג ונדוי. ג. (5) = ג. ג.

10 מי וגו', היש שגועון כמו מי שיצר אל, וקראו¹) כפי מחשבתו: נסך, כמו עגל מסכה [ירמ' ז' ה'] (לבלתי הועיל): 11 הן כל חביריו, הם כהני הבעל או האומנים והוא הנכון: יתקבצו כלם, ויכלמו: 12 חרש, כאשר הוא סמוך הוא פתוח הרייש ויש [צ"ל וכאשר הוא] במקום מוכרת לעולם הוא בקמץ גדול, ואין מלה זרה במקרא: מעצד, כלי כרזל שיחכתו בו: ובמקבות, כלי העושה בו נקב: יצרהו, מגזרת צורה, והנכון מגזרת יצירה: גם רעב, תאר החרש: 13 חרש, הזכיר פסילי האבן והכרזל והנה גם²) פסילי העץ: נטה קו, כי בן משפט: יתארהו, יעשה תארו והנכון שהוא כמו ותאר לכם הגבול [יחז' ט"ז ט'], כדמות רושם: בשרד, מין ממיני צבעונים, ואין רע לו: יעשהו במקצעות, יתקן, ויאמר ר' יונה ז"ל כי המקצוע רמו לשרטוט: במחוגה, מגזרת חוג, הוא הכלי שיעשה בו העגול: כתפארת אדם, יש אומרים נקבה, ואין צורך רק הטעם כפול: לשבת בית, כאדם שיושב בכיתו: 14 לכרות, הטעם יש מי שיפסול אלהיו מארזים, ויש מי שיקח תירוה מין ממיני אילנים: ויאמץ לו, יטעהו: אורן, שם אילן, או פירושו שורש: וגשם, גוף, גם כן תרגום ארמית, גם בלשון קדר, ויש אומרים הוא יטע אורן, והגשם יגדלנו: 15 והיה לבער, להדליק והנה פירש, יש שיחום באש ויש מי שישקינו, כמו ואש נשקה [סהל' ע"ה כ"א], כדמות בעור: ויסגוד, ידועה בארמית ובלשון קדר: 16 חציו, האח, מלה יאמר אדם אותה כאשר ימצא תענוג, וכמהו האח ראתה עינינו [סס ל"ה כ"א]: ראיתי אור, כמו אור לו בציון [ל"א ט']: ראיתי, כמשמעו, ורב סעדיה ניע אמר כי טעמו רוהתי כלי רע: 17 ושאריתו לאל עשה, כפי מחשבתו: לפסלו, פירוש לאל עשה: 18 לא, הדעה בנקבים הקרובים אל המצח, והבינה בנקב האמצעי שהוא בתוך הראש: כי טח, כמו וטח את הבית, [ויקרא י"ד מ"ב], והוא פועל יוצא, והפועל הוא השם: עיניהם, כל אחד, וכמהו רבים: 19 ולא ישוב אל לבו, רמו לישבל שהוא העקר: מ"ם עם ו"ו במו נוסף כמלת כמו [סהל' כ"ח ו']: ויתרו, הנתר: לבול, אין רע לו, יש אומרים לפסל או לצורה, ורבי משה הכהן אמר כי כמהו כי בול הרים [איוב מ' כ'], והטעם צמח: 20 רעה, כאדם שירעה אפר, שזיוק ולא יועיל, או טעמו כמו רועה רוח [הושע י"ג ז']: הותל, תאר השם, כי שמות התאר משתנים על משקל ורגל מועדת [משל' כ"ה י"ט]: לב, הטפש: הטהו, וזאת המלה לגנאי בכל המקרא, כי הוא נוטה מהדרך הישרה, ומלת להטות [שננה כ"ג ז'] פירשתו: 21 זכר אלה, שעשית בהיותך בארצי, וטעם כי עבדי אתה, אחר שאתי היית³) עבדי⁴), הודה פשעך הקדמונים, כי אני חפץ שתהיה לי עבד: וטעם [עבד לי] אתה לברך: תנשני, מבנין נפעל, ולפי דעתי שהוא כן

¹) וקללו כל. 3. ג. ²) גם הזכיר. ג. ³) היום. ב. ⁴) כי עבדי אשר שלחה [שאלה?] היום עבדי. 3.

צרה: עד [עולמי עד], שלא יוכל אדם לספר: 18 כי, הוא כוננה, באדם ובבהמה: לא תהו בראה, לשיא: 19 לא וגו', והנה לא בראתי הארץ לתוהו, ואיך אומר לזרע ישראל תהו בקישוני, ורבים פירשוהו לא בסתר דברתי על מעמד הר סיני, והנכון בעיני שהוא רמו על אלה העתידות שגילה סודם לנביאו, ונביאו לישראל ולגוים, על בן אמה מגיד מישרים: 20 הקבצו זבאו, לשון צווי: פליטי הגוים, הם הכבליים: והטעם, בן קראתי מקדם, ולא ידעו זה הנושאים: 21 הגידו, האמת: והגישו, הכטיבי: אף יעצו, מבנין נפעל: 22 פנו [אלי והושעו], טעם והושעו ותהיו נושעים, והנה הדישות בידכם: 23 כי, טעם כי שהוא קיים, וכל מקום ששם שבועי, היא גזירה שננזר ולא תבטל: יצא מפי [צדקה], דבר צדקה, כמו צדקה ממני [ברא' ל"ח כ"ו], והטעם דבר אמת: כי לי וגו', והטעם שאלה העתידות אעשם, עד שתכרע לי כל ברוך, תשבע כל לשון להזותם לי, כי לי ימשוך אחד עמו כמשפט, וכמוהו וכשמו תשבע [דברים ו' י"ג]: 24 אך וגו', אלה דברי הנביא, כאומר לא ידעתי אלה העתידות בדרך חכמה, אך ביי לבדי¹ שאמר לי אלה הצדקות והעוה, והנכון אך ביי לבדו צדקות ועוה, ונכנסה מלת לי אמה, והטעם בשם שדבר עמי: עדין, [כמו] ולא שבתם עדי [עמוס ד' ו']: 25 ביי יצדקו, שיהיו מאמינים בשם:

כו

1 ברע כל, עבודה זרה לכבליים, גם בן נבו ויש אומרים שהוא כוכב המה: קורס, מגזרת [טמוס כ"ו י"ח] קרסים והטעם ידוע, ואין ראוי לכתבו: לחיה ולבהמי, ישישא אדם [אותם] עליהם: על בן, נשואותיכם עמוסות משא לעיפה: תואר הכהמה הנושאת: 2 קרסו ברעו, הנושאי: ולא יכלו מלט, עצביהם נפישם², הנשואים, כי גם הם נשכו, ויש אומרים כי ברעו קרסו כל העצבים שהיו כבבל שלא הזכירם, ולא יכלו העצבים למלט משא כי הם בעצמם הלכו בשבי: 3 ישמעו וגו', אלהי כבל היו נושאים, ואני אלהי ישראל נשאתי³: מני בטן, מיום שיהיו: 4 ועד וגו', דרך משל, מיום שיהיו עם הישמ עד עולם: אני עשיתי, ישראל, ולא כאלהי כבל, שהכבליים יעשו אלהיהם, ואני אשאם ואמלטם, ולא כמוהם שלא יכלו למלט משא: 5 למי, ותשוו, אותי-וגדמה שנינו: 6 הולים וגו', עם עובדי עבודה זרה ידבר, הולים רבים הוציאוהו מגזרת אול מבלינו [פחול ח' ט' ז'], והוא חסר אלף, והנכון שאין רע לו, כי אול פועל עומד, וטעמו הנותנים זהב מכיסם, והנה בתורי אבנים כבים [דברים כ"ה י"ג] והנה הוא במאזנים, גם

(¹) י"ל לזרו. = ג. ג. = (²) ג. ג. = (³) ולמי... נשאתים = ג.

כי עוד לא ידבר לנברא¹: 5 אני יי, לבדי, שאדע העתידות, והעד דבר כורש: אאורך, ואף על פי שלא עבדתני: 6 למען וגוי, ועוד אורתך² להיות שמי נודע בכל העולם, כי אני לבדי ואין עוד: 7 יוצר וגוי, הזכיר דבר והפכו: ובורא חשך, מגזרת בריאה כטעם גזירה, כי החשך איננו כלום רק העדר האור: ובורא רע, כמוהו, והנה רע מלחמה הפך שלום או חולי בגוף-בן אדם שהוא נלחם עם התולדת, והזכיר זה בפדשה הזאת שהוא יחזק כורש הפך מלך בכל: 8 הרעיפו, לשון ציווי למלאכים שירעיפו הצדק ויפרו ישע ואמת: אני יי בראתיו, הוי"ו סימן כורש, והטעם שיעשה צדק בעולם: 9 הוי, לשון קריאה, והטעם על אשר לא יאמינו בדברי הישם שאמר. אלה העתידות: רב, יעשה עם יוצרו מריב, וזה היוצר כמו ככלי יוצר תנפצם [סהל' ז' ט']: חרש, שהוא נחשב כחרש מחרשי אדמה: היאמר חמר ליוצרו מה תעשה, זה לא יתכן, רק היוצר יעשה חפצו, או יאמר פעלך אין ידים או יאמר ליוצר, זה שעשית לא עשוהו ירך, והנכון שהטעם כפול, והטעם פעלך בלא ידים נעשי, כי אין לך ממשלה בו לעשות רצונך: 10 הוי, או יאמר הבן לאביו קודם שיולד, מה תוליד, ולאשי שהוא אמו מה תחילין כמו כי הלה גם ילדה ציון [ס"ו ח']: 11 כה, אני הוא יוצר ישראל: שאלוני, לשון ציווי, כמו שמעוני ופגעו לי [גרא' כ"ג ח'] בעבור אות הגרון: תצוני, בתמיה, הלא כאשר יודע היוצר מה יעשה, הלא ישראל הם בני, והנה תצוני עם אומות העולם ידבר: 12 אנכי, ואך תצוני על בני, וכל העולם שלי הוא, כי אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני הוא שידי נטו שמים, וכל צבאם צויתי ונבראו, הטעם משל לדבור, וכן כתיב כי הוא צוה ונבראו [סהל' קמ"ח ט']: 13 אנכי, וי"ו העידותיהו על כורש: וכל דרכיו איישר, ולמה זה, כי הוא יבנה עיר: 14 כה, יגיע מצרים, גם זה לאות שכורש יבז³ מצרים ויהיו נשבים, וידוע כי דרכם על ארץ ישראל, כי היא אמצעית בין עולם ובין מצרים: אנשי מדה, הטעם הגדולה, כי כל איש מדה יש לו, וכמוהו והזקת והיית לאיש [מלכים א' ז' ז']: ויודו ויאמרו⁴ אך בך אל וזה היה אחרי שוב הגולה: 15 אבן, אז יודו לשם ויאמרו, אמת כי אתה אל מסתתר מהגוי שאין לך הפץ בו, ואתה אלהי ישראל מושיעם, ומפרשים אמרו כי מסתתר כמו נסתר, ונראית בעבור ישראל שהושעתם, וזה איננו נכון בדקדוק, כי מסתתר מכנין התפעל: 16 ביושו, הלכו בכלימה, החרשים שפסלו הפסילים, והם הלכו בכבוד אל המשלחים בשבילם כי צירים שלוחים וכן ציר בגוים שולח [עוב' א' א'] והטעם שילכו אל מקומם: 17 ישראל נושע ביי, על כן לא יבושו, כאשר יבושו החרשים, שעשו תהו שלא הושיע בעת

(¹) מנעות לא אוכל לתקן גם גמקות כ"י אינן מועילות כלום, אולי חלקי ז' פירושים נחשבו פה, א' כי עוד לא נבדל, ז' כי עוד לא דבק (כוכב) עם נבדל: — כי עוד נבדל, ז' — כי עוד לא ידבק לנבדל, א. ג. (²) ואף על פי . . . אונחך = ג. ג. (³) יבזל. (⁴) ויאמרו אמת. ג.

הנה הטעם כאשר קצפתי על עמי, לא רחמת אותם: והזכיר הזקן לחסרון כוחו ובעבור כבודו: 7 ותאמרי, בלבך: [עד וגו'], והיה ראוי שתשימי אלה שעשיתי לעמי על לבך: לא זכרת אחריתה¹, של גאותך, או לא זכרת מה היתה אחרית נחלתי כאשר קצפתי עליה: 8 עדינה, שם התואר מגזרת היתה לי עדינה [נרמ' י"ח י"ג]: ואפסי, הי"וד נוסף כתוספת י"וד מני אפרי² [סופטוס ה' י"ד]: [אלמנה], הבעל הוא המלך: שכול, שם על משקל דק ככפור [סמוס ט"ז י"ד] הרב שפוט [דס"ו כ' ט']: 9 ותבאנה, חסרון המלוכה ומות הבנים: כתומם, כאשר היו הרעות שלמות והוא שם הפועל, וכל זה בעבור כשפיך: 10 ותכטחי ברעתך וגו', ודעתך, רמז לחכמה היצונה מחדת³ השם: ונקמץ אלף רואני בעבור היותו מהגרון: חכמתך, שחשבת שהוא חכמה: שובכתך, כנוי לנצח, וישלא ירצה לשוב מדרכו: ואפסי, כחברו, אני חכמה ואין חכם עוד כמוני: 11 ובא עליך רעה, יום רעה: לא תדעי שחרה, כלילה שאין לו שהר, והטעם אור: הוה, מגזרת ואתה הוה להם [כחמי ו' ו'], [לרע⁴] שיהיה פתאום, וכמוהו והותי כמאזנים [אויב ו' ז']: כפרה, לתת כופר להסירה או לבטלה כמו ואיש חכם יכפרני [משלי ט"ז י"ד]: שואה, כמו שממה: 12 עמדי נא, אתה⁵: בחברך, שם על לשון רבים ומגזרת והובר חבר [דברים י"ח י"ח]: הועיל, שם הפועל: אולי תערוצי, מגזרת עריץ [כ"ט כ']: 13 עצתך, מלה זרה, כי התחברו יחד סימן היחיד והרבים, וכמוהו והפלא יי את מכותך [דברים כ"ח כ"ט] ואם הוא הפך: הוברי שמים, אין רע לו, וטעמו חכמי שמי, הם חכמי המזלות, ויש מי שהוציאוהו מגזרת ברור, והטעם שלא יוכלו לדעת חלקי השעו⁶ אם לא יהיה אויר השמים ברור וזך, וזאת היא דרך רחוקה, כי ההיא הוא עיקר, והוא על משקל שומרי החומות [ס"ס ה' ז']: מודיעים לחדשים, כן חכמתם⁷, כי לא יסתכלו לדעת כל התולדות באויר ובמדינות, רק מעת התחברות המאורות, כי הם עיקר אומנותם⁸, וזה טעם לחדשים: (רק) מאשר יבואי עליך, איננו דבק עם לחדשים, רק עם מלת ווישעוך, ואם היא רחוקה, וכמוהו אישר אתם יורשים אותם את אלהיהם [דברים י"ג ז']: 14 הנה וגו', טעם איש מחנה האויב, כמו כי איש יצאה מחשבון [ב"דבר כ"א כ"ח]: לחמם, שם הפועל מפעלי הכפל, והוא שלם על משקל לשכב את בת יעקב [נרמ' ז"ד ז']: והטעם שימותו הם ולא תשאור להם שארית: 15 כן היו, על אלה החכמים: אשר יגעת, שהיית נותנת להם ממון: וסוהריך, שאינם מארצך, שהיו אוהביך, בבוא רעתך עזובך:

¹ אחריתך. 3. ג. ² ונכחש. ג. ³ אולי ל"ל למלך, כע. ⁴ ל"ל עשה והוא פי' נא. ⁵ כחכמה. כד"ק בשינושו: ⁶ אומות. 3. ג. — וכן נקרא כד"ק.

קנה בן טעמו ואין רע לו: 7 ישאווהו, תחתיו, במקומו: לא ימיש, פועל יוצא, לא יוכל להמיש נפשו ממקומו, או הוא פועל עומד והראשון הוא הנכון: יצעק, מושך אחר עמו, וכן הוא ומצדתי יצעק: 8 זכרו, והתאוישו, י"א כמו והוסדו, כמו אשיותיה [ירמ' כ' ט"ו] ואוישיא יחיטו [שורק ל' י"ג], ורבינו היא גאון ז"ל אמר שחוא מגזרת אש, כאילו הוא התחדדו, צ"ל התחדדו¹ והגאון רב סעדיה ז"ל אמר שהוא מאש והטעם הוקדו, כטעם והיה בלבי כאש בוערת [ירמ' כ' י"ט], והשיבו זאת על לב: 9 זכרו ראשונות, שעברו, על בן אמר מעולם, אז תדעו כי אנכי לבדי אל: 10 מגיד וגו', כי הגדתי האחרית מראשית, והטעם קודם היותו, כי מי יוכל לבטל גזרותי, כי לעולם עצתי תקום וכל חפצי אעשה: 11 קודא ממזרה עיט, הוא כורש, וקראו עיט, כאילו יעוף למלאות רצוני: אף דברתי, זאת הגזירה, אף אביאני, יצותייה בגזרת שמים אף אעשנה בארץ: 12 שמעו אבירי לב, שאינם מאמינים בדברי השם, כטעם חזקי לב: 13 קרבתי צדקתי, להראותה וזה טעם לבא: לא תאחר, עצמה עמו מבוא, דרך משל, בעבור שהוא פועל יוצא: ונתתי, מושך אחר עמו וכן הוא, ונתתי לישראל תפארתי או טעמו לישראל שהם תפארתי, והוא הנכון כמו אשר בך אתפאר [מ"ט ג']:

מז

1 בתולת בת ככל, הטעם שהוא כמו בתולה, שלא יצאו דמי בתוליה: בת, כמו קהלת²: אין כסא, לא יהיה לך כסא לעולם: וענוגה, שם התאר כמו אדומה [במדבר י"ט ז']:³ 2 קחי רחים, כי בן מנהג הישפחו, והטעם שתלך בשביה: קמח, לא יתכן, רק נקרא על שם סופו וכמוהו ובגדי ערומי [איוב כ"ג י'] תפשיט: גלי צמתך, הוא השיער שהוא לפניו בראש: שובל, הוא השיער היורד על הלחיים, ונקרי על דרך משבולת הנהר [כ"ו י"ג] על דעת ר' משה הכהן, והנכון שאין רע לו, ופירושו כפי מקומו בלא ראייה: עברי נהרות, לטחון: 3 תגל, מבנין נפע: ולא אפגע אדם, ולא אקבל פגיעי אדם כמו פיוס כמו ואל תפגע בי [ירמ' ז' ט"ו], והנה אם היה אחר מלת פגיעת³ ב"ת, יהיה הוא הפועל, ויש אומר נקם אקח ממך ולא אפגע אדם, כמו ויפגעו את משה ואת אהרן [שמות ט' כ'] שיעמוד לי בדרך, או שיאמר לי אל תעשה, או לא אפגע אדם שלא אישמח⁴: 4 גואלנו, אז יאמרו ישראל זה הוא גואלנו: 5 שבי, יקראו לך, הקוראים, כמו אשר ילדה אותה [במדבר כ"ו כ"ט], וכן רבים: 6 קצפתי וגו',

¹ כאילו אמר התחדדו. ג.
² עיין פי' איכה ח' ט"ז: ³ ז"ל פגיעה או פגיעות או אפגע: ⁴ שמח. ג. ג.

אליהם למלאות הפצו, יעמדו שניהם לפני כעבדים, וכמוהו למשפטך עמדו היום [סל' ק"ט ל"ט] כי איך יקרא השם לאשר איננו: 14 את אלה, העתידות: יי אהבו, סימן כודש: יעשה הפצו, הפין השם כבבל: [זרעו כשדים], יעשה זרעו כשדים, ויתכן היות ויזו הפצו שכ אל כודש גם ויזו והרעו: 15 אני אני, פעמים שלא אשתנה, ויזו קראתיו שכ אל כודש: 16 קרבן, אלה דברי הנביא: לא מראש וגו', מכתלה לא אמרתי זה הסוד וזאת הגזירה בסתר: מעת היותה וגו', אמר הגאון מכאן רמז כי הנשמה קודם הגוף, ולא אמר בלום, כי הגה הכתוב אומר בתחילה, עתה נבראו ולא מאז, והטעם כאשר נגזרה זאת הגזירה שיצאה מפי השם, אל המלאכים¹ הם השרים הממונים על המלכות², כאשר הוא כתוב בספר דניאל [י' כ"ג] שם הייתי גם אני, ורוחו הוא המלאך, והגאון אמר כי הוי"ו תחת בית, ואמר כי כמוהו דרישו יי ועזו [סל' ק"ט ל"ט] ואין צורך: 17 כה וגו', והנה זאת הנבואה להודיע שכר השומעים אל דברי השם: 18 לוא, האליף במלת לו נוסף כאלף ההלכוא אתו [יכוסע י' כ"ד]: והנה ויזו ויהי כפ"א רפה בלשון ישמעאל, וטעם כנהר שלא יפסוק, וככה גלי הים: 19 ויהי כחול [זרע], מספר זרעך: וצאצאי מעך, כמו בטנדך: כמעותי, כמעות הים, והנה הזכיר הגלים והחול, ומלת כמעותי רמז למעי הדגים: ויזו שמו [שב] אל זרעך: 20 צאו, ידבר עם בני הגולה: הוציאוה, כמו בפרהסיא, ולא די שיגאל³ עמו, עד ישיהרש⁴ להם פלא בשובם אל ציון, שלא צמאו בהרבות שהולכים השם שם: 21 מים מצור, והטעם ממקום שלא היה שם מים: ויוזבו, כמו זב מבשרו [ויקרה ט"ו ב']: 22 אין וגו', יש אומרים כי אין שלום לרשעים מישר, ויתכן שיהיה רמז לבבליים, כי זאת הטובה תהיה לישראל, ואין שלום לבבליים:

כ"ט

1 שמעו, אלה דברי הנביא: מרחוק, היושבים בארץ¹ רחוק, או מרחו' על דבר העתיד: מבטי קראני, אפשרנו בספר ירמיהו² 2 וישם פי כהרב חדה, לדבר צחות, או חדה על נבואתו על בבל, והטעם אע"פ ישם פי כהרב חדה החביאני השם בצל ידו, ולא יכלו לי הבבליים ורשעי ישראל, והנה החביאני כמו נדן לחרב, והעד וכאשפתו: ברור, זך נראה: 3 ויאמר לי, השם: עבדו אתה [ישראל, אתה], הוא מזרע ישראל אשר כך אתפאר, או אתה ישראל שאתה נחשב בעיני ככל ישראל, והוא הנכון: 4 ואני, גם

¹ אלה המלאכים. ו. ד. 7. ² המולכות. ג. — כד"ק בציטוטו בורק, ונללכו המנונה על ונלכו שם: ³ חלי ו"ל גלל, חש, ל' עכר בעצו לנול: ⁴ בנזקס. ג. ג. ⁵ מיכי חלצ"ע לפסר יכו' לח נולל עד היום:

מזח

1 שמעו, וממי יהודה, כמו זרע וכמו עין יעקב [דברים ל"ג כ"ח]: הנשבעי
 ביי לא באמת, הטעם שהם אומרים בפה שהם לשם, ואינם כן בלב ובמעשה:
 2 כי מעיר הקדש נקראו, שהם בני ציון: נסמכו, בפה: 3 הראשונות
 וגוי, יאמר השם לאלה שאינם מאמינים, הלא הגדתי להם כמה ראשונות קודם
 היותם, על כן ותבאנה פעל עבר: 4 מדעתי וגוי, כאשר ידעתי הראשונות,
 כן ידעתי כי קשה לב אתה, והוא מדבר למי שאינו מאמין בשם והוא
 מזרע יעקב, וכאלו גיד ברזל ערפך שלא תסור מדרכך, ומצחך [נחושה]
 שלא תבוש: 5 ואגיד וגוי, הנה הטעם, אחר כי הגדתי לך העתידות,
 שלא תאמר בהיותם, כי עצבך שהייתה עובר אותם בארצך עשום והם
 צוו והיו, וטעם צום כדרך השם: 6 שמעת, מה ששמעת ראה, הכל בא:
 ואתם הלא תגידו, כי כן הוא, הנה השמעתך הדשות מעתה: ונצורות,
 שהם נצורות והטעם אצל השם: 7 עתה נבראו, נגזרו: ולפני יום,
 שהודעתך, לא שמעתם, והווי כפיא רפה בלשון ישמעאל כמו ביום
 השלישי וישא אברהם [ברא' כ"ג ז']: 8 גם וגוי, באמת שלא שמעת, או
 הטעם ידעתי כי לא תשמע, שתבגוד¹ בי ולא תאמי² [בי] בדברי: וטעם
 מבטן כי ידעתך מעת היותך, והפך זה בטרם אצרך בכטן [ירמ' א' כ']
 והנה קראו פושע², והטעם על הגזרות, ועוד אפרי זה בתחלת ספר ירמיהו³:
 לא פתחה אונך, עצמה, דרך קצרה: 9 למען שמי, שתקראו עם השם:
 אחטם לך, אין לו חבר, ובדברי הקדמונים חוטם, והנה הוא כן אאריך אפי
 ואאריך הוהטם לך, גם למען מושך אחר וכן הוא ולמען תהלתי: 10 הנה
 צרפתך, רמו על הגלות: ולא בכסף, הטעם ולא במצרף כסף, להסיר
 הסיגים, והם הרשעים: בחרתך, יש אומרים שהוא כמו בחנתך, ואין רע
 לו, והנכון שהי כמשמעו בחרתי לך כור עוני, לא מצרף כסף: 11 למעני,
 כי איך יחל, מבנין נפעל מפעלי הכפל, והיידו שבלמעני⁴ כמו ונשאר
 אני [יח' ט' ח'] והנני יוסיף על ימך [ל"ה ה']: 12 מקוראי,
 הנקראים בני השם, והטעם יש לך להאמין כי אני ראשון ואחרון, והנה
 תאמין באמת: 13 אף ידי, השמאל, דרך משל: והזכיר הימין עם השמים
 בעבור שהם נכבדים מהארץ: והנה טעם אף כי אני אמת ראשון ואחרון
 כי אני בראתי הכל: וטעם טפחה [כמן] אשר טפחתי ורביתי [איכה ז' כ"ג], ויש
 אומרים שמדר השמים כטפת, ומזה הכתוב למדו המפרשים כי השמים
 והארץ נבראו יחד לא זה קודם זה ודרך הפשט שאני עשיתם, ובעת שאקרא

1) שלא שמעת, זה, הטעם ידעתי כי לא תשמע כי ידעתך שתבגוד: 3. 2) כ"ל כי נלות
 וכהו קלאו פושע וקוונן לנעלה לפני נלות וטעם ונבטן: 3) ועוד... ירמיהו = 7. 4) 33
 סל לנעני. 3. 3. — סל לנעני. 7.

אומרת ציון, כי יי שכחה, וטעם ציון כנסת ישראל: 15 התשכח, כעבור שהשם שם בתולדת כל הנקבות לרחם על ילדיהן אמר בן: עולה, כמו עולה, ובן עול ימים וזקן [ס'ה כ']: מרחם בן כטנה, הטעם כפול: גם אלה תשכחנה, גם יש נשים אכזריות שתשכחנה בניהן¹, ויתכן שתשכחנה אלה: ואנכי לא אשכחך, וטעם עולה כי על הקטן² תרחם יותר כי אין בו כח: 16 הן, אמר הגאון כי על כפים העבים, ולפי דעתי שהכתוב דבר על לשון בני אדם, כי על כפים חקותיך שאראה אותך תמיד, והעד חצי פסוק כמשפט: 17 מהרו וגוי, הנה באו בניך, ויצאו ממך כל מהרסיך: 18 כלם, המים סימן בניך, ויאמר רבי משה הכהן ז"ל כי טעם כלם על בניך ועל מהרסיך, והטעם על הרשעים, ויפרש יצאו כמו פועל עבר ואין צורך: חי אני, והנה גזרה שלא תבטל כאשר אני חי כן זה יהיה אמת: ותקשרים כלה, כקישורי כלה כצואר: 19 כי [חרכתיך], תחת הרבבותיך, וכמוהו האתן בכורי פשעי [מיכה ו' ז'], ונשלמה פרים שפתינו [סופע י"ד ב'], או כי עד הנה היו כן: תצרי מיושב, מרוב היושבים, והם כלם בניך, על כן [טעם] ורחקו מבלעיך: 20 גשה, לשם כשבילי: 21 ואמרת, וגלמודה, יושבת בדר, וכמוהו יהי גלמוד [איוב ג' ז'], ושורש המלה מארבע אותיות והוא תאר השם: סורה, שם התאר שסרה ממקומה, ולא יתכן היותו פעול, כי סר איננו מהפעלים היוצאים: ואלה איפה הם, שתי מלות כטעם איז³: 22 אישא אל גוים די, כאדם שישא ידו ויראהו, וכן ארים נסי והטעם שאודיע זאת הישועה: והביאו, הגוים בניך: בחוצן, כמו גם חצני נערתי [נחמי' ה' י"ג]: 23 והיו מלכים אומניך, כמו אומן את הרסה [אסתר ג' ז'], זה דרך משל לרוב הכבוד שיהיה להן: 24 היוקח וגוי, דברי הנביא ידבר כעד ישראל, שהיו אומרים איך יצאו ישראל מיד הגוים: היוקח מגבור, המלקוח שלקח והוא השבי: ואם שבי צדיק ימלט, כעבור צדקתו, אחר שלקחו הגבור: 25 כי כה אמר יי, השבי, שלקח הגבור, יוקח ממנו: עריץ, כמו גבור, והוא תאר השם כמלת אימים [נרא' י"ד ה'], הנה הוא יוצא: ועוד [את יריבך אנכי אריב], כי אעשה מריבה עם אנשי ריבך, ורכים אמרו כי [יריבך] שרשו מבעלי הייוד בראשונה, ואחרים אמרו שהוא הפוך, ויאמר הירושלמי כי תחסר מלת אשר כאילו אמר ועם אשר יריבך, וישם הייוד שהוא לעתיד, והנה שכח ריבה יי את יריבי [סהל' ל"ה ט'], והכלל שהי' מלה זרה: 26 והאבלתי מוניך, מגורת לא תוננו איש את עמיתו [ויקרא כ"ה י"ז], ואחרים אמרו סופריך, כמו על ידי מונה [ירמ' ל"ב י"ג] שישראל נמשל לצאן: דמם, מדמם, והוא דרך צחות:

¹ בניה' או עמנו. ד. — בניה' או עמנו. כ. ח. ² סוקן. ו. ³ אין. ד. —
לכה היו. ב.

אלה דברי הנביא בעד נפשו: אמרתי, בלבי: לריק יגעתי, שהוגעתי נפשי להוכיח את ישראל ולא שמעו: אכן משפטי, אצל השם שיתן לי שכר על יגיעתי, וככה ופעולתי כמו ולא תלך פעולת שכיר [ויקרא י"ט יג]: ועתה, יצרי, השם יצרני להוכיח את ישראל עד שישונו אל השם: לא יאסף, השרש שהוא בו"ו כאשר הוא קרי, וכמוהו הוא עשנו ולא אנחנו [סהל' ק' ג'] וחכריהם, והגאון אמר לא יאסף לא ימות, כי מנהגו לפרש בדרך קרי וכדרך כתיב, והנכון מה שאמרתי, רק האל"ף הכתוב הוא תחת ו"ו, כאשר פירש ר' יהודה המדקדק ג"ע¹): 6 ויאמר נקל, הוא בעיני להיותך עבד לשובב ישראל אל ארצם בדבור: ונצורי ישראל, חרבות, כמו כעיר נצורה [א' ה']: והטעם כי לא תשיב ישראל לבדם, רק נתתיך לאור גוים: להיות ישועתי, להשמיעה קודם היותה: 7 כה וגו', גם אלה דברי הנביא וככה הוא, כה אמר השם לי, שאני בזוי נפש אצל הרשעים, והנה לכוז נפש שם התאר: למתעב גוי, פועל יוצא לשנים פעולים, שהנביא ידבר דברים שיתעבדוהו בשבילם הגוים, או יהיה למתעב גוי שהנביא יתעב כל גוי: לעבד מושלים, והטעם כפי מחשבת גדולי ישראל, או רמז על הבבליים והוא הנכון: מלכים יראו וקמו, הנה כבר רמזתי לך זה הסוד בחצי הספר [מ' ה'], ועל דעת רבים כי המלכים כמו כורש כאשר ישמע דברי הנביא, יקום וישתחוה: למען יי, כי נאמן בדברו: והנה כ"ף ויבהרך לעד על יושר זה הפירוש: 8 בעת רצון עניתך, גם זה עד על הרמז, ורבים אמרו כי כ"ף עניתך שב אל כורש, והנה אין הפרשה דבקה, ורבי משה אמר כי ב"ת בעת רצון כב"ת במרחב יה [סהל' ק"ח ה'], ואיננו רחוק: 9 לאמר, רמז על ישראל שהתנבא הנביא קודם הגאולה: ובכל שפיים מרעיתם, ימצאו מרעיתם: 10 לא וגו', בשוכם אל ציון: שרב, כמו חורב, והיה שרב [ל"ה ז'], והמכה לשמש, כמו יומם השמש לא יככה [סהל' קכ"א ו']: 11 ושמתי כל הרי לדרך, שישפלו ההרים והמסלות ירמו, והנה הם בשפלה: ובאה מלת ירומון עם מסילות כמו אם תמצאו את דודי [סהל' ט' ח'], והעיקר אחר שהכל לשון רבים לא יחישו לאמר על נקבות בלשון זכרים, ויש אומרים כי טעם כל הרי שהשכים יהיו רבים עד שילכו על ההרים, ויפרשו ירומון על השבים כאילו הוא כן ועל מסלות ירומון: 12 הנה, מרחוק יבאו, ממזרח: [מצפון], היא כבל: ומים, אשור כאשר הוא כתיב והסב לב מלך אשור [עזרא ו' כ"ג]: מארץ סינים, מפאת מצרים אולי הסנה מזאת הגזירה: 13 רנו וגו', דרך משל, או רננת שמים להיות האויר זך והארץ לתת צמח וכן ההרים: 14 ותאמר, קודם הגולה² היתה

¹ עיין פסד לחזיון הנח והכפל הולילו לאור פעם לחזונה סח' דוקטס (Ewald), Two treatises (Beiträge etc. p. 12; comp. ibid. p. 83, 2. on v^e bs containing feeble and double letters etc. ed. John W. Nutt.

² (עין טס דף י"ב). 5"ל הגאולה:

נא

1 שמעו, שכ לדבר עם הטובים, המאמינים בדברי הנביא, וטעם והביטו כמו אל תתמהו אך תשוב ציון מלאה בנים כאשר היתה: הביטו אל צור, כמו הנני עומד לפניך שם על הצור⁽¹⁾ [שמוס י"ז ו'] : [הצבתם] שהצבתם ממנו וזהו אברהם: ואל מקבת בור, מגורת ויקב חור בדלתו [מלכוס צ' י"ז ו'] : נקרתם, ממנו, זאת שרה: 2 הביטו, אמר רבי יונה כי תהוללכם פועל עתיד כמו תשובכם⁽²⁾, תחת פועל עבר הוללתכם, ויאמר רבי משה הכהן כי הוא תואר השם, ואם אין על משקלו: ואברכהו, הו"ו פתוח כי הוא לעתיד, והטעם שאמרתי לו ואברכהו⁽³⁾, וכך היה [וכן]⁽⁴⁾ : 3 כי נחם יי ציון, הנה הוא דבק, כטעם נחם כל חרבותיה, כרוב הבנים והיושבים: 4 הקשיבו אלי עמי, אלה דברי השם: תורה מאתי תצא, היא הנבואה: ארגיע, כמו אניה וכמהו זאת המרגעה [כ"ח י"ג], ויאמר אחד מן המפרשים, כי ארגיע אעשה רגע בלא עיכוב, והראשון הוא הנכון: 5 קרוב צדקי, להראות: וזרועי, פועלים וגוים פעולים, אז אלי איום יקוו: 6 שאו וגו', מזה הפסוק למדו אנשי תושיה, כי נשמת האדם עומדת, ודברם אמת, לכן אין טעם הפסוק כן, והשמים הוא הרקיע והארץ היא מיושבת, וישועת השם ואמונתו וצדקתו לעולם עומדת⁽⁵⁾: 7 שמעו, הרפת אנוש הבבליים ושאר הגוים שנשבו שם: 8 סם, כמו עש, ואין רע לו, [וצדקתו עומדת לעד]⁽⁶⁾: 9 עורי, מלרע, וככה רבים: לבשי עו, כי הלבוש תפארת לזרוע: המחצבת רהב, אנשי הנצוה וכמהו לא פנה אל הרבים [טהל' מ' ה'] אוקיר רהב ובכל [סס פ"ז ד'] : מחוללת, מגורת חיל אחז [שמוס ט"ו י"ד], והטעם על האותות שנעשו במצרים: ותנין הוא פרעה וכן כתוב בספר יחזקאל התנין הגדול [ימ' כ"ט ג'] : 10 הלא, את היא המחברת ים, על בקיעת ים סוף המחברת מי תהום רבה: הישמה, אשר ישמה כמו הישבה עם נעמי [רות צ' ו'], והטעם כפול: 11 ופרווי, הטעם עורי ורוע השם, ואז ישובו פרוי השם, וכבר פירשתיו [ל"ה ו'] : 12 אנכי

⁽¹⁾ ונלחה בנים סס על הטר = ג. ג. ⁽²⁾ הנלה הוחא חנינה בנקבל: ⁽³⁾ שאכנה, ואברכהו. א. ⁽⁴⁾ = ח. ⁽⁵⁾ כ"ל אט"י שהשמים והאקץ, אשר נלחה בהם ישועת ה' ולדקתו ואמונתו לבני אדם, כלים ואזנדים כשכעיהם, כוחו וחשלו להושיע, עומדים לעולם בכל דור ודור: עיין פירושו טהל' ק"ב כ"ו. — דל"ק צעירכוו כאן הזכיר פירוש ראש"ע בזה"ל: מזה הפסוק למדו אנשי תושיה כי נשמת האדם עומדת ודבריהם אמת, והשמים הוא הקייע והאקץ היא המיושבת וישועת האדם ולדקתו לעולם עומדת: הנה דבר ראש"ע צעירכוו לטהל' ק"ב כ"ז לעד כי לא יעד דל"ק לענוק כוונת ראש"ע כאן, ולא העתיק דבריו כלאו או העתיקם מוחך ספק משוש: ⁽⁶⁾ לשי הנלחה בשנה פה ללא לך, ואשכר שהקופר העתיקו כאן פנים שניה צעוה או שכתב 'לעד' הוונת 'לעמו' והיכה כונת ראש"א לשש, שהצבליים וגו' יאצרו, אבל לדקת ה' לעמו עומדת:

ג

1 כריתות, גט כריתות: אמנם, ובין אשתו¹, והנה זה יכחיש דברי ירמיה, ואתן את ספר כריתותיה אליה [ירמ' ג' ח'], והתשובה כי ירמיהו דבר על מלכות ישראל שלעולם לא תקום² וכמוהו לא תוסיף קום [עמוס ח' ז'], וישעיהו דבר על מלכות דוד שממנו יהיה משיח: 2 מדוע באתי, רמז לנביאים שהתנבאו, אולי ישובו ישראל לשם: הן בנערתו וגו', הנה ראייה גמורה שלא תקצר ידי מפרדות: 3 אלביש שמים קדרות, מלבוש קדרות, הטעם על העבים, ויש אומרים על קדרות השמש כאשר תקדר כולה בחצי היום, וכאילו שק כסותם, בעבור שהישק הוא שחור: 4 יי וגו', אלה דברי הנביא: למודים, מתואר³ השם, והעד למוד מדבר [ירמ' ז' כד], לשמוע כלמודים: ולעות דבוק עם לדעת: (ומלת לעות מגזרת⁴ עת): והטעם⁵ יעף, לב התלמיד כאשר ילמד דברים קשים ויעף וילאה: והנה לעות לשום עת או היא מלה זרה אין רע לה: ומעם יעיר וגו', כי יי יעיר אותי כבקר כבקר, ופירושו יעירני⁶ שיעיר אזני שאהיה שומע כלמודים, והנה אני תלמיד לשם: 5 יי וגו', אחר שהשם פתח אזני שגלה סודו לי, לא מריתי אני להיות שלוחו: 6 גוי וגו', לא חששתי אם אני נתתי על שמו גוי למכים: 7 ואדני יי יעזר לי על כן לא נכלמתי, והטעם כי השם יקיי כל דברי נבואתי: 8 קרוב מצדיקי, קרוב הוא העת-שאראה אני⁷ צדיק בדברי הנבואות, אז אומר מי יריב אתי: 9 הן וגו', ואחר שהשם עזרני מי הוא ירשיעני, ואלה שהם מרשיעים אותי בפה, והם⁸ כולם כנגד יבלו, כמעם יאברו: 10 מי [בכם], ידבר הנביא עם אלה⁹: אשר הלך השכים, שב אל ירא השם¹⁰, שלא יבקש גדולות ותאות העולם, יבטה בשם, ויש אומר כי אשר הלך השכים (שב אל ירא השם), תאר לעבדו שהוא הנביא, והטעם, מי גם ככם, כמו אין ככם, בעבור שראיתם הנביא אין לו מעלה בעולם הזה, וזה הוא הנכון בעבור הכתוב הבא אחריו: 11 מאזרי זיקות, כמו שביבים, מטעם הפרשה, הטעם¹¹ נפשכם¹²: מידי היתה, גזרה: למעצבה תשכבון, בעצבון תמותון, כמו וישבב דוד [מלכים א' ז' י'] ורבים כן:

(1) ז"ל ובין אישה, בכ"י ז. ליחא. (2) תשוב. א. (3) תואר. ז. ג. (4) ונולדת לעוה ונגז' עת' הוא שלא צוקונו פה וגם הוא נוסף ללא צורך, כי פי' להלן? והנה לעוה לשום עת' וגו': (5) ז"ל וטעם. (6) כ"ל כי ראש"ש פי' ראשונה ונלח' ישיכ' ב'סוקיסו הפועל (ה') והפעול (אותי), וחס"כ הוסף ואמר כי פי' ישיכני' (כ"ל ישיכ' אותי) הוא שיעיר אזני' (כ"ל וזה שאמר הנביא יעיר לי חזון⁴), ופי' לשמוע' שאהיה שמוע: ונלח' ישיכני ליחא בכ"י ג. (7) שיעלה שאני. (8) אזני ז"ל הן: (9) פי' אלה הנכשיעים אותי: (10) שז אל יכל השם = ז. (11) = ז. (12) כ"ל ונאזרי נפשכם צוקות. — כ"ל כי קדר הדברים כך הוא, ונאזרי, העטם נפשכם: זיקות, כמו שביבים ונעטם הפנשה:

ריב אלמנה [א' כג]: 23 ושמתי ביד מוגיך, מגזרת יגון, והוא מבנין הכבר כמו אשר הגנה [איכס א' יב]: ישי, והשפילי, ונעבור עליך: ובחזין, הטעם כפול:

נב

1 עורי, כל המפרשי' הסכימה דעתם, כי זאת הנבואה עורנה לעתיד אע"פ שישוב להוכיח, סורו צאו מיטם [י"ה], וזאת היא תשובת ר' משה הכהן ז"ל, ולא אמר כלום כאשר אפרש, כי אם אמרנו שזאת הנבואה היא על גלות בבל ושוב הגולה, הנה כתוב לא יוסיף יבא כך עוד עדל וטמא, וכתוב כי מי נח זאת לי, כן נשבעתי [כ"ד ט'], והנה היא גזרה לא תבטל כלל: ובא יבא אחרי יוסיף כמו אל תרבו תדברו גבוהה [שמאל א' ב' ג'], ויחסר אות י"ן, והוא דרך צחות בלשון: 2 התנערי מעפר, דרך משל, על כן אמר שבי כי היא (הזה) ¹ שוכבת בעפר: התפתחי מוסרי צוארך, הטעם שלא תהי עווד ² תחת ממשלת גוי: 3 כי, הנם נמכרתם מכרתי אתכם לגוים, והטעם בלא כסף ³, וכן אנאלכס הנם: 4 כי וגוי הטעם כמה רעות עברו ⁴ על עמי (כאז) כי בתחלה ירד אל מצרים לגור ושם ענה ⁵: ואשור באפס עשקו, כמו בלא דבר, כמו הנם עשקו, הטעם על גלות אשור: 5 ועתה מה לי פה, עוד, דרך משל בלשון בני אדם, או מה לי ישאחדיש: כי לקח עמי הנם, בבבל ובאדום ובכל גוי: ומושליו, הם גדולי ישראל, והנבון שהם כמו על כן יאמרו המושלים בואו השבון [במדבר כ"ה כ"ז]: יהלילו, בהראות היא הבנין: מנואין, התינו מכולע, וכן הוא מתנואין: 6 לכן ידע עמי שמי, כאשר אומר הנני: 7 מה וגוי, אחר שאושיעך, וזה הטעם הנני, מה נאוו מבניין נפעל, מגזרת וכי תאנה הוא לעיני [כר"ב ג' ו'], והאומר כי הננין שורש, אינו אמת, אע"פ שתמצא זאת הלשון ⁶ בלשון הכמינו: מלך אלהך, זה הוא הנני: 8 קול, צופים שיש ⁷ וכלם ⁸ ישאו קול לבשרך: כי עין בעין, כי כלם יראו בעינים, שישב יי ציון, וכמהו אשר עין בעין נראה אתה יי [במדבר י"ד י"ד]: 9 פצחו, לישון צחות, וכן בלשון קדר, הנה הוא כטעם דיבור: 10 חשף, הטעם הראוי גבורתו, כגבור שיהרג כמה ורועיו: כל אפסי ארץ, ויש אומרים קצות הארץ כלא חבר, רק מהטעם, ואחרים אמרו כי כמהו ואשור כאפס עשקו [מ"ז ה'], כאילו אמר באפסו, ועוד כמהו אני ואפסי [לעיל ד'], ויש אומרים שהאלוף נוסף, כמו פיסת בר [סנה"ע"ב ט"ו], והנבון בעיני

(¹ = ג. ג. = ²) = ג. ונכתי לחכם כסף = ג. (= ⁴) = ג. ג. = ג.
 (⁶ כ"ל נאה.) (⁷ לוגיך יש לך. ג. ג.) (⁸ לכולם. ד. — ואלו י"ל לך והם:)

מנחמכם, סימן לנביא עם ישראל: מי את, על דעת הכל עם ישראל ידבר, ולפי דעתי שהנביא ידבר ברוח הקודש עם נפשו, והעד ואשים דברי כפיך [לקמן ט"ו]: הציר, חסר ב', כמו איש אוכלה הוא [גברוס ד' כ"ד]: 13 ותשבת, כאלו שכחת, ידבר ברוח הקודש אל לבו, שהוא עיוןך ויש לו כח גדול, שהשמים והארץ ברשותו: המציק, כאשר אמר גוי נתתי למנים [כ"ו]: להשחית להרוג, ואיה עתה חמת המציק: 14 מהר צועה, מגזרת צועים, וצעוהו [ירמ' מ"ה י"ג], והנה צועה כמו וישב במצוד וכמצוק, ואם הוא פועל עומד, והטעם כמו קשור, ומלת להפתח לעד¹: ולא ימות לשחת, זה הנביא: ולא יחסר לחמו, במיניהו [מלכוס ה' כ"ג כ"ז] וירמיהו [ירמ' ל"ז] שיאבילום (צ"ל שהאבילום) להם לחץ: 15 ואנכי רגע, יש אומרים שהוא הפוך כמו גיער, ויש אומרים מניה, אחר שהמו גליו, לישון מרגוע [ירמ' ו' ט"ז], והוא הישר בעיני, או טעמו איה אני הים, ואני אציה שיחמו גליו, והטעם משל על המציקים: 16 בסיתוך, להצילך, כי אמר כאשר בונן להשחית [לעול י"ג]: לנטוע שמים, דרך משל, שיתנבא על המדינות שתשובנה לקדמותן: וליסוד, שם הפועל, ונעלם הייוד כמשפטו, והנה בא כמו השלם, וכמוהו מניה לו לישון [קבלס ה' א']: 17 התעוררי, כוס חמתו, דרך משל לאדם שישתכר, ולא ידע מה יעשה לו, והוא שוכב נידם²: קובעת, אין רע לו, ויש אומרים השמרים שיקבעו למטה: התרעלה, כמו והכבושים הורעלו [מכוס ב' ד'], כמו רעה שירעד האדם בראותה: מצית, מגזרת למען תמצו [ס"ו י"ח], ואם הם שנים בנינים (צ"ל שרשים), והטעם רעה שלמה³: 18 אין וגוי, כאשר ישאין לה מנחל, והטעם אין מלך או שופט שיושיענו: 19 מי יגוד לך, יקונן, כמו לגוד לו ולנהמו [אי"ב ב' י"ח]: השוד והשבר, השוד הוא החרב, כי השוד לעולם עם החרב, והשבר הוא הרעב⁴ כמו בשברי לבם מטה להם [ויקרא כ"ו כ"ו], וי"א זוגות באו הרעות: מי אנהמך, חסר ב' כמו אנהמך, כי האדם יתנחם כאשר יאמר לו מה שארע לך גבר אידע בן לפלוני: 20 בניך עולפו, כמו ויתעלף [ונס ד' ח']: ישכבו, מתי רעב וחרב: כתוא, כמו עוף⁵, ואין רע לו, (והטעם כתוא מכמר) והנה הוא סמוך אל מכמר, כמו יפלו במכמוריו⁶ [סהל' קמ"ה י']: גערת, הוא חמתו: 21 לבן שמעי, זאת הנבואה הכתובה אחרי הפסוק: וישכורת, סמוך, ותחסר מלת חמת או אף או רעות: 22 יריב עמו, והטעם יקה ריב עמו, כמו

(¹) לניה ג. כוס חמתו... נידם = ג. (ב) ואם הם... בלמה = ג. (⁴) והשבר הוא הכעס = ה. (⁵) והמו חמך. ג. (⁶) מלות 'והטעם כתוא מכמר' אך לזוהר, או בלגול הסדר יש כאן ואולי כ"ל: כתוא מכמר, הנה הוא סמוך אל מכמר, והטעם כמו יפלו במכמוריו:

והטעם שישתומם כל מי שיראה עבד השם: וטעם רבים הגוים: וטעם כן כאילו אמר היה כן: כן משחת מאיש, והנה משחת תאר השם: ותארו, בא על הדרך רחב¹): וזה דבר ידוע, כי כמה גוים יש בעולם שיחשבו כי צורת היהודי משונה מכל הצורות, וישאלו היש ליהודי פה או עין, כן² [שמעתי] בארץ ישמעאל ובאדום: 15 כן יזה וגו', זה הטעם כמו ירום ונשא, כאשר היה (כן) אמת³ שנשחת תוארו בעיני הרואים, כן יבא זמן שינקם מהם: וטעם יזה ישפוך דמיהם: או יקצצו מלכים סיהם, והנה עליו כמו בשבילו: אשר לא ספר להם ראו, שלא עלה על לב הגוים שתהיה לישראל⁴ תשועה:

נג

1 מ' או יאמרו הגוים⁵ מי האמין וגו' מי היה מאמין שתהיה כשמועה הזאת ששמענו: וזרוע יי על מי נגלתה, לעולם, כאשר נגלתה על אלה 2 ויעל, והנה הוא עבד השם מישראל, או כל ישראל: [לפניו], לפני השיי⁶: עולה [צילו יעל] כיונק, כמו ילכו ונקותיו [הסע י"ד ז']: וכשרש מארץ ציה, שלא יתן פרי שלא יגדל: לא תאר לו, פירושו כמו⁷ ותארו מבני אדם [כ"ז י"ד]: ונראהו ולא מראה, ולא משרת עצמו ואחר עמו וכן הוא ולא נחמדהו, וכמהו מתן בסתר יכפה אף [משלי כ"א י"ד]: 3 נבזה וחדל אישים, הרל להחשב עם אנשים: איש מכאובות, עבד השם, ואם על הכל הטעם כמו איש מלחמה, והוא קרוב מטעם עצם, והוא סמוך, וטעם מכאובו וחלי, צער הגלות: וכמסתר פנים ממנו, יש עד היום הזה גוי⁸ כאשר יראה יהודי יסתיר פניו ממנו, והטעם שלא יראנו להושיעו: 4 אבן, זה הוא ראש הפסוק אנהנו היינו מהליאים, והוא היה נושא מכאובינו שהיינו מכאיבים אותו היה סובל, ואנחנו חשכנוהו שהוא נגוע, מגורת והנה הנגע עמד בעיניו [ויקרא י"ב ה']: מוכה אלהים, סמוך, שהשם הכהו וענהו: עד הנכון שהחלאי ראוין לבוא עלינו, בעבור כי תורתנו הבל הבל, ובאו על ישראל שתורתם תורת אמת, והעד כולנו כצאן תעינו: 5 והוא מחולל, מגורת חלל⁹: ומוסר [שלומנו], שיתמיד¹⁰ שלומנו, והוא עליו, והעד ובחכורתו נרפא לנו: וטעם מחולל [מפשעינו]¹¹ כי השם יפקוד על הגוים, בעבור שצערו ישראל, ובתיב ונקותי דמם לא נקיתי [יואל ל' כ"א] וטעם מוסר שלומנו ידוע, כי כל זמן שישראל בצער הגלות יהיה¹² שלום לגוים, הלא תראה

¹ כהנו, ובל על דרך חסוק (2) ג. ² כד"ק נפיושו נוכס כן הוא. ³ חננהו. ד.

⁴ לעולם. ב. ⁵ הגוים זה לזה. ג. ⁶ לפניו לפני הש"י. ג. ⁷ שיכשוו חינוו כמו. ח.

⁸ ח. ⁹ חיל. ג. ג. ¹⁰ שיוסר. ח. ¹¹ נכפא לנו והטעם. ג. ¹² כי יש זמן שיסכחל

בלעז הגלות ויהיה. ג.

שהוא כמו מי אפסי, ואל תתמי¹ כי הפסוק ישים יד ורגל ובטן ופה והטעם ידוע, שהמדבר הוא בן אדם וכן השומע, ישים הדברים בדרך משל כאילו הם על צורות בן אדם, להבין השומעים: 11 סורו וגו', אמר רבי משה הכהן ז"ל צאו מתוכה של בבל, והנכון בעיני שמלת סורו סורו טמא, לכל הגולה שהיא בינות הגוים: סורו סורו, פעמים דרך מהירות כמו סורה אדוני [סופט' ד' י"ח]: צאו משם, כל אחד ואחד ממקום גלותו: טמא אל תגעו, שיבדלו מאומות העולם: צאו מתוכה, כל אחד ממדינת גלותו, כי אין בכל הפרשיות למעלה זכר בבבל: הברו, בנין נפעל והיה ראוי להדגש בעבור אות הכפל: נשאי כלי יי, הם ישראל נושאי התורה, ויש אומר על הלויים שהם נושאי הארון, והראשון נכון בעיני: 12 כי לא בחפזן תצאו, כאשר יצאתם ממצרים: כי הולך לפניכם, כבוד השם: וטעם מאספכם בעבור שהם מפורים בגלות², ולפי דעתי כי השם יסוב אותם, כי הכבוד הולך לפניהם ואחריהם, כמו מאסף לכל המחנות [בתלכר י' כ"ה] 13 הנה ישכיל עבדי, זאת הפרשה קשה מאד: אמרו תועי רוח³ שהוא רמז לאלהיה, ויפרשו עבדי הגוף, וזה לא יתכן, כי הגוף לא ישכיל ואפי' כשאדם חי, ועוד מה טעם יראה זרע [יארך ימים]⁴, והוא לא היה לו בן⁵, ועוד יארך ימים ולא היה בן, ועוד ואת עצומים יחלק שלל, והראיה גמורה כי למעלה, כי הולך לפניכם יי, והם ישראל, ואחר כך רני עקרה, והיא כנסת ישראל, והנה טעם עבדי, כל מי שהיה בגלות מישראל והוא עבד השם, ורבים פירשוהו על משיח, בעבור שאמרו קדמונינו ז"ל [מדרש רבה איכה א' ט"ז] כי ביום שחרב בית המקדש נולד משיח, והוא אסור בזיקי, והנה אין טעם לפסוקי רבים, נבזה וחדל אישי, מעוצר וממשפט לוקח, ויתן את רשעי קברו, ומה טעם יראה זרע יארך ימים, והגאון רב סעדיה ז"ל פירש כל הפרשה על ירמיה ויפה פירש וטעם יזה גוים רבים בפיו בדרך נבואתו, כיונך לפניו גם כתב בתחלת ספרו [ירמ' א' י'] כי קטן היה כאשר נתנבא, ויי הפגיע בו והוא חטא רבים נשא כי כן כתוב זכר עמדי לפניך לבקש עליהם טובה [סס י"ח כ'], כשה לטבה יוכל וכן כתוב ואני ככבש אלוף יוכל לטבה [סס י"א י"ט], ופירש ואת עצומים יחלק שלל על ארוחה ומשאת שנתן לו רב טבחי [סס מ' ה'], והנכון בעיני כי כל הפרשה דבקה כי מה טעם להזכיר ירמיהו אחר הנחמות ולפני הנחמות⁶, והנה ידבר על כל עבד יי שהוא בגלות, או יהיה עבדי כמו ישראל עבדי⁷, וזה קרוב מזה: והנה ישכיל עבדי, יבין עבדי, כי עוד ירום ונשא, מבנין נפעל: 14 כאשר שממו עליך, כמו ושממו עליה אויביכם [ויקרא כ"ו ל"ב],

¹ כמו פיקח כן זה הנכון, ואל תחמס. ג.
² = א. וחסריו. ג. — צעלי פלגתינו. ד. = א. והוא לא כלה בן. ג.
³ ולפני הנחמות = ג. א. או יהיה עבדי הנביא. ג. ג.
⁴ וטעם ואלספכם... בגלות = ג.

החלי, מכעלי ההיא בא על דרך האליף, ואף כי שטצאנו תחלואיה אשר הלה יי בה [דכריס כ"ט כ"ה], והנה הפין דכאו, לייסרגו בגלות: אם תשים אשם נפשו, שיתודה ויודה, והטעם אם תשי' נפשו אשמתו לנגדו, השם ירבה בניו¹, ויארץ ימים שיראה הוא ובניו בישועת השם, והנה ידבר על הדור שישבו לשם בעת² קץ ביאת המשיח: והפין יי כידו יצלה, הטעם על התורה שישבו הגוים לדת השם³: 11 מעמל, הטעם השכר שיקבל על אשר סבל: יראה, הפצו או יראה טוב עד שישבע, בעבור כי בדעתו יצדיק רבים, והם הגוים שילמדום ישראל לעשות התורה: וטעם ועונותם הוא יסבול, שישתתף ישראל עם צער הגוים ברוב עונותם, לא כאשר עשו הם לישראל, או הטעם שיתפלל לשם בעד הגוים⁴, כטעם ואם משפחת מצרים לא תעלה [זכרי י"ד י"ח], וזה הנכון בעיני, כי הפסוק הבא אחריו לעד: 12 לכן וגוי, כל המפרשים אמרו כי זה הפסוק דרך משל על המתים על ייחוד השם, וטעם רבים כמו גדולים כמו על כל רב ביתו [חסתר א' ה'], והם הנביאים, והעצומים הם האבות, הטעם שיהיה חלק מתי הייחוד עם הנביאים, וידענו כי זה דבר אמת הוא, רק איננו מטעם הפרשה, והנכון בעיני כי הוא כן, לכן אתן לישראל חלק בו ושלל מגוים רבים: ואת עצומים, כמו בצאתי את העיר [פסוק ט' כ"ט]: תחת וגוי, זה⁵ שכר בעבור כי הערה נפשו למות, וי"א כמו גלה, והטעם בפרהסיא, והנכון בעיני שהוא כמו והער בדה [נרמ' כ"ד כ'], ואם הם שנים בניינים והעד אל תער נפשי [הבל' קמ"א ה'], כטעם שפך: ואת, ועם: פושעי', שפשעו בשם: [נמנה], כן היו ישראל נחשבים: והוא הטא רבים נשא, כי בעבור צערם⁶ היה שלום לכל הגוים, והטא שהיו ראויי' הם לשאתו היה ישראל נושא: ולפושעים, בעבור הפושעים: יפגינ', בשם, כטעם דרשו את שלום העיר [ירמ' כ"ט ז'], והנה פירושו ולפושעים הגוים: והנה פירשתי לך כל הפרשה, ולפי דעתי כי הנה ישכיל עבדי הוא שאמר הנביא עליו, הן עבדי אתמך בו [מ"ג א'] ויאמר לי עבדי אתה [מ"ט ג'] וכן כתוב בדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים [כ"ג י"ח] וכת' גוי נתתי למכים [כ' ו'], והסוד כאשר רמזתי בהצי הספר, והנה כל הפרשיות דבקות זאת עם זאת:

נד

1 רני עקרה, כנסת ישראל עקרה לא ילדה והיא עקרה, והטעם שמעט מספר ישראל: פצחי גם צהלי פירשתי: לא הלה, מגזרת חיל [שמוח

¹ אם תשים אשמתו נפשו יכאח השם יכאח בניו. ג. — אם תשים אשמתו נפשו יכאח השם יכאח בניו. ג. (2) בנעת. ד. (8) בעת קץ... השם. = ג. (4) ככוב טווחס... בעד הגוים. = ג. (5) תחת וכן העיר וזה. ג. (6) כי צדיק. ג.

כתיו על עת הישועה, והיתה עת צרה [דניאל י"ג א'], ועוד כתיו כאשר השיבו המלאכים כי כל הארץ יושבת ושוקטת [זכרי' ה' י"א] וענה המלאך עד מתי לא תרחם ירושלם [סס י"ב], הטעם כי כל זמן שיש לגוים השקט לא תרוחם ירושלם: 6 כולנו, באחרונה יכירו האמת, והנה הוא דבק עם נגוע ומוכה אלהים, וכמוהו אך שקר נחלו אבותינו [ירמ' ע"ו י"ט]: הפגיע, מגזרת ויפגע במקום [זכרי' כ"ח י"א]: עון, במקום הזה כמו עונש כמו אם יקרך עון [שמעאל ה' כ"ח י'] כי לא שלם עון האמרי [זכרי' ע"ו ט"ז] ויגדל עון בת עמי [איכה ד' ו'], ויש אומרים מגזרת ואל תפגע בי [ירמ' ז' ט"ז], ויהיה פ"י עון כלנו כמשמעו, והטעם כי יפגע בעבור היות שלום בעולם, כטעם ודרשו את שלום העיר [סס כ"ט ז'], לכן מלת עון תבא קשה עם הפגיע בו: 7 נגש, מבנין נפעל: ולא יפתח פיו, ואין צורך לפרש זה, כי כל יהודי בן הוא בגלות, כי בשעה שיעונה לא יפתח פיו לדבר, אף כי הוא הצדיק שבהם לא יתעסק בעולמו כי אם בעבודת השם ולא יכיר שר או גדול שיעמד לו כפרץ בקום עליו אדם, ולא יפתח (לו) פיו והטעם בכל עת¹): 8 מעצר וגו', והנה השם גואל ישראל והאמת² צדיקי ישראל: לוקח, השם לקחו מעוצר והוא היה עצור: וממשפט, משפט נקמות: ואת דורו מי ישוחח, כמו או שיה' לארץ ותורך [איוב י"ג ח'], והטעם מי היה מגיד לאנשי דורו שיהיה בן³, והוא⁴ כבר היה כמו נגזר מארץ חיים: מפשע עמי, דברי כל גוי, וזה שהנגע שיהיה לישראל היה מפשעינו, כמו מחולל מפשעינו, והנכון שהוא בן, ומפשע עמי יבא הנגע להם, בעבור מלת למו שהוא כמו להם: 9 ויתן, יש מפרשים על מתי גלות, ויש⁵ אומרים שמלת במותיו מגזרת ואתה על במותימו תדרך [דברים ל"ג כ"ט], והטעם בנין שיושם על הקבר, והנה יהיה במותיו כמו קברו: ואת עשיר כמו ואת רשעי, והטעם הגוים שהם עשירים כנגד ישראל, והנכון בעיני, שטעם הפסוק, שכל כך היה ישראל בצער בגלות, שהיה רוצה שימות עם הגוים, כמו תמות נפשי עם פלשתים [שופטים ט"ז ל'], והכתוב אמר ויתן על מחשבתו, כמו וילחם בישראל [יהושע כ"ד ט'] על בלק, והעד כי זה מרוב הצער, שאמר על לא חמס עשה כי הגוים יצערו ישראל חנם, ולא בעבור מעשה שעשו, ולא דבור רע שידברו שהוא נכון להתפרש לשני עניני, ואם טען טוען, והלא במות לא תשתני במלת על במותימו, ומדוע הישתנה במלת במותיו, יש להשיב, כי זאת המלה תבא על שנים משקלים, כמו סריסי פרעה [זכרי' מ' ז'] וסריסי המלך [אסתר ו' י"ד]: 10 ויי הפיץ דכאו, כמו דברו לשלום [זכרי' ל"ז ד'], מהבנין הכבד הדגוש:

¹ כלצ"ע פ"י כאן מדוע² ללא יפתח פיו³ פעמים בפסוק זה או היא גב' אמת בפסוק⁴ ואין לוכך... צטעה⁵: ² נ"ל כי טעות סופר יש כאן ול"ל 'והנה' בפסוק 'והאמת': ³ לישאל כן. ג. ⁴ כי נגזר, והוא. א. ג. ב. ⁵ וי"א שגלה צווחיו כמו צווחו אע"פ שהיא מלה זכה צווחי וי"א. ב.

אדומות, כאשר פירשתי במגילת איכה [ל' י']: 12 ושמתי כדכר, אין רע למלת כדכר במקרא, והוא אבן יקרה: ושמשותך, מגזרת שמש, והם¹ כהלונות (צ"ל הלונות) ישימו בם זכויות, וזה מנהג ארמוני המלכים: [וישערך], והם המשמשות² על השער: אקדה, אבן יקרה, ואליף נוסף והוא מגזרת כי איש קדה באפי [זכרים ל"ב כ"ג]: לאבני הפין, שיש לאדם הפין בהם, לא ככל האבנים שהם מושלכות אין הפין בהם: 13 וכל בניך למודי, כמו תלמידי, והנה המלה תאר השם: ורב, פועל עתיד בעבור הוויז: 14 בצדקה תכונני, מכנין התפעל והתיזי מבולע, והטעם שיעשו ישראל צדק בעולם ולא יעשקו הגוים כמשפט המלכים: וטעם לא תיראי, בעבור העושק והחמס יסיר השם המלכות: 15 הן גוי, אמר רבי יונה הן גור יגור כמו חבור ואמר כי כמוהו נהרסו ממגורות [וילא א' יז], והטעם היתכן שיתחבר חבור כי אם ברשותי, והטעם על גוג ומגוג: מי גר אתך, פי' מי שהתחבר והיה אתך ושב עליך, או יפול, והנכון בעיני כי גור יגור כמשפטו, וכן הוא, הותכן שיגור עמך גר בארץ שהוא שלי כי אם ברשותי, מי שירצה לגור עמך בארצי עליך יפול, כמו אל הכשד"י אתה נופל [רמ' ל"ז י"ג] על פני כל אחיו נפל [ברא' כ"ה י"ג], והטעם שיפול [צ"ל שיפיל] עצמו תחת רשותך: 16 הנה גוי, דרך משל: ומוציא כלי מהאש ויתקנהו, וגם אנכי בראתי המשחת שישחת כלי החרש: 17 כל כלי יוצר, שיוצר עליך, להיותו לא יצלה, רק ישבר, הנה יוצר מהבנין שלא נקרא שם פועלו על משקל יוסד [ויקרא ל' ל"ה]: וכל לשון גוי, הנה פירוש זה כל כלי: תרשיעי, הטעם שיאמינו הגוים בתורה, וישראל ידאום רשעת דתיהם: זאת נחלת עבדי יי, מהשם³, על התורה או על ארץ הצבי:

נה

1 הוי, לשון קריאה, כמו⁴ הוי כל צמא, אלה דברי השם לאומות העולם, בימים ההם מי שירצה ללמוד תורה: ואשר אין לו כסף, והטעם אם אין לו כסף לקנות, שאין לו כסף ללמוד: שברו [ואכלו], הטעם על החכמה, כטעם אכול את המגילה הזאת [יחז' ג' א'], כי החכמה לנשמה כמאכל לגוף: ולכו, אלי: והטעם [צ"ל וטעם] ושברו חנם, ואכלו בלא כסף, וטעם שברו יין וחלב, כי שניהם הם כמו מאכל ומשתה, וכן יודו חכמי הרפואות, וטעם⁵ יין וחלב, כי התורה נמשלה בהם: 2 למה גוי, שיוגיעו עצמם בחכמות נכריות שלא יועילו: ואכלו טוב ותתענג בדישן, כמו והיה דשן ושמן [ל' כ"ג]

¹ ויחז' ב. ² המושמות. ג. ³ והטעם על. ⁴ נכלה שיש כאן חסרון לחכ. ⁵ כמו כנו, ויחז' משובש הוא בנכח כ"י ג. ⁶ כמו הכ ליון: ⁷ ל"ל או עטס. — או מלוח ועטס יין. . . . בהם, ונקוון לנעלה אחרי מלח בוק:

ט"ו י"ד] וכן הוא, פצחי רנה וצהלי עקרה, אשר לא חלה, ועל דעת ר' משה הכהן ז"ל בכל, ועל דרך האמת כל אומה שיש לה בעל והוא מלך: 2 הרחיבי וגו', טעם הרחיבי מקום, בעבור רוב הבנים: יטו, שב אל בני שוממה⁽¹⁾, או תחסר מלת נוטים כמו ויאמר ליוסף [כרף' מ"ח ח'], וטעם אל תחשוכי כמו אל תמנעי אותם, שיטו יריעות אהלך: מיתריך, מיתרי האהל והנה הטעם המדינות והכפרים: 3 כי ימין ושמאל תפוצי, כמו כי תרבי וכמוהו ופרצת ימה [שס כ"ח י"ד] ויש מפרשי שהוציא והו מגזרת פרוץ: וזרעך גוים יירש, פירוש כי ימין ושמאל תפוצי: יושיבו, זרעך: 4 תחפירי, כמו וחפרה הלבנה [כ"ד כ"ג], וטעם אל תיראי בהיותך בגלות: עלומיך, רמו לגלות עלומיך⁽²⁾, או רמו לבית ראשון וגם שני, שהיו רעות רבות לישראל מעורבות בימי מלכותם: אלמנותיך, חסרון המלכות: 5 כי וגו', מלת בוועליך על לשון רבים, וכן עושיך, כמו ישמח ישראל בעושייו [סס"ג קמ"ט ז'] על דרך מלת אלהים ואדונים, כאשר פירשתי בספר בראשית [כרף' ח' ח'], והנה טעם בוועליך כמו מלכך, (ואלהייך כמו)⁽³⁾: אלהי כל הארץ יקרא, הטעם כי כל הגוים ישובו לתורת השם וכן כתוב לקרא כלם בשם יי [לפני' ג' ט']: 6 כי וגו', בעבור שאמר וחרפת אלמנותיך, שהגוים מהרפים את ישראל שאין להם מלך, אמר השם כאשר עזובה היית ועצובת רוח שעזובה בעלה, והנה בעלה חו, כאשר אמר כי בוועליך עושיך, ומלת עצובת שם התואר ולא פעול ואם הוא על משקלו, על כן כתוב קראך יי ואשת נעורים כי תמאס אמר השם, וכן היית: 7 ברגע, כ"ת ברגע נוסף כב"ת בתחילה, בראשון, ויש מפרש שפירש כי הוא מן רוגע הים [כ"א ט"ו], והעד וברחמים: 8 בשצף, אין רע לו, והטעם כמו מעט: ובחסד עולם, הפך רגע: הנה הטעם שתעמוד מלכות ישראל לעולם כאשר הוא מפורש בספר דניאל [ז' כ"ז], והנה יהיו ימי הגלות⁽⁴⁾ ואם ארכו, כמו רגע כנגד ימי המלכות שלא יפסקו: 9 כי מי נח, המבול שהיה בימי נח: זאת, הטעם זאת הגזירה שגזרתי והנחמה שאמרת: וכאשר נשבעתי שלא יעבור מבול כמי נח על הארץ, והוא הכתוב ולא אוסיף עוד להכות את כל חי [כרף' ח' כ"א]: וטעם מקצוף עליך, בעבור שהמשילה לאישה עזובה: 10 כי וגו', הטעם, יתכן שימוש ההרים רק חסדי מאתך לא תמוש וברית שלומי ביני ובינך, והטעם כבעל עם אשתו ביניהם ברית שלום: תמוטינה, כמו תשובינה [יטו' ט"ו י"ב], כי לשון נקבות בפעלים השניים הנראים יבואו על שני משקלים: 11 עניה סוערה, כמו הולך וסוער [יוגס ח' י"א], או שהיא עומדת בסערה, זאת ירושלם: בפרך, אבן יקרה שחורה, ויש אומרים שכמוהו נפך ספיר [שננות כ"ח י"ח]: אבניך, שיבנו בהם: בספירים, אבנים יקרות

(1) בני יכאל שוממה. ג. — יכאל. 3. (2) כ"ל כי ל"ל מלכים, או להוסיף קמו כלננומך: (3) = ג. (4) מלכות יכאל... ימי הגלות. = ג. 3. ג.

נ

1 כה, אחר שתדעו כי היסם יגאלכם [וייעשה] לכם כל אלה הטובות, ישמרו משפטיו כי קרובה הישועה, והנה לעד כי העונות מעבב (ציל מעכבות) ביאת משיח: 2 יעשה זאת, המצוה שאמר והיא שמור שבת מהללו, וידוע כי ישבת סימן התיו לנקבה, אולי זה בא כאילו אמר יום שבת, או יהיה ויזו מהללו הלול השמור, כי עם כל פועל ישם הוא ככה הלשון ואם לא נכתב, כאשר פירש רבו משה הכהן ז"ל במלת ותצפנו [יסוע ב' ל'] שהוא שב ללקח⁽¹⁾, וכמוהו וברב יועצים תקום [משלי ט"ז כ"ג], והטעם עצה ואם לא נכתב: 3 בן הנבר, אלה הגרים גרי הצדק: הנלוה, פועל עבר וההיא תחת אשר, כהיא ההלבוז אתו [יסוע י' כ"ד]: יבדילני, פתח גדול תחת קמין קמן, וכמוהו כי עתה יאהבי אישי [נרא' כ"ט ל"ג]: הן אני עין יבש, בעבור שלא יולד: 4 כי כה אמר יי, הוציר השבתני, כי אות היא בינו ובין שומריו בעבור שישבת השם, הנה כל שומר שבת הוא לשם⁽²⁾: 5 ונתתיו יד, מקום, כמו יד תהיה לך [דברים כ"ג י"ג] (ישם)⁽³⁾: 6 ובני [הנבר], (שם), הוציר הסרסים קודם בני הנבר, בעבור שהשלים בהם, כי בן הך המקרא ואתן ליצחק את יעקב ואת עישו ואתן לעישו [יסוע כ"ד ל'] : לשרתו, שרות השם לעשות הקיו: 7 והביאותים, כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים, בדרך תפלת ישלמה [מלכים א' ה' מ"ה]: 8 נאם, מקבין נדחי ישראל, כי אם⁽⁴⁾ עלו מבבל ומעילם ואישור, וטעם לנקבציו⁽⁵⁾ על הגרים, והנה עוד אקבין גרים על נקבצי ישראל, ויזו לנקבציו שב אל ישראל: 9 כל וגו', הטעם שהצדקים גם הגרים ישובו, רק המקטרים לעיז לא ישובו, והנה אתיו לשון ציווי, כמו אם תבעוין בעיו ישובו אתיו [כ"ה י"ג] כמו בואו, מגזרת ואתא מרככות קודש [דברים ל"ג ב'], והטעם, כי היסם צוה לאומות העולם הרשעים, להרוג רשעי ישראל, כמו החיות שתהרגני אלה את אלה⁽⁶⁾: 10 צופיו, יאמר אל נביאי היסקר שהיו בישראל, והיו מצופים עורים, והנה הך משל, על היום או על⁽⁷⁾ כלבים אלמים בלילה כי לא ישמרו הבית ותועלת אין בהם: לנבוח, זעקת הכלב, וכן בלשון קדר: היום, כמו כלבים, ואין ריע לה, כי ההיא עיקר כהיא הורים והגים⁽⁸⁾ [כ"ט י"ג], כי לא יבא הפועל מבנין הפעיל כי אם במים, פירש רבי יונה אמר המתרגם ניימן שנכין, לפי שהכלבים הם

(1) ל'תקף ג. (2) ונכד לשם. ב. (3) נראה כי וזה שם הוא שארית השלטה הנשארת ושימוש להצ"ע על וזה, וְיָשֵׁם, וכן וזה, ש"ס אחר וזה, ונכני. (4) ל"ל הס. (5) כ"ל ש"ל לקנן. (6) אלה ואלה. ב. (7) כ"ל כי הדברים מושגים ולמיכס הקון וכ"ל, כל היום או כוונ'. (8) אשכר כוונת להצ"ע על וזה ה"ן וְהָגָן, ועשה הושגש או הושגתיק:

כטעם¹) תענוג הנשמה במות הגוף, או טעמו²): 3 הטו, ולכו ממקומכם אלי, כמו סורי' אלי אל תירא [סיפטיס ל' י"ח]: ותחי נפשכם, הטעם עמידת הנשמה במות הגוף או טעם, שיחיים המשיח, אחר ששבנו לדת השם³): ואכרתה לכם ברית עולם, שלא תמוט, כברית והסד שכרתי עם דוד, וכתוב לעולם אשמור לו חסדי [הסל' פ"ט כ"ט] ויתכן היות חסדי דוד רמז על המשיח: שהוא ממשפחתו כאשר נקרא הנביא ישראל⁴), וכאלו הוא, כי חסדי דוד נאמני' הם והעד על זה, הפסוק הבא אחריו: 4 הן עד, זהו המשיח: למי'ד לאומים שורש, ויתכן היות לטעם [והטעם] כי המשיח לעד כי אין מלך אחר נגיד על העולם: ומצוה, אשר יצוה מה שיצוה (יעשו)⁵): 5 הן גוי לא תדע, גוי לא היית יודעו תקרא, שיבוא אליך⁶), כטעם לעבדי קראתי [לויז י"ט ט"ן]: אליך ירצו, והנה התברר מה שפירשתי: פארך, מלה זרה בדרוק, כי אין כמוה בפעלים השלמים, רק בנחים כמו כשמעתו גנך [ל' י"ט]: 6 דרשו וגוי, לפי דעתי כי זאת הפרשה תוכחה על אנשי דורו, הטעם אחר שתדעו כי תגאלו מבבל וגם מכל הגוים פעם שנית⁷) דרשו השם, וטעם בהמצאו לדורשים, כי ידוע שהשם נמצא בכל מקום ובכל עת, הנה הטעם קודם חתום⁸) הגזרות, וכן טעם בהיותו קרוב, רמז⁹) לשכינה שהוא במקדש: 7 יעזוב וגוי, פירוש דרשו השם: דרכו, שהוא נהוג ללכת בה, ויעזוב איש און מחשבותיו, והנה העקר המחשבה והמעשה: כי ירבה לסלוח, העונות: 8 כי וגוי, טעמו כי חשבתם שאגמול לכם רע אע"פ שתשובו אלי, על כן לא מחשבותי כמחשבותיכם, כי במחשבותי להטיב לכם, וככה לא דרככם דרכי, כי דרכי הם ישרי', גם מפורש בספר יחזקאל הדרכי לא יתכנו [יהו' י"ח כ"ט]: 9 כי וגוי, דרך משל: 10 כי הגשם בדרתו מן השמים, ירוה את הארץ, על כן הורדתיה לתת זרע לזורע ולהם לאוכל: 11 כן יהיה דברי, לא ישוב אלי ריקם, והטעם כי אמלא כל אשר דברתי אל נביאי, וזהו 12 כי בשמחה תצאו, מהגלות: תובלון, אל ארצכם על סוסים ופרדים, [אם] על גלות בבל, כן היה, ואם לעתיד¹⁰) מפורש בסוף הספר [ס"ו כ'], "וא על שתי גליות דיבר: ימהאו, כטעם יכו, וזאת הלשון ידועה בארמית, ומגזרת ומחה אל בתף ים בנרת [כמדבר ל"ד י"א]: 13 תחת הנעצוץ, כמו הנעצוצים [ז' י"ט], ואין ספק כי הברוש טוב ממנו: הסרפד, מין ממיני צמחי ההוחים, הנה יהדש פלא, לשום נהרות במדבר, בשובם אל ציון, וזהו והיה ליי לשם לאות עולם, וזהו פלא עומד:

1) ל"ל ותענוג, הטעם. 2) חסד כן הצי' הצי'. 3) ושה. 4) עיין פירושו למ"ע ג'. 5) אשכ יצוה הוא העשוי. 3. ג. 6) הן גוי לא היה יודע ותקבלה שיצוה אליך. 3. 7) פעם שנית = ג. 8) חוס. 9) ל"ל כי לניד להסיף ונח "או, כי נרמו לשכינה שהיא נזקקת" הוא פירוש שני: 10) לעתיד הס. 3.

יהיו לי, ואין צורך: 7 שמת משכבך, כזונה שתזנה במקום מגולה, והטעם בפרהסיא: 8 ואחר הדלת, גם בן בסתר: שמת זכרונו, כמו זכרו ביין לבנון [הטעם י"ד ח']. וממנו אזכרתה [ויקרא ז' ז':] כי מאתי [גלית], כמו זונה, כי גלית עצמך מאתי, שהייתי מסתיר אותך: ותעלי, לזנות בפרהסיא: הרחבת משכבך, הטעם שיכיל המשכב אנשים רבים: ותכרת לך מהם, תחת ותכרתי, וכמהו ותעשי הרעות ותוכל [ירמ' ג' ט'], ותכרתי לך ברית מהם, שבחרת להיותם אנשי בריתך: [אהבת משכבם], אותם שאהבת שישכבו עמך: [יד חזית], בכל מקום ישראל⁽¹⁾, (כמו בכל מקום אשר תראה דברים י"ב ו"ג)⁽²⁾: 9 ותשורי וגו', והנה עוד רעה אחרת, לא די שעבדת לעיז, עד שישגרת דורון למלך אישור או למצרים להושען עליו, והנה ותשורי מזרת ותשורה אין להביא [סמואל ה' ט' ו']. ויאמר רבי משה הנגיד ז"ל, כי ותשורה דמי המראה והנבואה, גם נכון הוא להיות ותשורי כמו אשורנו, הלכת לדאות: בשמן, כי מארץ ישראל יוליכו השמן: צירוף, הם השלוחים: ותשפילי, נפשך, עד ישאלו: 10 ברוב דרך יעת, מרוב דרכים ששנית, והנה יעת⁽³⁾, ולא אמרת נואש לבי, כמו ונואש ממנו שאול [סמואל ה' כ"ז ז'], רק אמרת אולי תועיל יגיעתי: חית, כמו כח, והטעם דבק עם יעת, על בן לא הלית: 11 ואת וגו', למה הוצרכת לדאוג מאויב ולירא מאויב עד שהוצרכת לכזב, ולא זכרת אותי: הלא אני מחשה, לפי דעתי שהוא פועל יוצא לשנים פעולים, והטעם כי אני משתיק באמת מי שיכזב, בן אני ובן הייתי, ויתכן היות את מי דאגת, מתי יראת ממני, והראשון הוא הנכון, ויש אומרים שטעם מחשה כטעם החשיתי [מ"ז ו"ד] שאסכול⁽⁴⁾, כאדם שישתוק: 12 אני אגיד צדקתך, כפה: ואת מעשיך ולא יועילוך, בעבור שמעשיך רע, שבטחת על זולתי יי: 13 בזעקך⁽⁵⁾ יצילוך קבוציך, אלה ישקבצת להושיעך, והנה קבוציך תאר השם, כמו למודי יי [כ"ד ו"ג]: ואת כולם ישא רוח יקה הכל, (אותם) דרך משל שיאבדו ולא יראו ישועת השם: והחוסה כי ינחל ארץ וירש הר קדשי, והנה הוא דבק עם הפרשה הנכתבת למעלה כל שומר שבת [כ"ו ו']:

14 ואמר, האומר או הקורא או הכרוז: סולו סולו, המסילה סקלו מאבן, וטעם פעמים שהקורא יקרא בן פעם אחר פעם: מדרך עמי, שהיו עובדי השם, על בן כסוף הפרשה אין שלום אמר יי לרשעים: 15 רם וגשא, שמו: שוכן עד, עד עולמי עד, עד שלא יוכל אדם לספור, והטעם נצח, וטעם שוכן כי כל הנבראים יש להם תנועה גם לכוכבים⁽⁶⁾ תנועה כנישמה: מרום וקדוש אשכנז וגו', והטעם כי אשכנז עם המלאכים למעלה, ועם דכא שהוא בארץ, (וטעם אשכנז) להחיות רוח ישפלים, או אשכנז מרום להחיות

(1) בכל מקום שאלים = ז. ג. (2) כמו מקום אשר חללה. ו. — י"ל כי סוף ני"א של ס"ו יד חזית: (3) והנה יעת = ז. ג. (4) = ז. ג. (5) בזעקך כלשך חזקתי. ג. — בזעקך כלשך זעקתי ג. (זעקתך?). (6) לריבויים. ג. — לכוכבים. ג.

אדוקים בתנומה יותר משאר כל בעלי חיים, והנה הטעם כפול: 11 והכלבים עזי נפש, רוב הנפש הנמצא במקרא על הכה המתאוה לאכל, כמו ונפשו מאכל תאוה [לזוב ל"ג כ'], והטעם, כי על [צ"ל כל] אלה הכלבים אין בהם תועלת רק ויוקו, כי הם חזקי התאוה, וזאת היא עזות נפש, ולא ישבעו לעולם, והנה הנמשל¹: והמה, הטעם הכלבים הנזכרים, הם רועי ישראל שלא ידעו הבין, שם הפועל: איש לבצעו, מה יועיל לו מאומה כמו² מה בצע בדמי [סהל' ל' י']: [מקצהו], כל אחד מקצהו: 12 אתיו וגוי, ובממון שיקחו חמס³ יתענגו בו לשמות, ואומר הרועה לחבירו בא ונקחה יין: ונסבאה שכר, משכר⁴, כמו אל תהי בסוכאי יין [משלי כ"ג כ'], ולא יעשו יום אחד לבדו, רק יום אחר יום: יתר מאד, תאר השם, שיהיה ליום מחר יתרון על היום בעונג ובמשתה:

נז

1 הצדיק, אלה מעשה הרועים⁵, הצדיקים אבדו, ואין איש שם על לב לאמר, מדוע יאבדו הצדיקים ויחיו אלה הרשעים, והנה זה פי' הנביא, נאסף הצדיק עד שלא יראה הרע הבא על ישראל, ועל עיר הקודש: 2 יבא וגוי, [יבואו] הצדיקים בשלום על קברם, כטעם בשלום תמות [ירמ' ל"ד ה'] ואתה תבא אל אבותיך בשלום [זכר' ט"ו ט"ו]: ינחו על משכבותם, כל מי שהולך נוכח השם, כטעם אחרי יי אלהיכם תלכו [זכריס י"ג ה'], וי"א השלום יבא עם ההשקט וינחו על משכבותם: הולך נכוחו, [והנה נכוחו] תחת נכחו, כי משקלי השמות משתנים: 3 ואתם קרבנו למשפט, עמי בית ישראל, יאמר יי: בני עוננה, כמו ועוננים כפלשתים [ז' ו']: זרע מנאף, הוא האב: ותזנה, האם: והטעם הבנים והבנות רעות: 4 על מי תתענגו, לבקש מה שעשה עמנו טוב⁶: ה הנחמים, הטוב בפירושים, שידבר על ע"ז, ויהיה הנחמים על משקל הנצבים [זכר' מ"ה א'], מבנין נפעל, מגזרת כבל יחם הצאן [שם ל' מ"א], והנה הוא דבק עם ילדי פשע והנה כתוב, ובחטא יחמתני אמי [סהל' כ"א ז']: שוחטי⁷, לעיז, כמו ואשחט אותם [זכר' מ' י"ח] כמעשה הזונה שתהרג ילדיה: בחלקי, מגזרת חלוקי אבנים [שמואל א' י"ז מ'], והטעם שיבקשו אבנים חלקים [צ"ל חלקות] לציירם להיות פסילי: 6 גם להם שפכת נסך, העל אלה אנחם, על הרעה שאעשה לך, ויש אומרים שהוא מבנין התפעל, כאילו אמר מה תנחומים

¹ הנמשל. ג. ² כמו וזה בלע כי נהג. ג. ³ הנה. ג. ⁴ נשכר נשכר. ג.

⁵ הרשעים. ג. ⁶ לזקק ונהש עשה עוננו טוב. ו. ⁷ נקטת כלצ"ע היסה שחטי צ"ע. מוצלח.

בעל עצבים¹) ובמהו אשה יראת יי [משלי ל"א ב'] ורכים כך²): 4 באגרוף רשע, דבר קשה שיוכה בו, ובדברי הקדמונים ז"ל בעלי אגרופין [פסחוס כ"ג], ובמהו באבן או באגרוף [סנהד כ"א י"ח], וי"א חתיכת עפר קשה, כמו מגרפותיהם [יזאל א' י"ז]: לא תצומו כיום, טעמו כיום הזה: 5 הכזה, יום ענות אדם נפשו, כפול, כי הוא הצום: הלבוף, מפעלי הנפל במשקל לקב אויבי [במדבר כ"ג י"ח]: באגמון, צמח רך שישח את ראשו, והוא ידוע: יציע, הגשות הצד"י לחסרון יוד השרש, כמלת אצרך [ירמ' א' ה'] והשלם יציע, והטעם ישים מצע [כמו] ושק ואפר יציע [אסתר ד' ג']: 6 הלא, פתח, כמו התר: הרצובות, כמו קשרים, ובמהו כי אין הרצובות למותם [סלי ע"ג ד']: מוטה, כמו מטת עלכם [ויקרא כ"ו י"ג], והנה הטעם להחפיש העבדים, ככתוב בספר ירמיהו [ל"ד]: (העשוקים משפט), רצוצים, (כמו רצוצים) הם העבדים העשוקים, כמו רצוצ' משפט³ [כזע ה' י"ח], כמו ואת מי רצותי [סמאל א' י"ג ג'], ויש אומרים כי הרצובות רשע על המחושבות, והראשון נכון בעיני: 7 הלא פרוש, כמו פורש אין לחם [איכה ד' ד'] ובמהו פריסת מלכותך [דניאל ה' כ"ח], והטעם פריסת כבד לחם: מרודים, המים שורש, והנה הוא כמו מעונים [דס"א א' ד' נ"ח], ובמהו זכור עני ומרודי [איכה ג' י"ט]: תביא בית, בית שלך: ומכשרך לא תתעלם, כמו קרוב, כמו אחינו בשרנו הוא [ברא' ל"ז כ"ז]: 8 או יבקע אורך כשחר, שכל רגע יוסף האור: וארוכתך, רפואתך, והוא שם, כמו אעלה ארוכה לך, ויש אומרים כי ארוכתך ימי גבול החולי, על בן מלת מהרה: והלך לפניך צדקך, יאספק, כמו מאסף לבל המחנות [במדבר י' כ"ה], והנה יהיה שמור: 9 מתוכך, מקרבך, והטעם על המחשבה, או מתוכך מתוך ישראל, וטעם מוטה העבדים⁴: שלח אצבע, יש הפעל על משקל כשכב ארוני המלך [מלכים א' א' כ"ה], כאילו אמר לישלוח⁵ יד להכות רעו, או לקחת הוננו, גם ודבר און שם הפעל: 10 ותפק⁶, כטעם ויפק רצון מ"י [משלי ח' ל"ה], והנה נפשך בדרך פעול: ונפיש נענה תשביע, לעולם ענוי דבק עם נפש הוא צום, ומלת תשביע לעדה: וזרח בחושך, אפי' בחושך לילה יזרח אורך, והטעם כאשר תבוא רעה לעולם אתה תנצל: 11 ונתך יי תמיד, והטעם שהוא יהיה עמך בכל מקום שתלך: בצהצחות, כמו צחה צמא [ה' י"ג], הפך הריווי: ועצמותיך יחליין, יש אומר כמו ידשן? בלי חבר, ואחריו אמרו יחזק, כמו הלוצי צבא [במדבר ל"א ה'], ויש אומרים שיחליין כמו יחלין,

¹ כל צעל עצבים. 3. ב. ² הוולוז' הזה וון ויחסך צעל ונו' מקומו לפני וולח חננשו: ³ והנה הטעם להחפיש העבדים העשוקים ונשע [לזוליס ונז']. 3. ⁴ וטעם מוטה מוטה העבדים. ב. ⁵ לישלח יד. 3. ⁶ ותפק [כלוזק ותסין]. 3. ⁷ רשן

אלה השפלים: 16 כי לא לעולם אריב, עם ישראל: ולא לעולם אקצף, כי אני בראתי הרוחות, והנה ראוי להיות כי רוח מלפני יעטוף; ונשמות אני עשיתי, (כי) הטעם כפול: והנה יעטוף מגורת לעני כי יעטף: [סה' ק"ס א']: 17 בעון, ואכהו, שב אל עמי הנזכר למעלה, או אל דכא ושפל רוח, ואכהו פועל יורה על זמן עומד, כי אין סימן לו בלישון הקדוש: הסתר, הסתרת פני והכיתיהו ביד, דרך משל, עד שלא ארחם עליו, והנה הסתר שם הפועל: [וילך שובב], הוא הלך שובב מתנצה ומתגבר ושכ אל דרכו הרעה, ומלת שובב לגנאי: 18 דרכיו ראיתי, הנה זאת לאות על יושר פירושו הספר⁽¹⁾, כאשר ראיתי דרכיו, או שעשה תשובה, או טעמו כמו כי יצר לב האדם רע [ברא' ס' כ"ב]: וארפאהו, כי כחולה היה, כי אין כח לחולה שילך: ואישלם נחומים לו, שאנחמהו על החולי שעבר עליו: ולאבליו, הם אוהביו בדרך האבלים על החולה במותו: 19 בורא, כל המפרשים אמרו כי השם הוא בורא, ותחסר מלת אמר, לולי שאין ראוי לחדש, כי הייתי אומר שהוא לישון בריאה מגורת ובורא חושך [מ"ה ז']: ומלת ניב כמו פרי, כמו תנובות שדי [דברים ל"ב ו"ג], והטעם הדיבור, וכן פירושו אמרו שלום לרחוק ולקרוב, הודיעו שכבר רפא השם את ישראל, והטעם⁽²⁾ ורפאתיו: 20 והרשעים וגו', והטעם שהשם ירפא צדיקי ישראל ולא הרשעים, כי הם כים שהוא נגרש תמיד, כמו ויגרשו מימיו, וקרוב מגורת הנני גורש מפניך [שמות ל"ד ז']: כי השקט לא יוכל, פירושו כים נגרש, הנה תחסר מלת שהוא (נגרש)⁽³⁾, כי נגרש תאר השם: ויגרשו מימיו, כמו ינועו: 21 אין, על כן לא יהיה להם שלום, כי הם לא יוכלו השקט:

נח

1 קרא, דבר השם אל נביאו קרא בגרון אל תחישוך הקריאה, כי חשך פועל יוצא: כשופר, שישמעו כולם: 2 ואותי יום יום ידרושון, בפה (ובדעת): ודעת דרכי יחפצון, בדבור⁽⁴⁾ שישאלון אליהם⁽⁵⁾ משפט צדק, והם הפצים להיותם קרובים אלי: 3 למה, הם מתענים ואומרים לשם למה צמנו ולא ראית, כאילו לא תראה ולא תדע, והטעם לא תושיענו, והתשובה הן ביום צומכם ימצא כל איש חפצו, מי שיש לו מריבה עם אדם אחר: וכל עצביכם, ממון כמו ועצביך בבית נברי [משלי ה' ו'], וקרוב מגורת עצבון [ברא' ג' י"ז] כמו יגיע בפיך [סה' קכ"ח ב']: תנגושו, הנה הגו' כנו' כהגוף עשן [סס ס"ח ג'], ויחסר בעל כאילו אמר

(1) הספר. ג. = (2) — אולי ל"ל זה טעם. (3) כלוונך כים שהוה נגרש. 3. (4) כדבר. ו. — ל"ל כדבר או כדבר: (5) אלק. ג. — אלה סס. 3. — אלה סס. 7.

בתוך ביתו [זכרתי ה' ל']⁷, והנה הזורה פעולה, כמו כי מולים היו [יהסע ה'⁷ סוגה בשישנים [סה"ס ז' ג'], היא¹] מגזרת ויזר את הגזה [סופטים ו' ל"ח], כי מי שיזרנה אז תבקע הצפעוני² ויצא אפעה, כמו אפעה ושרף [ל' ו']:³ 6 קוריהם לא יהיו לבגד, והנה דמה כל מעשיהם למעשה העכביש שאיננו עומד³: 7 רגליהם וגוי, כי מהשבותם שוד ושבר במסילות שידרכו כם והנה טעם רגליהם כפול: 8 נתיבותיהם, שהיו ידועות, עקשיי, ומי ילך בנתיבותיהם וילמד מהם: 9 על כן וגוי, הנביא ידבר על לשון ישראל שיאמרו בגלות: לנגוהות, כפול בטעם: 10 נגששה, כמו נמשש, ואין רע לו, וי"א מגזרת וגוש עפר [איזב ז' ה']:⁴ בצהרים, שהוא חצי חיים, כאילו היונו בנשף, וזה דרך משל: באשמנים, יש אומרים קברים, ויתכן⁴ שהוא כמו צהרים, או כמו בחיים, והטעם בינות החיים, ויתכן היות האליף נוסף והטעם בינות השמנים, והם הגוים: 11 נהמה כדובים וגוי, והטעם, נצעק ואין מושיע, ואין מי שיעשה לנו משפט: 12 כי וגוי, אלה דברי הנביא על לשון ישראל שיודו לשם עונותם: ענתה בנו, כמו לא תענה ברעך [שמוס כ' י"ג]: כי פשעינו אתנו, הם עוד: 13 פשוע וכחש, שמות הפעלי, והנה פשוע לצאת מתחת הרשות: ונסוג, שם הפועל מבניין נפעל על דרך ונשלוח [אסתר ג' י"ג]: סרה, מגזרת סורר ומור⁵ [דברים כ"ה י"ח]: הורו כמו עושו⁵ [איזב מ' י"ג], והורו מגזרת על כרכת הורי [ברא' מ"ט כ"ו], ותהר את מרים [דסי' א' ל' ד' י"ז], והנה הוא על משקל הוגו⁶ והויו שב אל שקר⁷, ויש אומרים כי היה ראוי להיותו על משקל בנה בניתי [מלכים א' ח' י"ח], ובאו זרות: וטעם מלב מלבם יוציאו דברי שקר: 11 והסג, מבנין שלא נזכר שם פועלו: וצדקה מרחוק תעמד, דרך משל, כי אין צדקתו [אמת], אמת לשון נקבה, והוא חסר גוין וימצא מכלוע במלת אמתך [ל"ה י"ח]: ונכוחו, דברים שיאמר אדם לנכה הבריו, ראה דברך טובי ונכוחים [שמואל ג' ט"ו י"ג]: 15 משתולל, יש אומרים משוגע⁸, כמו אלכה ערום ושולל [מירכס א' ח''], אישתוללו אכירי לב [סהל' ע"ו ו'], ויתכן היות הכל מגזרת שלל, להסיר הון, הנה משתולל שם הפועל מבנין התפעל: 16 וישתומם, מגזרת שממה [ק' ז'], ורכי מנהם שהוציאו מגזרת שתום העין [במדבר כ"ד ג'] לא אמר אמת, כי לא יכול אדם לאמור מן וישכור וישכורה, כפול הלמ"ד: ותושע לו, כלשון בני אדם, כי השם הוא המושיע ואיננו נושע, והנה הטעם על כבודו להראות גבורתו: מפניע, כמו ולפושעים יפגיע [כ"ג י"ב]: 17 וילביש, דרך משל לגבור שהוא לזביש התחרא, הוא

(¹) מקומה לפני וולת פעולה. (²) ל"ל משיזרנה הלפעוני אז הנקע: (³) כל הפסוק חסר צ"ב"י. 3. (⁴) והכנון. א. 3. (⁵) סרה ונז'. . . . כמו עושו. = 3. (⁶) והנה הוא ע"מ [והגון] אל שקל. 3. — ע"מ הודו. א. כ"ל כי 3' ג' נלמדות יחד, א' הודו כמו וסהל אל מרים והנה הוא ע"מ הודי, 3' הודו כמו עושו ונז' על צדקת הודי: (⁷) אולי ל"ל עסק וגם כ"ז קשה לישנו. (= 6) א.

[לויז ל"ו ע"ו] כאשר מצאנו ישליח [שמות ח' י"ז] ישלח [סהל' ע"ח מ"ה], ישמח [סס פ"ט מ"ג] ישמח [לויז ב' י"ז], וזהו הנכון, כי הנה הוא כמו שומר כל עצמותיו [סהל' ל"ד כ"ה], והנה יחלצם משבר: לא יכזבו, כמו יברתו, וכזב [סס ל' ג'] מגזרתו, כי הוא דבר שאינו עומד, כי מקרה הוא: 12 ובנו, הבונים היוצאים ממך: מוסדי דור ודור, שהיה¹ על מוסד שיעמוד לדור ודור: תקומם, כמו [תשובכ סהל' ס' ג'] משוכב נתיבות לשבת, אחר שאינם הולכים עליהם בני אדם, לשבת תשובכם²: 13 אם וגוי, יי ינחך תמיד אם תשיב משבת רגלך, או הוא דבק עם משוכב נתיבות, גם הוא נכון, וטעם משבת מלכת בשבת [רגלך]: עשות חפצך, הטעם כפול: וקראת לשבת עונג, שלא תעשה בו מלאכה, ושתתענג³ הגפש בשמוע דברי תורה: לקדוש יי מכובד, הוא יום שבת, והנה פירוש מה טעם מכובד, והוא וכברתו מעשות דרכך, שאתה רגיל לעשות בחול, וכן [מצאנו] ממצא חפצך ודבר דבר עתיד, או בדברי העולם⁴, כי אם בדברי תורה, והכלל שאנחנו צריכין לקבלה: 14 אז תתענג, אם תקרא יום שבת עונג אז תתענג על יי, כבן שמתענג על האב, והרכבתך על במותי ארץ, על גבהי הארץ והיא ארץ ישראל: והאכלתך נהלת יעקב, הטעם, הנה ידבר עם בני הגולה, על בן והרכבתך, גם משוכב נתיבות:

נט

1 הן, הנה שב הנביא להוכיח עוד בני הגולה, ובאחרונה אמר, ואני זאת בריתי, והנה כל הפרשיות דבקות, וטעם הן לא קצרה, דעו⁵ כי לא קצרה יד השם מהושיעכם: 2 לבין אלהיכם, למ"ד עם בין, והוא לבד תספיק, או מלת בין: הסתירו פניי מכם כדרך לשון בן אדם שיסתיר פניו ואזניו שלא יראה ולא ישמע: 3 נגואלו, מלה מורכבת מבנין נפעל ומבניין שלא נקרא שם פועלו: בדם, שפיכות דם: (והנה) אצבעותיכם בעון, בדבר עשוק: והנה המעשה והדבור (קרא) רעים: 4 אין קורא בצדק, מוכיח: ואין נשפט, תואר השם: בטוח על תהו, שיאמר איש לרעהו בן אעשה, והוא לא ימלא⁶ דברו: הרו עמל, משל על המחשבה: והוליד, והוא הדבור: 5 ביצי, והנה המישראל שהם⁷ כביצי צפעוני כאשר יבקעו: וקורי [עכביש], ידוע⁸ ממעשה העכביש: האוכל מביציהם, מביצי צפעוני: והזורה, היה ראוי להיות תחת הריישי קמץ גדול, וכאה מלה זרה כמו ולנה

¹ בנין שהיה. 3. ג. 2) אחר שזכרם הולכים עליהם לשבת השבת. 3. ג. 3) ושתתענג 3. 3.

⁴ עמל... העולם. 3. ג. 5) דעו כי. 3. ג. 6) כ"ה ככ"י. 3. ג. — ונלע. 7. 7.

⁷ והנה המשל שסס. ג. 8) ככ"י ג. ליחא; ל"ל ידעם. עיין ד"ק בפיסוק:

בעל עצבים¹) וכמוהו אישה יראת יי [משלי ל"א ל'] ורבים כך²): 4 באגרוף
 רשע, דבר קשה שיזכה בו, ובדברי הקדמונים ז"ל בעלי אגרופין
 [פסוקים ל"ג], וכמוהו באבן או באגרוף [שמוס כ"א י"ח], וי"א התיבת עפר
 קשה, כמו מגרפותיהם [ויאל א' י"ז]: לא תצומו כיום, טעמו כיום הזה:
 5 הכזה, יום ענות אדם נפשו, כפול, כי הוא הצום: הלכך, מפעלי
 הנפל במשקל לקב אויבי [במדבר כ"ג י"א]: כאגמון, צמה רך שישה את
 ראשו, והוא ידוע: יציע, דגשות הצדי לחסרון יו"ד השרש, כמלת אצרך
 [רמ' א' ה'] והשלם יציע, והטעם ישום מצע [כמו] ושק ואפר יציע
 [אסתר ד' ג']: 6 הלא, פתח, כמו התר: הרצובות, כמו קשרים, וכמוהו
 כי אין הרצובות למותם [סלי ע"ג ד']: מוטה, כמו מטת עלכם [ויקרא
 כ"ו י"ג], והנה הטעם להחפיש העבדים, ככתוב בספר ירמיהו [ל"ד]:
 (העשוקים משפט), רצוצים, (כמו רצוצים) הם העבדים העשוקים, כמו רצוץ
 משפט³) [הטע' ה' י"ח], כמו ואת מי רצותי [שמואל א' י"ז ג'], ויש אומרים
 כי הרצובות רשע על המחשבות, והראשון נכון בעיני: 7 הלא פרוש,
 כמו פורש אין להם [איכה ד' ד'] וכמוהו פרוסת מלכותך [לויאל ה' כ"ח],
 והטעם פרוסת כבר לחם: מרודים, המ"ם שורש, והנה הוא כמו מעונים
 [דס"י א' ד' מ"א], וכמוהו זכור עניי ומרודי [איכה ג' י"ט]: תביא בית,
 בית שלך: ומכשרך לא תתעלם, כמו קרוב, כמו אחינו בשרנו הוא
 [ברא' ל"ז כ"ז]: 8 אז יבקע אורך כישחר, ישכל רגע יוסף האור: וארוכתך,
 רפואתך, והוא שם, כמו אעלה ארוכה לך, ויש אומרים כי ארוכתך ימי
 גבול החולי, על בן מלת מהרה: והלך לפניך צדקך, יאספק, כמו מאסף
 לכל המחנות [במדבר י' כ"ה], והנה יהיה שמור: 9 מתוךך, מקרבך,
 והטעם על המחשבה, או מתוךך מתוך ישראל, וטעם מוטה העבדים⁴):
 שלח אצבע, שם הפעל על משקל בשבב אדוני המלך [נולכיס א' א' כ"ה],
 באילו אמר לשלוח⁵) יד להכות רעו, או לקחת הונו, גם ודבר און שם
 הפעל: 10 ותפק⁶), כטעם ויבק רצון מיי [משלי ח' ל"ה], והנה נפשך
 בדרך פעול: ונפש נענה תשביע, לעולם ענוי דבק עם נפש הוא צום,
 ומלת תשביע לעדה: וזרה בחושך, אפי" בחשך לילה יזרה אורך, והטעם
 כאשר תבוא רעה לעולם אתה תנצל: 11 ונחך יי תמיד, והטעם שהוא
 יהיה עמך בכל מקום שתלך: בצהצחות, כמו צחה צמא [ה' י"ג], הפך
 הרווי: ועצמותך יהליץ, יש אומר כמו ידשן⁷) בלי חבר, ואחרי אמרו
 יחוק, כמו חלוצי צבא [במדבר ל"א ה'], ויש אומרים שיחליץ כמו יחליץ,

¹ כל בעל עצבים. ב. ג. ² הנהאזכ הזה ון וחסך צעל ונו' ונקוו לפני מלח

הנבשו: ³ והנה הטעם להחפיש העבדים העשוקים ומשפט [רלוזיס ונו']. ב. ⁴ וטעם

נוטה ונוטח העבדים. ג. ⁵ לשלחך יד. ב. ⁶ ותפק [כלוור וספיק]. ב. ⁷ דשן

אלה השפלים: 16 כי לא לעולם ארבי, עם ישראל: ולא לעולם אקצף, כי אני בראתי הרוחות, והנה ראוי להיות כי רוח מלפני יעטוף: ונישמות אני עשיתי, (כי) הטעם כפול: והנה יעטוף מגזרת לעני כי יעטף: [סהל' ק"א ח':] 17 בעון, ואכהו, שב אל עמי הנזכר למעלה, או אל דכא ושפל רוח, ואכהו פועל יורה על זמן עומד, כי אין סימן לו בלשון הקדש: הסתר, הסתרתי פני והכיתיהו ביד, דרך משל, עד שלא ארחם עליו, והנה הסתר שם הפועל: [וילך שובב], הוא הלך שובב מתנצח ומתגבר וישב אל דרכו הרעה, ומלת שובב לגנאי: 18 דרכיו ראיתי, הנה זאת לאות על וישר פירושו הספר⁽¹⁾, כאשר ראיתי דרכיו, או שעושה תשובה, או טעמו כמו כי יצר לב האדם רע [זכר' ח' כ"א]: וארפאהו, כי כחולה היה, כי אין כח לחולה שילך: ואישלם נחומים לו, שאנחמהו על החולי שעבר עליו: ולאבליו, הם אוהביו כדרך האבלים על החולה במותו: 19 בודא, כל המפרשים אמרו כי השם הוא בודא, ותחסר מלת אמר, לולי שאין ראוי להדש, כי הייתי אומר שהוא לשון בריאה מגזרת ובורא הוישך [מ"ה ז']: ומלת ניב כמו פרי, כמו תנבות שדי [זכריס ל"ב י"ג], והטעם הדיבור, וכן פירושו אמרו שלום לרחוק ולקרוב, הודיעו שכבר רפא השם את ישראל, והטעם⁽²⁾ ורפאתיו: 20 והרשעים וגו', והטעם שהשם ירפא צדיקי ישראל ולא הרשעים, כי הם כים שהוא נגרש תמיד, כמו ויגרשו מימיו, וקרוב מגזרת הנני גורש מפניך [שמוס ל"ד ח']: כי השקט לא יוכל, פירושו כים נגרש, הנה תחסר מלת שהוא (נגרש)⁽³⁾, כי נגרש תאר השם: ויגרשו מימיו, כמו ינועו: 21 אין, על כן לא יהיה להם שלום, כי הם לא יוכלו השקט:

נח

1 קרא, דבר השם אל נביאו קרא בגרון אל תחשוך הקרואה, כי חשך פועל יוצא: כשופר, שישמעו כולם: 2 ואותי יום יום ידרושון, בפה (ובדעת): ודעת דרכי יחפצון, בדבור⁽⁴⁾ שישאלון אליהם⁽⁵⁾ מישפטי צדק, והם חפצים להיותם קרובים אלי: 3 למה, הם מתענים ואומרים לשם למה צמנו ולא ראית, כאילו לא תראה ולא תדע, והטעם לא תושיענו, והתשובה הן ביום צומכם ימצא כל איש חפצו, מי שיש לו מריבה עם אדם אחר: וכל עצביכם, ממן כמו ועצביך בבית נכרי [משלי ס' ו'], וקרוב מגזרת עצבון [זכר' ג' י"ז] כמו יגיע כפיך [סהל' קכ"ח ז']: תננושו, הנה הנון כנוון כהנדוף עשן [שס ס"ח ג'], ויחסר בעל כאילו אמר

(1) הסה. ג. = 3. — חולי ז"ל זה עטס. (2) כלנוכ כים שהוא נכש. 3. (3) כרבר. ו. — ז"ל כרבר או כרבר: (4) חלי. ג. — חלה. ס. 3. — חלי. ס. 7.

יהיו לי, ואין צורך: 7 שמת משכבך, כזונה שתזנה במקום מגולה, והטעם בפרהסיא: 8 ואחר הדלת, גם כן בסתר: שמת זכרוןך, כמו זכרו כיון לבנון [טסע י"ד ס'], וממנו אזהרתה [ויקרא ז' ז']: כי מאתי [גלית]. כמו זונה, כי גלית עצמך מאתי, שהייתי מסתיר אותך: ותעלי, לזנות בפרהסיא: הרחבת משכבך, הטעם שיכיל המשכב אנשים רבים: ותברת לך מהם, תחת ותברתי, וכמוהו ותעשי הרעות ותוכל [ירמ' ג' ס'], ותברתי לך ברית מהם, שבהרת להיותם אנשי בריתך: [אהבת משכבם], אותם שאהבת שישכבו עמך: [יד הזית], בכל מקום שראית¹, (כמו בכל מקום אשר תראה דברים י"ב י"ג): 9 ותשורי וגו', והנה עוד רעה אחרת, לא די שעבדת לע"ז, עד ששגרת הורן למלך אשור או למצרים להישען עליו, והנה ותשורי מגורת ותשורה אין להביא [סמואל א' ט' ז'], ויאמר רבי משה הנגיד ז"ל, כי ותשורה דמי המראה והנבואה, גם נכון הוא להיות ותשורי כמו אשורנו, הלכת לראות: בשמן, כי מארץ ישראל יוליכו השמן: צידוך, הם השלוחים: ותשפילי, נפשך, עד שאול: 10 ברוב הרבך יגעת, מרוב הדברים ששנית, והנה יגעת², ולא אמרת נוואש לבי, כמו ונאיש ממנו שאול [סמואל א' כ"ז ז'], רק אמרת אולי תועיל יגיעתי: חית, כמו כח, והטעם דבק עם יגעת, על כן לא חלית: 11 ואת וגו', למה הוצרכת לדאוג מאויב ולירא מאויב עד שהוצרכת לבזב, ולא זכרת אותי: הלא אני מחשה, לפי דעתי שהוא פועל יוצא לשנים פעולים, והטעם כי אני משתיק באמת מי שיזכר, כן אני וכן הייתי, ויתכן היות את מי דאגת, מתי יראת ממני, והראשון הוא הנכון, ויש אומרים שטעם מחשה כטעם החשיתי [מ"ז י"ד] שאסבול⁴, כאדם שישתוק: 12 אני אגיד צדקתך, בפה: ואת מעשיך ולא יועילוך, בעבור שמעשיך רעיו, שבטחת על זולתי יי: 13 בועקך³ יצילוך קבוציך, אלה שקבצת להושיעך, והנה קבוציך תאר השם, כמו למודי יי [כ"ד י"ג]: ואת כולם ישא רוח יקח הבל, (אותם) דרך משל שיאבדו ולא יראו ישועת השם: וההוזה כי ינחל ארץ וירש הר קדשי, והנה הוא דבק עם הפרשה הנכתבת למעלה כל שומר שבת [כ"ז ו']: 14 ואמר, האומר או הקורא או הכרוז: סולו סולו, המסילה סקלו מאבן, וטעם פעמים שהקורא יקרא כן פעם אחר פעם: מדרך עמי, שהיו עובדי השם, על כן בסוף הפרשה אין שלום אמר יי לרשעים: 15 רם ונשא, שמו: שוכן עד, עד עולמי עד, עד שלא יוכל אדם לספור, והטעם נצה, וטעם שוכן כי כל הנבראים יש להם תנועה גם לכוכבים⁶ תנועה כנישמה: מרום וקדוש אישכון וגו', והטעם כי אישכון עם המלאכים למעלה, ועם דכא שהוא בארץ, (וטעם אישכון) להחיות רוח שפלים, או אישכון מרום להחיות

¹ בכל מקום שכתוב = ג. נ. ² כמו מקום אשר חללה. ו. — י"ל כי היא י"ל של ס"י יד חזית: ³ והנה יגעת = ג. נ. ⁴ = ג. נ. ⁵ בועקך כלשך חזקתי. ג. — בועקך, כלשך חזקתי ג. (זעקת?). ⁶ לדיבורים. ג. — לכבודים. ג.

אדוקים בתנומה יותר משאר כל בעלי חיים, והנה הטעם כפול: 11 והכלבים עזי נפש, רוב הנפש הנמצא במקרא על הכת המתאווה לאכל, כמו ונפשו מאכל תאווה [לויז ל"ג ע"י], והטעם, כי על [צ"ל כל] אלה הכלבים אין בהם תועלת רק זיקו, כי הם חוקי התאווה, וזאת היא עזות נפש, ולא ישבעו לעולם, והנה הנמשל¹: והמה, הטעם הכלבים הנזכרים, הם רועי ישראל שלא ידעו הבין, שם הפועל: איש לבצעו, מה יועיל לו מאומה כמו² מה בצע בדמי [סה"ל ל' י'] [מקצהו], כל אחד מקצהו: 12 אתיו וגו', ובממון שיקחו חמס³ יתענגו בו לשתות, ואומר הרועה להבירו בא ונקחה יין: ונסבאה שכר, משכר⁴, כמו אל תהו בסובאי יין [משלי כ"ג כ'], ולא יעשו יום אחד לברו, רק יום אחר יום: יתר מאד, תאר השם, שיהיה ליום מחר יתרון על היום בעונג ובמשתה:

נז

1 הצדיק, אלה מעשה הרועים⁵, הצדיקים אבדו, ואין איש שם על לב לאמר, מדוע יאבדו הצדיקים ויהיו אלה הרשעים, והנה זה פ"י הנביא, נאסף הצדיק עד שלא יראה הרע הבא על ישראל, ועל עיר הקודש: 2 יבא וגו', [יבואו] הצדיקים בשלום על קברם, כטעם בשלום תמות [ירמ' ל"ד ה'] ואתה תבא אל אבותיך בשלום [צ"ל ט"ו ט"ו]: ינחו על משכבותם, כל מי שהולך נוכח השם, כטעם אחרי יי אלהיכם תלכו [דברים י"ג ה'], וי"א השלום יבא עם ההשקט וינחו על משכבותם: הולך נכחו, [והנה נכחו] תחת נכחו, כי מישקלי השמות משתנים: 3 ואתם קרבו, למשפט, עמי בית ישראל, יאמר יי: בני עוננה, כמו ועוננים כפלשתים [צ"ו ו'] זרע מנאף, הוא האב: ותזנה, האם: והטעם הבנים והבנות רעות: 4 על מי תתענגו, לבקש מה שעשה עמנו טוב⁶: 5 הנחמים, הטוב בפירושים, שידבר על ע"ז, ויהיה הנחמים על משקל הנצבים [צ"ל מ"ה ה'], מבנין נפעל, מגזרת בכל יחס הצאן [סס ל' מ"ה], והנה הוא דבק עם ילדי פשע והנה כתוב, ובחטא יחמתני אמי [סה"ל כ"ז א'] [שוחט⁷], לע"ז, כמו ואשחט אותם [צ"ל מ' י"ה] כמעשה הזונה שתהרג ילדיה: בחלקי, מגזרת חלוקי אבנים [שמואל א' י"ז מ'], והטעם שיבקשו אבנים חלקים [צ"ל חלקות] לציירם להיות פסילי: 6 גם להם שפכת נסך, העל אלה אנחם, על הרעה שאעשה לך, ויש אומרים שהוא מבנין התפעל, כאילו אמר מה תנחומים

(¹) הושל. ג. (²) כמו מה צלע כי נהנה. ג. (³) הוה. ג. (⁴) נשכר נשכר. ג. (⁵) הכשעים. ג. (⁶) לזקק ונהס עשה עוננו טוב. ו. (⁷) נקח כל"ג היה שמעי נש"ין שחלית.

בעל עצבים¹) וכמוהו אישה יראת יי [משלי ל"א ל'] ורכים כך²): 4 באגרוף רשע, דבר קשה שיזכה בו, וכדברי הקדמונים ז"ל בעלי אגרופין [פמחוס ל"ג], וכמוהו באבן או באגרוף [שמות כ"א י"ח], וי"א התיבת עפר קשה, כמו מגרפותיהם [והל' א' י"ז]: לא תצומו ביום, טעמו כיום הזה: 5 הכזה, יום ענות אדם נפשו, כפול, כי הוא הצום: הלכוף, מפעלי הכפל במשקל לקב אויבי [במדבר כ"ג י"ח]: כאגמון, צמח רך ששיש את ראשו, והוא ידוע: יציע, הגשות הצד"י לחסרון יו"ד השרש, כמלת אצרך [ירמ' א' ה'] והשלם ייציע, והטעם ישים מצע [כמו] ושק ואפר יציע [למסד ל' ג']: 6 הלא, פתח, כמו התר: הרצובות, כמו קשרים, וכמוהו כי אין הרצובות למותם [סהל' ע"ג ל']: מוטה, כמו מטת עלכם [ויקרא כ"ו י"ג], והנה הטעם להחפיש העבדים, ככתוב בספר ירמיהו [ל"ד]: (העשוקים משפט), רצוצים, (כמו רצוצים) הם העבדים העשוקים, כמו רצוץ משפט³) [סוטה ה' י"ח], כמו ואת מי רצוץ [שמואל א' י"ג ג'], ויש אומרים כי הרצובות רשע על המחשבות, והראשון נכון בעיני: 7 הלא פרוש, כמו פורש אין להם [איכה ל' ד'] וכמוהו פריסת מלכותך [דניאל ה' כ"ח], והטעם פריסת כנר לחם: מרודים, המ"ם שורש, והנה הוא כמו מעונים [דס"י א' ל' נ"ח], וכמוהו זכור עני ומרודי [איכה ג' י"ט]: תביא בית, בית שלך: ומבשרך לא תתעלם, כמו קרוב, כמו אחינו בשרנו הוא [צרה' ל"ז כ"ז]: 8 אז יבקע אורך בשהר, שכל רגע יוסף האור: וארוכתך, רפואתך, והוא ישם, כמו אעלה ארובה לך, ויש אומרים כי ארוכתך ימי גבול החולי, על בן מלת מהרה: והלך לפניך צדקך, יאסףך, כמו מאסף לכל המחנות [במדבר י' כ"ה], והנה יהיה שמור: 9 מתוכך, מקרבך, והטעם על המחשבה, או מתוכך מתוך ישראל, וטעם מוטה העבדים⁴): שלח אצבע, שם הפעל על משקל בשבב אדוני המלך [מלכים א' א' כ"ה], כאילו אמר לשלוח⁵) יד להבות רעו, או לקחת הוננו, גם ודבר און שם הפעל: 10 ותפק⁶], כטעם ויפק רצון מיי [משלי ה' ל"ה], והנה נפשך כדרך פעול: ונפיש נענה תשביע, לעולם עניו דבק עם נפש הוא צום, ומלת תשביע לעדה: וזרח בהיטך, אפי' בחשך לילה יזרח אורך, והטעם כאשר תבוא רעה לעולם אתה תנצל: 11 ונתך יי תמיד, והטעם שהוא יהיה עמך בכל מקום שתלך: כצחצחות, כמו צחה צמא [ס' י"ג], הפך הדיווי: ועצמותך יחליץ, יש אומר כמו ידשן⁷) בלי חבר, ואחר' אמרו יחוק, כמו חלוצי צבא [במדבר ל"א ה'], ויש אומרים שיחליץ כמו יחליץ,

¹ כל בעל עצבים. ב. ג. ² הוואנר הזה וון ויחסך צעל ונו' וקומו לפני וולח הנבו: ³ והנה הטעם להחפיש העבדים העשוקים ונשעו [כלולים ונוז]. ב. ⁴ וטעם נוטה נוטע העבדים. ג. ⁵ לשלח יד. ב. ⁶ ותפק [כלומר וחסיל]. ב. ⁷ דשן

אלה השפלים: 16 כי לא לעולם ארוב, עם ישראל: ולא לעולם אקצף, כי אני בראתי הרוחות, והנה ראוי להיות כי רוח מלפני יעטוף; ונשמות אני עשיתי, (כי) הטעם כפול: והנה יעטוף מגזרת לעני כי יעטף: [סהל' ק"ה א']: 17 בעון, ואכהו, שב אל עמי הנזכר למעלה, או אל דבא ושפל רוח, ואכהו פועל יורה על זמן עומד, כי אין סימן לו בלשון הקדש: הסתר, הסתרתי פני והכיתיהו ביד, דרך משל, עד שלא ארחם עליו, והנה הסתר שם הפועל: [וילך שובב], הוא הלך שובב מתנצה ומתנבד ושב אל דרכו הרעה, ומלת שובב לגנאי: 18 דרכיו ראיתי, הנה זאת לאות על יושר פירושי הספר¹, כאשר ראיתי דרכיו, או שעשה תשובה, או טעמו כמו כי יצר לב האדם רע [ברא' ה' כ"א]: וארפאהו, כי בחולה היה, כי אין בח לחולה שילך: ואשלם נחומים לו, שאנחמהו על החולי שעבר עליו: ולאבליו, הם אוהביו בדרך האבלים על החולה במותו: 19 בורא, כל המפרשים אמרו כי השם הוא בורא, ותחסר מלת אמר, לולי שאין ראוי להדש, כי הייתי אומר שהוא לשון בריאה מגזרת ובורא חושך [מ"ה ז']: ומלת ניב כמו פרי, כמו תנובות שדי [דברים ל"ב י"ג], והטעם הדיבור, וכן פירושו אמרו שלום לרהוק ולקרוב, הודיעו שכבר רפא השם את ישראל, והטעם² ורפאתיו: 20 והרשעים וגו', והטעם שהשם ירפא צדיקי ישראל ולא הרשעים, כי הם כים שהוא נגרש תמיד, כמו ויגרשו מימיו, וקרוב מגזרת הנני גורש מפניך [סמות ל"ד א']: כי השקט לא יוכל, פירוש כים נגרש, הנה תחסר מלת שהוא (נגרש)³, כי נגרש תאר השם: ויגרשו מימיו, כמו ינועו: 21 אין, על כן לא יהיה להם שלום, כי הם לא יוכלו השקט:

נח

1 קרא, דבר השם אל נביאו קרא בגרון אל תחישוך הקריאה, כי חשך פועל יוצא: כשופר, שישמעו כולם: 2 ואותי יום יום ידרושון, בפה (ובדעת): ודעת דרכי יחפצון, בדבור⁴ שישאלון אליהם⁵ משפטו צדק, והם חפצים להיותם קרובים אלי: 3 למה, הם מתענים ואומרים לשם למה צמנו ולא ראית, כאילו לא תראה ולא תדע, והטעם לא תושיענו, והתשובה הן ביום צומכם ימצא כל איש חפצו, מי שיש לו מריבה עם אדם אחר: וכל עצביכם, ממון כמו ועצביך בבית נכרי [משלי ה' ו'], וקרוב מגזרת עצבון [ברא' ג' י"ז] כמו יגיע כפיך [סהל' קכ"ח ב']: תנגושו, הנה הגוין כנוין כהגדוף עשן [סס ס"ה ג'], ויחסר בעל כאילו אמר

¹ הסמך. ג. = 3. — אולי מ"ל זה טעם. ² [כלומר כים סהול נכב]. 3.
⁴ בדבר. 1. — מ"ל בדבר לו בדבר: ⁵ אלי. ג. — מלה סס. 3. — מלי סס. 7.

בתוך ביתו [זכרי' כ' ד'], והנה הנורה פעולה, כמו כי מולים היו [יחפץ ה' ד'] סגה בשושנים [כ"ה' ז' ג'], היא¹ מגזרת יוד את הגהה [ספטיס ו' ל"ח], כי מי שיוזנה אז תבקע הצפעוני² ויצא אפעה, כמו אפעה ושרף [ל' ו']: 6 קודרחה לא יהיו לבגד, והנה דמה כל מעשיהם למעשה העכביש שאיננו עומד³: 7 רגליהם וגוי, כי מהשבותם שוד ושבר במסילות שודרכו במ והנה טעם רגליהם כפול: 8 נתיבותיהם, שהיו ידועות, עקשי, ומי ילך בנתיבותיהם וילמד מהם: 9 על בן וגוי, הנביא ידבר על לשון ישראל שיאמרו בגלות: לנגהות, כפול בטעם: 10 נגששה, כמו נמשש, ואין רע לו, וי"א מגזרת גויש עפר [איוז ז' ה']: בצהרים, שהוא חצי חיום, כאילו היינו בנשף, וזה דרך משל: באשמנים, יש אומרים קברים, ויתכן⁴ שהוא כמו צהרים, או כמו בחיים, והטעם בינות החיים, ויתכן היות האלף נוסף והטעם בינות השמנים, והם הגויים: 11 נהמה בדובים וגוי, והטעם, נצק ואין מושיע, ואין מי שיעשה לנו משפט: 12 כי וגוי, אלה דברי הנביא על לשון ישראל שיוזרו לשם עונותם: ענתה בנו, כמו לא תענה ברעך [סמוס כ' י"ג]: כי פשעינו אתנו, הם עוד: 13 פשוע וכחש, שמות הפעלי, והנה פשוע לצאת מתחת הרשות: ונסוג, יש הפועל מבניין נפעל על דרך ונשלוח [אסתר ג' י"ג]: סרה, מגזרת סורד וסודי [דברים כ"א י"ח]: הורו כמו עושו⁵ [איוז מ' י"ג], והורו מגזרת על ברכת הורי [ברא' מ"ט כ"ו], ותהר את מרים [דה"ו א' ד' י"ז], והנה הוא על משקל הוגו⁶ והויו שב אל שקר⁷, ויש אומרים כי היה ראוי להיותו על משקל בנה בנתי [מלכ"ס א' ה' י"ח], ובאו זרות: וטעם מלב מלבם ויצאו דברי שקר: 11 והסג, מבנין שלא נזכר שם פועלו: וצדקה מרהוק תעמד, דרך משל, כי אין צדקתו [אמת], אמת לשון נקבה, והוא הסר נו"ן וימצא מבלע במלת אמתך [ל"ח י"ח]: ונכוחו, דברים שיאמר אדם לנכח הבורו, ראה דברך טובי ונכוחים [סמולל ז' ט"ו י"ג]: 15 משתולל, יש אומרים משוגע⁸, כמו אלכה ערום ושולל [מכ"ס א' ה'], אשתוללו אבירי לב [סל' ע"ו ו'], ויתכן היות הכל מגזרת שלל, להסיר הון, הנה משתולל ישם הפועל מבנין התפעל: 16 וישתומם, מגזרת שממה [א' ז'], ורבי מנחם שהוציאו מגזרת שתום העין [בתהר כ"ד ג'], לא אמר אמת, כי לא יכול אדם לאמור מן וישבור וישבורר, כפול הלמיד: ותושיע לו, כלשון בני אדם, כי הישם הוא המושיע ואיננו נושע, והנה הטעם על כבודו להראות גבורתו: מפגיע, כמו ולפושעים יפגיע [כ"ג י"ב]: 17 וילביש, דרך משל לגבור שהוא לובש התחרא, הוא

¹ מקומה לפני מלה פעולה. ² ל"ל משיזנה הצפעוני אז חקק: ³ כל הפסוק חקר בכ"י. ב. ⁴ והנכון. א. ב. ⁵ סקה ונגז'... כונו עושו. = ב. ⁶ והנה הוא ע"מ [והונו] אל שקר. ב. — ע"מ הודו. א. כ"ל כי ב' ג' נכ' ללונות יחד, א' הוכו כמו ומהר את מרים והנה הוא ע"מ הוכי, ב' הוכו כמו עושו ונגז' על צדקת הוכי: ⁷ אולי ל"ל עסק וגם כב"ז קשה ליסבנו. ⁸ = ב.

[לזכב ל"ו ע"ו] כאשר מצאנו ישליח [שמות ח"י"ן] ישלה [סהל' ע"ח מ"ס], ישמיה [סס פ"ט מ"ג] ישמח [לזכב ב' י"ז], וזהו הנכון, כי הנה הוא כמו שומר כל עצמותיו [סהל'ס ל"ד כ"א], והנה יחלצם משבר: לא יזכבו, כמו יכרתו, וזכב [סס ל' ג'] מגורתו, כי הוא דבר שאינו עומד, כי מקרה הוא: 12 ובנו, הבונים היוצאים ממך: מוסדי דור ודור, שהיה¹ על מוסד שיעמוד לדור ודור: תקומם, כמו [תשובב סהל' ס' ג'] משוכב נתיבות לשבת, אחר שאינם הולכים עליהם בני אדם, לשבת תשוכבם²: 13 אם וגו', יי ינהך תמיד אם תשיב משנת רגלך, או הוא דבק עם משוכב נתיבות, גם הוא נכון, וטעם משבת מלכת בשבת (רגלך): עשות הפצוץ, הטעם כפול: וקראת לשבת עונג, שלא תעשה בו מלאכה, ושנתענג³ הנפש בשמוע דברי תורה: לקרוש יי מכובד, הוא יום שבת, והנה פירוש מה טעם מכובד, והוא וכבודו מעשות דרכיך, שאתה רגיל לעשות בחול, וכן (מצאנו) ממצא הפצוץ ודבר דבר עתיד, או כדברי העולם⁴, כי אם כדברי תורה, והכלל שאנחנו צריכין לקבלה: 14 אז תתענג, אם תקרא יום שבת עונג אז תתענג על יי, כבן שמתענג על האב, והרכבתיך על במותי ארץ, על גבהי הארץ והיא ארץ ישראל: והאכלתיך נחלת יעקב, הטעם, הנה ידבר עם בני הגולה, על כן והרכבתיך, גם משוכב נתיבות:

נמ

1 הן, הנה שב הנביא להוכיח עוד בני הגולה, ובאחרונה אמר, ואני זאת בריתי, והנה כל הפרשיות דבקות, וטעם הן לא קצרה, דעו⁵ כי לא קצרה יד השם מהושיעכם: 2 לבין אלהיכם, למי"ד עם בין, והיא לבדו תספיק, או מלת בין: הסתירו פניי מכם כדרך לשון בן אדם שיסתיר פניו ואזניו שלא יראה ולא ישמע: 3 נגואלו, מלה מורכבת מבנין נפעל ומבניין שלא נקרא שם פועלו: בדם, שפיכות דם: (והנה) אצבעותיכם בעון, בדבר עשוק: והנה המעשה והדבור (קרא) רעים: 4 אין קורא בצדק, מוכיח: ואין נשפט, תואר השם: בטוח על תהו, שיאמר איש לרעהו כן אעשה, והוא לא ימלא⁶ דברו: הרו עמל, משל על המחשבה: והוליד, והוא הדבור: 5 ביצי, והנה המישראל שהם⁷ כביצי צפוני כאשר יבקעו: וקורי [עכביש], ידוע⁸ ממעשה העכביש: האוכל מביציהם, מביצי צפוני: והזורה, היה ראוי להיות תחת הריי"ש קמץ גדול, וכאה מלה זרה כמו ולנה

¹ ציין שהיה. 3. ג. ² אחר שאינם הולכים עליהם לשבת תשוכבם. 2. ג. ³ ושנתענג 3. 3. ⁴ עמל... העולם. = 3. ⁵ דעו כי. = 3. ⁶ כ"ה צכ"י. 3. — ינלע. 7. ⁷ והנה המישראל שהם. ג. ⁸ צכ"י. ג. ליחא; ל"ל יכיעה. עיין ד"ק צפונישו:

דורון: 7 ישרתונך, הטעם יהיו לצרכך, וכמוהו את בגדי השרד לשרת בקדש [שמוס ל"ס י"ט], הם בגדי הנסיעה: יעלו על רצון מזבחי, והנה על ימשוך אחר עמו וכן הוא על מזבחי: 8 מי אלה, הטעם על הכנים, והנה קומי אורי [לעיל א'] ידבר עם ציון: אל ארובותיהם, הם החלונות שישם קנם: 9 כי לי איים יקוו, שאתן להם שכר טוב: ואניות תרשיש כבראשונה, והזכיר תרשיש כי היא קרובה לארץ: כספם וזהבם, והנה הטעם, כי לי איים יקוו, כי לא יתנו להם ישראל שכר⁽¹⁾, והנה הוא מפורש לשם יי אלהיך: והנה פארך בא בקמץ גדול תחת קטן בעבור היותו סוף פסוק: 10 ובנו וגו', אפילו בני ישראל לא יבנו חומות ירושלים כאשר לא בנו הבית, כי אם הגוים: 11 ופתחו, יש אומרים החירק תחת שורק, ויש אומרים כי ופתחו שב אל בני נכר, ואיננו רחוק, והנה הטעם ידוע⁽²⁾, להביא אליך היל גוים ביום גם בלילה⁽³⁾: ומלכיהם, שהיו נוהגים יובאו נוהגים, כטעם לאסור מלכיה בזק⁽⁴⁾ [סל' קמ"ט ח']: 12 חרוב יחרבו, מגזרת הרב, החרב נחרבו המלכים [מלכים ז' ג' כ"ג], ויש אומרים מלשון חרבן, והראשון הוא נכון: 13 כבוד הלבנון, והנה פי' האילנים הנכבדים בלבנון, ברוש תדהר ותאשור יהרו: לפאר, לבנות בית השם: 14 והלכו, שחוח, שם: וקראו לך עיר יי, והנה לעד [כי] קומי אורי אמר על ציון⁽⁵⁾: עיר ימשך עצמו ואחר עמו וכן הוא ציון עיר קדוש ישראל, כמו אל באפך תוכיחי [סל' ו' א']: 15 עזובה, בהיותה הרבה: משובש דור ודור, הטעם משובש שלא יפסק: 16 וינקת חלב גוים, הטעם ממן שיתנו מס: וישוד מלכים, מגזרת שדים [ל"ז ו"י], כי משקלי השמות מישתנים: 17 תחת הנחשת אביא זהב, אישים בלב הגוים שיביאו הזהב, והנכון שאביא לך שכר זהב⁽⁶⁾, והנה הנחשת נכבד מהברזל על [כן] תחתיו זהב כנגדו: וישמתי פקודתך, אנשי פקודתך, כמו פקיד, והם החולקים המס: [שלום], שיקחוהו בשלום: ונוגשיך [צדקה], בצדקה: 18 לא ישמע עוד חמס בארצך ישוד ושב, הטעם כפול: וקראת, יש אומרי' כמו וקראת אתכם הרעה [דברים ל"א כ"ט], ויש אומרים מלשון קריאה, כי הישועה תקרא אל חומותיך, והנכון שמלת וקראת לנבח ציון, כי חומותיך תקראם ישועה, והעד ושעריך תהלה, והנה וקראת ימשוך אחר עמו כמשפט: 19 לא וגו', לא תצטרכי לאור השמש בעבור אור השכינה: לאור עולם, יומם ולילה: 20 לא וגו', זה השמש לא יבוא וירח אשר⁽⁷⁾ לא יאסף, והטעם כי בהתחברו עם השמש אז יעדר אור מהארץ: ושלמו ימי אבלך, כי האבל ישב בחושך: 21 נצר, כמו ונצר משרשיו יפרה [י"א א']: מעשה ידי

(1) כי יתנו להם שכר. 3. — שאתן להם שכר. 3. — (2) = 3. (3) כי ציוס ובלילה חולכים. 3. (4) שאמר אל ליון. 7. — ונכסה כי היא הנכסה הנכונה, כי כוונתו חמיד צדוק הפקש' הזאת כי הנביא קורא אל ליון, קומי אורי: (5) ל"א זהב גוים. 1. (6) אולי ל"ל ויכח אשכ יהיה לך: — היסס. 7.

השריון: תלבושת, השנים¹) תוין נוספין בתוין תפארת [ג' י"ח]: רעט, עטיה כאילו עושה מעיל: 18 בעל גוי, כאיש יקנא על גמולו, והטעם שישלם חימה לצריו: [לאיים] לכל האיים, גמול ישלם, והנה צרו ואויביו ביבישה, גם הזכיר לאי²) הים: 19 ויראו, י"א שהוא מלשון יראה והוא חסר י"ד, וי"א כמושמעו: וטעם שם יי מעישהו, והעד את כבודו: כי יבא בנהר צר, כמו צר ומצוק מצאוני [סחל' ק"ט קמ"ג] והנה הוא שם, רוח יי נוססה בו מגזרת נס, וזה הטעם קרוב מדברי דניאל והיתה עת צרה לכל העולם אשר לא נהייתה כמוה [לניאל י"ג ח']. וישראל לבדם ינצלו על כן אחרי זאת, ובא לציון גואל: 20 ובא לציון גואל, זה המשיח וטעם לשבתי פשע כמו כל הנמצא כתוב בספר [לניאל י"ג ח']: 21 ואני זאת בריתי, הנה אכרי ברית עמה ומה היא רוחי אשר עליך, וכיף לישראל ידבר, וטעם רוחי נבואתי, כאשר כתוב, והיה אחרי כן אשפך את רוחי [ואל ג' ח']: ודברי אשר שמתי בפך, והטעם כפול, כי התנבאו ולא תפסק להם הנבואה מזרעם לעולם:

ס

1 קומי אורי, לשון³) ציווי כמו בואי [סמואל ב' י"ג י"ח], בא בחולם בעבור האל"ף: כי בא אורך, לישבה, ולפי דעתי שביאת האור הוא הישך, כמו⁴) בא ערב ונפסק האור ישחיה לך, וזרה עליך כבוד יי, והעד לא יהיה לך עוד אור השמש לאור יומם [לחל' י"ט], וטעם אורי על מלכות או הנבואה: 2 כי הנה החשך זהו כטעם כי יבא בנהר צר [כ"ט י"ט]: וערפל [לאיים], תכסה לאומים: ועליך יורה יי, והטעם עליך לבך: 3 והלכו גוים לאורך, כי מנהג מי שהוא בחשך לראות חיושבים באור: 4 כולם, רמו על בנדך ובנותך⁵) שיזכרם, ויתבן להיות כלם סימן המלכים: תאמנה, מגזרת ויהי אומן את הדסה [אסתר ב' ז']: 5 או תיראי, והטעם כאשר יבאו המלכים אליך ויביאו בנדך, או תיראי באדם שיפחד כבא לו תשועה ודבר שלא עלה על לב, כאשר יקרא למצא אבדה: ונהרת, תרוצי פה ופה: ופחד, והנה יהיה פחד מעורב עם שמחה, וזאת רחב לבכך⁶), הפך הצרה: כי יחפך עליך המון ים, או טעם תיראי מרוב המון⁷) שיחפך עליך: חיל גוים, ביבישה: 6 שפעת, חבורה, כמו שפעת (מים) אני רואה [מלכים ב' ט' י"ז]: בכרי, הביית משרת, מגזרת ישלחו כר [ט' ח'], ישאו

¹ טס, השנים. ח. ב. ² לאייהס. ו. ³ לליון. ב. ⁴ כ"ל כי הסך כחן הכח' אשכ היסה כוונת כחצ"ע להניח כחן, וכ"ל כנו כי צל השנש (בכח' כ"ח י"ח): בכ"ו ב. ג. הנכ' צל עכבו. ⁵ כנו על בנדך ובנותך לכ. ד, כנו על לכ. ב. ג. כ"ל כי וולט, לכ" היא שאלית השלטה השאלת מולות, על לכ": ⁶ לכ. ג. ⁷ הנון יס. ח. ב.

יאמר ישראל שיש אישיש: יעטני, פועל עבר מגזרת עוטה אור כשלמה [סהל' ק"ד ז'], והם שני בניינים (צ"ל שרשים): כחתן יכהן פאר, הוא פועל יוצא, 'שהוא' מצטרף לפאר נפש כאשר פירשתי במלת ישרתונך [ס' ז']: תעדה כליה, הם הקשורים על גרגרותיה: 11 כי כארץ [אשר תוציא צמחה וכגנה] אשר זרועיה תצמיה, יצמיח⁽²⁾ צדקה, הטעם שיגדל הצדק כאילו הוא צמח:

סב

1 למען, אלה דברי השם, ורכים אמרו שגם אלה דברי ישראל בגלות: כלפיד יבער, הוי"ד שב אל לפיד, ותחסר מלת אשר, (בגלות)⁽³⁾: 2 קורא לך, מהבנין שלא נקרא שם פועלו: יקבנו, כמו נקבו בשמות [במזכר א' יז']: 3 והיית עטרת, ביד יי, כי יש מקומות שיתקנו העטרות בידים: 4 לא וגוי, זה הכתוב יורה כי למען ציון דברי השם, ואמ' לא אשקוט כלשון בני אדם⁽⁴⁾: חפצי בה, שתים מלות: [תבעל, הנה] פרשהו 5 כי יבעלך וגוי, דרך משל על שוב המלוכה: 6 על וגוי, אלה השומרים כגוי על אבלי ציון, שאין להם עסק כי אם בכי, ולא ישנו בלילה, כשומרי החומות, והוסף כל היום, כי מנהג השומרים לישן ביום וכן כתוב משמרים לבוקר [סהל' ק"ל ו'] (משמרים הבלי שוא יונה ז' ט'). והנה פירש הנביא דבריו, שהם מזכירים הוא פועל יוצא לשנים פעולים, כמו הזכירני נשפטה יהו [מ"ג כ"ו]: 8 נשבע, גם זה יורה לאות כי זאת הנבואה⁽⁵⁾ לעתיד, כי הנה נשבע השם, שהיא גזר' בלא תנאי, וטעם בימינו כמו גבורתו שהיא עומדת לעד, וטעם להזכיר במקום הזה בימינו, שאדם לא יוכל לקחת דגנך בחזקה: 9 כי וגוי, יאכלוהו שב אל דגנך ומקבציו ישתוהו שב אל התירושו: 10 עברו וגוי, טעם, להזכיר טוב לארץ⁽⁶⁾, בעבור אבלי ציון שיתענגו בלא פחד, והנה שב לבאר שתהיה יציאת ישראל מגלותם וישוכם אל ארצם בכבוד, וכן יאמרו פקדי הגוים, וטעם עברו בשערים להכריז בכל שער ושער לאמר, פנו דרך העם, סקלו אותה מאבן, הריטו גם בעולם: 11 הנה, בת ציון, הבת יהולידה (?): ופעולתו, פרשתו [כ"א ח'], וטעם שכרו, שיתן שכר טוב לסובלי הגלות, או טעמו שיתן שכר טוב למי שיכבד ישראל: 12 וקראו, ולך יקרא, הכיף לנוכח ציון:

(1) כ"ל עוטה כל מה שהוא מלסדק וגוי: (2) ישמעני. נ. (3) כ"ה כ"י ח. — מלת אלה אשר בגלות. נ. — אשכר ט"ל "בגלוי": (4) זה הכתוב יורה . . . חס. = ג. (5) מנאך עד ס"ג י"ז חסר כ"י ג. (6) הארץ. ח. נ.

להתפאר, כדרך בן אדם שישמח במעשיו בהיותם מתוקנים: 22 הקטן, המשפחה הקטנה שמספרם מעט תהיה לאלף: בעתה, בגעת עת הישועה, והנכון שהוא דבק עם הקטן יהיה לאלף, והנה אחיש לעשות לשום מצעיד לגוי עצום¹, כדרך ואעישך לגוי גדול [ברא' י"ג ז']:

סא

1 רוח וגוי, אלה דברי הנביא, והם נבואה כמו ויאצל מן הרוח [במדבר י"א כ"ט]: 'ען משח יי אותי, כי הנביאי יקראו משיחי, וכמהו אל תגעו במשיחי [ססל' ק"ט ט"ו], והם האבות ויאמר רבי משה הכהן, כי תשובת 'ען משח יי אותי, שוש אישיש ביי [לקמן פסוק י'], ואין צורך, כי 'ען טעמו הישם משחני בעבור שאבישר ענוי: פקח קוח, מל' אחת ועיין ולמ"ד הם כפוליי, כמו סהרחר [ססל' ל"ח י"ח] או ירקרק [ויקרא י"ג מ"ט] אדמדם [סס] והוא שם: 2 לקרא שנת רצון, הוא שנת כל הגאולי: לנחם כל אבלי, והנה פרש אחר כן כי הם אבלי ציון: 3 לשום לאבלי ציון, הוא שפרש פאר תחת אפר שמן ששון תחת אבלי, כי האבלי לא יסוך שמן, והתקועית לעדה [פמואל ז' י"ד ז']: רוח כהה, שם התאר מגזרת כהה הנגע [ויקרא י"ג ו'], יש אומרים כטעם חישך, והנכון בעיני שהוא הפך פשה: אילי הצדק, מגזרת אילנים², כמו מאילים אשר חמדתם [א' כ"ט], והעד טעם השם: 4 ובנו חרבות עולם, קדמוניות: שוממות ראשונים, דורים שעברו: 5 ועמדו, לפניכם: זרים, כעבדים: אבדיכם, שם התאר, והם עובדי האדמה: 6 ואתם, כבר אמרתי כי כל כהן לעולם הוא משרת, והעד משרתי אלהינו, והנה יהיו הגוים כנגד ישראל וישראל כנגד בני אהרן, על כן חיל גוים כנגד המעשר: וי"ד תתימרו תחת אל"ף מגזרת [דברים כ"ו י"ז]: 7 תחת בשתכם משנה, תירשו: וכלמה, ותחת כלמה: ירנו חלקם³, בחלקם: והנה פירש מלת משנה שאמר לכן בארצם⁴ משנה יירשו: 8 כי וגוי, הטעם אישם להם גמול, כי אני אוהב צדק שונא גול אפי' בעולה שהוא קרבה לפני, על כן ונתתי פעולתם כמו שכתב, כמו ולא תלין פעולת שכיר [ויקרא י"ט י"ח], והנה טעם גול שלא אגולם, כי אם לא אתן להם שכר הנם גזולי⁵ שכר: 9 ונודע בגוים, לא יורה זה⁶ הכתי שישאל יהיו עוד מפוזרים, רק יודעו בינות הגוים הבאים לחוג את חג הסכות, ככתוב בספר זכריה [י"ד ט"ז], והגותנים מס: 10 שוש וגוי, אז

¹ אחיש לעשות הלעזר גוי עולם. ז. — נכלה לי כי ז' נבסאות כלמדות יחד, אחיש לעשות ולעזרי גוי, ואחיש לשום הלעזר לגוי עולם: ² חילים. ז. ³ וכלמה וגו' עד חלקם הוא הוא צדק הפקוק צכ"י ג. ככאוי. ⁴ לכס צאלכס. א. ג. ⁵ ל"ל בזויל: מן 'חלקם' פסוק ז' ע"כ פסר צכ"י ז.

שהיו בארצם: 10 והמה מרו ועצבו, מגודת אל תעצבו [גדל' ו"ט ט'] דרך משל, ויש אומרים כי רוח קדשו הוא מלאך הכבוד, הוא נלחם בם, עד שיצאו מארצו: 11 ויזכור ימי עולם, ישעבר: [משה עמו], ימי משה ועמו, כמו שמש יזה עמד [הבקוק ב' י"ח], ויתכן היות משה פועל, כי הוא מושה את ישראל, והראשון הוא הנכון: איה המעלם, הטעם עתה יאמרו הננים, איה המעלה אותם מים סוף: את רעה צאנו, עם¹ משה יהוא רעה את ישראל: איה השם, בקרב משה, ויש אומרים על הכבוד שהיה בקרב ישראל: 12 מולך, ורוע תפארתי, זה הוא מלאך השם, ההולך לפני מלכה ישראל [שעם י"ד י"ט]: בוקע [מים], הים: 13 מוליכם בתחומות, הים: כסום במדבר, והוא היבשה: 14 כבחה וגי, ואחד צאתם מהים הוליכם השם במדבר, כבחה יהיא ורדה בבקעה לאט, בן רוח השם נחה את ישראל, והנה תניקנו תחת תניחם, והנכון ש"יני תניקנו שכ אל משה, והוסף בן נהגת עמך, והנה משה וישראל: 15 הכם וגי, יספר הנביא תפלת המשכילים בגלות, כי הוא דבק עם הוא נלחם בם (על ו'): מובול, כמו דחה, וכמהו זכלני אישי [גדל' ל' כ"ח], והנה הטעם כפול: התאפקו, עתה, כמו ולא יבול יוסף להתאפק [גדל' ו"ט ט']: 16 כי וגי, הטעם שאתה אבינו ואנחנו בניך, ואתה אב שתמצא לעולם, והזכור אברהם יהוא היה הראשון ישכרת השם ברית עמו להזית לו לאלהים ובניו, והזכור גם יעקב שהוא סוף האבות, והוא עקרנו לבדו: יזרנו, כמו הברל יכדילנו [כ"ו ד']: 17 למה וגי, בעונה היות השם הסבה העליונה, היא הראשונה, אמר למה תענו, ויש משיבים כי זה כטעם מה שאמרו קדמונינו ז"ל אין מספיקן בידו לעשות תשובה, ואחרים אמרו כי הכתוב דבר כנגד המחשבות, ויש אומרים בעבוד שאנחנו בגלות לא נוכל לעשות כל המצות שהם תלויות בארץ: תקשיה, כטעם תסור² וכמהו הקשיה בניה ללא לה [אינ ל' ט"ז]: שוב למען עבדך, הם אבות, ולמען שבתי נהלתך הם השבטים: 18 למצער, זמן מעט: ידשו עם קדשך, הארון, והנה הצרום בוססו [אותה], ויש אומרים לדבר מועט ידשו עם קדשך הורשים³, או לזמן מועט⁴ והוא נכון: 19 היינו, באנשים שלא משלת בם מעולם: לוא קדעת שמים⁵, יש אומרים על מתן תורה, כאילו לא קדעת שמים, והאמת שהוא כמישמעו, כמו לו עמי שומע לי [הגל' פ"ח י"ד], וזה הטעם, אילו היית קודע שמים ותדר, והטעם על הגזרות, או יהיו ההרים נוטפים מנסך, הטעם המלכים היושבים בטח, וגדגש למיד נולדו בעבוד יהוא סוף פסוק, על משקל ולא יבלו [שעם ה' ד']:

¹ נדפס וכן בכ"י הנ"ל, "על ונסקל" והוא צעות סוכס אשכ עשה וקרא, "עם" כונו ע"ס:

² מוי"ל. נ. ³ "ל"ל יכשו היוצאים את עם קדשך. ⁴ יכשו עם... וועט = א. ⁵ כ"ף החלה הפסוק בכ"י:

סג

1 מי וגו', יש אומרים כי זה הכא הוא המשיח, ויש אומרים שהוא מיכאל, והנכון שהוא רמז לשם הנכבד והטעם על הגזרה שגזר על אדם, וזאת היא מלכות רומא וקוסטנטינא, ונקראו אדומים בעבור שנכנסו בתורת אדם, וזאת התורה נקראה על שם אדם, שהאדומיים האמינו בתחילה בתורת האיש הידוע⁽¹⁾: המוץ בגדים, מגזרת הומוץ [במדבר י' ג']; זה שהיה הדור בלבשו, והטעם איך התטקף: צועה, אחרים, כמו ושלחתי לו צועי וצועהו [ירמ' מ"ח י"ג], והעד ברוב כוהו, ויאמר רבו משה הבחן ז"ל, כי צועה כמו מהר צועה להפתי [כ"א י"ד], והוא תאר השם ואיננו פועל ויצא במקום הזה: ובעבור שאמר מי זה, הישיב אני מדבר, רב להושיע, גדול כמו על כל רב ביתו [סמ"ק א' ה']; מבצרה, שם מקום, כאילו בא משם, והנה הטעם מעם בצרה, והם אדם ואשר הם על דתם ככל מקום ישחם: 2 מדוע וגו', למ"ד ללבושך נוסף, כלמ"ד השלישי לאבשלום [דס"ו א' ג' ב'], והטעם הדם הדומה ליון: 3 פורה וגו', והנה זאת התשובה, הטעם, הריגת אדם והשחתת מלכות תורתו: וטעם לבדי כי אני גודתי על אדם כן: ואדרבם, אף על פי שיראה שהוא לעתיד הוא סימן הזמן העומד: ויו נצחם, הנה יו כמו ויט משה [שנ"ט ט' כ"ג], נצחם הוא הדם שבו יהיה האדו נצחו, והוא מגזרת נצה [ל"ד י']: אנאלתי, האליף תחת היא הבנין, ולפי דעתי יהיה מלה מורכבת מפועל עבר ועתיד, ופי' אנאלתי כמו טנוף, כמו יגאלוהו חיטך וצלמות [לוי' ג' ה']: 4 כי וגו', אעשה נקמה כאיובי ואגאל אוהבי, והנה גאולי פעולים והיוד סימן המדבר והוא השם: 5 ואביט, דרך משל, כי אין צורך לישם: ואשתומם, כמו וישתומם [כ"ט ט"ז], וישם פירשתיו: 6 ואבוס עמים, אחרים לכד מאדום: ואוריד לארץ נצחם, כמו אשפוך לארץ דמם: 7 חסדי, אז יודו משכילי ישראל על רוב החסדים שעשה השם עם ישראל בצאתם ממצרים, גם בגלות, ושהושיעם והישיבם אל ארצם: וטעם תהלות יי כי מזכיר⁽²⁾ חסדי השם זאת היא תהלתו: ורב טוב, תואר השם, שהוא רב טוב: 8 ויאמר, הטעם כי אמר, כדרך בן אדם שחשב שיהיו בנים נאמנים, על בן הושיעם: 9 לא צר, האמת שהוא בויו, בטעם ותקצר נפשו [סופ"ס י' ט"ז], דרך משל להבין [השומעים], כאלו גם הוא היה (צ"ל היה) בצרה על בן מהר להושיעם: ומלאך פניו הושיעם, וכן כתיב וישלח מלאך ויציאנו ממצרים [במדבר כ"א י"ט], ואיננו משה כלל: וינטלם, כמו ונטל החול [משלי כ"ז ג'], והנה הטעם שגאלם ממצרים וינשאם⁽³⁾ בארצם, על בן אמר כל ימי עולם כל הימים

(1) הלשם הידוע = ג. (2) אולי ל"ל הזכיר: (3) וינשאם. ג.

הבהן כי הכתוב הראשון על אומות העולם, והטעם כי אפילו לגוים שלא נקראו בשמו נהדושתו, ולעמי פרשתי ידי, והטעם שאקבל אותם: הדרך, ימשך עצמו ואחר עמו, וכן הוא הדרך דרך לא טוב כמו ועני הדעת טוב ודע [ברא' ב' ט']: 3 העם המכעיס אותי על פני, כעבד שיכעיס אדוני והוא הואהו כענינו: זכחים כגנות, לעיני: 4 הוישבים, להרוש אל המתים ודברי השדים: ובנצודים, הרבות, כעיר נצודה [ה' ה']: האוכלי בשר החי, להכעיסני: ומק, ידוע, ואת המרק ישפוך [סופעים ו' כ'] ובתיב ופרק והם שני שמות לטעם אחד: 5 האומרים, הם טמאים, והם אומרים לאהרים שלא אכלו בשר החי: קרב אליך, כמו גשם אליך: כי קדשתך, פעל עומד כמו בני "צאוני [ירמ' י' כ']", וכן הוא כי קדשתי ממך, אני קרוש ממך: אלה, ישמו עיני כאפי: 6 הנה וגו', ואת הדעה ישעשו כתובי היתה לפני לא שבחתי: 7 עונותיכם וגו', והנה אתם הוספתם עונות על עונות אבותיכם, וטעם הראשונה שהלכו בגלות אבותיכם, בעבור עבודה זרה: 8 כה, אף על פי כן יהיה בימים ההם¹ כאשר יצאי החיורש באשכול לאמר אדם לחברו אל תשחיתו ויאמר כי ברכה בו כן אעשה למען עבדי הם צדיקי ישראל בגלות לבלתי השחית הכל: 9 והוצאתי וגו', שיצאו בגלות, והם הצדיקים, והעד שאמר בחירי: 10 והיה, עמק עבוד סביב ירושלא, וכתוב את עמק עבוד לפני תקוה [יסע ב' י"ג], ורבים אמרו בטעם עובד ישראל [מלכי ה' י"ח י"ג], ואין צורך: אשר דרשוני, כי יזכור אשר דרשו וולתי²: 11 ואתם, הששכחים, שם האר על משקל ידאים [מגולל ה' כ"ג ב']: לגד, גרוד השמים, ויאמר רבי משה הבהן כי לגד הוא כוכב צדק שיורה על כל דבר טוב, כי כן לשון קרה, ואמר כי אין³ כמוהו באגד [ברא' ל' י"ה]: למני, יש אומרים לצורת הגלגל, שכל צורה וצורה יש לה מניין ידוע מכוכבים, ודי משה הבהן אמר שהוא שם כוכב: ממסך, מגזרת מסכה ינה [משלי ט' ב']: 12 ומנתי, דרך צחות בלשון הקודש לאמר גר גרוד וגורנו [ברא' מ"ט י"ט] הן דין עמו [סס ט"ו] ובעבור שאמר למני אמר אחריו ומנתי, ממספד כמו ע"י סוגה [ירמ' ל"ג י"ג]: 13 לכן וגו', עבדי, הם השבים אל ציון: ואתם, אשר ישארו שלא עבדו השם ישארו⁴ בדעתם: 14 תילילו, ראוי להיות תחת התיו פתח, על דרך יישורו נדרך [משלי ל' כ"ה], וכמוהו ממרחק ידע [סלה קל"ה ט' ו'], ואלמנה לא ייטיב [לויז כ"ד כ"ה]: 15 והנחתם שמכם לשכועי, ואלה כמו⁵ ישימך בצדקיהו ובאחאב [ירמ' כ"ט כ"ב], ויאמר אדם לחברו והמיתך יי⁶: יקרא שם אחד, נכבד: 16 אשר וגו', אין מלת מתכרך כמו ונכרכו בו [ברא' י"ח י"ח] כי הפרש יש בניחם, וטעם באלהי אמן שיכיר כל העולם כי אין אלוה אמת

¹ יהיו ימים נחלים. ב. זולתו. ד. ² = ב. ³ יכלו. ב. ⁴ חולי ליל כש
לילה ולשבעה. ⁵ והמיתך ה' כסלוי. ב.

סד

1 נקדוח איש המסים, שמסו אחרים¹ כאש² שהוא קודחתן, וכמים שהאש תבעה אותם, מגזרת אבעבועות [סמוס ט' ט'], בן ירגזו גוים מפניך: 2 בעשותך, הטעם כאשר היית עושה: נזראות, והוא תאר השם על דרך ועשיר יענה עזות [משלי י"ח כ"ג]: [לא נקוה], לא היונו מקוים לראות כמוהם: [ירדת וגוי], וכשהיית יורד אז מפניך נזולו ההרים, והטעם כי עשית כבר נכה: 3 ומעולם לא שמעו, השומע"י, ולא האזינו, גם עין לא ראתה אלהים זולתך אשר יעשה למחכה לו, אשר יחכה לו: 4 פגעת, הטעם אם היית כועס³, היית פוגע את הצדיקים, כטעם עומד בפרץ [סח' ק"ו כ"ג], או יהיה פי פגעת, היית מקבל פיוס הצדיקים, כמו לא אפגע אדם [מ"ז ג', כ"ג י"ב], וטעם שש, הצדיק שהיה שש בך: בדרכיך יזכירוך, בדרכים שהורתנו [צ"ל שהורת] לנאמן בית: [הן אתה וגוי], והנה עתה קצפת אתה ואנחנו היינו חוטאים, או טעמו כשהיית קוצף ואנחנו כבר חטאנו: בהם, בעבור הצדיקים לעולם הַפְרַת⁴ הקצף: ונושע, והיינו נושעים⁵, והנה נושע על זמן עומד: 5 ונהי, ועתה היינו כטמא כולנו: עדים, כמו יאכל עד [זר' מ"ט כ"ז], כי בגד השלל⁶ הוא מגואל בדמים: ונבל, להתחבר נז"ן השורש, כי הוא מגזרת נובלת עליה [ז' ל"ז], עם נז"ן סימן המדבר חסר⁷ נז"ן השורש, ואפס על משקלו: 6 ואין וגוי, מתעורר, נלחם, תאר השם: להתחזק, ידו בך: ותמוגנו, מגזרת נמוגו כל יושבי כנען [סמוס ט"ו ט"ז]: 7 ועתה, הטעם עשה עמנו כרצונך כי אין כח בידנו, כי אנחנו כחומר: 8 אל וגוי, כי הרבה קצפת: עמך, אנחנו היום: 9 ערי וגוי, הכט כי אנחנו עמך וראה ערים שקדשת בשמך הם חרבות: 10 בית, הוא בית השם: אשר הללוך אבותינו, הטעם המשוררים: 11 העל וגוי, תחשה, כמו ומה תחריש, והטעם לא תמהר להושיענו:

סה

1 נדרשתי, הנה תשובי השם, כי אבותיכם הכעיסוני, ואני נדרשתי, הטעם המצאתי עצמי בצרי, לעם לא שאלו שאמצא להם: אמרתי הנני הנני, פעם אחר פעם על יד הנביאים: לא קורא, לא היה נקרא בשמי בימים ההם, כי אם בשם הבעל: 2 נדרשתי [צ"ל פרשתי⁸], אמר רבי משה

(¹) הסכים. 7. 7. נאש. 7. (²) היית כועס. = 3. ג. 4. הספיקות. 7. הסיקות. 3. ג. הפיקות. 8. (³) והיינו נושעים = 3. ג. 5. המלל. 3. 7. חזק. 1. 8. כ"ה כ"ג. 3.

תולדת הזאב, והעד כבקר יאכל תבן, ומעם נחש עפר לחמו, כתולדתו, ולא דבר אחר, והמעם שלא יזיק: כל אלה הנבואות עתידות בארץ ישראל לבדה כי כתוב בן בכל הר קדשי:

סו

1 כה וגו', ישב הנביא לחוכיה הרשעים: השמים כסאי, ידענו כי כבוד השם מלא השמים והארץ, והמעם כי מן השמים תבאנה הנזרות על כל העולם כולו, כאשר תצאנה מלפני המלך בשבתו על כסאו: הדום רגלי, כי ברשותי הוא ושלי, ואחר שהכל שלי, או זה בית: ואי זה מקום, כפול בטעם: 2 ואת וגו', והנה טעם אחר כי הוא ברשותי ושלי, כי זה הכסא וההדום אני עשיתים: והיו כל אלה, דבק עם ידי עשתה: ואל זה אביט, הטעם אף על פי שהשמים כסאי, אביט אל עני ונכה רוח ומעם אביט אישים עיני עליו, והנה הפך אעלים עיני מכס [א' ט"ו]: 3 שוחט וגו', הטעם כי אביט אל הדר אל דברי, לא אל המקריבים עולה, ומעשיהם רעים, והנה ישיחט השור כאילו יכה איש, הטעם דם יחישב, כי אין העולה קרבן כהוגן, או יהיה מכה איש לא מכת מות רק מכת פצע והכזרה: זוכה השה, לפני, כאילו הודג כלב, והנה עורף שהוא מלרע פועל, ומעם לכרות העורף וכן וערפו ישם [דברים כ"א ד'], וכאשר הוא ישם הנה (צ"ל הנו) מלעיד: מעלה מנחה, כאילו העלה דם הודג: מוכרז לבונה, מגזרת אזכרה [ויקרא ב' ב'], כאלו מברך און, ומעם גם המה, תחסר מלת אבותיכם וכן הוא, כי אבותיכם גם המה: 4 גם אני, בתעלוליהם מגזרת עלילות דברים [דברים כ"ב י"ז], והמעם בעלילתי ישיבא עליהם, או מגזרת ויתעללו בה [ספטים י"ט כ"ט], להתעולל [ספרא ל' י' ו']: ומגזרתם, יראתי, כמו ויגר מואב [במדבר כ"ב ג']: 5 מגזריכם, מרחיקים אתכם, ומתבל יגדוהו [לויב י"ח י"ח], ויש אומרים שאתם חשובים מגזרים בעיניהם: ומעם אחיכם שהוא יותר קשה: יכבד יי, אמר רבי משה הכהן כי הוא מלשון כבודות, והמעם כי הוא כבד עליו לזכרו ולשמר הוקרו, וראויתו כי לא ימצא מלשון כבוד כי אם מכנין נפעל, כמו נכבדת [כ"ו ט"ו], והנה שבת יכבדו בניו [לויב י"ד כ"א] והעד יצערו [סס], והנה על פירושו הטעם ידוע, ותחסי מלת זמן, כאילו אמר עוד אביא זמן שגראה בשמחתכם והם יבוישו, דברי' המגזרים, וכן פירושו הפסוק, אמרו אחיכם למען שמי יכבד השם מי יתן ויכבד השם מגזרת כבוד

(1) וכאשר הוא ונפעל הנו סס. ג. ג. (2) כ"ל כי הקר כחך ונלה,, והנכון" או הדומה לה, כי עד כחך דברי כו"ה, ומכאן וליך דברי עליו, וכנ"ל יתבאר כי הם דברי המגזרים:

זולתו, כי אמן מגזרת אמונה [כ"ה א'] והוא תאר השם, והטעם שיורה
 יזהו אמת או מתפלל שיתאוו להיותו אמת, וטעם כי [נישבח]. נסתרו
 הצרות שעברו על הצדיקים עוכדי השם, כי כראות הרשעים שהצרות באות
 עליהם, היו מלעיגים בהם ומעבודתם: 17 כי וגו', יש אומרים כי הטעם
 כאילו, ורבי יהודה המדקדק נ"ע אמר כי טעם בריאת¹ ישמים והארץ על
 הפרטים, והנכון כי הישמים הם הרקיע, והשם יחדש אויר טוב שיהיו בני
 האדם בריאי בגופם, ויהיו שנים רבות, וגם יוסיף בנה הארץ, והנה היא
 הדישה, והאומר כי זה רמז לעולם הבא, איננו דבק בפרשה, כי אין לעולם
 הבא אכילה, וכן תורו קדמונינו ז"ל [ברכות י"ז], והוא אמת לבדו:
 הראשונות, יש אוי על הצרות, והוא הנכון, ואחרים אמרו על הישמים
 והארץ, ואין טעם לפירוש זה, והעד הפסוק הבא אחריו: 18 עדי עד,
 שנים ארוכות, כי הנה אחריו ימות, והנה בורא את ירושלים יוביא, כי אין
 הבריאי להוציא יש מאין באשר אמרו כל המפרשים, רק הוא מגזרת²
 הדיש: 19 קול בכי, על הלל או מת בלא עתו, כי הפסוק הבא אחריו
 לעד: 20 לא וגו', הנה תורה זאת הפרשה כי השנים אל ציון בימות
 המשיח יהיו שנים רבות, והנה הזקן ימלא את ימיו שהוא בתולדת לחיות,
 כמו הקדמונים מאדם ועד נח, וכן עול ימים שהוא העולל, והמת מת והוא
 בן מאה שנה³, ואם מת יקולל, כי אם היה פחות מאלה השנים, אז
 יאמרו עליו עדיין לא שלמה דעתו, וזה אמר שמת והוא נער והחוטא אם
 יהיה בן מאה: הכתוב לעד כי סוף העולם ישוב כראשיתו: 21 ובנו וגו',
 הטעם שיהיו לבטח כי אין אויב, והפסוק הבא אחריו לעד, או טעמו שיבנו
 בית וישבו בה שנים רבות, ולא כמתי מלחמה: 22 כימי העין,
 שיעמוד שנים רבות כמו החרוב גם אחרים, וטעם ומעשה ידיהם יבלו בחירי,
 כי יש מעשים שיעשה האדם ויזקין, והם יראו הדישים כבניין והמכתב:
 (והם) בחירי, הם פועלים: 23 לא וגו', הטעם לא ימותו בניהם, כי השם
 ברך אותם וברך בניהם להיותם אתם: 24 והיה טרם יקראו, לפי דעתי
 כי טרם כמו עור, ואם בא בתוספת ב"ת כמו קוד, והטעם כל אשר ישאלו
 ממני אתן להם: 25 זאב וגו', הטעם השלום, ולפי דעת רבים שהשם יסיר

(1) אצדח. 3. (2) נגזסה. 3. (3) כ"ל לפי הגרסה הזאת כי עול ימים יחיה זוננו
 שהוא צמולדמו לחיה, והוא נראה שנה לפחות, והוא לאנני 'והאנה נוח והוא בן ק' שנה' אך
 נראה כי היא גרסה נשוגעת, והדברים אינם כסדקס, כי נראה לעין כי נולד 'זה' אחני 'לא
 שלמה דעתו' ונקווו לפני 'הכתוב לעד' ונולד לאנני שנת וגו' עד בן נראה ונקווו לפני 'ואם
 נוח יקולל' (וכן הוא הסדר בכ"י 3. ג.), ונולד זה 'לל יאנני או יאנני עליו נקיים 'אנני',
 'והננת' תחת 'והננת נוח' וכ"ל והננת והוא בן נראה שנה יאנני עליו שנת והוא נכח, והמוטא
 אס יחיה בן נראה, ואם נוח יקולל, כי אס חיה פחות מאלה השנים אז יאנני עליו עדיין לא שלמה
 דעתו, וזה הכתוב לעד וגו'.

18 ואנכי, בטעם על יי ועל משיחו (הה' ב' ב'): באה, תחסר מלת עם (צ"ל עת) והטעם, כאשר יחשבו שיוסרו עלי, או תבא עת לקבין כל הגוים סביב ירושלים: וראו את כבודי, שאעשה בהן דין עד שיראו כבודי בכל העולם, וזה מלחמה נגד ומנוג: 19 ושמתי בהם אות, זה האות לגנאי כחסרון עין¹, והאות החדש² שלא נראה במהוה, וטעם פלטים שימותו הזכס, כאשר הוא מפורש בספר יהוקאל [ל"ה, כ"א כ"ב, ל"ט, י"א וכו'] ובספר זכריה [י"ד י"ג י"ה]: 20 והביאו, ליי, לכבוד יי שיפחדו: ברכב, ברזל: בצבים, הם העגלות, שיש עגלות [במדבר ז' ג'] צב: ובכרסות, כמו שלחו בר [ט"ז א'], והוא מין נכבד מהגמל, והמלה כפולה: כאשר, היו מביאים ישראל את המנחה שלא תתגאל: 21 וגם, אלה³ שיבואו אקה להיות כהנים לפני ילדים: 22 החדשים, פירשתו [ס"ה י"ז]: עומדים לפני, שלא יבלו בקדמונים, וטעם לפני כעבור כי השם עיקר כל עמידה: בן יעמד ודעם ושמכם, שלא ימחה, או שמכם (שלא ימחה) כמו ודעכם, והטעם כפול והטעם (צ"ל וכמהוה) כעת יאמר לעקב ולישראל [במדבר כ"ג כ"ג]: 23 והיה מדי, קרוב מטעם כל עת שיהיה החדש, וכמהוה, מדי עברו [מלכים ב' ד' ה'], וחדש בהדישו כמו דבר יום ביומו [סנהדרין ס"ג]: והטעם, כל יום ויום בעתו, ומהוה הכתוב למרו הקדמונים ז"ל שמיטפטו רשעים בניהנם י"ב חדש, וטעם⁴ מדי שנה [זכריה י"ד ט"ז]. וטעם מדי שבת בשבתו [בפירשת ז' שבתות] ויקרא כ"ג, ט' כ"ב, כ"ה, ח' י"ג: 24 ויצאו וגו', סביב ירושלים כי שם תופת, ומהוה הכתוב למרו כל החכמים שיהיה יום דין בירושלים, ורכים אמרו כי ואשם לא תכבה רמו לנישמה בהפדרה מעל גוויתה, אם לא היתה זוכה לעלות אל מלאכי השם, תשאיר אצל גלגל האש, והקדמונים אמרו כי זה אחר תחיות המתים, וראיתם שאמר הניאל על הדשעים אהר שיקיצו, שיהיו לדראון עולם, והכל אמת אמרו: ומלת לדראון כמו גהוק, ויש אומרים שהם שתי מלות, ויפרשו ראון מגזרת הוי מוראה ונגאלה [נפני' ג' א'], ומלת לדראון עולם [דניאל י"ב ב'] יכהישם⁵:

נשלם ספר ישעיה הנביא

והודות לאין מספר לאלהי אבי

שלמדני ספר נביאו והחכים לכבי

יתמך ימיני להשלים מכתבי

כאשר ישנת תחיקתי לעולם בלוקא עיה מויטבי⁶:

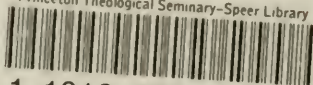
¹ כחסרון עין"ו. ד. ב. עיין שוהל א' י"א ב', זכריה י"ד י"ב. ² ה' א' אות חדש. ב. ³ ואלה. ב. ⁴ ל"ל ונועם, כ"ל כי ודוי חדש בהדשו הכתוב כאן הוא כמו ודוי שנה בשנה בנבואת זכריה, כי שני הנבואים נבאו דבר אחד, שיבואו כל הגוים בעתים וייתקיים לירושלים להסתחווה לה': ב כ"י ב הנכס' שמיטפטו רשעים בגו' י"ב חדש, ונדוי שנת צפי' ז' שנתות: נקרא כ"י ב. ה'א: י"ב חדש ונועם ונדוי שנת צפי' ז' שנתות: ⁵ כ"ה ככ"י ב. ב. ו. ככ"י ח. הסך וכן,, נביאו והחכים" עד סופו: ⁶ האוקוס ברהמיני ימים חלקיו עם הדיקים: כ"י ב: חוקמה המעתיק.

ונראה בשמהתכם ונבוש אנחנו, וזה הוא טעם והם יבושו¹), והטעם שיאמרו
 שהשם לא יוכל להראות כבודו, והנה יהיה זה הכתוב דבק עם הבא אחריו,
 והמפרישים אמרו שאיננו לשון המגדים, ואמרו כי הוא דבר השם, כדרך
 נעשה אדם [כר' א' כ"ן] ואח"כ² אמרו השם והנביא: 6 קול שאון
 מעור, ציון: קול מהיכל, השם, הוא בית השם, או השמים כי יקראו
 היכל הקודש, וטעם קול שישמע בכל העולם נקמת השם בהם: לאויביו,
 הם המגדים: 7 בטרם תחיל, מגורת חיל כיוולדה [סס' מ"ה ז'], הטעם
 שיבואו בני ציון בלא טורח, כיוולדה שילדה בנים בלי טורח: והמליטה,
 כטעם ילדה, וכמוהו שמה קננה קפוד ותמלט [ל"ד ט"ו], ואם הם שנים
 בנינים, והטעם שיבואו בני ציון בלי טורח מארבע רוחות פתאום, כאילו
 חלה וילדה בנים ביום אחד, והוא דבר פלא: 9 האני אישכיר, מגורת
 במשבר בנים [ססע י"ג י"ג], הטעם שיש לי כח לעשות כאלה, כאילו אני
 אניע היוולדה על המישר ולא אוכל להוליד, או אני שהייתי מוליד כל
 העולם, ועצרתי: 10 שמחו וגוי, כל המתאבלים, בגלות, עליה: 11 משוד,
 כמו ושוד מלכים תינקי [ס' ט"ז], והנה הטעם, שובע שמהות, כי
 התנחומים הפך האבלות: תמוצו, כמו מיין חלב [מס' ל' ג' ג'³], ואם הם
 שנים ירשים: מזו כבודה, אמר יונתן בן עוזיאל מהמד, אמר רבי משה
 הבהן כמו וזו שדי [סס' ל' י"ה] והוא מעט רחוק, והנכון שאין רע לו:
 12 כי וגו, כנהר אטה אל ציון שלום, וכנחל ישומף יבוא חיל⁴ גוים, כמו⁵
 עשה לי את החיל הזה [דברים ח' י"ז]: על צד תנשאו, בעת בואכם
 מהגלות: תישעשעו, כמו וישעשע יונק [י"א ח'], ובא העין בקמין חטף בעבור
 היותו סוף פסוק: 13 כאיש וגו', לאישה רהמנות על הכן: 14 וראיתם ויש
 לבבכם [צ"ל לבכם], רמז לנישמה כי היא המרכבת הראשונה: [ועצמותיכם],
 כי הם המוסדות: וזעם, פועל, ולעולם הפ"א קמוין והע"ן פתוח, אם היה
 מלעיל הנו שם, ושניהם פתוחים: 15 כאיש, [דרך משל⁶] להרות
 האף, והטעם הגזרות ההוות פתע פתאום: וכסופה מרכבותיו, על דרך
 מלך⁷: להושיב בחמה, כאשר יש תשובת הרוך דבק עם מ"ם הוא לשבח,
 ועם כ"ית לגנאי: 16 כי וגו', דרך משל, שיבוא כמישפט עמם, או
 הוא כמו פועל, כדרך נשבע: 17 המתקדשים, שיתקדשו ללכת לע"ז:
 המטהרים, חסר ת"ו התפעל והוא מבלע בט"ית: אל הגנות, כמו האשרות
 אחר אהת, אישרה אהת, ובתיב אחד⁸ והנה הוא עץ, כי כל אישרה עץ⁹.
 וטעם בתוך שהיו סוככים את האשרה מפה ומפה, והנה הוא בתוך, או
 בתוך הגן, ואוכלי בשר החזיר, הטעם שהן יקדשו, וגופם מלא טומאה:

(¹) טעם והם יבושו. = 3. (²) כ"ל של"ל אחרים וכ"ה בכ"י ג. וסמך' לונק (תחם
 וסמכים לונקו). (³) כמו מַצְּחָה 3. (⁴) נכלה כי גרסתה כלצ"ע היתה, "חיל גוים"
 כנפוק, "כבוד גוים": (⁵) ונוון כמו 3. ג. (⁶) כ"ה בכ"י ג. (⁷) נושל. ד. (⁸) וכחוב
 עץ אחד. ג. (⁹) והנה הוא... אשכה עץ = ג.

BS1515 .A159 v.3
The commentary of Ibn Ezra on Isaiah.

Princeton Theological Seminary-Speer Library

1 1012 00029 0959